Theodor Plievier

Sztálingrád

Theodor Plievier

Sztálingrád

Theodor Plievier

Sztálingrád

Zrínyi Katonai Kiadó, 1983

Theodor Plievier: Stálingrad
Aufbau-Verlag, Berlin 1945

Fordította
Kállay Miklós

Az 1945-ben készült rövidített magyar kiadást
megigazította és az utószót írta
Bor Ambrus

© Aufbau-Verlag, Berlin DDR
Hungarian translation: Kállay Miklós (1945)

1.

Például Gnotke.

Szürke novemberi nap volt. August Gnotke kezében ásó. A gödör nyolc méter hosszú, kettő széles és másfél mély; Gnotke, Aslang, Hubbe, Dinger és Gimpf most végezték rajta az utolsó simításokat. Gnotke tiszthelyettes, Aslang őrmester, Hubbe és Dinger őrvezetők és Gimpf közlegény semmiben sem különböztek egymástól. Nem viseltek se váll-lapot, se rangjelzést, kezük-arcuk is éppen olyan volt, mint az egyenruhájuk: nagyon régen kéz, arc, egyenruha lehetett.

Végeztek az ásással.

Hubbe és Dinger, Gnotke és Gimpf saroglyát fogott. Lassú, de egyenletes mozdulatokkal, nem pillantva föl, nem állva meg. Miután az ásókat leszúrták a kihányt földbe, és saroglyákat fogtak, elimbolyogtak a ködbe, eltűntek benne. Kletszkajától keletre, a Kletszkaja és Vertjacsij közti Don-hurokban, a 376. gyaloghadosztály körletében. Bal felől, vagyis nyugaton a Don hömpölygette lefelé első, jégszürke téli takaróját. A hátuk mögött, kétnapi járásra keleten ismét a Don volt, mert annak akkora ott az íve, és a Donon túl, szintén kétnapi járásra folyt keletnek a Volga, és a Volga mellett feküdt Sztálingrád. Itt volt a frontnak a Donra támaszkodó északi szárnya. Az emberek előtt és a hátukban, talpuk alatt és a levegőben: a front.

A hadseregparancs pedig ezt írta elő a büntető zászlóaljnak: A büntetés az első vonalban töltendő ki. Végrehajtása a legnehezebb, veszélyes feladatokból álljon, mint aknaszedés, halottak eltakarítása, cölöptöltések építése mocsarakban stb., ellenséges tevékenység közben, tüzérségi tűzben stb., stb.

A végrehajtási utasítás szerint: Csökkentett zsold fizetendő. Öltözék: egyenruha, a szökés megnehezítése céljá-

ból hajtóka, váll-lap, felségjel eltávolítandó. Szállás: más alakulatokénál rosszabb. Levelezés: ellenőrzendő. Csomagok nem szolgáltathatók ki, a szállítóalakulatnál tárolandók. Szolgálaton kívüli érintkezés más katonákkal vagy polgári személyekkel tilos. Világítás nem bocsátható rendelkezésre. Kedvezményeket különös esetekben az alakulat parancsnoka engedélyez.

Gnotke már tíz hónapja ehhez a csapathoz tartozott, melynek eredetéről és összeállításáról egy hadsereg-napiparancsban ez áll: „ismeretes, hogy a háború elrontja a katonákat, és minden bevetés elmaradhatatlan következménye a fegyelem meglazulása, és mennél tovább tart a bevetés, azaz mennél keményebb az igénybevétel, ez annál inkább észrevehetővé válik". Gnotke tiszthelyettest a legutolsó téli bevetés és a Moszkva elleni vonulás „rontotta el" s a „parancsteljesítés megtagadása egybegyűlt legénység előtt" juttatta ide. Mathias Gimpf közlegény esete szintén az utolsó téli hadjárat „elmaradhatatlan következménye" volt. Egy árokban állt a befagyott Sizdra mögött – olyan nap volt ez, amikor a hidegtől ropogtak a fák és a szél finom havat fújt az arcokba – rongyos csizmában és vékony köpenyben, és akár a többi, zsebében hagyta a kezét, mikor az ezredparancsnok vonalszemlén járva megszólította. Mindössze egy értetlen mosoly volt a válasza, kezét nem húzta ki zsebéből, és még a bokáját sem ütötte össze, mint a segédtisztnek ezt meg kellett állapítania, és így éppenséggel iskolapéldáját adta a csapat „süllyedő erkölcsének", tehát mint ilyennek kellett tovább szolgálnia. Aslang őrmester nemrég került az alakulathoz, a két őrvezető, Hubbe és Dinger is rövid ideje érkezett egy transzporttal Graudencből a csapat feltöltésére.

Gnotke és Gimpf korábban a 4. páncéloshadsereg kötelékébe tartozott, ezzel haladt át a kurszki sztyeppen, és miközben az utászok megnyitották az aknamezőket s az utat szabaddá tették, az előző téli hadjáratnak ez a „selejtje", olykor helybeli lakosokkal, nőkkel és serdülő

gyermekekkel, sőt varsói, budapesti és hamburgi zsidókkal is egy csapatba osztva, tisztogatta az aknamezőket. Ezek az aknamezőkön hátramaradó és előrehajszolt és levegőbe röpített és újra friss „selejttel", helyi lakókkal és más zsidókkal feltöltött különítmények éppen úgy, mint a páncélosékek, rohamcsapatok, lövészezredek a hadseregnek és a kelet felé előnyomuló támadásnak részei voltak.

Ami Gnotkét és Gimpfet illeti: nemegyszer sújtotta földre őket légnyomás, csontjaikat összezúzta, bőrüket lenyúzta, megesett, hogy szomszédjuk, olykor szomszédnőjük húscafatait, széttépett beleit kellett az arcukról letörölni, de ők maguk épen megúszták. Azért-e, mert a frontszakaszt olasz és magyar csapatok vették át, vagy azon múlt, hogy a déli arcvonalon ebben az időben már nagyobb volt az emberéhség és élénkebb szükséglet mutatkozott ilyen „emberselejtre": tény, hogy Sztarij Oszkol állomáson egy vagon hozzájuk hasonlóval egy fölvonuló ezredhez csapták, bár már Valujkiban kirakták őket. Ismét egy utászkülönítményhez kerültek, és megint kezdődött a rohanás az aknamezőkön és a drótakadályok vagdosása ellenséges tűzben, ezúttal a 6. hadsereg kötelékében, mélyen a Don-kanyarban. Norvégiát járt matrózok, tolvaj géhások, idegbeteg repülők, kivénült szekerészek, résekbe bevetettek, csaták tüzében összeroppantak, mind ottvesztek, az utak mentén, Gnotke és Gimpf, a két porszem, ezúttal is sértetlen maradt.

Más alakulathoz kerültek.

Az északi Don-kanyarban feküdtek földbe vájt vermekben, és éjszaka mint kísértetek járkáltak a folyó lapályos partján, dorongszőnyegeket fűztek egymáshoz. Hónapokig tartott ez, aztán Kletszkaja és Vertjacsij közt megtorpant a német előnyomulás. Az oroszok kikényszerítettek a Donon egy hídfőt, későbbi hadműveletek kiindulási pontjául. És miközben délre Kalacsnál és a doni–volgai pusztán a 6. hadsereg előnyomult Sztálingrádig,

hogy a romútvesztőbe szoruljon, emitt már mióta megállt a front, állóharcban hullott a nép.

Kletszkaján a sztálingrádi arcvonal északkeleti szárnyán nagy csapattömeg állt. A 4. és 5. román hadtest, mögötte a 48. német páncéloshadtest, a 23. páncéloshadosztály s a 14. részei és még egy román királyi páncéloshadosztály. E tömeg arányainak megfelelő volt a harcok ereje és az áldozatok nagy száma még a szomszédos német gyaloghadosztályokban is. Az úszó dorongszőnyegeket és a pontonhidakat az orosz tüzérség újra meg újra szétrombolta, s heteken át német katonák tetemei úsztak lefelé a Don vizén. A pusztában és a kletszkajai dombvidéken is sok volt a halott: Gnotke és Gimpf halotteltakarítók lettek.

Októberig (azok kivételével, akiket a sebesültgyűjtő állomásokon át hátraszállítottak) csaknem az egész zászlóaljat, a három századparancsnokot és a zászlóaljparancsnokot is eltemették. Zászlóaljparancsnoknak koporsó járt, századparancsnoknak sátorlap, legénységi állománynak pokróc, így szólt a halotteltakarító tisztek utasítása, valamikor így is lehetett ez, csak itt nem volt már úgy. És sortűz se ropogott, még nagy temetéskor sem, amikor egyszerre egy fél századot temettek el. A hadosztálylelkészek odacsődítették az épp arra őgyelgő szanitéceket, fogatosokat, gépkocsizókat, és elmondták a búcsúbeszédet. Ez az ünnepélyes rész már Gnotke és Gimpf közreműködése nélkül ment végbe, csak távolból voltak tanúi, ha felpillantottak a gödörásásból.

Így jött el október, azután elmúlt október is.

Most november volt.

Havas levegő, a földkéreg kemény, a réseket és lyukakat befújta a hó, egyiket-másikat vékony jégréteg vonta be. A lapályos mélyedésből és a Donból, mint valami roppant mosókonyhából sűrű gőztömegek szálltak fel és elöntötték az egész vidéket. Olykor felcikázott valami a felső párarétegben, mint távoli villámlás. Aztán fölugatott egy löveg, és valahol a ködben szökőkút lövellt föl,

fagyott föld és puha hó. Az őrszemek fedezékekben kuporogtak. A lőszeresek pirkadatkor hordták a muníciót, a konyhások csak este bújtak elő. Napközben alig mutatkozott ember.

Csak a halotthurcolók jártak-keltek.

Aznap még inkább úgy, mint ködben suhanó árnyak. Egyikük elöl, másikuk hátul, összenőve a megterhelt saroglyával. A ködben minden szétfolyt: egy váratlanul fölbukkanó lovas mintha kutyán lovagolt volna, és Hubbe meg Dinger – köztük a terhük – és Gnotke meg Gimpf – köztük a terhük – csakis olyanok voltak, mint a lassan úszó megrakott bárkák.

A gödröt oroszok ásták, nők meg öregek, Gnotkéék aztán megnagyobbították, közös sírnak az utóbbi napok szétszórtan és ideiglenesen elhantolt halottai számára. De 28 páncélos meg egy lövészzászlóalj erőltetett, aztán összeomlott támadása megváltoztatta a helyzetet: a gödörnek a páncélosok és a rohamzászlóalj halottait is be kellett fogadnia. Láthatólag igen gyors temetés készült, hogy majd eggyel több legyen a jeltelen sír, s nem is volt más díszközönsége, csak az a néhány foszlott egyenruhás halotthurcoló, aki más sírnál is látott már sebtében föltűnni túlterhelt tábori lelkészt, hallott ködben mormolni néhány érthetetlen szót – a lelkész aztán olyan gyorsan tűnt el, ahogyan jött. Ami meg a halottas pokrócot vagy sátorlapot illeti: ugyan honnan kerített volna egy hadsereg november derekán, túl az első kemény fagyokon, elegendő téli fölszerelés híján még a halottaknak is sátorlapot és takarót? Csak akkor kellett az, ha darabokban szedtek föl egy-egy halottat, és akkor is csak a sírgödörig kellett, egyetlen véres sátorlap szolgált ilyen célra – aztán éjjel derékaljul a nyirkos földre terítve a halotthurcolóknak.

Hubbe és Dinger megjött a saroglyával, letette a gödör szélére, kiborította, a teher odalent puffant, mint egy teli zsák: egyike volt a kihantolt, pokrócba fagyott, agyagkoloncos tetemeknek. Hubbe és Dinger fogta a saroglyát,

nem pihent, föl se nézett, újra eltűnt a ködben, a munka haladt tovább. Gnotke és Gimpf jött, ugyanígy. Ha páncélos volt a halott, akkor a derékszíját, egyéb bőrholmiját, azonossági érme felét, zsebeinek a tartalmát lerakták Aslang mellé, aki némán állt, nem moccant, csak vonást húzott egy papírra, valahányszor Hubbe meg Dinger, Gnotke meg Gimpf fölbukkant: négy-négy vonást aztán mindig keresztülhúzott egy ötödikkel. Szólni a sűrű ködben sem szóltak egymáshoz, pedig ki látta volna: nem a szigorú parancs miatt, hanem mert a beszédtől ugyanúgy elszoktak, mint a melegtől és a fénytől azokban a földbevájt lyukakban, ahol éjszakázni szoktak. Amikor Gnotke és Gimpf harmadszor vagy negyedszer fordult, tüzérségi lövedék csapott le a közelben: repeszek süvöltöttek, puffantak a földbe. Légnyomás alig érzett, a robbanás forró füstje elszállt a fejük fölött, beleveszett a ködbe, s a két ember mintha észre se vett volna semmit: egyik elöl, a másik hátul, vitték a terhüket, megszabadultak tőle, elmentek, visszatértek. Tizenhat köbméter megdarált emberhús kellett a gödörbe, és volt darabolt hulla is. A rohamszázlóalj harcállláspontján, például, a zúzmarás bokrokról kellett leszedni ezt-azt, rózsaszín bélgubancot.

Gnotke egyszer napokig élvezte a parancsnok által adható kedvezményeket. Nem kellett hullákat hurcolnia, csak állnia a sír szélén, mint ma Aslangnak, s néznie, hogyan telik meg lassanként sáros testekkel, torz arcokkal, őrületbe dermedt, tág szemekkel, leszakított lábakkal, kezekkel, fél törzsekkel és fölismerhetetlen húskoloncokkal.

„Legdrágább Sepp...", „Kedves, szegény Karlom...", „Aranyom, kincsem...", „Kedves, jó fiam...", „Kedves testvér és sógor...", „Kedves, aranyos Hansemannom...", „Mindenekfölött szeretett Kincsem...", ez állott a levelekben, ő átvette, és este a többi összeszedett holmival együtt kimutatást készített a parancsnok részére. „Drága Aranyoskám...", „Forrón szeretett férjem és Api..." – távoli, elsüllyedt partról ér-

kező hangok voltak ezek, egy Gnotkét már nem is érhettek el.

„Szeretett Gyémántom..." és „Vedd csak jól figyelembe..." vagy „Ne jelentkezz semmire, sose furakodj előre..." és „Nagyon vigyázz, hogy át ne ázzon a lábad, tégy be papírból talpbetétet..." és minden, ami egyébként ezekben a levelekben állt, nem érinthette már sem a kiszikkadt pusztai hullákat, sem a friss, őszi halottakat, még kevésbé a fagyott tetemeket, s az egész nem volt egyéb összefüggéstelen, értelmetlen, gyámoltalan dadogásnál, ezt Gnotke tudta legjobban. És amit még a levelek ezenkívül reménykedésekben kilátásokban, földrajzi és hadszíntéri széljegyzetekben tartalmaztak, mind süketen hangzott Gnotke fülének. Ő eljutott már arra a pontra, ahol nem volt semmi remény.

„...Epedve várom a végét, és még sóvárabban várom az első levelet a csata után, mert szeretnék biztos lenni benne, hogy te..." és így tovább. Miféle végről lehetett szó és miféle csatáról, amelyet egy első nap és egy első levél követhetett!

„...A sztálingrádi harcoknak még mindig semmiféle vége nem látható. Ennek a városnak a bevételével bizonyos fokig lezárulnak az év támadó harcai. Legfeljebb a Kaukázusban folytatódnak a vállalkozások, feltéve, ha még idejében sikerül elfoglalnunk a Kluhov- és Manniszov-hágót, mert a Kaukázustól délre télen is lehetséges a hadviselés, és így talán elérhető volna, hogy a bakui olajforrásokat is elfoglaljuk."

„...Még mindig tart a küzdelem Sztálingrádért. Ma ismét bemutatták a heti híradóban. Minden pattanásig feszült bennem. Mikor esik már el? Talán holnap, vasárnap megjön a jelentés, hogy végleg a mi kezünkben van."

És mindig csak Sztálingrád! De Gnotkének ez az állandóvá vált fogalom sem mondott különösen sokat. Múltja (ő ugyan nem adott magának számot róla) tíz hónappal ezelőtt végképpen elszakadt tőle és jelenének egyáltalán nem volt érzékelhető határa, még földrajzi határa sem.

És például Vilshofen.

De Vilshofen valami más is volt, mint egy egyszerű emberi arc: egy egész világ elképzelése volt benne, amely vérből és könnyekből és az emberi társadalom görcsös vajúdásából új alkattal, megváltozott néphatárokkal és átalakult uralmi viszonyokkal megszületik. Először sűrű porfelleg volt, amely a Kárpátok lejtőiről hömpölygött alá, egy nyár leforgása alatt a Pruton, Dnyeszteren, Bugon, Dnyeperen át, mint réti tűz az egész Ukrajnán végigfutott, második menetében keresztülhaladt a Miuszon és a Donon, és égő falvakat és széttiport földeket hagyva maga mögött, átkavargott a kalmük pusztán és behatolt Sztálingrád övezetébe. Hernyótalpon rohanó erőltetett menet volt, és ököl, amelynek egy nép szabadságát és akaratát kellett szétmorzsolnia. Egyben szorongás is: motorhengerek koptak el, légszűrők, szelepek, melyeknek légmentesen kellett zárniuk, nem zártak elég szorosan, a lisztfinom homok behatolt és a gépek hamarább dugultak el, mintsem pótlás érkezett. Gond azért, vajon jön-e pótlás gépekben és utánpótlás emberekben, és alkalomadtán szédülő érzés is – háromezer kilométernyire a saját országhatártól, egyre távolodó célok és a hadi vállalkozás szertelensége.

Vilshofen ezredes egy páncélosezred parancsnoka volt. Sztálingrád északi szélén állt, de aztán kivonták a harcból, amely a századik napon éppoly kevéssé zárult le, mint az elsőn, a Donon át a Kletszkajától nyugatra húzódó arcvonalra dobták, tűzvédelemnek. Nem az előírt kerülőúton ment, Vertjacsijon keresztül, hanem füstöt és sarat fröcskölve az idilli Peszkovatkán rohant keresztül páncélosaival, egy hadtesttörzskar és egyéb törzsek állomáshelyén át, és éppen úgy keresztülrobogott volna a másik parton fekvő Golubinszkáján, a hadsereg-főhadiszálláson is, ha ez lett volna közvetlen útja.

Ezen az estén Vilshofen ezredes segédtisztje kíséretében az országút szélén állott. A páncélosok most tértek vissza. Huszonnyolcat küldött előre, melyből vagy húsz

már elgördült mellette. Azokra várt, amelyek még jönni fognak. A gránátosok következtek. Az utolsó kocsi megállt.

– Halló, Tomas! – kiáltotta Vilshofen. A századparancsnok leszállt, megállt előtte, egy arc a ködben. Leadta a jelentést, amelyet a páncélosoktól kapott. Kezdeti siker után, amely egy orosz üteg lövegeit harcképtelenné tette, az előretörés a szomszédos orosz ütegek tüzében összeomlott. Négy páncélos égve a csatatéren maradt, négy másikat sikerült elvontatni. A támadás egyetlen eredménye közel 200 halott volt.

Vilshofen ezredes várt. Újra hernyótalpak csörömpöltek. Mint vontatóhajó egy ködös folyón, úgy bukkant fel egy páncélos, amely egy másik megsérült páncélost vontatott. Azután sorra elvonszolták a második, a harmadik, a negyedik harckocsit is. Az első páncélos sérülése még megjárta, másnapra vagy harmadnapra kijavítható volt. Hasonlóan a második harckocsi is. A harmadiknak egy áttételi lánca veszett el, a negyedik lánc nélkül gördült a lánctartó kerekeken. Ez telitalálatot kapott. A vezető zárkáján tátongó rések. Tulajdonképpen miért vontatják ezt haza, roncsokat gyűjteni igazán nincs most idő.

Vilshofen odalépett a harckocsihoz. Felvillantotta zsebfényszóróját és a belövés résén bepillantott a kocsi belsejébe. Arca, amelyet most megvilágított a fehér fény, egy csaknem ötvenéves férfié volt. Nagy sasorr, világos, nagy szemek. Amit látott: egy zárt térben szétrobbanó lövedék légnyomásának hatása. A vezető a helyén ült fejét letépte a robbanás ereje. Melléről és felső karjáról lefoszlott a hús. Derékig csak csontváz: bordái rácsán át látszott a szíve és tüdeje, így ült. Két keze maradt és még markolta a botkormányt, de a csupasz karcsonton úgy hatott, mint a kesztyű. A többi három emberből semmi. Ami volt, az húscafat és ragacsos, véres hab a páncélos falán.

Az ezredes tudta a nevüket, azt is tudta, honnan valók. – Burstedt Wuppertalból, egy szerszámlakatos fia volt.

Hoffman és Rademacher ugyanabból a faluból jöttek, az Eder melléről. Elmenreich őrmester schwerini – mondta, s ez úgy hangzott, mint egy emlékbeszéd.

November 19-e előestéje volt.

A táj, a front Kletszkajától észak és nyugat felé. Nyugaton, vagyis a balszárnyon az orosz hídfő, onnan északnak, a folyóig a senki földje, lapos terep, bozótos, csupa tocsogó és apró tavacska, mocsaras vagy süppedő homokos, onnan tovább pedig a Don-kanyar keleti szakaszáig dombos-buckás terep, szakadékos vízmosások, amelyeket hetek óta lőtt az orosz tüzérség, rohamozott a gyalogság, néhol be is tört, azóta naponta verette azt a szakaszt a német légierő, taposták az ellentámadások. November 19-ére virradó éjjel halotti csönd váltotta föl a dübörgést.

Némely hajóskapitány hirtelen fölriad álmából, pedig se a barométert nem nézte meg, se az égboltot vagy az ólmosan csillogó tengert nem vette szemügyre: csak megérezte, hogy vihar közeleg, belélegezte a vihar szelét. Most egy ezredes ült föl a priccsen, amelyen elnyúlt, és feszülten figyelt. Mit észlelt? Annak az ütegparancsnoknak a szuszogását, akihez behúzódott. A földbe ásott fedezékbe egyébként se hallatszott be kintről nesz. Vilshofen fölkelt, kilépett az előtérbe, egy pillantást vetett a segédtisztje, Latte fiatal arcára: Latte aludt, mellette az ütegparancsnok segédtisztje szintén. Vilshofen föllépdelt a kitaposott lépcsőn, fönn megállt. És fönn semmi se volt – mocskos égbolt, hó vagy fekete föld, párás levegő. Ha nem lebeg épp egy világító rakéta a lehajló égbolt északi peremén, semmi el nem árulja, hogy két hadsereg néz itt egymással életre-halálra farkasszemet. Sötét, alvó táj, semmi más. De Vilshofen éber lett. Átvágott a fedezékek közt, meglelte azt, ahova igyekezett, fölvillantotta a lámpáját és leereszkedett.

Egymás hegyén-hátán fekvő emberek sűrű testszaga, olajos és ázott ruhák bűze csapta meg. A karbantartóknak a szállása volt a bunker. Az ezredes megkereste az egyiket.

– Wilsdruff! – Egy tányérarcú, csüngő bajuszú ember fölnézett. – Mi van a két páncélossal, Wilsdruff? – Az ember csak erre ébredt föl:

– A páncélosokkal, ezredes úr?

– Meddig tart a javításuk?

– Vagy két napig, ezredes úr.

– Lehetetlen! Holnap már kellenek.

– Akkor bizony máris neki kell állni.

– Álljanak neki máris. Sürgősen!

Azzal elment. A saját bunkerjába érve már ébren lelte az ütegparancsnokot is. Az asztalnál ült, Vilshofen egy vázlatát tanulmányozta.

– Előbb kezdődik, nem csak huszonharmadikán – mondta Vilshofen.

– Ebben a sarokban még abba se maradt soha, ezredes úr. No, de jöhet akármi, fölkészültünk.

– Volna, ha elegendő nehéztüzérség állna a 120-as magaslaton. Attól tartok, nem a támadás ténye lesz meglepő, hanem a mérete.

– Kérdezhetek valamit, ezredes úr?

– Rajta, Buchner!

Buchner megint a vázlatot nézte. Sokan ismerték Vilshofen széndarabbal vagy csak bekormozott ujjal rajzolt vázlatait, tereprajzait, vitatkozni is szoktak fölöttük, bár inkább csak azok fölött a hüvelykujjával odakent fekete foltok között, amelyekkel a gyönge pontokat szokta a vázlatain jelezni.

– Nem értem ezt a fekete foltot itt: szerintem ezen a ponton állunk a legnagyobb erőkkel.

– Kellene állnunk!

A 48. páncéloshadtest, a 23. és 24. hadosztály, a román királyi 1. páncéloshadosztály állt azon a ponton, vagyis tekintélyes páncéloserő. De vajon mi volt a valóságos helyzet? Vilshofen már korábban körülnézett: a harckocsik többsége szétszórva a Don-kanyar tág térségében, egy része javítóműhelyben. Az emberek pedig, akár a páncélosok, elhasználódtak a nyári menetelésekben, a

szüntelen ütközetekben, nem az első vonalban volna a helyük, hanem a hátországban, hetekig tartó pihenőben. Azután pedig fegyelmezés és nagy kötelékekben végzett gyakorlatozás kellett volna nekik. A németeknek is, kötelékgyakorlatok dolgában még inkább a románoknak, akiknek jórészt német és zsákmányolt francia hadianyagból kaparták össze a fölszerelését, és akik addig még nem voltak tűzvonalban.

Vilshofen beszólította a segédtisztjét:

– Van még némi cigarettám, Latte: vigyen néhány csomaggal a szerelőknek, és tudja meg, mennyire vannak a munkával. – És újra Buchner felé fordult: – Ahogy mondom: ha elegendő nehéztüzérség állna kétfelől a magaslatokon! De nemigen láttam arra mást, mint néhány légvédelmi löveget és ködgránátvetőt meg fogatolt tábori tarackot, amit az utolsó pillanatban dobtak előre.

Odafönn nyílt az ajtó. A szél havat kavart be, megint érezni lehetett a halotti csendet. Húsz páncélos, gondolta Vilshofen, meg ha az a kettő is elkészül: huszonkettőt bevethetek.

A büntetőzászlóalj árkában is észlelték a szokatlan csendet. Gnotke megszámlálhatta volna a födémgerendáról hullongó vízcsöppeket. Az őr, aki mint sötét szobor állott a verem bejáratánál, rohamsisakban, feltűzött oldalfegyverrel, talán meg is tette. Gnotke már régen nem számolta a cseppeket, de a csöndet észrevette, mint az, aki hirtelen nem hallja az óra ketyegését a szobában.

Ébresztőkor megkapták a kenyeret, a csajka kávét, aztán indultak munkába, még pirkadat előtt. Aslang, Hubbe és Dinger is meglepetten néztek körül. Ahol különben az orosz ütegek tevékenykedtek, a mocsaras terepen is és a Don irányában, gomolygó ködben, ahol heteken át ropogás és harci robaj volt hallható, most csönd. Olyan, mint egy mindent elnyelő sötét lyuk.

Fogták a saroglyát, ballagtak, mint szoktak, mégis szokatlan volt minden. Valóság, meg álom is, tökéletes, valóságos álom: Gnotke csüngő karral lépkedett benne

és a ködben. De mi volt ez, honnan jött ez: egy kéz, egy női kéz! Elnyúlt alak, tagjai, arca, mindene eltakarva, formái csak sejthetők, mint egy félig betemetett katonahulláé. De a takaró nem agyag és föld rajta, hanem puhán hullámzó paplan. És nincs egyedül: odasimul valakihez, csak a kezét látni. Ezt a kezet ismerte Gnotke.

De mi az...

A föld reszket. Föld alatti remegés tör föl. Honnan ez a kéz... Pauline! A föld... az ég! Az ég lángban áll, északon már nem volt tejfehér, csupa fölbugyborékoló, sűrű vér volt.

Tüzérség.

Gránátvetők.

Bömbölő ágyúk. Lőportonnák ezrei robbannak. A naptár november 19-ét jelzi. Órák múlnak, de ezek nem órák: az idő kiokádta egy részét.

November 19-én reggel szovjet csapatok Sztálingrádtól északnyugatra áttörték a német arcvonalat. Gnotke az arcvonalnak a Don-kanyarra támaszkodó északi szárnyán állt, pontosan az északi áttörési helyen.

Gnotke végigcsinálta a Moszkva elleni előretörést, száz kilométert menekült az orosz tüzérség tüzében az ezredével, túlélte a futást a kurszki sztyeppen és az aknaszedő munkát a doni pusztaságon. És ami tűztámadást, bombázást, aknarobbanást, dobhártya-szaggató lármát megélt, mind csak egy-egy lépcsőfok volt, és ez most az elért tetőpont, vagy ami ezzel egy, zuhanás, többé nem mérhető mélységbe.

Olyan pont, ahonnan vágy, akarat, érzelmek, részvét, együttérzés, szeretet és félelem fakadhattak volna föl, talán már nem is volt benne, már vastagon elborította a föld, a hó, elborította sok minden. De éles volt még a szeme, éles a hallása is.

Látott és hallott!

Látta és hallotta azt is, ami ebben az órában a földön és a levegőben történt és ami körülharsogta. De hogy ez az óra már neki se volt a megszokott értelemben vett óra,

a rendes időmérték, semmi mérték nem volt rá alkalmazható. És hova lett a saroglya, miféle hatalom tépte ki kezéből? Erről nem tudott volna számot adni, mint arról se, hogyan került egy földhasadékba, és hogyan és mikor vissza a gödörhöz, ahol nem a gödrőt találta, hanem valami mást.

Lapult a hasadékban. Balra a Don felé a mocsarak és futóhomokfoltok, ez a terep a sűrű ködtől, amely most mint véres hab bugyborékolt, nem volt belátható, de a köd és a véres tajték alatt mintha ezer tátott torok ordított volna. Elöl húzódtak a német bunkerek és ütegállások, túl rajtuk fellegrongyok és füstfoszlányok alól ki-kilátszottak az orosz állások, de nem hosszú időre, mert máris újra beburkolództak a gomolygó füstbe, amelyben rőt foltok izzottak fel. A vörös foltok kiterjedtek, falták a füstöt, kirojtozták az eget, meredek, vörös tűzfallá magasodtak fel. A német ütegek szakadatlanul tüzeltek, de mintha izzó parazsat szórtak volna csak egy égig lobogó sztyepptűzbe: nem harcoltak sokáig.

A német vonalon túl torkolattüzek lobogtak, robbanó lőpor röpítette a romboló ércet – ágyúlövedéket lapos, gránátot magas röppályán –, és látni lehetett, ahogy szállt mind, lecsapott, fölszaggatta a földet. A lapos, fátlan sík olyan lett, mint tó tükre, amelyet zápor szaggat föl. De most az izzó, földet hasogató és marcangoló érc volt az eső, és ami felfröccsent, az homok és agyag, és tátongó tölcsérek maradtak a helyén. És a holdbeli táj közelebb jött, elért oda, ahol már nemcsak homok és agyag volt, hanem föld alatti üregek, járatok, bunkerok sorakoztak, beépített ütegállások, aknavető- és géppuskafészkek, ahol lőszerraktárak voltak, hadiszállások térképasztalokkal, lóistállók, háló- és lakókörletek, mélyen beágyazva vastag földrétegek alá, és ahol összezsúfolódott a német legénység – szem a távcsövön, kéz az elsütőkaron, a fordítómű kerekén –, kitartott és harcolt.

Az ágyúcsövekből tűz villámlott. A vetőkből szállt a gránát. Barna füst gomolygott a földsáncokon. Géppus-

kások és lövészek közt már kitörőben volt a pánik, mert a gépfegyverek és a gyalogsági tűz számára nem voltak kivehető célok.

Az egész vonalon halál tiport a német állásokra.

Lobogó kárpitok: füstből, porból, bűzös nyirokból égig lebbenve, összeroskadva. Vulkánkitörés! A nehéztüzérségi állás kétfelé nyíló szárú háromszög formájában repült a levegőbe, a lehulló barna törmelék: lövegroncsok és tüzérek széttépett tagjai. Felkavargó fekete fellegraj. Tűzvillámok. Hulló gerendák. Bunkerfödelek darabjai. Egy égből aláhulló lótetem, lábbal és patkóval fölfelé. Szálló szögesdrót óriási hálója. Egy egész gyalogezred, a mellé beosztott hadosztálytüzérséggel s egész fegyver- és legénységi állományával a levegőbe röpült, visszahullott a földre, halomba söprődött. A bombatölcsérekből fonnyadt leveleket, feltápászkodó alakokat söpört a szél a terepre, egymásra zuhantak, ismét feltápászkodtak és továbbvonszolták magukat, megint elvágódtak és megint továbbfutottak, már nem egy ezred részei voltak, már csak pelyva. A nyurga hadnagy, aki mint a részeg tántorgott elő a füstből, és hadonászott és hirtelen harsány nevetésben tört ki, nem volt már századparancsnok, szegény tébolyult volt. És az az alak, aki véres lábát maga után vonszolva mint féreg csúszott a havon és végül egy horpadásba zuhant be, Tomas százados, egy páncélgránátos-századot vezetett. A sarat és havat okádó felhő, amely a 127-es magaslatról az országút felé ereszkedett le, Büchner őrnagy volt a légelhárítóival: lövegeket, fényszórókat, irányműszereket hátrahagyva menekült a szétlőtt állásból. És az az ember, aki egy bunkerfalú kijáratnál úgy állt, mint egy oszlop, és aki váratlanul arra sodródott: gyalogost, utászt és egy csoport csak pisztolyokkal felfegyverkezett páncélosvadászt, maga köré gyűjtötte, azután a mögötte kínálkozó mélyúton megindult ennek a csoportnak az élén egy romos major felé, ahová a huszonnyolc harckocsijából megmaradt hatot már előreküldötte, az az ember Vilshofen páncélosparancsnok volt.

A tüzérségi támadás új szakaszába érkezett.

Elöl még szórványosan hullott egy-egy lövedék, és tölcséreket szakított föl, de a tömör tűz fölemelkedett, magasan zúgott, fönn ívbe hajlott és mögöttes állásokra vágott le, a visszaözönlő gyalogság és tüzérség oszlopai közé. A balszárnyon, az elterülő sűrű ködtakaró alatt valami készült. A románok a mocsaras terepen húzódó állásokban verve voltak, oroszok ezrei azzal foglalatoskodtak most, hogy kilométeres dorongszőnyegeket göngyölítenek át a folyón, a mocsáron, a futóhomokon (amely különben embert és lovat elnyelt volna). Ez volt a helyzet, amikor Gnotke föltápászkodott, visszament és arra a helyre érkezett, ahol a sírgödröket kiásták, és színültig megtöltötték.

A gödör már nem volt meg, mellette akkora tölcsér tátongott, hogy egy paraszttház tetőstül elfért volna benne. A tizenhat köbméter hullatömeg a magasba repült, majd visszaesett és most a tölcsér rézsűjén állt dombosan. És itt (először egy ismert alak vonta magára figyelmét) leült Gnotke. Lefekhetett volna a tölcsér fenekére. Hely volt ott elég és fedezéknek is jó. Gimpf, aki mindig vele volt, mindenesetre ezt tette. De ha Gnotke egyáltalában gondolt valamire, hát csak arra, hogy ne feküdjék mélyen a földben, hanem az éghez közelebb legyen eltemetve. Leült a földtörmelékkel beszórt hulladomb és Aslang őrmester mellé. Aslang őrmester arca egészen feketére vált, s a fogát vicsorgatta, mintha nevetne. Gnotke vagy észrevette vagy nem, egy halott Aslang tulajdonképpen természetesebb volt neki, mint egy élő. Azt sem kérdezte, hol maradhatott Hubbe és Dinger. Sárosan-mocskosan meredt maga elé, és holtabbnak látszott, mint a vigyorgó Aslang és a mellette tornyosuló, drámai görcsökbe merevedett holttetemek.

A háta mögött levő hullahegy megvédte a föltámadt keleti, jeges széltől. Aslang teste egy idő múlva már nem melegítette, Gnotke odébbhúzódott, nekidűlt egy összerogyott ló még meleg tetemének. Különben nem moz-

dult. Füst és köd gomolygott, az órák félhomályban múltak el. Az oroszok áttörték a német arcvonalat, gyalogság, páncélosok, rohamosztagok áradata nyomult be a résen.

Ami Gnotke pillantása irányába esett, azt látta, ami tőle jobbra vagy balra történt, avval nem törődött. Harckocsikat látott a kráteres terepen fölbukkanni, eltűnni, mint bárkákat a hullámzó tengeren. Sötét csoportokat látott a mocsarakból menekülni: románok futottak, mentették az életüket. A futók között lovasokat látott, megsarkantyúzott lovak forogtak körbe, hátsó lábukon ágaskodva, fejüket fölvetve.

Mintha az a tölcsér, az oldalán púposodó hullaheggyel vízválasztó lett volna a föltépett arcvonalon. Újabb és újabb páncélososztagok vonultak el mellette, fordultak délnek, Kalacs felé. A Dontól fölfelé áramló menekülőket itt hányta kardélre az orosz lovasság, aztán szintén délnek fordult. A földdel kevert, bűzlő halommal senki sem törődött, harckocsizók gyorsan elkormányoztak mellette, kozákok vágtatva megkerülték, és tanknak, puskának, kardnak már nem volt célpont, a hozzá tartozó Gnotke sem volt az.

Esteledett. A felhőket megszaggatta a keleti szél, kibukkant az ég egy dermedt darabja meg a hold, fakó fény világította meg a tájat. Gnotke szeme megakadt egy pusztai kóróm: félembernyi magas kóró megmaradt, állt a síkon, a holdfényben, a morajló ürességben.

Visszavonulás: keletnek! A Don mögé!

Az áttört szovjet erők Szerafimovics és Kletszkaja térségéből délkeletnek, Kalacs irányába haladtak, ahol találkoztak és szoros gyűrűvé kapcsolódtak egy másik ékkel, amely Sztálingrádtól délre tört át, átkelve a Volgán. Északon három német hadosztály háta fedezetlen maradt a Don és a Don között, és miközben a 48. páncéloshadtest, a 28. páncéloshadosztály, a 62. gyalogoshadosztály meg más, sebtében összevont csapatok ellentámadásba mentek át, hogy aztán szinte megsemmisüljenek, az észa-

kon álló csapatok délkeletnek hátráltak mögöttük. Alkalmas ellenállási vonalnak a Golubaja-magaslatok kínálkoztak, de néhány napos utóvédharc után völgyestül, a doni hidakkal együtt olyan szurdokká változtak, amelyen úgy kellett átsajtolni a megvert csapatokat, tüzérségestül, vonatostul, törzskarostul, a hátsó vonal alakulataival együtt.

Vilshofen ezredes egyike volt azoknak, akik utoljára még épen látták a golubajai országutat, Golubaja-Verhnyaja falut is. Akkor látta először, amikor az arcvonal Kletszkaja felé mozgott, aztán másodízben akkor, amikor a majorban sebtében összeszedett csapatának élelmet, lőszert, üzemanyagot akart szerezni; először tehát egy héttel, másodszor percekkel a megsemmisülés előtt. Először egy párás reggelen. Az országút mentén békésen álltak a házak, itt-ott ablak nyílt, itt-ott az utcát söprögette valaki: szeméből az álmot dörgölő széplányra emlékeztetett a falu. Egy kitáruló kapun hajnali lovas ugratott az útra, táncoltatta fényes szőrű lovát, az utca végén újabb lovas jelent meg, egy harmadik is, lovak nyerítettek bele a reggelbe. Vilshofen akkor a sztálingrádi gyárnegyedből jött, s nem állhatta meg, hogy oda ne szóljon a segédtisztjének: – Ilyet is régen láttunk, Latte. – A törzskari urakkal reggelizett, akik pantallóban jelentek meg, aztán megbeszélte a bevetést a hadtest vezérkari főnökével, Unschlicht alezredessel, Vennekohl tábornok tüzérségi parancsnokkal, és ámult a két pihent úr optimizmusán. Huszonnyolc páncélossal vonult akkor el. Másodszor már csak hat páncélosa volt, lőszerért, üzemanyagért, élelemért jött, a gyalogság reteszállásai Orekszovszknál, Logovszknál már nem állták a nyomást: akkor reggeli tornáról kellett odahívatni Unschlichtot. Az alezredest biztosan mélységesen foglalkoztatták az események, de mint vezérkari tiszt és törzsparancsnok nem általánosította Vilshofen közléseit, s úgy vélekedett, hogy a Golubaja-magaslatokat tartani fogják, az éppen bevetésre vonuló két páncéloshadosztály bőven biztosítani

fogja ezt a célt. Vennekohl tábornok is osztotta ezt a nézetet: – Gyújtóst aprít az oroszokból a 16-os és a 24-es páncéloshadosztály, barátom, ha beléjük robog! – Vilshofen másképp vélte is, üres kézzel távozott is, mert semmi anyagot nem kapott. És ez a vereség a Don-kanyarban, ez bizony öt perccel tizenkét óra előtt történt. Vilshofen szeme előtt a napóleoni visszavonulás képei jelentek meg, fegyveres és fegyvertelen románok, német alakulatroncsok, rendetlenül menekülő tömegek képében: csoportok rohantak az utakon, jöttek a szurdokokból, lófogatú szekerek, páncélos felderítőkocsik, tüzérség, gyalogság, órák alatt gomollyá gabalyodtak, áradattá dagadva egyesültek, megszorultak a völgyben. Ennek az áradatnak ellenében igyekezett előre Vilshofen egy páncélautón, ebben haladt valamerre a Kletszkaja felől jövő büntetőszolgálatos Gnotke, vele együtt Gimpf.

August Gnotke egy kezet látott, még előző nap. A kéz, a nő természetesen Pauline volt, a puha paplanfelhő meg Pauline ágya. Ismerte azt Gnotke, a klein-steperitzi alkóvos szobát is, ahol az ágy állt. Kit érdekel: nyilván férjhez ment azóta Pauline a másikhoz. Ámbár az a fő, hogy még megjelent az embernek egy nő, miközben ködben imbolygott, vagyis maradt még „valami belül", egy kis remény. Így tette meg Gnotke az első lépéseit vissza az életbe.

Kihúzta Gimpfet a gödörből, elindult vele. Jól nem járt ugyan, mert Gimpfet nem bírta fölrázni. – Aslang! – biztatta. – Hubbe! – biztatta. – Dinger! – Mondjon már valamit. De Gimpf csak holt halszemét meresztette rá, hallgatott. Aslang, Hubbe, Dinger, ők lemaradtak valahol, alighanem halottak azóta: mi köze hozzájuk. Így aztán szótlanul baktattak a holdfényben. Egyszer hasra vágták magukat, mert hirtelen kozák lovasok tűntek föl, száguldottak el mellettük. Másszor megint meglapultak, mert egy csoport homályos alak vonult a sötétben, s nem tudták, oroszok-e, németek-e. Reggel egy falka összeve-

rődött emberre bukkantak egy földbunkerban, ott aztán elaludtak.

– Jönnek az oroszok! – csak amikor ezt ordította valaki, és a falka vadul szétrebbent, ébredtek föl, de mind a ketten ott maradtak. Még valaki, vette észre Gnotke, amikor egy villogó szemüveg közeledett az arcához.

– Nektek is minden mindegy, úgy látom.

– Tulajdonképpen nem – mondta Gnotke –, éppen most...

Ezt amaz nem értette ugyan, hiszen Gnotke arca épp csak derengett, Gimpf árnyéknak látszott, fölismernie, hogy büntetőszolgálatosok, nem lehetett, de azért azt mondta:

– Nekem se mindegy: hazakeveredne már az ember, nem igaz?

– Haza... – ismételte meg a szót Gnotke, s ez most olyan éles volt, mint az álma. Haza. Van ez! – Van ez – mondta.

– De mennyire van, apám! Asszony, ötéves kislány... – Másra ugrott át: – Az egész zászlóaljat kinyírták. Ti az ötödikből vagytok?

– Nem. A büntetőből.

– Aha. No, mindegy. Nem számít.

Kölni volt a szemüveges, már korosabb, Gnotke-forma ember. Volt egy darab kenyere, kolbásza, megosztotta velük. Oroszoknak most nyoma se látszott, más ember bukkant föl kettő, szakaszbelije a kölninek: az egyik szintén kölni, Schorschnak szólították – a szemüvegest Tünnesnek –, a másiknak Georg Kettler volt a neve, Krefeld a városa. Attól fogva összetartottak öten. Kikeveredtek a völgybe, Verhnyaja Golubaja felé igyekeztek. Végtelen lassan haladt ott az összes oszlop, minduntalan megrekedtek a kocsisorok. A hegyoldalban kunyhók lángoltak, aztán valami robbant, és megint és harmadszor.

– Orosz tankok! – ordította egy hang. Az összetorlódott járművek közül, az egymásba zsúfolódott tömegből nem volt merre mozdulni. Gnotke szürkére váló arcokat

látott, szennykéreg alatt remegő szájakat. Gimpf most is csak a semmibe meresztette fakókék szemét. Orosz páncélosoknak nem látszott nyoma: elöl csapott föl füst, és amikor végül odaértek, kiderült, hogy német páncélosok robbantották föl üzemanyag fogytán megrekedt tankjaikat. Egy büszke páncélosezred maradéka volt a hat füstölgő harckocsi.

Mentek, múlt a nap. Gnotke nem hagyta Gimpfet, húzta magukkal, nem akarta elveszíteni azt a kifejezéstelen arcot, amely mindig közömbösen kecmergett ki mindenből, a kurszki, a doni síkság aknatüzéből, a kletszkajai pusztulásból, füstből, halálból. Éjjel értek be Verhnyaja Golubajába, ott is hó volt, ott is végtelen oszlop a menet, a havat halvány flamingóvörösre festette az égő kunyhók lángja. A falu égett, lovak, szekerek árnyéka hosszúra nőtt. A főtéren hatalmas máglya lobogott, Gnotkéék megálltak melegedni. Aztán egy törzsőrmester jött, bevitte őket egy bunkerba, kolbászt-kenyeret nyomott a markukba, később befogta őket körleteket takarítani.

Hadtesttörzs volt odatelepülve, mint hamarosan kiderült. És Tünnes, Schorsch, Hans, Gnotke, Gimpf sorra hordta ki az utcára, amit a törzsőrmester meg egy hadbíró meg egy adminisztrátor kihordatott velük. Gnotkénak és Gimpfnek, akik egyenest a tömegsíroktól keveredtek ide, bőröndök, ládák összevisszasága, riadt írnokok, ordítozó irodisták, sápadt tisztek közé, szinte kísérteties volt az egész, bár nemcsak nekik, hiszen tényleg kísértetjárás folyt: május óta hétszáz kilométeres utat járt meg Belgorodtól a Donig egy szerv, tisztek, tisztviselők, segédszolgálatosok, parancsnoki kocsikon, autóbuszokon, teherkocsi-karavánnal maga mögött, szakaszról szakaszra, faluról falura. És míg a sereg vérben és halálon át haladt a meghódított országban, ennek a szervnek csak elvont fogalom maradt a kisebesedett láb, a verejtékkucskos ing, és diadalsorozat volt az út a Donig. Ez a nép házakban és bunkerokban tanyázott, és ha hetek múltak,

ha meglassult az előnyomulás, ha elakadt a sztálingrádi harcok labirintusaiban, vagy nem sikerült kierőszakolni az átkelést a Donon, és csak hulla meg hulla úszott lefelé a folyón, akkor ez a nép kártyával, olvasással, bunkerbútorozással, lovai ápolásával töltötte az idejét, türelmetlenül várva a következő parancsot: „Irány: Baku és a Kaspi-tenger!" Vagy: „Balra át! Irány: Szaratov, Kazán, Moszkva!" Ezek még aznap reggel sem hitték, hogy futni kell. Megtorpanni még csak-csak, de a Golubaja-magaslatokat és a völgyet tartani kell, vélték még reggel.

De bekövetkezett a kísértetek éjszakája.

Ezredek nem voltak többé ezredek. Páncélosezredek jelentették: „A parancsot végrehajtottuk, az utolsó hat páncélost felrobbantottuk!" A gépesített tüzérség üzemanyag híján odaveszett. Jött a riadójelentés: az oroszok Kalacsig áttörtek! Futás a Don mögé! És ami nem jöhet, annak maradni kell. És robbantási parancsokat adtak ki, lőporraktárakat röpítettek levegőbe, megsemmisítési mámor vett erőt a vezérkar tagjain. Gnotke két karját egy egészségtelen arcszínű és rövidlátó ember megrakta iratcsomókkal: rakja föl a ház elé állott teherautóra. De Gimpfet egy törzsőrmester vadonatúj csizmákkal, Tünnest pulóverekkel, Schorschot fehérneművel, Kettlert egyenruha-darabokkal rakta meg, másokat pedig egyébbel, és kinn egy főhadnagy rendelkezett, az tovább küldte őket, és aktaköteg, pulóver, fehérnemű, egyenruha, könyv mind odaröpült egy heggyé föltornyozott máglyára, aztán fölcsaptak a lángok.

Az adminisztrátor kijött, réveteg szemmel nézett körül.

– Főhadnagy úr, a politikai nyomozati szabályzatokat nem égethetem mind el! Nincs még egy kis hely a kocsiján?

– Mi?... Hova gondol? Hogy én a maga hülye szabályzatait magammal vigyem? Megőrült? Ilyen helyzetben nincs szabályzat.

És egyszerre ott állt egy szikár beesett arcú alezredes:

Mindent le, mindent a tűzbe! Csak lőszer és élelem

rakható föl! A puszta életről van szó! – Az adminisztrátor erőtlenül csüngő karokkal távozott, eltűnt a házban. És szikrák rajzottak fel az égre és vörös ragyogásban látszottak a lassan gördülő kerekek és a menetelő oszlopsorok lábai.

Kalacsban az oroszok! – röppent föl aztán a legújabb hír, és: A hadsereg-főparancsnokság Golubinszkajából kirepült egy Gólyán!

A főhadnagy megrakta a kocsiját gyalogsági lőszerrel és élelmiszerrel. A kocsivezető éppen rásegítette köpenyét, amikor krétafehér arccal odalépett egy őrmester.

– Főhadnagy úr, ott fekszik az irodában...

– Mi fekszik? Jelentsen rendesen!

– Az irodában, az adminisztrátor: főbelőtte magát!

Három híd volt a Donon – az első Perepolnijnál, ez észak felől orosz tüzérségi tűz alatt állott, a másik Lucsenszkijnél, ezt délről fenyegették orosz páncélosok és lovasság, a harmadik Akinovszkij falunál, ennek a középső építménye betört, de alátolt pontonokkal és fölébe fektetett gerendázattal járhatóvá tették, kocsik részére is. Mikor a két kölni, a remscheidi és Gnotke meg Gimpf odaért, a hold még fent járt az égen. Előttük a jeges, havas folyó, a sivár lapály, szemközt teljesen sík part, messzire belátható terep, Vertjacsij, Peszkovatka, Szokarevka, bármilyen támadásnak kiszolgáltatva.

A híd két felén megtorlódott a szürke tömeg, ember, ló, kocsi és ágyú. Csak a hídra föl és a hídról le mutatkozott némi mozgás, de az is akadozott. A folyó jege legfeljebb néhány gyermeket bírt volna el. Tehergépkocsik, amelyek rámerészkedtek, még a part közelében elmerültek és aki ugyanezt az utat gyalog kísérelte meg, valamivel beljebb szakadt be és tűnt el a jég alatt. Tisztek, tábori csendőrök irányították a közlekedést, járt a kezük, ordítoztak, szembeszegültek az áradattal, hogy parancsnoki kocsiknak, olykor egy autóbusznak utat szorítsanak, vagy egy magasabb rangú tisztnek, tisztek egész csoportjának is, gyalogos- és páncéloshadosztályok vezérkará-

nak, az élelmezési hivatalok tisztjeinek és alkalmazottainak, útépítő csapatoknak és mögöttes szolgálatosoknak.

És az áradat hömpölygött tovább.

Gyalogság, tüzérség, páncélosok, légvédelem. Lovasok magas bárányból sapkákban, a 4. és 5. román hadtest tisztjei. Gyalogság, rendetlen csoportokban, gépesített tüzérség és a páncéloshadosztályok részei is gyalogszerrel. Az ágyúkat és a harckocsikat hátrahagyták az úton felrobbantva, fel nem robbantva is. És ló ló mögött, kerék kerék hátán, tengely tengelyt súrolva, harckocsik és élelmezési társzekerek, lőszerszállító kocsik, tábori konyhák, egészségügyi járművek, és megint egy páncélautó néhány tehergépkocsi kíséretében.

Ebben egy tábornok ült, az egyik gyaloghadosztály parancsnoka. Prekopkán át jött csapatai zömével némely szétvert rész Verhnyaja-Golubaján keresztül érkezett, más részek még utóvédharcokban állottak a reteszállásokban, mások teljesen lemaradtak. A gépkocsi lépésben gördült, előtte gyalogosok és járművek zűrzavara, mögötte ugyanaz, kétoldalt egy-egy sor szürke arc. Sokan ismerték a tábornokot, már látták vagy hallottak róla. Gnotke, Gimpf is tudta, hogy „nagyban szállította" a hullát.

Tábornok úr!.

Az út hosszú volt, és a málha nehéz. A derékszíjon kézigránátok, rohamásó, a zsebek megtömve tölténnyel. Flandrián át, Arras-n, Bailleul-ön, Haszebrouckon és Poperinghén keresztül, aztán keleten a mocsarak, folyók, füst és pusztaság, és soha nem volt vége, és mocskos lett az arc, a csizmás lábon nem volt kapca.

Ma nagyúr, holnap halott!

Így ment ez két háborún át, tábornok! A vaskereszt a melleden még első világháborús, az aranypánt és az aranykereszt a második világháború jele. Az első háború elveszett, elvész-e a második? Hiába hoztuk a nehéz áldozatokat a Nyesegolnál, Sebekino mellett, az Oszkolon való átkeléskor és Kletszkajától északra?

Mi az, amiért elesünk, tábornok?

Vajon a győzelem zászlóival szárítják-e fel könnyeiket asszonyaink, gyermekeink, vagy sírniuk kell majd örökké? Szükség volt erre a háborúra, igazságos ez, nagy és szent célért, Németországért vívjuk-e? Az Oszkolnál, a Donnál és a Volgánál védjük Németországot, tábornok?

Mit felelsz majd az anyáknak, ha megkérdik tőled: Hol a fiam? Hol van gyermekeim kenyéradója?

Hol a te hadosztályod, tábornok?

Tizenhétezren vonultunk hadba, és ebből egy maroknyi csapat áll a fahídon Akimovszkij és Vertjacsij közt.

Hová vezetsz bennünket, tábornok?

A Donon át: visszavonulva kelet felé?

De a katona nem szólalt meg. A katona ott állt a híd korlátjánál és nem mozdult – egy cellei, tanyasi paraszt, egy remscheidi késes, még egy paraszt, ostermiethingi, egy ottakringi legény, a múltjában csak a Hitlerjugend, a munkaszolgálat, rövid gyalogsági kiképzés, egy durlachi könyvelő, badeni polgár, egy zwischenahni tanító, tengermelléki ember, egy lipcsei géhás és szolgálatvezető őrmester, egy kölni ember, még egy, egy büntetőszolgálatos őrmester, valamikori SA-legény, Klein-Stepenitzbe való, Pomerániába, még egy büntetőszolgálatos, ez parasztgyerek, Sauerlandból jött, Alten-Affeln – a katona csak áll a hídkorlátnál, nézi a páncélautóban ülő tábornokot, teherkocsi-kíséretét. Az ég a tájra súlyosul, a szél havat sodor a folyó fölött, az emberek arcába vágja a havat, telehinti vele a lovak sörényét. A katonák álltak, a törzskar elvonult, aztán a katonák beálltak a menetbe, lépdeltek tovább. A hídon túl föltartóztatták őket: – Állj! Csapatteste? – Aztán: – Irány a gyülekezőhely: utánam indulj!

Később egy személykocsinak csináltak utat a bádogtáblás tábori csendőrök. Még egy tábornoknak. Az előbbi középtermetű, fakó szemű, vöröses hajú ember volt, a felhajtott szőrmegallérból és széles sapkaellenzője alól kilátszó arca szerint még fiatalos, de talán átdorbézolt éjszakákban kimerült ember. Vagy az utolsó kletszkajai éj-

szakák nyoma látszott az arcán, a riadóké, egymásnak ellentmondó parancsoké, elmaradt parancsoké, hátulról betört páncélosoké, odaveszett raktáraké. A másik zömök ember volt, arca napbarnított, viharvert és olyan ernyedt, mint egy törpéé. Az egyik közismert erőszakos természet, utálta a hosszas latolgatásokat, gyakorlati ember volt és realista. A másik, aki a hadsereg hadtörténeti osztályából jött ki a harctérre, elővigyázatos volt, latolgató, elméleti ember és ideológus. Az egyik (nem vetette meg a jó falatokat, nem tért ki a nők útjából, szerette maga körül a jó cimborákat) a hadjárat alatt is értett ahhoz, hogyan élje az életét. A másik le tudott mondani a társaséletről és a hadjárat alatt is tudott időt szakítani tanulmányaira és írói munkásságára s egész sor értekezést írt a közép-európai elgondolásról, a villámháború szűk keresztmetszeteiről, helyzet- és perspektivikus képeket és más efféléket folyóiratok és a rádió részére is. És míg az egyik a nagy pusztulásból Kletszkajától keletre néhány ezer szivart mentett meg, addig a másik egy terjedelmes kéziratot, címe: Az északi felvonulási út a Kaspi-tengerhez (a tervbe vett déli útvonal Kairón, a Szuezi-csatornán és Kis-Ázsián keresztül vezetett). Az egyik tábornok Damme altábornagy volt, a másik Gönnern vezérőrnagy. És ha Damme altábornagy szemügyre vett az úton egy alakot, akkor alaposan megnézte és meglátott rajta minden apró részletet – szürke arcot, a mocskos köpenyt, vásott lábbelit, kézifegyver, pokróc, akár csajka hiányát is. Észrevette a zubbony hajtókáján a légvédelmis rangjelzést és kereste a légvédelmi löveget, de nem találta. Észrevette a tüzérség színét, a kerékpáros lövészekét, a rádiós jelzést, mozsarakat, motorkerékpárokat és szikratávírókocsit nem látott sehol. A következtetés, amire jutott: nagyarányú disznóság történt. Ha Gönnern vezérőrnagy szeme elkalandozott, nem pihent meg részleteken, egyetlen arc sem vésődött az emlékezetébe, nem vett észre rendetlenséget, az öltözeteken. De látta, milyen zűrzavarban keveredett össze gyalogság, tüzérség, hírszolgálat, látta

kusza kavarodásban a lóállományt, a pékséget s a műhelyvonatot. Tízezer csoszogó lépést hallott, és hallotta könnyű és nehéz járművek oszlopainak kerékcsikorgását és dübörgését, és ez nem az előnyomulás robaja volt. Többet látott, mint ami két szemmel egy pillantásra észrevehető.

A két tábornok néhány kilométerre egymástól, ugyanazon az úton haladt. Ugyanazok a képek vonultak el szemük előtt és mégsem ugyanaz volt, amit láttak. Gönnern kocsija legördült a hídról a keleti partra: elöl egy teherautó süppedezett a mocsaras talajon, és rongyokba bugyolált kezek (szürke rongyok voltak maguk a kezek is) kapaszkodtak kerékbe, kocsioldalakba, és vagy félszáz hát görnyedt, orosz hadifoglyoké, akiknek az volt a feladatuk, hogy megrekedt járműveket toljanak át mocsaras szakaszokon. És Gönnern tábornok nemcsak parancsnok volt, hanem a hadtörténelem magántudósa is így nemcsak orosz, hanem egyidejűleg görnyedő karthagói, macedón és etióp hátakat is látott, és általában rendben levőnek vélte, hogy egy új, nyugati birodalomnak Ázsia felé vezető országútja legyőzött rabszolgák csontjaival legyen kirakva. A hadifoglyok nem előnyomuló, hanem menekülő kocsikat toltak ugyan, és ez zavarta a képet, de Gönnern túltette magát ezen.

– Igyekezzék tovább innen – mondta a sofőrnek.

Damme is elhaladt ott, de nem jutott eszébe történelmi párhuzam, sem a régi római világbirodalom, sem a mai német, sem Ázsia meghódítása. Tekintete egy himlőhelyes arcon és egy szürke szempáron állt meg, és Damme ezt gondolta magában: harminc lehet a fickó, alighanem megitta már a maga részét, randalírozott is olykor, úgy tett, mintha övé volna a világ, most nem jut már gugyihoz, nem akad egy jó fehércseléd, még néhány hete van, szerencsével hónapja, aztán fűbe harap. Ami persze ronda dolog, nem csoda hát, ha az ilyennek olyan a tekintete, mint a jég.

Gönnern tábornok látta a bomladozó rend képeit az

intő jeleket: jó lesz sietni. Helyiségre és asztalra volt szükség, asztalokra törzskara tisztjei részére, távbeszélő készülékekre, portyázó csendőrökre és gyülekeztetési parancsnokságokra és gyűjtőhelyekre. Egyetlen percet sem volt szabad elvesztegetnie.

Egészen más volt az eset Damme tábornokkal, ő ráért. És nem az idealista Gönnern, az erőszakos Damme mutatott emberi arcot és eleven részvétet a kezdődő káoszban.

Damme is látta a szétvert csapatokat, a kolduló románokat, látott füstölgő gulyáságyúkat, elakadt gépkocsikat. Megállította kocsiját.

– Hová igyekeztek? – kérdezte egy sofőrtől, aki farakományával sorompóként állta el a visszaözönlők útját.

– A túlsó partra és tovább Bogucsarnak!

– Meg vagytok őrülve? Mit kerestek Bogucsarban?

A kocsivezetők rosszul beszéltek németül: olaszok voltak. A csapattestük Bogucsarban, a voronyezsi arcvonalon. Elküldték őket 300 kilométernyire Sztálingrád felé, tűzifáért. Lebontottak egy faházat, fölrakták, de visszatérőben már nem sikerült Kalacs felé keresztüljutniuk, most északon próbálkoztak.

– Vissza! Akár Sztálingrádig! – adta ki a parancsot Damme. Azután kiszállt, gyalog folytatta útját. Egy katonára rámordult:

– Neve? Csapatteste? Csontja törne, ha tisztelegne a fölöttesének?

Egy százados bicegett előtte botra támaszkodva.

– Nini, Tomas! Honnan, honnan?

– Ugyanonnan, tábornok úr. – Tomas nem volt egyedül. Egy fiatal hadnagy kísérte, Vilshofen ezredes segédtisztje. Tomas bemutatta.

– És Vilshofen? – kérdezte a tábornok.

– Az alakulatnál. – Latte hadnagy visszapillantott a Don felé és a Donon túlra. – Én pedig a hadtestet keresem, meg kell találnom a főnököt!

– Vagy itt vagy Peszkovatkában szerintem még megle-

li. Hát ez bizony nagy disznóság! Mit szól hozzá Vilshofen?

– Az ezredes úr szerint a hadtest nyugat–keleti mozdulata helytelen: ellenkezőleg, nyugat felé kellene mozognia. Vilshofen ezredes úr szerint fel kellene adni Sztálingrádot, és a leggyorsabban kiverekedni a csatlakozást a német arcvonalhoz!

– Sztálingrádot feladni? – kérdezte Tomas.

– Hát, kemény beszéd! De Vilshofen már ilyen, semmit nem csinál félig.

– Kemény beszéd – mondta még egyszer Damme, s elbúcsúzott a két tiszttől, gondolatokba merülve ment tovább.

A helyben állomásozó gyaloghadosztály lelkésze jött szembe.

– Halló, papom! Mit lődörög itt ebben a zűrzavarban?

– Ma reggel istentiszteletet tartottam itt Vertjacsijban, aztán Peszkovatkában voltam. De ott istentiszteletre már nincs mód. A kórház dugig betegkocsikkal, valóságos népvándorlás, délről és Lucsenszkij mellett a hídon is jönnek. A mi szép Peszkovatkánkra rá sem lehet ismerni. Tábornok úr ismeri Peszkovatkát, tudja, milyen volt.

Hogy ismerte-e? Peszkovatka: hadtest- és hadosztályvezérkar, irodák, ügyeletek, tábori kórház, üdülő, szíléziai otthon, kaszinó, biliárdtermek, játékasztalok. A házak mögött kertek, az utak szegélyén fák és bokrok. És minden a helyén, egyetlen melléképületet vagy istállót sem hordtak el, még az élősövények is érintetlenek maradtak. Ott a legteljesebb hátországi hangulat uralkodott, csapatok nem vonultak át, mély béke honolt.

– Szóval, rá sem lehet ismerni?

– Menekülők mindenfelől, felülről és Kalacs irányából is. Alig tudtam átvergődni.

A lelkész úton volt a tábori kórházba, szaladt tovább. Damme is elhaladt a kórház mellett. A tanyaházat valóságos kocsitábor vette körül, a feljáró el volt torlaszolva.

Kocsik, lófogatú szekerek is, szánkók. Damme nyögést hallott egy gépkocsiból:

– Vigyék már innen! Órák óta fekszik a térdemen! És órák óta halott!

Damme odahívott néhány ácsorgó katonát:

– Emeljétek ki azt a halottat.

– Itt is vannak! – kiáltották a kocsi hátuljából.

Damme megpillantott egy orvost.

– Főorvos úr, ezek az emberek Perelazovszkijból jönnek, napok óta vannak úton.

– Ez a hirtelen nyakunkba zúdult sebesülttömeg, tábornok úr! Lehetetlenség itt helyben ellátni valamennyit!

– De a kórház kapujában mégse gebedhetnek meg!

– A folyosók, az udvar, minden dugig van.

– Akkor mi lesz?

– Kiment a parancs, hogy létesítsenek más kötözőhelyeket.

– Ugye maga rajnai?

– Igenis, aacheni, tábornok úr!

– A hadosztályhoz tartozik?

– Nem, pihenőtáborban voltam. Csak most érkeztem ide.

– Mondja, miért nem viszik el innen mindjárt a súlyos sebesülteket, hogy repülőgépen szállítsák őket tovább?

– Hadseregparancs: csak ülőképes sebesülteket lehet repülőgépre tenni.

– És a többi?

Az orvos nem válaszolt, csak ránézett a tábornokra, aki értett ebből is.

Nem sokkal utóbb egy lapályos szabad térségen egyszerre nagy csapat nővel találta magát szemben. Mint egy csapat fecske a hóviharban – gondolta magában. Német nők voltak, köztük egészen fiatalok. Valamennyien zilált, kimerültek, mint akiket vízből húztak ki épp. Vöröskeresztes nővérek.

– Szolgálhatok valamivel, hölgyeim? Hova tartanak, honnan jönnek? – A nők Kalacsból jöttek, akkor mene-

költek el onnan, mikor már az utcákon keresztülrohantak az orosz páncélosok. Egy teherautó felvette őket, de aztán elakadt, és gyalog kellett folytatniuk az utat kék-fehér csíkos, vöröskeresztes ruhájukban, köpeny nélkül, átfagyva és holtrafáradtan. Damme tábornok magával vitte őket a gyaloghadosztály törzskarához.

Ennek a hadosztálytörzsnek a hadiszállása ezen a napon egy tébolyda valamelyik osztályához hasonlított, a parancsnok és tisztjei mindenesetre ezen a nézeten voltak. Mindenféle parancsnok, vezérkari tiszt – mind a Don túlsó partjáról jött –, Geest tábornoknál, Gönnern, Damme tábornok és a hadtesttüzérségtől Vennekohl tábornok. Ezeknek az uraknak mind segítség kellett, rádióösszeköttetés a hadtestükhöz (ezt, minthogy a hadtest szintén úton volt, legtöbb esetben nem lehetett helyreállítani), kapcsolat a hadsereggel (ezt, mínthogy a hadsereg főhadiszállásának székhelye még nem volt ismeretes, szintén nem lehetett helyreállítani). Ellátás, orvosi ápolás kellett a sebesültjeik számára, szálláshely, üzemanyag. Szóval nem kevesebb, mint minden, és nem kevesebbet, mint mindent kellett tőlük megtagadni. Ellátmánya a hadosztálynak is csak tíz napra való volt, üzemanyag-tartaléka még kisebb. A fő kötözőhelynek az udvara is dugig megtelt. Kvártélyt csak a legritkább esetben és még a törzskaroknak is csak a legnagyobb korlátozással tudtak biztosítani. Vennekohl tábornokot törzskarával együtt a helyiségtől keletre fekvő fényszóróállomáson helyezték el. Gönnern tábornoknak és törzskarának a hadifogolytábor géhás két szobáját és az őrség egyik barakkját ürítették ki. Mikor Damme megérkezett és szintén szállást kért, Gönnernek kellett az egyik szobát átadnia, és az őrlegénység második barakkját is szabaddá kellett tenni és még a hadifogolytábor betegbunkereit is kiüríteni.

Északkeleten betörések, nyugaton „fordított arcvonal", a Donon túl utászok és más csapatok harcban lovassággal és páncélosokkal, még tovább nyugatra a Golubaja-völgyben sebtében felállított harci csoportok,

mint Vilshofené, aki azon a véleményen volt, hogy nem szakadhat el az ellenségtől, mert akkor átszakad a gát, segédtisztje éppen emiatt követelt a legközelebb fekvő hadosztálytól lőszert, ellátást, üzemanyagot és minden lehető segítséget. A délről menekülők pedig vad történeteket meséltek orosz páncélosokról Kalacs utcáin.

A menekültek történeteire gondolt a törzs néhány szobával távolabb ülő parancsnoka, Von Hollwitz százados is. Egymásnak ellentmondó parancsok, tömegével. Ami a polgári lakosságnak a harcokba való beavatkozását illeti, konyhakéssel, fejszével, forró vízzel, ez úgy hangzik, mint a Göbbels-propaganda, de tény, hogy bármire fölkészülhet az ember. Amíg egy a vezényszó: „Mentsd az irhád. A poggyászod meg könnyű legyen!"

A géhá-parancsnok lépett be. Az élelmezési tisztet kereste, de egy percre megállt:

– Odavan a lisztünk, százados úr! 60 tonna, képzelje csak el.

Később a hadosztálylelkész nyitotta rá az ajtót:

– Mi újság, maradunk vagy továbbvonulunk, mi a helyzet? – kérdezte. A százados vállat vont. Minek tartják föl? Iratok, magánlevelek közt turkált, fényképek közt is. A lelkész észrevette, hogy a kályhaajtó nyitva áll. Von Hollwitz éppen a magánlevelezését égette. Végeredményben az írások közt motozó keze és a nyitott kályhaajtó kielégítő választ adtak kérdésére az arcvonal helyzetét illetőleg. A lelkész távozott. Munkásosztagot igényelni tömegsírok ásására és kenyeret, hogy a tábori kórház előtt kocsikon fekvő sebesültek közt kioszthassa.

Bement a segédtiszthez, báró Bauskéhez és itt a bárónál megtalálta a parancsnokát is, aki Gönnernnel, Dammével és Vennekohllal ide menekült a nyüzsgés elől.

Báró Bauske vitte a szót. Tárgy: öngyilkosság kilátástalan helyzetben. Elmondott egy történetet a szülővárosából, a kurlandi Rakweréből, ahol 1625-ben az oroszoktól körülzárt németek asszonyaikkal és gyermekeikkel

együtt levegőbe röpítették magukat. És még más hasonló példákat sorakoztatott föl.

Geest hallgatott, Gönnern úgy festett, mint aki megfeszítetten gondolkozik. Damme lassan lecgő szivarjának hamuját szemlélte, Vennekohl egy fényképre gondolt, amelyet feleségéről és hatéves lánykájáról tárcájában hordott, és így szólt:

– Asszonyokkal és gyermekekkel levegőbe repülni igazán elragadó gondolat.

– A szlávok és germánok közt folyó harcban az alul maradó fél mindig öngyilkos lesz – felelte Bauske.

A lelkésznek egész sor érve volt az öngyilkosság ellen. Elnéző mosolyt csalt velük Bauske ajkára, és nemcsak Bauske mosolygott. A beszélgetést végül a vkf-helyettes zavarta meg: az arcvonalról hozott jelentést Geest elolvasta.

Ha nem az a Vilshofen állna a Golubajánál mondta már hátulról fenyegetnék a hídfőt!

Más is jött: távmondat a hadseregtől. Geest elolvasta, szó nélkül továbbadta a papírt. Vennekohl is elolvasta, megtörülgette a monokliját, szemébe csíptette, sorra ránézett Gönnerre, Damméra, Bauskéra, a lelkészre.

Gönnern, maga csak ért ehhez! Van erre példa? Igen, Valdej. A valdeji katlan. De úgy gondolom, régebben? A hadtörténelemben? Mert mindig az volt az alapelv, hogy a körülzárásból ki kell törni!

– Ki a csapdából: világos! – vélte Damme is, és nem gondolt arra, hogy egy órája ugyanezt a taktikát közölték vele, mint Vilshofen ezredes kijelentését, s akkor azt mondta rá, kemény beszéd.

– Jöjjön csak be, Unschlicht! – kiáltott ki Geest Unschlicht alezredesnek. – Sündisznóállást kell formálnunk, mit szól hozzá, Unschlicht?

Unschlicht az az ember volt, aki nagyon óvatosan ejtette ki minden szavát.

– Tudomásom van róla, hogy a főparancsnok látja a nehézségeket, melyeknek egy sündisznóállásnál föl kell

merülniök. Az újra alakuló nyugati és déli arcvonalon a legcsekélyebb lehetőség sincs a védelem fölkészülésére, és ekkora hadsereget lehetetlen légi úton ellátni. A helyzet ilyen megítéléséhez csatlakoztak a vezénylő tábornokok is, és ennek megfelelő szikratávirat ment a Führerhez!

– Itt a válasz – mondta Geest tábornok és átnyújtotta az alezredesnek a hadseregtől kapott távmondatot.

– Akkor bizonyára súlyos okoknak kellett a sündisznóállás mellett szólniok! – vélte Unschlicht, miután a parancsot elolvasta.

– Sündisznóállás! Tűrnünk kell a körülzárást! Itt a kezemben a párhuzamos parancs, hogy mától kezdve a csapatok élelmezése felére csökkentendő. Ezzel kezdődik a sündisznóállás!

– Igen, ezzel, és kolosszális disznóság lehet belőle! De valamit csak kellett odafönt ezzel kapcsolatban gondolniuk!

– Úgy van, bizonyára megtették. Valószínűleg már útban is van a felmentő hadsereg! – vélte Gönnern tábornok.

Ebben a pillanatban kocsi gördült be az udvarra. Vilshofen ezredes ugrott ki belőle. Egy perc múlva a segédtiszti szobában volt.

– Uraim! A 38. gyaloghadosztály már nincs a helyén, Perepolnijnál nincs már hídfő. Gyorsan összedobálni, amit lehet, és egyenest oda vele! Bocsánat – s bemutatkozott Geestnek: még nem ismerte. – Az én embereim most Lucsenszkij és Perepolnij között állnak. Mindenekelőtt sürgős lőszerutánpótlás kell!

Unschlicht Vennekohlra nézett, és mert az nem szólt, maga felelt:

– Parancs szerint minden lőszert, amit nem tudtunk elszállítani, fölrobbantottunk.

– De uraim! Fölrobbantották? – Vilshofen szemügyre vette az arcokat. Elvesztették volna a fejüket? És milyen beszélgetés szakadt itt félbe, miféle sündisznóállásról? – A sündisznóállás szót hallottam meg imént, uraim

– mondta. – Tervszerű, előkészített vállalkozásról van szó? Nyilván nem arról. Az pedig mire vezet? Sündisznóállásba menni annyit jelent, hogy, mondjuk ki: katlanban vagyunk, és nem a magunk akaratából vállalkozunk, hanem kényszerítenek rá, kényszerhelyzetből pedig minél hamarabb iparkodjunk kijutni.

– Akkor olvassa el ezt – nyújtotta oda Geest a hadseregfőparancsnokság távmondatát.

– Mit jelentsen ez?

– Hogy a Führer parancsa: sündisznóállást elfoglalni.

– Akkor pedig... De bárhogy legyen, én visszamegyek. Hogy itt haladéktalanul csapatokat kell szervezni, azt már mondtam.

Geest tábornok megtanácskozta a dolgot, aztán Vilshofen megkapta a lőszert, s hogy időt ne veszítsen, mindjárt továbbment Lattéval együtt.

Geest mást is tett. Von Hollwitzcal összeszedetett és fölszereltetett egy rohamszázadot, és segítségül útba indította a túloldalra.

Mikor az urak fölszedelődzködtek, már éjszaka volt. Gönnern és Damme egyfelé ment, ugyanabban a kocsiban foglaltak helyet.

Pára. Szállongó hó. Az utakon még tömegével katonák. A falu széle táján bádog csörömpölt, fazék, csajka, ásó egy csapat vonult a híd felé, Von Hollwitz rohamszázada. Benne az egyik gyülekeztető parancsnokság által feltartóztatott katonák, a cellei parasztfiú, az ostermiethingi, az ottakringi fiatalember, a durlachi könyvelő, a zwischenahni tanító, a leipzigi raktárnok, a két kölni, Schorsch és Tünnes, Georg Ketteler, a remscheidi késes, Gnotke őrmester és Gimpf. Az oszlop elmaradt Gönnern és Damme kocsija mögött. Két kilométerre őrszemek álltak egy hosszú szögesdrót kerítés mentén. A szögesdrót mögött összebújva, fekve, állongva orosz foglyok; akiket kitelepítettek a saját kezükkel ásott bunkerekből. A Don felől detonáció hallatszott.

– Itt se maradunk sokáig – gondolta Damme.

Viktor Huth főorvos a Don túlsó partján, az arcvonal robajától távol, a Golubaja-völgy egy magános tanyáján felpillantott az őszi égre, látta, hogy nyomul előre a tél, elgondolkozott a háborúról és az útról, melyet eddig a háborúba befelé megtett. Ez, persze, nem tarthat örökké, gondolta: tegnap a Nyesegolon át, ma a Donon és a Volgán, holnap az Urál folyón, holnapután talán az Amu-Darján és az Induson, és ő mindig mögöttük az egészségügyi századával, kocog, hashajtót adagol a legénységnek vagy a szükséghez képest dugitót és rüh ellen mitigalt és tetű ellen cuprexet, és beoltja a katonákat himlő ellen, vérhas, tífusz és paratífusz ellen, összefoltozza őket, kiírja szolgálatra alkalmasnak vagy előkészíti elszállításra a hátországba, vagy átadja lelkész kartársának, aki a maga módján készíti elő őket, és aki frontszakaszról frontszakaszra, mindig néhány kilométerrel tovább kelet felé újabb erdei temetőket létesít, és végül rekordot ér el halottak és erdei, pusztai és sivatagi temetők számában. Ez igazán nem mehet mindig így tovább, egyszer valahol törésnek kell bekövetkeznie. A fák nem nőnek az égig. De a katasztrófát, amelynek egyszer múlhatatlanul jönnie kellett, nem várta ilyen hamar, és elülről várta, a front felől; hogy hátulról fog jönni, nyugat felől, azt nem tudta elképzelni. És most egyszerre azt a parancsot kapta, hogy jelentkezzék a hadosztályorvosnál a tábori kórházban Vertjacsijban. Utazási alkalmatosság nem került, pogygyászát otthagyva gyalog ment a Donig, egyike lett a hídon tolongóknak. A kórházban csak fél napot és egy éjszakát töltött. Másnap beosztották egy Bäumler nevű törzsorvos egészségügyi századába, és együtt indultak útnak kötözőállomást létesíteni egy délre fekvő motor- és traktorállomáson. Odaérve tömegével találtak már sebesültet, kocsikon, mint egy napja Vertjacsijban. Kirakatni nem volt hova őket, és más parancs érkezett: még hátrább helyezni az állomást, Dmitrovkától keletre, Otorvanovkába.

Másnap Bäumler, Huth, egy szanitéc törzsőrmester és

a személyzet, vagy harminc ember, egy szétszórt egészségügyi század maradványa, néhány lófogatú parasztszekéren továbbindult. Az út lefelé vitt a peszkovatkai szorosba és a Peszkovatkából induló országútra. Nem egyedül voltak úton, hömpölygő áradatban haladtak, gyalogság, betegszállító gépkocsik, lőszeres járművek, málhavonatok, törzskarok, élelem- és ruházati raktárak járművei közt, amelyeket Vertjacsijból és Peszkovatkából ürítettek ki, vagy még messzebbről, a Don-térségből. Csüngő felhőből nedves hó szitált emberre, állatra, gépre. Bäumler és Huth gyalog meneteltek egyik kocsijuk mellett. Fáradtak voltak, mentükben elbóbiskoltak. Két álmatlan éjszaka volt mögöttük és hogy a következő napok próbára fogják őket tenni, afelől nem lehetett kétségük. Bäumler huszonkilenc éves volt. Huth harmincnégy. Bäumler katonaorvosi akadémiát végzett, eleve katonaorvosi pályára lépett. Huth – pályáját néhány értesülés alapján sajátságosnak ítélte Bäumler – csak a háborúban lett katonaorvos.

Bäumler a kötözőhely berendezésére gondolt, a Donon át megmentett szerény holmira, a csekély mennyiségű gyógyszerre, a számbelileg leapadt személyzetre, Huth nem gondolt az előttük álló munkára, gondolatai szabadon kalandoztak. A Donon tehát átkeltek és most nyilván a Volga felé tartanak. Rendkívüli utak ezek, ha ez az út más is, mint aminőt csak egy nappal előbb elképzelhetett volna. Ez járt a fejében. Csodálatos utak! És az a tábornok tegnap, vagy tegnapelőtt? Hogy ezt mégsem lehet így emberekkel, és mért nem helyezik el őket?... Tulajdonképp csakugyan nem lehet! Mégis ezt csinálják. És ha haslövéseset hoznak, és másfélórás műtétre volna szükség, akkor megteszi egy hevenyészett kötés is a lövés helyére, ez csak két percig tart, a dolog el van intézve és kész. Egyszer s mindenkorra. Tulajdonképpen nem tehetné, mégis megteszi az ember, különben húsz-harminc sebesültnek kellene másfél óráig várnia, és egynéhány éppen úgy megsínylené, mint az a haslövéses. Az ember tehát azt teszi,

amit tehet. Csodálatos utak ezek, most ez a Peszkovatkából Dmitrovkába vagy Otorvanovkába vezető országút. És Lucia is, különös utakon jár Lucia is Berlinben, lám: eljár a párt női tagozatába és olyanokat ír, hogy Afrika földrajzilag és éghajlatilag Európához tartozik, meg effélék is vannak a leveleiben: kulcshelyzet, erőtér, páratlan vezér, minden katona egy-egy erőd stb., még csak ez hiányzik: a zsidóság az oka. No, ezt mégsem teheti, akinek zsidó az apja. Szerencse, hogy törvénytelen gyermek és az irataiban semmi sincs az eredetéről. Dohányhiányról mégis ír, a német szójababról és a drága szárnyas-árakról, dugáruról és virágzó feketepiacról, vagyis váltakozó és rugalmas akár egy hadijelentés. Igen, azok szép idők voltak, mikor még Lucia manzárdjában lakott, a sajátkezűleg készített fabútorai közt, és este dominót játszva vetették ki, kinek kell reggel előbb felkelni és lemenni reggeliért. Azok még szép idők voltak, és ha nem jön Hitler és a zsidókat nem löki ki a tantermekből és a klinikákról, és a vizsgákon (mert orvosokra sürgős szükség volt) még erőszakkal sem lehet többé elbukni, talán még ma sem tette volna le az első szigorlatát, és ha továbbra is megjött volna hazulról a pénz, minden változatlan maradt volna.

Szép idő volt az, és Victor Huth orvostanhallgató nemcsak az orvostudományok, hanem igen sok más iránt is érdeklődött és nemcsak irodalom, festészet, zene, politika és sport, hanem személyesen az írók, festők, zenészek, politikusok és sporthírességek iránt is (és föl is kereste őket a kávéházban, a munkaasztalnál, a sportpályán és a műteremben) és egyaránt érdekelték a bal- meg a jobboldali politikusok és a nácik. Nem csoda, ha ezt az eleven, mindig beszélő, cselekvő, szenvedő, intrikába, bajba is keveredő embert sokkal inkább igénybe vette a kora, mint anatómiaórán egy öngyilkosnak a boncolóasztalra kiterített teteme, és hogy a szemeszterek túl rövidek voltak, igazában el se sajátíthatott az ember annyi ismeretet. Aztán jött Hitler, és az emberek beszámították az ökölvívó- és tornaversenyeken elért eredményeit is, s így azután

(családjának nagy megkönnyebbülésére) túlesett a klinikai gyakorlaton is. Luciával (és ebben nem felelt meg családja várakozásainak és nézeteinek) nem szakított. Egy ideig segédorvos volt egy nagy berlini kórházban, aztán kitört a háború. Most pedig, igen... hó, egy teherszán, előtte lassan lépegető lovacska, olyan csapzott a szőre, mint egy juhászkutyának, és az ember felül, Bäumler megrovóan nézi.

Este volt, mikor az oszlop Dmitrovkába érkezett.

Egy nem éppen hosszan húzódó utca, sok foghíj, lebontott házak, más házak istálló és kerítés nélkül, leszaggatott verandák, tetők. A menet továbbhaladt, egy darabig az országúton, majd egy szorosban. Sötét volt, mikor a rendeltetési helyükre megérkeztek. Az egyik oldalon öt faház, a másikon három vályogviskó, ez volt Otrovanovka.

Egészségügyi állomást berendezni, így szólt a parancs. Berendezésről azonban szó sem lehetett. Azonnal munkához kellett látni: Százával volt ott máris sebesült, akiket a hír, hogy itt kórházat rendeznek be, ide terelt szanitéckocsikon, szánokon vagy gyalogszerrel. A viskók már telve voltak.

Alig érkezett meg az aggregát, alig vezették be a világítást az egyik parasztszobába (előbb a benn fekvőket kellett onnan kihordani), a hatalmas operálólámpa az asztal fölött függött, Bäumler törzsorvos és Huth főorvos már ott álltak az első sebesült fölé hajolva, csavarták róla a mocskos és átvérzett kötésrongyokat. Egyikük nem volt már az a katonaorvos, aki állomáshelyén, egy bajor városkában télen síelt, nyáron úszott és vitorlázott, szombaton és vasárnap barnára süttette bőrét, és szabad estéit durákozással töltötte el a törzsasztalnál, és a másik sem volt az a bohém, aki Luciával dominót és sakkot játszott a kávéházban, és aki mint segédorvos szabad estéit politikai gyűlések, zenei vagy sportesemények, kínai líra, lélekelemzés, modern művészet fölötti eszmecserék közt osztotta meg. A szó megszokott értelmében nem is voltak

már orvosok. Nehéz testi munkát végeztek késsel, fűrészszel. A műtős szanitécek kötözőpólyákat csavartak le, műtétre várókat érzéstelenítettek, műszereket fertőtlenítettek, egy lábat vagy egy kart tartottak megfelelő helyzetben, miközben az orvos fűrészelt és vágott. Bäumler segédje az orvos minden mozdulatát ismerte, műtét közben parányi jelhez is pontosan igazodott. Huth segédjének ezt az alkalmazkodást még csak most kell megtanulnia. Sebbűz, fojtogató levegő, a fertőtlenítő berendezés és a nagy műtőlámpa ontotta a meleget, az orvosokról és a műtősökről csorgott a veríték. A szétmarcangolt testek sora nem akart megszakadni. Az egyiket elvitték, nyomban másikat tettek az asztalra. Vér folyt a padlón. Felpillantani sem volt idő. Reggelre Bäumler lába vértócsában állt, és vértócsában Huth lába is. Tisztiszolga jött egy csésze feketével. Bäumler érte nyúlt, megitta, le se ült. Így tett Huth is, egy pillanatra behunyta a szemét, azután ismét egy összeroncsolt végtag, egy comb fölé hajolt: repeszt kellett belőle eltávolítani. Tetanuszoltást, kötést! A következő! A sebesültet ülepén érte lövés, hasalt az éterpárnán, zubbonya a fejére borítva, nadrágja letűrve, a lábán súlyos, sárkérges csizma. A cafatokat levagdosták, a seb széleit megtisztogatták. Rivanol-drént bele. Tovább, a következőt. Haslövés. Reménytelen. A lövés helyére kötést. Vigyék.

A következőt!

Betegek is jöttek. – Mije fáj? – A fejem. A hasam. Megdagadt a lábam. Az ízületeim. Szaggat a derekam. . . . És volt, akinek mindene fájt, alul-felül, kivül-belül. – Alakulata? – Ez meg ez. – Akkor csak menjen ehhez meg ehhez. Volt járóképes, ülőképes és súlyos sebesült, volt beteg, akadt szimuláns. Két orvos és három szanitéc rostálta őket, de sosem fogytak el: este több százan voltak, reggelre ugyanannyian, egyre hordták őket a szanitéckocsik.

A következőt! A következőt!

– Törzsorvos úr, a körletekben már egy talpalatnyi hely sincs!

– Elindítani őket. Állítsanak meg az országúton egy járművet, segítsenek magukon. Aki járni tud, járjon, aki ülni, az üljön. A következőt.

Peszkovatkából szánkók, az első vonalból lőszeres kocsik hordták a sebesülteket. A viskók dugig megteltek. A gépkocsizók lerakták a népet a ház elé, aztán mentek, amerre láttak. A parasztszobákban a falnak támaszkodva gubbasztottak a sebesültek, a súlyosak a padlón feküdtek, a vályogviskókban a földes padlón. A törzsőrmester négyszáznál többet számlált össze.

A ház mögött levágtak egy lovat a tábori konyhának. Ugyanott gödröt ástak a halottaknak. Még egy gödröt: vért, húst, gennyet, cafatokat hordani bele egyfolytában.

A következőt.

Egy ember kibugyolálta dagadt, megkékült lábát.

– Első fokú fagyás. Kenőcsöt. Szolgálhat, bevethető. – A katona lábát megkente az egyik szanitéc barna kenőccsel, pólyát tekert rá, keveset, hogy a katona lába beleférjen a lábbelibe. Aztán átadták egy őrmesternek, aki a bevetésre alkalmasakat gyűjtötte össze. Akadtak, akik csak belestek a körletekbe, aztán önként jelentkeztek, mert minek maradjanak. Az állomás kiválasztott közülük egy tisztest: vezesse őket, lépést ne tarts, irány a fortyogó éjszaka, Peszkovatka, a front.

Saras, vércsatakos rongyok, varas sebek, nyílt sebek. Műtőkés nyomán felbugyogó meleg vér. Az ajtó zárva, az ablak zárva. Száz éves seb gőze, vad rothadásgőzök, mint a trópusi mocsarakban. A hőmérő mínusz harminc-nyolc fokot mutatott. Künn a második dermesztő éjszaka közeledett. Feketekávé. Pervitin. Tovább! Diagnózis, műtét. Vertjacsijból egy szánkó: gránátrepesz- és bombaszilánk-sebek. Vertjacsijnál, Peszkovatkánál is, Szokarevkánál is páncélosok és bombázók: az arcvonal átlépi a Dont, és egyre közelebb jön.

Bäumler műtőse lerogyott, eldőlt. Bäumler csupasz karján, összevérezett mellén patakokban folyt a veriték.

– Most már hagyja, Bäumler, vesse el magát. Én majd folytatom – szólt Huth.

Bäumler levetette a köténvét, átment a szomszéd kamrába. Huth folytatta a munkát, csipesszel, szikével, ollóval, csontfűrésszel. Fönnakadt golyókat emelt ki, szilánkokat csipdesett szétroncsolt izmokból, sebszéleket adjusztált, lábat fűrészelt, kart fűrészelt. Egyetlen éjszaka eloszlatta mindazt a gondot, amit apja, húga, rokonai kiálltak miatta, megcáfolta mindazt, amiért a segédorvost megrótták, az örök diákot, aki bármi mással foglalkozik folyvást, csak orvosi dolgokkal nem. Az első éjszakán levizsgázott: művészetek felé rebbenő kézzel, eleven-szépet, tökéleteset megformálni vágyó ideges kézzel – biztossal is, amilyen a mestersebészek keze – vágta-varrta szakadatlanul a tengelyen, szántalpon vagy gyalog érkezők véres roncs testét. Szakadatlanul, amíg Bäumler föl nem riadt megint ájult álmából, be nem lépett, hogy leakassza a szögről a köténvt, aztán fölváltsa. Negyvenkét óra telt el, amióta az első sebesültet az asztalra fektették.

A front továbbhaladt keletnek.

Geest tábornoknak november 19-e óta a Don túlsó partján végrehajtott mozdulata olyan volt, mint egy nagy hátra arc. Balra kanyarodj! A Donon át kelet felé!

Mikor aztán délről, Kalacs felől és a Donon át is megkezdődött az orosz páncélosok és lovasok támadása, és Szokarevkát, Peszkovatkát és Vertjacsijt is föl kellett adni, derékszögben fordulhatott balra a sereg. A 384-es gyaloghadosztály, amely az előző harcokban és legutóbb a perepolniji hídfőben súlyos veszteségeket szenvedett, felmorzsolódott. A 76., a 44., a hozzácsapott 376., délen a motorizált 3. gyaloghadosztály a Rosszoska-völgytől nyugatra le egészen a kalacs–sztálingrádi vasútvonal mellett fekvő Marinovkáig új állásokban helyezkedett el. A belső szárnyon álló hadosztály úszta meg a legrövidebb ívvel, a bal szárnyon harcoló csapatok csak néhány

kilométert vonultak vissza. Otthagyták viszont jól kiépített bunkereiket, földbe vájt lyukakat kaptak helyettük, hármasával egyet-egyet. Geest ezeket is nagy sietve ásatta orosz hadifoglyokkal. A többi hadosztálynak már gödrök se jutottak, csak a nyílt mező. Nem a puska és a tölténycsomag, hanem az ásó lett a legfontosabb fegyver. Lapos terep, a tájon csak néhány domb, a Rosszoska-magaslatokba torkolló szakadékok, délen a Karpovka folyócskáig ereszkedő szűk völgyek és a tavalyi hóolvadás vájta árkok. Különben sík vidék volt ez, és havas. A hőmérséklet mínusz húszról huszonöt és huszonnyolc fokra süllyedt. Ilyen volt a vezéri főhadiszállás megszabta vonal a Rosszoska-völgytől nyugatra, az új sztálingrádi nyugati front, amelyet tartani kellett. Néhány puszta, Bolsaja-Rosszoska, Baburkin, Novoalexejevka (valamivel tovább nyugatra feküdt Dmitrovka, Otorvanovka négy faháza és három vályogviskója), továbbá Karpovka voltak most a vezérkarok szállásai.

Hó, hideg, legjobb esetben egy hasig érő gödör, fölötte sátorlap. Akinek sikerült egy jancsikályhát szereznie, nem talált fát, hogy befűthessen. Így festettek az állások és így az a gödör is, ahol Gnotke, Gimpf és harmadiknak az ottakringi fiatalember meghúzódott. Néhány méterrel odébb egy másik lyukban Tünnes, igazi nevén Ewald Stüwe, gépkocsilakatos volt Kölnben, másodiknak a remscheidi Georg Ketteler, harmadiknak pedig az ugyancsak Vertjacsijban feltartóztatott trénőrmester, Erich Urbas, a harmadik lyukban egy szudéta parasztfiú, egy billebecki, vesztfáliai baka, egy mecklenburgi paraszt, és így tovább gödörről gödörre. A rohamszázad, amely szintén itt helyezkedett állásba, von Hollwitz százados csapata volt; fele a törzsszázad, másik fele Vertjacsijnál összefogdosott, alakulatát vesztett vesztfáliai, délnémet, szudétanémet ember, ágyútlan tüzér, gyalogos harckocsizó. És mindnek most egyetlen álma egy bunker volt, egy igazi bunker, igazi kályhával, mint amilyeneket pihenőben építettek a tűzvonal mögött. És az egyetlen reménység Hoth

tábornok, aki állítólag dél felől nyomult előre egy páncéloshadsereggel, áttörni a bekerítés arcvonalát.

De keveset beszéltek róla. A hó és hideg bezárta a szájakat. Gimpfnek még más is. Mi volt ez tulajdonképpen? – Gnotke, miközben a fagyos földet ásva valamelyest mélyíteni iparkodott a gödröt, ezen törte a fejét. Tulajdonképpen keveset tudott Gimpfről, de egyet-mást mégis. Gimpf parasztfiú volt, sauerlandi, és mert második gyermek az új paraszti örökösödési törvény értelmében a tanyát nem kaphatta meg, ezért apja gimnáziumba járatta a közeli Hagenba. A háború alatt mint őrvezetőt Münchenbe vezényelték, tiszti tanfolyamra. Itt kellemetlensége támadt egy katonafeleséggel, vagy inkább az asszony férjével, aki állítólag egy takarót és sátorlapot talált a lakásán, és kincstári vagyon eltulajdonítása és mellékesen házasságtörés miatt feljelentette Gimpfet. Gimpfet a harctérre küldték. A téli hadjáratban Sizdra mellett meghátrált. De ez csak fele és jelentéktelenebb része esetének. Még Sizdra előtt Vjazma mellett vagy Vjazmában volt Gimpf, és ott történt valami, hogy mi volt, azt nem tudta Gnotke, és nem tudta kiszedni Gimpfből. Gimpf hallgatott. Általában csak indulatszavakkal fejezte ki magát, mint aki nem tud beszélni, csak a hideget, az éhezést, valamilyen testi baját szidta.

– Hogy is hívták azt a müncheni asszonyt? – próbálta Gnotke egyszer ismét szóra bírni. Gimpf csak ránézett nagy kék, mindig másutt járó szemével, aztán megint munkája fölé hajolt.

– Lizának?

Annak.

– A férje váratlanul hazajött szabadságra...

– Haza.

– És meglátta a kettőtök fotóit a falon, mi?

– Meg.

– És megzsarolt, pénzt akart, mi?

Még az órám is odaadtam.

Lám. Odaadtad. Aztán mégis följelentett.

– Föl.
– És kivágtak a frontra, és fuccs lett a tiszti rangnak.
– Fuccs.
– Aztán Vjazmában voltál...

Ez volt az a pont, amelynél Gimpf makacsul elhallgatott. Még félszavas válaszokat sem adott, ezen túl sose jutott vele Gnotke. Önmaga dolgával folytatta tehát:

– Az én falumban volt egy lány, Paulának hívták. Szomszédgyerekek voltunk.

Bizony, Paula. Azóta biztos elvette Riederheim, valaha cimborája az SA-ban, az, aki utóbb büntetőszázadba juttatta. De ez nem érdekelte Gimpfet. Hoth és az érkező páncéloshadsereg sem érdekelte. Hogy az ottakringi embernek minden negyedik percben le kellett tolni a nadrágját, és véres volt az ásónyi agyag, amelyet a hóba kidobott, azzal sem törődött, és hogy a szomszédos lyukban a remscheidi már le se bírta tolni a nadrágot, csak fásultan kuporgott, az is hidegen hagyta. Talán betegek voltak, talán haldoklók, de hiszen mindenki az körülöttük. Hogy Dmitrovkából csak féladag élelmet hozott meg a tizedes, az se nagyon hozta ki a sodrából. Majd koplalnak, de hiszen rég koplalt, éhezett mindenki.

Ilyen ember volt Gimpf. Mint a fazék, amely valamikor odakoccant valamihez, megrepedt, és azóta nem cseng.

Különben nemcsak az ottakringi és a remscheidi, hanem a szudéta és más is véreset ürített, és fájt a feje, görcsölt a hasa, mozdulni alig bírt, de aznap leginkább a remscheidi Georg Ketteler. Magába roskadva gunnyasztott az agyagfalnál, és a másik kettőnek, Ewald Stüwének és Urbas őrmesternek, akik a fedezéket bővítették, csak útjában állott.

– Ha Hothnak sikerül áttörni, akkor kinn vagyunk a slamasztikából – mondta Stüwe az őrmesternek, de Ketteler még csak föl se nézett. – Akkor szabadságot kapunk! – próbálta Stüwe felvidítani. – Éppen a kölni farsangra érkezünk haza! – Az őrmester erre mégis felné-

zett, rávetette a szemét öreg bajtársára. Stüwe látta rajta, hogy rég túl van minden farsangon. Még ugyanaznap látta lógó karral, erőlködve, lábát húzva elvánszorogni hátrafelé, eltűnni. Együtt menetelt vele a német határtól mélyen be Oroszország belsejébe. Egy alkalommal együtt utaztak haza szabadságra. Együtt érkeztek el idáig (a harmadik Schorschl volt, aki a Donon túl maradt). Stüwe valameddig az eltűnt nyomába meredt.

– Köpj a markodba, és neki! – mondta Urbas őrmester, majd hozzátette: – Ezt se látjuk többet.

Georg Kettelert más betegekkel együtt Dmitrovkába szállították és mert ott nem volt hely, tovább az otorvanovkai kötözőhelyre. Ketteler fáradtan lezöttyent a többi mellé a hóba. Csak ült, a havas viskók a semmibe merültek, hirtelen egy sor családi ház jelent meg előtte, Remscheid-Hasten. Nem tudta, mennyi idő telt el, mire felébredt a tétova révedezésből.

– A következőt – mordult rá bosszúsan egy szanitéc, a szomszédja meglökte. Aztán ott állt egy főorvos előtt. Csak felvetette a szemét. Nagy kék szeme fátyolos volt, nagyon szomorú.

Ketteler csak most tért magához. Mégis fedél alá jutok akkor – mondta. – Köszönöm, doktor úr. Az orvos fölfigyelt a kiejtésére!

– Remscheidi maga, igaz?

Az vagyok.

– No, akkor menjen, fűtőzzön. – Egy szanitéc elvitte a vályogviskók egyikébe, és nemcsak fedél alá, melegbe is. A sok összezsúfolt test kipárolgása pótolta a fűtést.

Az orvosok, Bäumler és Huth ideje most nyugodtabban telt. Már jócskán decemberben jártak, eddig napi tizenöt-húsz órát töltöttek a műtőasztal mellett, lábuk alatt sosem száradt föl a vér, a sebesültekről leszedett kötésekből szürke menetben másztak a tetvek a csupasz karjukra, a köténykükre. A segélyhelyet már berendezték, a tábori konyha füstölt, az érkezőket rendszeresen ellátták, ha ugyan ellátásnak mondhatták azt, amit biztosít-

hattak. Aki menni bírt, azt továbbküldték, járművet lesni, elvitetni magukat Sztálingrád felé meg a gumraki kórházba. Hogy mi lesz a katlan minden zugából érkező tömeggel, nem tudták, de ez nem is volt az ő dolguk. Aki ülni bírt, azt a pityomniki repülőtérre szállíttatták szánon, a hátországba vitetni. A súlyos sebesültek a viskókban maradtak, az esetek többsége a rendelkezésre álló eszközhöz képest reménytelen volt.

December derekán még kevesebb lett az élelem, még kisebbek lettek az adagok. A segélyhely gyakran csak a felét kapta meg a frontfejadagnak, ezért sorban le kellett vágni a szánhúzó lovakat. Sebesült viszont utóbb kevés érkezett, gránátszilánk- vagy rakétarepesz-sérüléses szinte egy sem. Talán mégis igaz, hogy kitikkadtak az oroszok – vélekedett Bäumler –, talán elfogyott a szusz.

Huth másra magyarázta a páncélos- és tüzérségi támadások elapadását: – Másutt vannak elfoglalva, Kotyelnikovónál lehet valami, Hoth páncélosaival. – Ennyi célzást kockáztatott meg. Esténként, ha együtt üldögélt a bunkerban (azóta azt is építettek nekik orosz hadifoglyok), s lámpafénynél tetvészkedve hallgatta a frontrádiót, időnként kedve lett volna meghallgatni Moszkvát vagy Londont, Bäumler jelenlétében is, de aztán mégsem tette. A sebesültek száma csökkent, seregszám vetődött viszont oda a beteg. Ámbár alapos vizsgálat legtöbbnyire nem kellett.

Elég volt ránézni az emberekre. Sápadtak voltak, csont-bőr mind, beesett arcú, csak a tág szemük, csüggedt pillantásuk jelzett valamit: hogy szégyellik magukat, amiért meglett ember létükre combjukon csurgatják magukból a híg pépet. Az érverésüket kitapintani nem kellett: szapora volt, aztán gyorsan gyöngült. Hogy hasmenésük van-e, fölösleges volt megkérdezni: érzett a bűzön. Nem volt mit vizsgálni. És az embereknek sem kellett más, csak egy odú, ahol megbújhatnak, és ha még meleg is volt az az odú, akkor mindenük megvolt. Meleggel pe-

dig szolgálhatott az állomás, ha fűtött helyiségekkel nem is, betegek kigőzölgésével fűtött odúkkal igen.

Tiszta szállás, elviselhető időjárás, gondos fertőtlenítés, mosott fehérnemű, ez kellett volna. De a többség hóba fúrt odúkban kuporgott, és aki bunkerban, az úgy feküdt egymás hegyén-hátán, mint hering a dobozban. Petyhüdt bőrű csontvázak olykor félrebeszélve, egyébként bambán. Meleg teát, ameddig tartott benne, kaptak. De különben? Szőlőcukor nem volt, kétszersült nem volt. Tömény húsleves, bor jó erősítő lett volna, de az agyonhajszolt lovak húsából se főtt csak zsírtalan lé. Aztán halni kezdtek a betegek, elvitte őket a vérhas, a rosszultápláltság, és ez a folyamat többé nem szakadt meg.

Így érkezett el a karácsony.

Német karácsony ragyogó karácsonyfa, marcipán, aranydió, mézeskalács, ezüstcsillám, aranyszárnyú angyal, sült alma illata, aranysárgára pirult libasült, ajándékokkal megrakott asztal és fenyőfa zöldje és gyermekkacaj, amitől a felnőtt is újra gyermek lesz. Bäumler törzsorvos is a nap különös jelentőségére gondolt, Huth is. Bäumler, bár a megmaradt lovakra föltétlen szükség lett volna, még egy lovat levágatott, hogy a betegek legalább ezen a napon megtömhessék valamivel üres hasukat. Az ellátóktól csokoládé érkezett, annyi, hogy minden öt embernek jutott egy tábla. Bäumler délután körüljárt.

– No, hogy vagyunk?

Valamennyien tűrhetően voltak.

– Megvagyok én! – Jó itt, legalább meleg van! – Sokkal jobban érzem magam, doktor úr! – Majd csak lábra állok már! – Ilyen válaszokat kapott Bäumler. Ha valaki panaszkodott, hogy fáj vagy nincs helye kinyújtózni, vagy mért nem viszik már haza repülőgépen, akkor nem beteg, hanem sebesült. A betegek nem panaszkodtak. Az erőtlen nem érez fájdalmat, még éhséget sem. Csak ül, révedezik. Egy ember már átkelőben volt a túlsó partra, csak odalehelte: – Már jó lesz, doktor úr.

Huth is körüljárt.

Már sötét volt. Minden viskó kapott egy faggyúmécsest. Huth bepillantott az egyik körletbe: egyetlen arcot sem lehetett megkülönböztetni, nem látszott más, csak valamilyen hepehupás, szürke végtag a földön, és nem hallatszott más, mint elnyálkásodott légutak és beteg tüdők hörgő zaja. Huth némán továbbment. A másik, a harmadik viskóban ugyanilyen gőz, az emberek ugyanolyan kísértetek. Huth megszólított egyet-kettőt a láthatatlanok közül, meghallgatta válaszukat. Aztán továbbment. Kinn mélyen beszívta a hideg téli levegőt. Átbandukolt a másik oldalra, belépett még egy vályogviskóba. Ott valamikor nyaranta a félig nyitott pajtában meg az üres birkaólban is lakhatott a nagy család, telente meg összebújt, tucatnyi ember is tanyázhatott odabenn. Most legalább négy tucat beteg, vérző, haldokló német katona. És mert szenteste volt, kaptak egy mécsest – parányi bele talán egy óra hosszat ég a faggyúval töltött kis papírdobozban, azután ismét minden koromsötétségbe merül. Huth a remscheidi késest kereste, Kettelert, aki nem volt már fiatal, de a villámgyors leromlástól egészen gyerekes lett az arca, bizalommal teli, hivő. Huth már néhányszor meglátogatta a fölvétel óta, most verítékben ázva találta, éppen lázas önkívületéből ébredt, még annak hatása alatt áll-e. De felismerte az orvost:

– Ó, doktor úr! Repültem: olyan szép volt, mint még soha. Mitől tud az ember repülni, doktor úr? – Álmában gyakran repült.

Tényleg: mitől? – Huth hallgatta a lázas szavakat: hogy egy óriási városban, ahol olyan sok a fény s olyan nagy a sürgés-forgás és olyan nagy a nyüzsgő embertömeg és olyan rengeteg és olyan különböző lény van együtt, ott természetesen tündérek is járnak, és ha az ember megérinti valamelyiket, akkor egyszeribe repülni tud, Ketteler legalábbis igen. És emlékezett (susogva beszélt, hogy szét ne zilálja az álma finom szövetét), igen, emlékezett a tündérre is: szegényesen öltözött kislány képében találkozott vele, és a lányka egy vak embert vezetett.

De nem bántam, hiszen megkaptam a repülés tehetségét.

Huth figyelmesen hallgatta, és a haldokló, tágranyílt gyermekszemű késes elbeszélte Otorvanovka történetét és a hadsereg kudarcának történetét. Úszott, szállt a levegő tengerében, gyönyörű volt ez. A tenger kék csésze odalenn, és ahol arany porzott föl, ott kezdődött a sivatag. Folyók és erdők és szántóföld és rét, minden alatta kiterítve, minden az övé, és leereszkedhetett, ahol kedve támadt, gigantikus játék volt ez, megmámorosodott a saját erejétől. Ugye érti, doktor úr?... Huth értette. És ugye azt is érti, doktor úr, hogy nem lesz jó a vége? Huth ezt is értette. Nem, nem lehetett jó vége, hiszen ott volt az a szegény lány, a vak ember, és volt az a határtalan könnyelműség: – Mit bántam: megvolt az adományom! – És így történt, hogy a magasban úszó hirtelen fejest bukott, egy fényes örvénybe, belevakult, megbénultak a tagjai, hirtelen süllyedni kezdett, aztán úgy zuhant, mint a kő. És ott feküdt a fekete sötétségben, és körülötte enyészet és benne is enyészet és egy hang azt dünnyögte a fülébe, hogy ami a hasában van, az semmi más, csak egy vacak egér. Huth százakat hallott delíriumban és narkózisban beszélni, összefüggéstelen szavakat, nyögéseket, kiáltásokat, szerelmes szavakat, trágárságokat, aggodalmakat, hiú fecsegést hallott, és legtöbbször oda se figyelt. Most csodálta a pontosságot, amellyel egy bomlásban levő agy a saját létét visszatükrözte, egyben egy nagy társadalmi folyamatot is, és az elgondolható legegyszerűbb kifejezési formát találta hozzá. Mert mindez valóság volt: egy rendkívüli képesség hite, az erő könnyelmű játéka, közöny a másikkal szemben, holott épp az tett csodát, öntötte belé az üzemanyagot, amellyel hegyen-völgyön szállhatott. Mindez valóság volt, még az erővesztés is a legnagyobb feszültség pillanatában, az elkerülhetetlen zuhanás, a sötétség, az egerek a beteg hasában: jelen esetben csak egy otorvanovkai viskó és kifekélyesedett vastagbél, de nem ez volt a lényeg. Huth csak ült, fogta Ge-

org Ketteler izzadt kezét, és a lobogó mécslángba meredt, amely a vályogfal egy kiugró padkáján szinte csak magának világított, a nyomorúságot sötétségben hagyta maga alatt. Huth keményen szorította a haldokló kezét, a viskó felett egy orosz „varrógép" zakatolt, egy olyan apró és lassú UT-repülőgép, amiből minden este több végigkecmergett az arcvonalon (és Otorvanovka csak néhány kilométerre volt a fronttól) és repeszbombákat dobott le, nem nagyobbakat, mint egy virágcserép, de arra mégis jókat, hogy a havas gödrökben kuporgó embereket és Otorvanovkában a föld színe felett elhelyezett sebesülteket nyugtalanítsák.

Mit bántam én, hiszen repülni tudtam!

Erre gondolt Huth még akkor is, amikor a házak között visszabotorkált és a komoran gubbasztó századhoz betért. Erre gondolt még akkor is, mikor később együtt ült Bäumlerrel a bunkerban. Bäumlernak volt még egy üveg konyakja, ezt most felbontotta. Karácsonyról beszéltek, az utolsóról, amelyet Bäumler Harkovban, Huth pedig Berlinben töltött szabadságon. Aztán jobb híján egy törzsorvos lett a téma, a szomszédos Dmitrovkából. Ez a törzsorvos, név szerint Unde, azelőtt egy páncélosezredhez volt beosztva, és mindig jó messze húzódhatott mögé, mert az egész hadjárat alatt egyetlen kitüntetést sem kapott. Most, hogy a sztálingrádi hadsereg katlanba került és közeli, sürgős felszabadításának híre járt, elérkezettnek látta az időt, hogy a hiányt pótolja. Önként jelentkezett Sztálingrádba, hogy jelen legyen, mikor a gyűrűt áttörik, aztán osztják az igen becses „Sztálingrád-rendet". Repülőgépen hozták be Undét, de rendkívül elámult, mikor Pityomnikban a kezdetleges földbunkerokat látta a repülőtér körül. És Dmitrovkába megérkezve éppenséggel megrendült a sík mezőn találva magát. A valóság, a föld alatt fekvő betonbunkerokkal alig felelt meg a „sztálingrádi fellegvárról" alkotott fogalomnak, amint azt a hírek nyomán elképzelte. – Ugyan nagyot nézhetett Dmitrovkában Unde!

– Még földbunker sem volt ott az első napokban!

– Nagyon unják: leginkább csak a fedezékében kuksol. Azt bővítteti, téteti egyre bombabiztosabbá!

– Hol veszi hozzá az anyagot?

– Más bunkerokból bontatja ki.

– De hiszen azokban is laknak.

– Bakák. Mit törődik velük! – mondta Bäumler.

– Igen, mit törődik velük Unde, mit törődöm az egésszel én – válaszolta Huth.

Később bekapcsolták a rádiót és zenét hallgattak Berlinből. Még egyszer fölfigyeltek, de ezúttal nem egy orosz „varrógépre": tüzérség nehéz dübörgése hallatszott délről a fagyos levegőben. Marinovkát és Karpovkát verette a tüzérség. A bunkerből kilépve látták is a vörös fényt a déli szemhatáron.

– Talán már elérték a gyűrűt Hoth páncélosai. Karácsonyig állítólag meg kellett nyitni a katlant – mondta Bäumler.

– Akkor Unde megkapja a katlanrendjét, de én nem hiszem! – vélte Huth.

A Karpovka–Marinovkára zúdított tűz nem tartott tovább tíz percnél és az éjszaka hirtelen megint visszahullt mély hallgatásába; egy-egy „varrógép" húzott el még, különben semmi különös nem történt. Bäumler és Huth megint a bunkerban ült. A nagynémet adó jelentkezett, úgynevezett körkapcsolással: Berlin, Hamburg, Majna-Frankfurt, Königsberg hívta a frontokat, Narvikot, Misuratét, hívták Tuniszt, Velikije-Lukit, Sztálingrádot.

„Sztálingrádot hívjuk!"

„Itt Harkov... itt Sztálingrád!"

„Kedves hallgatóink! Itt Sztálingrád beszél. A Volga partján vagyunk, előttünk a hatalmas folyam hóval bevont ezüstszürke szalagja. Itt állnak a mi fiaink, a sztálingrádi fiúk, a német őrség a Volgánál. A dobpergésszerű zaj, amit éppen hallanak, a szemben fekvő orosz árok sortüze. Az oroszok készülnek valamire, meg akarják zavarni karácsony ünnepét.

De itt a hadnagy. Pompás, jellegzetes alakja a mi nagyszerű véderőnknek. Fején acélsisak, derékszíján kézigránátok. Imént még a kedélyes bunkerban a karácsonyfa fényét nézte. Tekintete most a tomboló hóvihartól hangos, ellenséges téli éjszakába fúródik. Hirtelen az emberei felé fordul és vezényel: állszíjat szorosra! De ezt látni kell, a hadnagyot és embereit, ezeket a kemény német arcokat és a változást, amelyen az arcok ebben a pillanatban keresztülmennek. A sisakszíj feszesre húzása sajátos hatású. Ettől a fej úgyszólván összenő a sisakkal, úgyszólván..."

Bäumler felnyögött.

– Mi az, Bäumler?

– Hiszen itt nem Sztálingrád beszél!

– Nem, biztosan nem. Talán Harkov, talán a berlini stúdió, mindenesetre csalás az egész! – Huth tudta, hogy készül az ilyesmi... Mint sok más mögé, ezek mögé a kulisszák mögé is bepillanthatott régebben.

Az adás tovább zengett. A harkovi vagy berlini vagy bármilyen beszélő még mindig az állszíjjal volt elfoglalva: – „...A lélek is felkészül, megfeszül – látniuk kellene ezeket az embereket, kedves hallgatóim. Ugrásra készen áll mind. És akinek elernyedne is belül a bátorsága, azt kívülről keményen tartja az állszíj..."

– Akarod még hallgatni, Bäumler?

– Nem, ennyi elég. Kapcsold ki.

De Huth nem zárta el a készüléket. Ismerte a különböző állomások adási idejét, megforgatta a keresőgombot és más hullámot állított be, és ezúttal, ugyancsak német nyelven, jelentés hangzott el nagy német páncélosveszteségekről Kotelnyikovónál (éppen Hoth páncélosairól volt szó), a morozovszkájai, sztacinszkájai, millerovói harcokról (istenem, Millerovo, tulajdonképpen hol áll a front), nagy német erők körülzárásáról Velikije-Lukinál...

– Hallgassuk tovább?

– Igen, hallgassuk! – mondta mogorván Bäumler. Et-

től a naptól kezdve, ha egyedül üldögéltek a bunkerban, mind a ketten meghallgatták az orosz hadijelentést és Londont.

Bäumler aztán végignyújtózott a priccsén. Huth még egy körsétát tett a téli éjszakában. A viskók most teljes sötétségbe merültek, benn sem pislákolt már mécs. A század járműparkja néhány szánkó mellett egy csapat apró, bozontos szőrű ló, fejük szorosan összedugva, szürke folt, csak az orrlyukakból füstölgő fehér pára árulja el, hogy a deres-havas kupac él.

Huth visszatért a bunkerba. Lefeküdt ő is. Mit bánom én, hiszen repülni tudtam, járt a fejében, miközben elaludt.

A táj ismét olyan volt, amilyenné a természet, tűz és víz és jég az idők folyamán formálta – nyugaton a Don, keleten a Volga, délről a Karpovka, a Donnal párhuzamosan a Rosszoska-patak a partján dombok, délen a Karpovka völgyébe hajló lanka, keleten a Volgát szegélyező dombos terep. És közbül, akár egy sima, alig barázdált tányér, hóviharoktól korbácsolt puszta.

Nyugaton a Volga-könyökre és Sztálingrád romjaira támaszkodó, szélsöpörte hatalmas sík: a csatatér. A peremét eleinte még tartotta a 6. hadsereg. Aztán lassanként a végzete színterévé vált a táj.

Sivár volt.

Akik ott éltek, laktak mind eltűntek. Az országutak nem voltak országutak, és a vasutak sem voltak többé. A falvakat, a marha- és juhtelepeket szétbombázták vagy a tüzérség dúlta szét őket, és a lakók otthagyták a romokat. Aki a lakosok helyébe idejött, a német katona nem talált födélre. A vezérkarok bunkerokban laktak a pusztai falvak romjai közt, a katona kinn feküdt földbe vájt odúkban, gyakran csak havas gödrökben a szabad ég alatt. De még soha akkora tömeg nem volt a Don és a

Volga közt, mint azokban a napokban, és még soha nem pusztított ott úgy a halál.

Egy földbunkerban történt a Rosszoska-magaslatok egyik lejtőjén. Fagytól szürke arc hajolt éppen olyan, a gyilkos hidegtől kimart arc fölé.

Mathias, durmolsz?

Igen, August.

Az egyik priccsen feküdt, a másik előtte állt. Aki a priccsen feküdt és a bunker tetejét bámulta, Gimpf volt. Az előtte álló, aki egy nyaláb rongyot dobott a priccsre, August Gnotke. Habozva állt egy pillanatig, mintha mondani akart volna még valamit, azután elfordult a sapkában, köpenyben, csizmában fekvő Gimpftől. Begombolta köpenyét, fülét és nyakát s elhagyta a bunkert.

Egy óra hosszat őrségen kellett állnia.

Két óra a bunkerban, egy óra kinn a lövészárokban, ennyire megint normálissá vált az élet és ez volt most az őrszolgálati beosztás, amelyben az altiszteknek is részt kellett venniök. Ennek különben nem volt jelentősége. Lerongyolódottan járt, akár a többi, a lába rongyokba csavarva, akár a többié. Itt keveset számított egy sáv a gallér hajtókáján, az altiszt szolgálata ugyanaz volt, mint a legénységé.

Karácsony már régen elmúlt, egy nyugati irányú kitörési vállalkozásra kitűzött határidő is lejárt, anélkül, hogy bármi történt volna. Karácsony éjjelén kimásztak a gödörből, hátrahúzódtak a lejtőhöz. Ott egy már kiásott lövészárkot találtak, mögötte egy kiépített bunkert. És mert Georg Ketteler Otorvanovkába távozott, és az ottakringit és az Ostermiethingből valót, meg a billerbeckit s a hohengüstrowit hó födte nyugatabbra, elég tágasan voltak a bunkerban, mindenki elfért, nem úgy, mint a gödröknél nemrég elkészült fedezékben, ahol mindig csak kevésnek és csak néhány órás tartózkodásra volt hely.

Jött a január, és a jégszürke pára most keletről szállt, a Volgáról. Ha a szél nem játszott a szürke felhőrongyok-

kal, hanem ráfeküdt a síkságra, akkor nemcsak kelet felől fújt, hanem egyszerre minden oldalról; tisztára söpörte a puszta síkját, és szemcsésre fagyott havat csapott az arcokba. Aznap is a talaj simára volt söpörve. Minden hó, ami a szürke földet borította, most a levegőben volt, zsinór-pályán röpült. A hófúvásban tompa fehér fényű labda – az egyetlen látható szilárd pont a szüntelen mozgásban –: a nap.

Gnotke mellett egy arc bukkant föl. Kékes száj, nagy orr, az orron szemüveg. Az őrszem, az árok túlsó végéről.

– Dobál az éhség, a leves ma megint...

Gnotke a szemét kereste a szemüveg mögött. És a szemén látta, aminek föltétlenül be kellett következnie és ami változhatatlan volt, s ha nem ebben az órában, meg kellett történnie majd a következők valamelyikében. Az ember, aki görbén összehúzott vállal állt előtte, valamikor rajztanár volt és soha sem lesz többé rajztanár.

– Megolvastam ma a borsószemeket a levesben: tizennégy darab volt, a többi tiszta víz. Hát ló sincs már?

Gnotke egyenesen a szemébe nézett.

– És ezek az átkozott tetvek. Idekinn még csak-csak, de melegre nem szabad bemenni. – Tulajdonképpen valami mást akart mondani.

– Te is olyan fáradt vagy?

– Igen – felelte Gnotke.

Egymás mellett álltak, nézték a vonuló szürkeséget. A hó laposan szállt a talaj fölött. Mindkettőjük arca és szeme egyszinten a földdel: a kilátást a gödör szélébe szúrt eljegesedett gallyak rácsozták részekre.

– Micsoda idő! Nincs ember, aki ilyenkor nyitva tudná tartani a szemét, még orosz sem. Ma sikerülnie kell! – Ez ajánlat volt, és a tanár választ várt rá. Gnotke mereven bámult tovább a kavargó hóba. A másik megfordult, és visszament őrhelyére.

Hullaguszti (így hívták Gnotkét a századnál) tehát nem akart részt venni a dologban. A rajztanár most a saját figyelőrésén lesett ki. De már nem olyan feszülten,

mint napokkal előbb, amikor még nyugalmat erőltetett magára, és egy hosszú, sima vonallal meg az előteret jelző vonalakkal egy darab papirosra rögzítette a látványt – azt a sivár szakaszt, közepén egy felfúvódott ló tetemével, amely körül most minden gondolata járt.

Egy idő múlva Gnotke észrevette, hogy a tanár elhagyta helyét. A lövészárkon kívül pillantotta meg: szorosan a földhöz lapult, araszolva kúszott előre. Gnotke, tudta, mi fog történni. A tanár nem az első volt, aki ezt az utat járta. Két hete a szomszédban tanyázó utászok egy sovány gebét hajtottak föl. A menekülő állat szerencsétlenségre a két vonal közé futott, a másik oldalon lövés csattant, a gebe elterült. Teteme még ott feküdt, gázpuffasztotta, dérlepte szürke domb lett. Mellette – tiszta időben jól lehetett látni – még három sötét folt. Kettő az a két utász, aki nem akarta elszalasztani zsákmányát, a harmadik saját századuk egyik embere, aki kimerészkedett, s akit éppen úgy ott ért el egy orosz mesterlövész golyója.

Most a tanár vágott neki.

Gnotke a szemébe nézett és tudta, hogy ma vagy holnap, így vagy úgy, de vége. Akkor is, amikor lent feküdt valamelyik fedezékben és az arcokba pillantott, szemekbe nézett, és a beszédeket hallgatta, előre megérezte egy-egy sors változhatatlanságát. Olyankor, ha tehette volna, szívesebben látta volna el korábbi pária-foglalkozását. Napról napra hullákkal bajlódni elviselhetőbbnek látszott. A hullák tátongó sebeiket mutogatták, kifordult belső részeiket, üveges szemüket meresztették, némelyik vigyorgott is, mint Aslang őrmester, de egy se beszélt, egy se reménykedett.

Hanem a többi, a gödrökben...

Volt ott egy fiatalember Ottakringből, már hegyes volt az orra és tulajdonképpen már teljesen „kész" volt, de minden reményét egy karácsonyi csomagba vetette, és folyton kalácsról, cukorkáról, süteményről, salátás tengeri halról beszélt. Gnotke hallgatta, és hasztalan hessegette a képzetet, amely a hegyes orrhoz és a napról napra

jobban sorvadó archoz kapcsolódott benne. És volt az az ostermiethingi paraszt, minden pirulát lenyelt, amit kapott, s amit másoktól össze tudott kérincsélni, mégsem szabadult a hasmenéstől. Amellett egyéb sem járt a fejében, mint a szántóföldje és lovai Ostermiethingben, és hogy a Paula és a Miezl vemhesek-e. Csak ez érdekelte. A mögött a paraszt mögött is, aki nem gondolt másra, csak a szántóföldre meg a jószágra, meg arra, hogy vajon ki vág takarmányt és ki hord vizet az istállóba, ott látta már a nyitott sírt. De még megélte azt, hogy az ottakringi fiatalember már nem kalácsot meg cukorkát óhajtott karácsonyra, csak egy fél komiszkenyeret, és még azt sem kapott. És az ostermiethingi paraszt, aki elkeseredetten alkudozott minden pirulára, annyira leromlott, hogy egy napon föltápászkodott levelet írni: „Kedves szüleim és testvéreim! Fizessetek értem két szentmisét, hogy épp csak elevenen kijussak innen. A pénz nem számít..." A levelet aztán sosem küldték el.

Volt ott egy másik, egy billerbecki közlegény Vesztfáliából. Az búskomor lett, mert folyton a menyasszonyára gondolt, aki egy franciával adta össze magát, s ezt írta neki, a vőlegényének: „Nyolc lány ült itt ezért, minden szülő és férj megbocsátott, csak nekem nincs senkim, csak én vagyok olyan szerencsétlen és mindig édesanyám van az eszembe, meg te." Volt még a könyvelő a badeni Durlachból, az megkékült dühében, mert a lakóhelyén mellőzés érte a lakáselosztásnál. A Munkafront egyik munkatársa, két gyerekkel, háromszobás, egy másik ismerőse, és még egy szintén háromszobás, egy gyermektelen orvosnő (tulajdonképpen egy SS-lotyó, csak azért, hogy, mint határozottan állította, közelebb lakjék az SS-kaszárnyához) négyszobás lakást kapott – míg ő, pedig régi párttag, egyáltalán nem kapott lakást, mert a körzetvezetője, járási pártvezető, a lakáshivatal csupa korrupt disznó. A mecklenburgi paraszt és rabszolgatartó nem a lakáshivatal miatt bosszankodott, hanem a „keleti munkaerő" elosztó hivatalát szidta, mert az nem küldte neki, il-

letőleg távollétében a feleségének olyan gyorsan a munkaerő-pótlást, mint ahogy a gazdaságából a munkások kihaltak, és nem a megállapított áron, 40 birodalmi márkát számítva nőért és 55-öt férfiért, hanem még megkenette magát tojással, vajjal és szalonnával. (És méghozzá civil oroszokért, ez pedig nyomorúságos, eltetvesedett népség és inkább beteg, mint egészséges! – tette hozzá felvilágosításul. (Különösen sok mérget evett a felesége egy Irma nevezetű nő miatt: közönséges dög s méghozzá minden lepereg róla; két lengyellel is összeszűrte a levet, mikor kiderült, elvitték Irmát is, meg a lengyeleket is. Rendőr jött érte. A két lengyelt biztosan felakasztották. Úgy gondolom, az erdőben. Pedig már szépen beleszoktak a gazdaságba.) Ennek a mecklenburgi parasztnak már hetek szennye lepte a ruháját; ingén és alsónadrágján már egy csöpp fehérség sem látszott, csizmájában cafatokká állott a harisnya. 36 éves volt, beesett arcát szürke, borostás szakáll borította.

Nyomorult nép, koszos, tetves, inkább beteg, mint egészséges. A hohengüstrowi paraszt, az ostermiethingi, a durlachi könyvelő, a billerbecki közlegény és valamenynyi. És nem tudták, hogy mélyebbre szállt az értékük, mint amennyire némelyikük egy lengyelt és oroszt vagy más népekhez tartozót becsült. Gnotke egy alkalommal – és ez már jó ideje történt Juhnovban, egy beszélgetés folyamán, amely hadbíróság elé is juttatta – mindenesetre ezt a kijelentést tette: „Itt Juhnov és Moszkva közt láttam, hogy az emberek úgy hevernek a hóban, akár a verebek; ilyen sokan vagyunk és ilyen olcsók lettünk!" A hóban, a gödrökben aztán nem tudta, miért kell neki, újra meg újra mások arcába bámulnia, és mit fürkész tulajdonképpen az arcokon.

Az arcokon nemcsak tompultság és sárgaság, a szemekben nemcsak az éhség és a kitörni készülő láz jelei látszottak. A Don-kanyarban történt: Kletszkájánál, egy sivár temető szélén (ezernyi egyforma kereszt) egyszer megpillantotta a nyirkos ködben a holdat. Óriási, vörös,

kerek hold volt. Az a párában vöröslő hold: annak a visszfényét az ottakringi fiú szemében és a hohengüstrowi és az ostermiethingi és a durlachi és billerbecki és a zwischenahni tanár szemében (most útban volt a lótetem felé) és időnkint nevetést is hallott a szemhatár alól.

Mind otthagyott mindent.
A feleségük bőg.
A kölykeik bőgnek.
Csak fölkerekedett mind.
Szürke nyoma maradt az éjszakában.
Tengerbe veszett a nyoma.
Vitorlák lebegnek el,
tér tágul,
álmok fortyognak.
A vörös holdat kergeti mind.

És volt rá szavuk, határozott elképzelésük róla, mert nem voltak tompaagyúak. A haldokló ottakringi világosan beszélt róla: szerény házacskát kívánt, afféle kávéházat és fogadót, fuvarosok és hajósok számára, kilátással a Volgára, egy örökös „területjasztalkámat", amelyről soha el nem fogy a libasült, a gulyás, a rántott csirke és a káposzta gombóccal, a fánk, a rétes és a kalács. Ilyesvalamit akart meghóditani. Egy szudétanémet, egy bernsdorfi szállitmányozó fia, aki odahaza apja nagy, háromtengelyes kocsiját vezette, korgó gyomorral és fagyfekélyekkel kezén-lábán vad álmot álmodott egy óriási cégről, amely a Volgától a Dnyeperig szállit árut. Egyik földije, egy persenitzi bádogos, szerényebb volt: egyszerűen le akarta szedni a szalmatetőket a Don és a Volga közt, és száz vagy százhúsz segéddel tetőfedést vállalni. Egy őrmester pedig, Erich Urbas Leipzigből betegen vonszolta magát állásba, és különösen találó jellemzését adta az új kóválygásnak, amikor – a trénnél szolgált – a Don hídján a „Kalacs" helységtáblára ecsettel-festékkel rápingálta: „Leipzig 3200 km." Különös diadal. És bár a távolsághoz

hozzátett vagy 1000 kilométert, ez csak annál hamisítatlanabb kifejezése volt az esztelen kóborlásnak. A beteg hohengüstrowi viszont nem vágyott a messzeségbe, ő a maga részéről abban reménykedett, hogy a győzelem után számos mecklenburgi fog letelepedni Ukrajnában és a doni pusztán, és akkor ő majd terjeszkedhet Hohengüstrowban. Ahol ukrajnai, doni és Volga-vidéki munkaerőben sohasem szenved majd hiányt.

Kerek szavaik voltak az őrületükre, szájukba adta a rádió, a frontújság és a századoktatás. És szavak, vágyak óhajtások, gondolkodásuknak minden útja Sztálingrádba vezetett, amely felé ennek az évnek tavasza óta meneteltek, és még sokan, akikben nem is dolgozott az egyéni ösztön, és csak a hatalom gépezete ragadott magával, áldozatául estek ugyanennek a megszállottságnak. Sztálingrád volt a díj halálért és betegségért, csonkaságért, éhségért, fáradtságért, kelevényekért, ez jelentette minden bűn bocsánatát.

Orosz menekültek csapatai, aggastyánok, asszonyok és anyák gyermekükkel mellükön, százával az éles keleti szélben, 20–30 fokos hidegben lesve a vonatokat, amelyek már sohasem indulnak; szögesdrótok mögött elrothadó orosz polgári és hadifoglyok, akiknek semmi mást nem vetettek oda harapni, csak kimúlt lovak mosatlan beleit; egy völgyzugban elhurcolt asszonyok, akik harisnyát foltoztak, fehérneműt mostak, éjjelente pedig arra kényszerítették őket, hogy katonákkal háljanak; polgári lakosság út- és erődítésépítésre elhajtva és árokásásra kényszerítve, tömegekben összeterelve és vagonszámra Németországba hurcolva rabszolgaságba, félig lakatlan falvak, a Gestapo önkényének kiszolgáltatott városi lakosság: egy egész letiport ország maradt el a hadoszlopok mögött, és az ezer tűzvésszel izzó és ezer sebből vérző Sztálingrád állott minden út végén, és a legyőzött Sztálingrádnak kellett minden bűnt kiengesztelnie, minden gaztett nyomát eltörölni, kellett a gazt igazzá, a jogtalant jogossá tenni. Hogy egy legyőzött Sztálingrád csak to-

vább tágíthatja a bűnt és csak intézményesítheti a jogtalanságot, és mindhalálig csendőrökké és porkolábokká teszi a jogtiprókat, és nem hozhat mást a rabszolgatartóknak, csak pusztulást – ha ez a gondolat, olykor egy-egy, máskor több fejben fel is vetődött, ami nem is lehet másképp –, nyílt kifejezésre egy 330 000 főnyi hadseregben sosem jutott.

Sztálingrád mindenkiben mint a minden fájdalomtól való megváltás ígérete élt. És a legfelsőbb hadvezetés és maga a Führer újra és újra kilátásba helyezte ezt akkor, amikor már örökre elveszett.

Az ajtó becsapódott!

A Don melletti Kalacs volt az a pont, ahol a gyűrű bezárult és a gyűrű szorosabbra húzódott össze, mialatt a többi elvágott német vonal napról napra és hétről hétre tovább hátrált nyugat felé. A Sztálingrád terében harcoló német hadseregcsoport, amelyet egykor a Kalacs mellett a Donon átfutó hadiút és különböző vasútvonalak táplálták, és amely patkó alakban két nyitott végével a Volgára támaszkodva karolta át a nagy várost, most összeköttetéseitől elszakítva, maga került harapófogóba és városokkal és falvakkal, elvágott és a semmibe futó országutakkal, védelmi vonalakkal még mindig körülvett hatalmas terepével most emberszívhez hasonlított a térképen. Testből kitépett, vadul lüktető szív volt.

– Harcolnotok kell az utolsó töltényig! – kiáltotta oda a Führer katonáinak és százszor is támadásra küldötték őket, hogy ellenálljanak az ellenséges áradatnak és állásaik feladását megakadályozzák. – Tartsatok ki, én mindent megteszek, ami hatalmamban áll, hogy kivágjalak benneteket! – biztatta őket a Führer, és ők kitartottak. Először a románok lovaitették meg, azután saját tüzérségük és saját szállítóparkjuk lóállományát, először négy ember kapott egy kenyeret, azután hét. Majd kétszáz gramm kenyeret kapott egy fő naponta, ami nem több egy ujjnyi vastag szeletnél. És kitartottak és hittek a Führer szavának és bíztak a felszabadításban.

Bíztak Hoth tábornok páncéloshadseregében, és abban reménykedtek, hogy Manstein tábornagy felszabaditja őket, majd minden reményüket egy, a katlan belsejében véghezvitt csapatmozdulatba helyezték, de sem kívülről nem pattantották szét a gyűrűt, sem belülről nem nyitották meg. A fedezékek félhomályában más reménységek és új híresztelések lobbantak föl. Kína állítólag hadat üzent Angliának és Amerikának, Törökország és Spanyolország ugyancsak, és ez az egész világ helyzetét megváltoztatja és meghozza az ő szabadulásukat is, rebesgették. De Manstein páncélosait megverték. Kína nagyon messze volt, és Törökországról és Spanyolországról már senki sem beszélt.

A berepülő Junkersek gyéren érkeztek; az út, amelyet meg kellett tenniük, egyre hosszabb lett. Berepülés és kirepülés közben tucatjával lőtték le őket. És a Don és Donyec közötti pusztaságon egy lezuhant repülőgép hevert, körülötte postazsákok a sztálingrádi katlanból. A levelek csupa fojtott jajkiáltás.

A postazsákok még decemberben indultak útnak, néhány héttel a bekerítés után. Januárban már nem írtak leveleket, és nem írtak volna akkor sem, tömegesen legalábbis nem, ha a „Junkers"-ek rendszeres postaszolgálatot tudtak volna fenntartani. Nem írtak levelet, és nem vezettek naplót, erről rég letettek. Testüket furunkulusok lepték el, a gyulladásokba befészkelte magát a tetű. Éheztek, láz, hasmenés, hányás gyötörte őket, tagjaik megfeketültek a fagytól, és nem volt pirula, injekció, gyakran a kín és a nyílt sebek bűze maradt kábítószernek. Az otthoniak úgy jelentek meg a lázban vergődőknek, mint testetlen kísértetek, mindenki „kikészült", és nemcsak a lába, veséje, tüdeje, hanem a lelke is. „A pillanatnyi viszonyok közt szolgálatra alkalmas!" – döntötte el mégis a zászlóaljorvos, az ezred-, a hadosztály- és a csapatparancsnok, sőt maga a legfőbb hadúr, és az emberek újra őrségbe mentek, álltak a poszton, újra meg újra feltámolyogtak eredménytelen támadásokra a szovjet állások ellen, ki-

múltak, mint ló a kocsirúdnál, a hámban. Vagy félholtan visszazuhantak bunkerük félhomályába.

Ez volt Gnotke körül közel és távol. Megint kilesett a tanárra, aki mindössze egy szürke vonás volt a földön, egy eldobott gally a hófúvásban. Olyan óvatosan mozdult, hogy szinte mozdulatlannak látszott, és csak sokára lehetett észrevenni, hogy lassan közeledik céljához. Ennek a tanárnak felesége volt, gyermekei voltak, háza volt, méhkasai a háza mögött, és itt kockára tette mindenét és az életét egy darab lóhúsért. És mit tehetett volna Gnotke: az ilyet nem lehet jobb belátásra bírni. A lótetem vonzóbb, mint bármely szó vagy a legszentebb eszme.

Gnotke Stüwére gondolt, akinek megdagadt a lába, aki mióta a remscheidi odalett, alig beszél, s akinek minden balsorsa tetejébe még a szemüvege is eltört. A vörös hajú Urbas őrmesterre gondolt, aki különös betegséggel feküdt priccsén. Gondolt arra a repedtfazék Gimpfre is. Vjazmában hát nem a tűzvonalban volt, hanem egy őrparancsnokságnál, és ezen az őrparancsnokságon történt vele az, ami nagyobb rombolást vitt benne véghez, mint a büntetőszolgálat vagy akármi más. Ennyit sikerült megtudni Gimpf ügyéről.

Dingelstedt tanár eljutott a lóig. Fölnyúlt, késével kivágott egy darab húst. Gnotke figyelte. Nem hallott mást, csak a vihar üvöltését, nem látott semmit, csak a kéz a kés mozdulatát a kavargó hóban.

Talán szerencséje van és sikerül – gondolta.

De lövés dördült.

Január 8-a volt, különös jelentőségű nap, amely fordulatot hozhatott volna a sztálingrádi német katonák sötét sorsában. Harminc kilométernyire Gnotke bunkerétől, az északi reteszállás egyik frontszakaszán szintén havazott, a nap úgy derengett a párafátylakon túl, mint egy földszinti, apró ablak. Lawkow hadnagy kis, himlőhelyes

arcú fickó volt. Távbeszélő-hallgatót tartott kezében, izgatottan kiáltott bele:

Megbolondult maga, nem látja, hogy parlamenterek, fehér zászlóval?

– Egykutya, oroszok! Lövünk! – válaszolták a szomszéd árokból.

Lawkow hadnagy zászlóalj-segédtiszt volt, de mert a zászlóaljparancsnok betegen hátrament és kirepült a gyűrűből, ő vette át a zászlóaljat. Lecsapta a kagylót, káromkodott egyet és tovább bámult ki az árok peremén a hókavargásba. Három alakot látott, három oroszt egy szélben csattogó, fehér zászlóval. De a felporzó puskatűzben visszahúzódtak.

Lawkow fölhívta az ezredet. Onnan kioktatták, hogy a szomszéd alakulat főhadnagya forma szerint helyesen járt el, mert a hadseregparancs értelmében a parlamenterekre tüzet kell nyitni. Aztán az ezredparancsnok, Lundt ezredes szólt a telefonba, és félórával később már elöl volt az árokban.

Újabb félóra múlva ismét megjelentek az orosz parlamenterek. Ismét nagy, fehér zászló csattogott a szélben. Ismét kürtjel harsant végig a hófödte síkon. Ezúttal nem estek puskalövések. Lundt ezredes a parlamenterek elé küldte Lawkow hadnagyot. Lawkow bevezette őket egy aknamentes úton a senki földjén át a német vonalba. Két orosz tiszt volt meg egy kürtös. Közölték Lundttal, hogy a szovjet főparancsnokság nevében egy iratot kell átadniok a hatodik német hadsereg parancsnokának.

Lundt beköttette a szemüket, egy kocsihoz vezette őket és az ezred törzséhez hajtatott velük. Innen felhívta a hadsereg-főhadiszállást, beszélt a hadsereg vezérkari főnökével és a főparancsnokkal. Azután arra kérte az orosz tiszteket, adják át neki az iratot továbbjuttatás végett, és visszatértéig tekintsék magukat vendégeinek.

Kocsijába ült, a pityomniki repülőtérre robogott, majd tovább a gumraki országúton, egy hajdani orosz légelhá-

rító állás szélén fekvő bunkercsoportig, amelyben a hadsereg-főparancsnokság ütötte fel szállását.

Az irat, amelyet a főparancsnok elé helyeztek, így szólt:

„Paulus vezérezredesnek,
a Sztálingrádnál bekerített 6. német hadsereg parancsnokának vagy helyettesének!

A 6. német hadsereg, a 4. páncéloshadsereg fő kötelékei és a hozzájuk vezényelt támogató egységek 1942. november 23-a óta teljesen be vannak kerítve.

A Vörös Hadsereg egységei teljesen körülzárták a német csapatoknak ezt a csoportját. Összeomlott minden olyan elképzelés, hogy az Ön csapatait a német csapatok dél vagy délnyugat felőli támadásával felmentik. Az Ön segítségére igyekvő német csapatokat a Vörös Hadsereg szétzúzta, maradványaik Rosztov felé vonulnak vissza. Az Önnek csak szűkös élelmiszer-, lőszer- és üzemanyag-mennyiséget szállító német légi szállítóerők kénytelenek a Vörös Hadsereg sikeres és lendületes előrenyomulása miatt gyakran váltani repülőtereiket, és nagy távolságokat átrepülni a bekerítettekig. Ráadásul súlyos veszteségeket szenvednek gépekben és kezelőszemélyzetben az orosz légierőtől. A bekerített csapatoknak adandó segítségük irreálissá vált.

Az Ön bekerített csapatainak a helyzete súlyos. Kimerítette őket az éhség, a betegség és a hideg. A zord orosz tél még csak most kezdődik: a kemény fagyok, jeges szelek és hóviharok még csak most következnek, az Ön katonáinak pedig nincs téli ruházata, és igen rosszak az egészségügyi körülményei.

Az Ön számára kilátástalan helyzetben, fölösleges vérontás elkerülése végett javasoljuk, hogy fogadja el a következő feltételeket:

1. Önnel és törzsével az élén valamennyi bekerített német csapat szüntesse be az ellenállást.

2. Szervezetten adja át a rendelkezésére álló egész személyi állományt, továbbá – használható állapotban – minden fegyvert, harci technikai eszközt és felszerelést.

Minden tisztnek, altisztnek és katonának, aki beszünteti az ellenállást, szavatoljuk az életét és biztonságát, valamint azt, hogy a háború befejeztével hazatérhet Németországba vagy bármely országba, ahová távozni kíván.

A magukat megadó csapatok személyi állománya megtarthatja egyenruháját, rangjelzését és kitüntetéseit, személyi holmiját, értéktárgyait, a főtisztek pedig szálfegyverüket is.

Minden tiszt, altiszt és katona, aki megadja magát, azonnal rendes ellátásban részesül. Minden sebesültnek, betegnek és fagysérültnek orvosi segélyt nyújtunk.

Válaszát 1943. január 9-én, moszkvai idő szerint 15.00 órára várjuk írásban, amelyet az Ön által kijelölt személy, fehér zászlós személygépkocsin hozzon a Konnij vasúti kitérő – Kotlubany vasútállomás közti útszakaszon.

Megbízottjának 1943. január 9-én 15.00 órakor kell a »B« körzetben, az 564-es vasúti kitérőtől 0,5 kilométerre délkeletre találkoznia az orosz parancsnokság megbízottaival.

Ha a megadást ajánló javaslatunkat elutasítja, a Vörös Hadsereg csapatai és a Vörös Légierő kénytelenek lesznek megsemmisíteni a bekerített német csapatokat, és pusztulásukért Önt fogja a felelősség terhelni.

Voronov tüzér vezérezredes
a Vörös Hadsereg
Legfelsőbb Főparancsnoksága
Főhadiszállásának képviselője

Rokosszovszkij altábornagy
a Doni Front parancsnoka"

Sem Gnotke őrmester, sem a sztálingrádi nyugati arcvonal vagy az északi reteszállás legénységének bármelyik embere, de az egész sztálingrádi arcvonal egyetlen katonája sem tudhatta ebben a pillanatban, hogy másnap 15 óra 00 perckor új fekete lap nyílik sorsuk könyvében, és hogy végleges megsemmisítésük kezdetét veszi. Az árokban, ahol Gnotke őrségen állt, és a terepszakaszon, mely a szeme előtt elterült, ezen a napon csak egyetlen lövés esett. Ez a lövés a lótetem mellett csapott be, és nyomán némi hó porzott fel. A kéz, amely ott mozgott, a kéz, amely kést tartott és egy darab húst metszett ki a tetemből, visszahanyatlott. Azután minden maradt úgy, mint volt s egészen úgy festett, mint előbb, azzal a különbséggel, hogy most egy negyedik mozdulatlan alak is látszott kinn a hóesésben, holnapra bizonyára a másik háromhoz hasonló sötét folt.

Félóra elteltével felváltották Gnotkét.

A felváltó őrszem, egy bebugyolált görnyedt alak, tompa fényű szeme bágyadtan villant ki a szövetcsuklya alól. Liebich őrvezető volt az, egyébként írnok a thüringiai Merseburgból. Vertjacsijnál még a törzsszázadhoz tartozott, az éhség és a sötétség a többinél is jobban gyötörte. Gnotkénak avval kellett volna a helyét átadnia, hogy minden rendben van, vagy közölnie kellett volna vele, mi nincs rendben. De csak egy kurta mozdulattal kimutatott a hóesésbe, a lótetemre, ahol a már ismert három sötét folt mellett most egy negyedik is látszott.

Liebich megértette.

– Dingelstedt? – kérdezte, és Gnotke bólintott. Heinrich Dingelstedtnek hívták az oldenburgi Zwischenahnból jött tanárt. Gnotkénak még jelentést kellett tennie az ügyeletes főtörzsőrmesternek Dingelstedt őrvezető eltűnéséről és a megfigyelt eseményekről. Hampe ügyeletes, aki néhány nappal azelőtt még konyhaaltiszt volt hátul a törzsszázadnál, beírta a noteszébe: „Dingelstedt". Részletekre nem volt kíváncsi Hampe főtörzsőrmester, és örült, hogy a szűkszavú Gnotke volt a jelentéstevő és

nem más. Már a dög említése is verejtékcseppeket csalt a homlokára, és a viharos mozgás, melyet beleiben érzett, nem volt képzelődés: az orvos már Otorvanovkában megmondta, hogy hasmenése a központi idegrendszerben, az agyban székelő okokra, hangulatváltozásokra, félelemre, esetleg ijedtségre vezethető vissza. És hogy egy áthelyezés előre, változtathat állapotán, esetleg meg is szüntetheti a bajt.

A század parancsnokának, von Hollwitz kapitánynak aznap két embert kellett törülnie az állománylajstromból: egy közembert, akit reggel a hó temetett el, és Dingelstedt őrvezetőt. A század ezután még pontosan harminckét emberből, éspedig egy tisztből, öt tisztesből és huszonhat közlegényből állott.

Von Hollwitznak körülbelül háromszáz embere volt, amikor felerészben a törzsszázadból, másik felében szétugrasztottakból felállított csapatát másfél hónappal ezelőtt Vertjacsijból a Donon átvezette. Most már kiszámíthatta, mikorra nem lesz egyetlen embere sem, aki fegyvert foghasson.

Von Hollwitz Vertjacsijra gondolt, az utolsó helyre, ahol az élet még megszokott formái közt folyt. Gondolt a hadjárat lefolyására is Vertjacsijig, gondolt megelőző szabadságára, a házra, a földre és erdőre, gondolt egy öregúrra is, aki otthon gazdálkodott, és gondolt egy fasorra a szomszéd birtokon. Ült bunkerében, alig harminc-negyven méterre az első vonaltól. Új állásaik megszállásánál az a szerencséjük volt, hogy régi orosz állásokban helyezkedtek el, néhány, egy orosz műszaki század által kiépített bunkerban. Kivételes állapot volt ez a sztálingrádi nyugati arcvonalon. De meddig tarthat, mennyi ideig tudják itt tartani magukat? Petróleumlámpa égett az asztalon, de a petróleum is a végét járta már. Dingelstedt őrvezető silány cókmókja hevert von Hollwitz előtt. Egy zsebóra, egy jegygyűrű, egy pénztárca, némi pénz, néhány fénykép és egy köteg levél. A százados a fényképeket nézte: egy házacska, kiskert, a kertben vén

körtefa, alatta magas fű. Egy pad, rajta fiatalasszony ül, és egy körülbelül tízéves fiúcska. Egy férfi szalmakalapban, amelynek karimája árnyékot vet az arcára, ez maga volt Dingelstedt őrvezető. A százados letette a fényképeket a levelek mellé, közben egy gyermekkéz írta levél akadt a kezébe.

„Kedves Apu! Testvérkét kaptunk. Az orvos, meg a szülésznő azt mondja, rád hasonlít. A néni el akarta vinni magához. De nem adjuk oda senkinek, pedig a Mama majdnem meghalt, és a doktor mindennap jön még. Mama még az ágyban is alig tud ülni és nekünk igen jól kell viselnünk magunkat, mert nagyon beteg. Pedig, ha a Mama meghal, akkor mi lesz velünk? Mamának sose szabad meghalni, Apu. És gyere, mert Mama mindig téged hív: »Heinrich, mért nem jössz már?« Ilyenkor Liese néninek mindig a telefonhoz kell menni, a doktort hívni és ilyenkor Mamának mindig injekciót adnak a lábába, amitől megint elalszik. Ha megkérdezik Mamát, hogy mi a baba neve, akkor csak ránk néz és nem mond semmit. Erre én azt mondom, Heinz Viktor lesz a neve. Csókol szerető fiad, Walter."

A körlet a katona otthona, ezért éppen olyan legyen, mint az otthona, mondja a kaszárnya- és szobarend magyarázata. Sztálingrádtól nyugatra gödör, verem, kivételes esetben bunker volt a katonák otthona, és a földbunker, amelyben Gnotke szobaparancsnok volt, ilyen szempontok szerint sosem épült ki. A szomszéd falubeli házakból került ajtó és ablak, ajtó- és ablakkeret és efféle, asztal és lóca. Egy ajtó a bunkerban ismét ajtó, esetleg más lett; ablakok és ablakkeretek és faragott ablaktáblák mintha csak arra készültek volna, hogy a bunkerban szekrény legyen belőlük. Ennek az egykor oroszoktól átvett és tovább kiépített bunkernak az első lakói biztosan

terveztek valamit, ha az ajtó fölé odapingálták, hogy „Téli Béke Villa". De amire gondoltak, éppen úgy elmúlt, mint ők maguk, semmi sem maradt belőle. A lépcsők, amelyeken Gnotke lement, ki voltak taposva: a hajdani deszkákat fölszedték tüzelőnek. Az ülőalkalmatosságok, a beépített faliszekrények és a fa falburkolat éppen úgy a kályhába vándoroltak és füstté váltak; egyetlen lóca maradt. Előző éjszaka elfűtötték a priccset (ez a priccs is ajtó volt valamikor egy viskóban), addig az a katona aludt rajta, akit reggel a hó eltemetett. Mikor Gnotke leért a bunkerba és odalépett Dingelstedt elhagyott priccséhez összerakni a cókmókját, a fakó világosságban, amely egy repedésen szivárgott be, néhány arc emelkedett fel, figyelte mit csinál, és mikor nem sokkal utóbb megint visszatért, le volt már szerelve Dingelstedt priccse is, és Altenhuden közlegény éppen azzal foglalatoskodott, hogy oldalfegyverével tüzelőfává aprítsa.

Gnotke lekuporodott a még hideg kályha mellé.

Egy pillantással megbizonyosodott afelől, hogy Gimpf, akárcsak előbb, mikor őrségbe ment, még mindig a priccsén fekszik, azóta se mozdult. Bakancsát nem húzta le, a kikészített kapcákat érintetlenül hagyta, és még mindig mereven bámult a mennyezetgerendára. Gimpf baja sem a könnyű fagysérülés volt, hanem, mint Hampe törzsőrmesternél, nála is a központi idegrendszerben levő ok. Félelem vagy rémület, különben, ha éppen erről volt szó, Gimpf esetében nem lehetett ok, a halál is alig. A félelemnek ezen a nemén a büntetőszolgálat óta már túl volt Gimpf.

Altenhuden egy nyaláb tüzelőt hozott:

– Aprófa. Előbb még priccs volt. Hát: annak már nincs szüksége rá!

– Nem, annak már nincs – mondta Gnotke is.

Ez volt Dingelstedt őrvezető búcsúztatója.

– Jó is, hogy kicsit befűthetünk megint! – hallatszott Riess tizedes fejhangja.

– Pofa be Riess! – mondta bosszúsan Gnotke. – Hozott volna inkább lóhúst!

Altenhuden befűtött, a vaskályhává idomított benzineskanna izzani kezdett, füstölt. Két mozzanat volt (a harmadikról, a közös étkezésről, régóta szó sem lehetett már), ami egy bunkert életre kelthetett: egy szovjet támadás vagy egy befűtött kályha. A támadásnál mindnyájan ott voltak, akármilyen nyomorúságosan is érezték magukat, mert a bunkert elveszteni annyit jelentett volna, mint mindent elveszíteni, a bunkeron kívül a hóviharoktól végigdúlt, kopár puszta leselkedett rájuk. Ezúttal a fűtött kályha volt az alkalom. És Altenhuden nem takarékoskodott, hanem addig tömte a kályhát, míg csak fért bele. Még a csípős füst is a kényelem egy neme volt a mész- és agyagtalajba vájt gödörben, amelynek falai mintha fagyott gránitból lettek volna, és ha nem is lett igazán meleg, a falak mentén elhúzódó s a kijárat felé tóduló füst otthonos légkört teremtett, és a priccseiken töppedt legyekként heverő emberek mozdulni kezdtek. Sőt: fel is élénkültek. Tünnes volt az első, aki lekászálódott a priccséről és odakuporodott a kályha mellé, egy második és harmadik és negyedik követte és kívülről Liebich és a többi felváltott őrszem is bejött. Gnotke főzőedényben vizet állított a kályhára, és mikor a víz fölforrt, Gimpf priccséhez ment vele. Meglökte Gimpfet, aki Gnotke láttán nem tehetett egyebet, mint lecsavargatta a lábbelijéről a rongyokat, levette a bakancsát, és halványkék lábát bebugyolálta forrózes kapcákba, amiket Gnotke a kezébe adott. Hogy az ép láb fontosabb, mint az egészséges fej, azt Gimpf már előbb megtudta Gnotkétől. Ami lábának állapotát illette, úgy látszott, Gnotke meg van elégedve.

– Jobb, mint Tünnesé, jobb még Kalbachénál is – mondta. De Tünnes lába vastagra dagadt az éhség következtében, Kalbaché pedig már valósággal ormótlan volt az éhség és a vízkór miatt. Gimpf továbbra is fekve maradhatott, hogy a meleg borogatás jobban hasson. Gnot-

ke még egy-egy edény vizet forralt neki, és bár nem vette át Gimpf őrségét, mégis cserélt vele, hogy Gimpfnek csak később kelljen kimennie.

Amikor Gnotke második felváltása után a bunkerba visszatért, már elmúlt az éjszaka. A bunkerban néhányan még a kályha körül ültek, mások ismét priccsükön. A tűz fénye megvilágította a kályhánál ülők arcát, a bunker mennyezetén és a bunker falán játszott, ki-kiemelt a sötétből egy fekvőhelyén felhúzott térddel kuporgót vagy kinyújtózva fekvőt.

Valaki ezt mondta:

– Még örülhetünk, mert ha az orosznak sikerül, amit tervezett... – A beszélő félbeszakította szavát, szünet után tette hozzá: – Még élünk!

– Még élünk – felelte valaki a sötétből.

Egy másik hang szólalt meg:

– Bezárt a Sátán, itt már csak az imádság segít!

Más nem szólt, csönd lett. Aki az oroszokon diadalmaskodott és „még élt": a szívbajos és vízkóros Kalbach. Aki sem oroszban, sem Führerben nem bízott már: August Fell. Gnotke helyet keresett magának a kályhánál ülők közt. Nem szorultak összébb, mikor közéjük ült. Csak ültek tovább, csupa torzonborz szakállas, fejét lógató alak. A priccseken kuporgók felhúzott térdüket bámulták. A kinyújtózók a bunker mennyezetének vörös foltjaira meredtek.

Vége volt az ünnepnek, az orgiának, amely egy óra hosszat lánggal lobogott. Másra is használhatták volna az ajándék meleget: Altenhuden, például, levetette az ingét és kétszázharminc tetűt szedett le magáról, bedobálta egy vízzel telt konzervdobozba. Vagy kapcát moshattak volna, megfoltozhatták volna a harisnyáikat, vagy mint Gimpf (biztatásra bár), lábukat ápolhatták volna: életük múlhat nemsokára a lábukon. Ám úgy kóstolták a meleget és a váratlan nyugalmat abban a tűzvonalban, mint más időkben egy kiadós adag pálinkát, úgy is hatott. Még egyszer összehordtak hetet-havat, aminek már hetek

óta lelket kellett volna beléjük önteni. Manstein páncélosairól, persze nem lehetett többé szó, ez a lemez akkorra már lejárt. Ezzel szemben valamennyien saját szemükkel látták nyugat felé egy óriási tűz fényét és Riess tizedes, bár aznap lóhús nélkül jött vissza az ezred élelmezési parancsnokságról, meghozta a tűz magyarázatát:

– Ebből látszik, hogy igaz a hír. A gyűrű mögött folyik a harc. Kalacson még benn ül az orosz. De az egész SS-hadsereget bevetették. – És itt beleszólt Urbas őrmester is az az Urbas, akit „veszettség vagy mi" gyötört, tulajdonképpen nem lehetett tudni, hányadán is állnak vele: hol úgy hevert a priccsén, mint egy darab fa, és bambán számlálta az ujjait, ilyenkor semmit se hallott, még akkor sem, ha ráordítottak, máskor mint a hiúz, minden szót meghallott, amit csak suttogva ejtettek is ki, és mindenbe beleavatkozott, mindjárt dühöngni kezdett, míg hátra nem hanyatlott megint, elkékült az arca, egyetlen porcikája sem mozdult, olykor azt hitték, már meg is halt. Így hevert most is. De mikor Riess a kalacsi SS-hadsereget emlegette, akkor Urbas hirtelen ledobta magáról a takarót, a sátorlapot, a köpenyt, mindent, amivel be volt takarva, felült, és kékre püffedt fejjel, a priccs szélén kalimpáló lábakkal, ordította:

– Igenis biztos, tudom: már átjöttek a hídon is és ők aztán utat vágnak! Jobb lett volna nem látni Urbast, nem is hallani, ha talán igazat is mondott; örültek is, hogy miután még összevissza kiabált valamit, újra hátrahanyatlott, mint egy kísértet. Altenhuden visszatette a priccsre a két kalimpáló lábát, ráterítette a takarót, a sátorlapot és a köpenyt, s ezzel aztán nyugton is maradhattak az ordítozótól, és Riess tovább mesélhette, amit az élelmezési állomáson hallott. Amikor elhallgatott, August Fell összekulcsolta két kezét és így szólt:

Hallja meg mindenki; esküszöm és meg is fogom tartani, hogy száz márkát dobok a templomi perselybe, ha ez igaz és ép bőrrel hazakerülök. – És Kalbach és Liebich és Riess és Liebsch és Gimpf és Altenhuden és Tünnes

mind meg tudta valamivel toldani a hírt, hogy közös reménységüket feltüzelje, és képzeletükben a vasgyűrű már csaknem meg volt nyitva, és elfoglalva Sztálingrád, és az oroszok végleg benyomva a Volgába.

– Mert milyen keményen és elszántan harcol az orosz, és ez mindent megmond! Sztálingrádot semmiképp se akarja feladni, de egyszer mégis csak el kell esnie! Kilenctized része van a kezünkben, és már csak kis csoportok harcolnak, igaz, hogy pincékben, elsáncolva, szinte kiverhetetlenül! – Ha nagy tömegekkel támad, azt mind fegyenc, komisszár kergeti korbáccsal. De egyszer csak nyakára szorul a hurok az orosznak, a súlyos veszteségeket nem bírja örökké!

Így mondták, és „az oroszok súlyos veszteségei" arra kellettek, hogy a saját súlyos veszteségeik csekélyebbeknek lássanak, és amit „az orosz vonalakban dúló éhségről" beszéltek, annak a saját gyomrukban és beleikben tátongó űrt kellett volna csökkentenie, ha tehette volna. Liebich egészen nekibuzdult:

Szemmel látható: nálunk már napok óta nyugalom van!

– Napok óta éppen nem, a fene enné meg! válaszolta rá Maulhard őrmester, akit három napja egy árokrohamkor farba lőttek, s azóta hasonfekve kínlódott a priccsén a roncs alfelével, és óráról órára várta, hogy hátravigyék és a fő kötözőhelyre szállítsák. Egy szanitéc hevenyészett szükségkötésével és növekvő seblázzal feküdt, nem volt morfiuminjekció, s a szanitéc csak azzal vigasztalta, hogy a hónapokkal azelőtt egy könnyebb sebesülés alkalmával kapott tetanuszoltás még most is hatásos lesz, majd csak megóvja a merevgörcstől. Ez a reménység tartotta benne a lelket. Maulhard abban az órában, amikor melegedtek és minden megmaradt reménységüket igyekeztek fölszítani, éppen oly kevéssé volt épületes látvány, mint Urbas őrmester: nem is igen akarták hallgatni, inkább Riess tizedesre figyeltek, az ezredtől hozott híreire.

És Riess, aki mint Liebich és az őrmester, a törzsszá-

zadhoz tartozott, és aznap, miközben órák hosszat hiába várt a húskiadásra, régi bajtársaival huszonegyezett, aztán lóhús nélkül tért vissza, még sok mindent tudott és egymás után adogatta be „legújabb értesüléseit". És Altenhuden tovább fűtött, csak úgy pattogtak a szikrák. És ha már ötven napja ült is a katlanban a bunker-nép, és ötvenszer látta ízzé-porrá mállani reményeit, most mégis felszedte a tört cserepeket, hogy ötvenegyedszer is összerakosgassa. Körülbelül nyolc nap és megint rendes postával írhatnak, a megszokott módon küldhetik haza a leveleiket! És körülbelül öt nap múlva, tehát január 15-e vagy 16-a körül megtörténik a döntés, és ez olyan biztos, mint az, hogy Hitler a vezér, és a vezér beváltja a szavát!

– Hűséget hűségért! – mondta Riess.

– Rossz a helyzet, de végeredményben múlt télen, a valdáji katlanban még rosszabb volt, mégis kimásztunk belőle! – jutott eszébe Fell őrvezetőnek.

– Azt azért megkérdem, hogy miért nem vágtuk ki magunkat harmadikán, ahogy szó volt róla? – kérdezte Altenhuden. Mire Riess:

– Erre nem volt szükség: maradunk, ahol vagyunk, majd bennünket vágnak ki. A főhadiszállás közölte, hogy legkésőbb január 26-án elhagyjuk a katlant. És természetesen szabadságra megyünk, először a sokgyermekesek, aztán mindenki.

– A Führer megmondta...

– Ezért nem csüggedünk és nem hátrálunk egy lépést sem. Biztos, hogy kiszabadulunk!

– És mondd, Emil, csakugyan igaz, hogy egy ilyen terv már meg is van? – kérdezte valaki Riesstől.

– Igen, az a terv, hogy mindnyájunkat azonnal hazaszállítanak, repülőgépen.

Mindez igaz volt, és kézzelfogható.

Ültek a kályha körül, hajuk már hetek óta nyíratlan és csimbókos a piszoktól, szakálluk elvadult, szemükben az éhség csillogott, de már közel volt a szenvedések vége, nem volt hiábavaló a sok gyötrelem és halál, hiszen Szta-

lingrád várát védelmezték, és kitartanak az utolsó percig, a felmentésig, az újra születő szabadságig, és holnap repülőgépek utasai lesznek, egészen más emberek. Asszonyok, gyermekek s az egész nemzet hálája dédelgeti őket biztosan, mert bunkerukban vörösen fölkelt a hold.

Ez azelőtt történt, mielőtt Gnotke belépett, és mire ő is a kályhánál kuporgók közé ült, ismét összeroskadt a lelkesedés. A kályha mellett már nem hevert fa, mind feltüzelték. A tűz leégett. A vörös visszfény a mennyezeten bágyadtabbá vált. Fell, aki az imádságról, mint egyetlen eszközről beszélt, és Kalbach, aki azt vetette föl, hogy még azért élnek, már ott feküdt a helyén. Liebich és Riess volt az a két ember, aki nem húzódott összébb, mikor Gnotke helyet keresett mellettük. Puszta tekintetét sem tudták elviselni. És Gnotke sem tehetett róla, hogy olyannak látta azt a néhány vékony szőrszálat Liebich állán, mint a viaszbábura ragasztott kócot, és hogy pontosan tudta, milyen tejfehér lesz egyszer az olyan kék szem, mint Riessé. Azok ketten hamar fel is keltek és szintén felmásztak priccsükre. Csak Altenhuden maradt ülve, és Altenhuden és Gnotke ott aludt el a kihűlő kályha mellett.

Gnotke egyszer még fölébredt.

– Ez a disznó Liebich, már megint... – mordult föl valaki. Tünnes volt. – Mit vered itt a huppot – felelt rá egy másik hang a sötétből, de Tünnes nem nyugodott meg mindjárt. – Süket, mint egy páncélos, és lusta fölkelni, a nadrágját kigombolni és kinn kivizelni magát, és ha az ember alul fekszik, mindent a nyakába kap –, szitkozódott, és egy parányi petróleummécs bágyadt világánál fölkelt és lerázta a sátorlapját. Liebichet egyáltalán nem lehetett látni, hallani se, meg se moccant a helyén.

Ebben nem volt semmi különös, ez mindennap előfordult és Gnotke tovább aludt.

330 000 fő szerepelt 1942. november 19-én a 6. német hadsereg helyettes főszállásmesterének állománylistáin. 1943. január 10-ig – ötvenegy nap alatt – 140 000-et kellett törölnie. Ennyi pusztult el az orosz fegyverektől, éhségtől, hidegtől és betegségektől.

330 000 mínusz 140 000.

Maradt 190 000 fő.

Ennyi kezdte meg futását 1943. január 10-én a fagyos, kopár sztyeppen. 1943. január 10-én 15 óra 00 perckor – ebben a pillanatban járt le az orosz főparancsnokság fegyverletételi ajánlata.

Gnotkéék bunkerében már 10 perccel előbb kezdődött a bomlás. Altenhuden közlegény ujja váltotta ki, a mutatóujja, amelyet rányomott egy vörös foltra, egy lencse nagyságú és alakú vörös foltra Urbas őrmester nyakán. Azután visszahúzta ujját, a folt eltűnt a nyomásra, de nyomban visszatért megint. Altenhuden nem tudta, hogy tovább is kinyújtva tartja az ujját, miközben másik keze a félig hunyt szemmel fekvő Urbas ingét kihajtja, hogy Urbas mellén is láthatókká legyenek ugyanazok a borsó nagyságú, vörös foltok. Altenhuden a mutatóujjára meredt, mintha arra már ráragadt volna valami, amit nem lehetett letörölni, és ami majd keresztülszalad az érpályáin és belekap a szívébe és az agyvelejébe. Rámeredt Urbasra. Annak félig hunyt pillái alatt rózsásan csillogott szemefehérje, feje puffadt volt, két nagy orrlyuka fekete, fekete a vastag ajka, kivicsorodó foga is, ziháló lélegzete pedig bűzös, Altenhuden visszatántorodott, ujját a hóna alá dugta: – Tífusz: – mondta fúlt hangon:

– Tífusz! – kapta fel a szót egy másik.

– A barom! – És bemeséli, hogy csak a feje fáj! – A hülye: amikor már a szelet kenyerét sem akarta megenni! – Főfájás, meg hidegrázás, meg hőség, most meg mi sül ki belőle!

Összevissza kiabáltak, de az egész csak tehetetlen dadogás volt. Rájuk tört a kór, ostromlott városok, megvert hadseregek, kiszipolyozott országok nyavalyája, és

nem tudták, mitévők legyenek. Tíz óra előtt néhány perccel történt ez. Földszürke volt a világosság, amely a bunkerba behullt, és földszürke a katonák arca, akik Urbas őrmester priccsét körülállták.

– Mi legyen most?

– Azonnal vigyék el a szanitécek.

De hol volt egy szanitéc, aki azonnal elvitte volna, és ugyan hova vihette volna? – Otorvanovkába, ahol már napok óta nem volt hely a farlövéses Maulhard őrmesternek? A pityomniki repülőtérre, hogy a hátországba szállítsák? Vagy a gumraki tábori kórházba, ahol a betegek már az utcán feküdtek és vászonsátrak alatt pusztultak el?

– A bárgyú barom! – mondta még egyszer Riess. – Agyalágyult. Ő maga az oka, nem lett volna szabad forralatlan vizet vedelnie, szigorúan meg van tiltva!

– Ne locsogj már. El kell vinni, mi más lehetséges?

Riess egy éve még a lengyel főkormányzóságban, egy SS-tábor őrségében szolgált: ő ismerte a tífusz leghatásosabb ellenszerét. Tarkólövés, tizennégy arasz mély gödör, aztán meszet rá.

– Jelenteni és elkülönítjük – mondta. – Egyelőre kiteszszük a hóra!

De Urbas őrmester is – azelőtt vonatos altiszt, aki a szuvalki csücsökből Moszkva környékéig és a Dnyesztertől Kijeven és Harkovon és Rosztovon és Kalacson át a Don és a Volga pusztájáig sokat látott – ismert bizonyos módszereket és eljárásokat. Sohasem gondolta, hogy maga is tárgya lehet ilyen, beteg táborlakókon és beteg polgári lakosságon kipróbált megsemmisítési módszernek, az sem bizonyos, mit és mennyit értett a körülötte váltott szavakból, de hirtelen felült, és mint előző este, lelógatta a priccsről a lábait, kiguvadó szemmel nézte a szürke arccal rámeredőket, és ekkor sokat megértett, bár láz dobálta, bár zúgott a feje és alig hallott, egyszerre meghallotta azt is, amit gondoltak. Hallotta, látta Riess fondorlatos-

ságát, az arcok siralmas kifejezését a szemekben leskelődő szorongást.

– Urbas, maga szerencsétlen! – kiáltott rá Riess, és csak ez kellett még, hogy a nevén szólítsák, tessék, világos pillanat félét ébresszenek benne. Hogy Urbas legyen az, egy szerencsétlen, egy emberi formájából kivetkőzött lény, ő az, és éhes, tehetetlen és gonosz csorda körülötte a többi. Egyetlen szilárd pontot pillantott meg Urbas a tárgyak és emberek támolygásában: a benzines kannából készült kályhát. Priccséről leugrani, a kályhát megragadni, fahamustul Riess fejére borítani, két markának szorításával alaktalanná gyűrni a bádogot egy pillanat műve volt. A kályhacső lezuhant, szétesett, fekete korompihék kavarogtak, Urbas az asztalnak rontott, doboló öklei alatt szempillantás alatt csak a darabjai maradtak az asztalnak. Vak düh szállta meg, és ami kezébe került, ütőfegyverré vagy bombává változott, és aki a dühöngő közelébe került, csapásokat és rúgásokat kapott egyszerre. Zömök, tagbaszakadt fickó volt Urbas, fején mint kefe meredt fel a tüskés, szürke haj, amely most, mert hosszabbra nőtt, lágyabbnak látszott és behajlott kivörösödött szemébe, körüllobogta puffadt arcát. Csomagoló, később raktáros volt Urbas egy lipcsei exportcégnél, asszonyt hagyott otthon, akit Brigittának hívtak, és fia is volt, aki szintén hadba vonult. Most szörny lett, talán minden egyensúlyi és nehézkedési törvénytől független: mint hússá és izommá vált centrifugális erő töltötte be a bunkernak minden zugát, és hallott és látott. Erich Urbas, a csomagoló, a raktáros, a vonatos altiszt szitkokat és kiáltozást hallott, látta, hogy a pléhből kiszabadult Riess a földön fetreng és a hamut törli az arcából, szeméből, látta Liebichet, Liebschet egymás hátán kalimpálni, látta, hogy Tünness, Fell és Altenhuden újból feléje tör, látta, hogy Maulhard őrmester a kötést és átvérzett nadrágját ülepére szorítva menekül, látta az agyagfalnál álló és maga elé meredő Gnotkét, látta, hogy Hampe törzsőrmester lejön a bunkerba, látta még mielőtt az ajtót föltép-

te volna, látott a falon, a ködön át, sok mindent látott. Nehéz tárgyat tartott a kezében, lecsapott vele, a tárgy süvített, és biztosan nem gumitömlő volt, amely zuhogva csattog egy ember testén. És mégis az a súlyos gumitömlő volt, amely a folyosóajtón lógott otthon. És egyszerre előtte állt megint minden: egy vasárnap délután, virágos csészék az uzsonna asztalon, Brigitta betölti a gőzölgő kávét, ő nadrágtartóban ül, nadrágjának felső gombjai nyitva, a pamlagon ül, amelyen kávé után nyújtózni fog, és épp egy ujjnyi vastag szelet kalácsért nyúl, amikor belép az egyik szomszédasszony, és így szól: – Egy csavargó fekszik a padláslépcsőn! – És volt Urbas, volt a gumitömlő és ott feküdt összekuporodva a padláslépcsőn a csavargó, és az igazak álmát aludta, (de egy csavargó feltörheti a padlásajtót, és kirabolhatja a padlást, ilyesmi naponként előfordul), és a gumitömlő lecsapott a nyomorult hajléktalanra, az arcára is, az álmából felriadt ember szeme kitágult a rémülettől. Urbas raktáros tudatában van a nagyságának, nyomor és baj ellen küzd a gumitömlővel, csendőr, gazda és tulajdonos egy személyben, a rend védelmezője, ütlegekkel lezavarja a tántorgót a lépcsőn, visszatér, a gumitömlőt ismét a folyosóajtó mögé akasztja, visszaül a pamlagra uzsonnázni, és Brigitta félreteszi a kihűlt kávét, forrót, gőzölgőt tölt neki helyette.

Ez Urbas, ez volt Urbas.

De most nem gumitömlő, hanem egy priccsdeszka van a kezében, az süvölt körbe. Akit ez a gyilkos fegyver élével elért volna, meghal vagy megnyomorodik, akit lapjával súrol annak csomószám bánja a haja, annak fölhasad a bőre, az dagadt pofával szabadul. Urbas a nyomor ellen harcol, a nyomort és bajt ütlegeli. De már nem a gumitömlős Urbas, már nem gazda és tulajdonos, már nem a „rend védője" és már nem is egy „Új Rend" katonája.

Ez az Urbas a bunkerban nem volt már a lipcsei Urbas, akinek felesége, fia és háromszobás lakása van, meg kis telke, lugasa. Nem volt már Urbas őrmester, aki meg-

rendülés nélkül tudott elvonulni bitófák, akasztott férfiak és nők mellett, és nem támadtak gondolatai, ha oszlopával árkok szélén haladt el, amelyekről tudta, hogy agyonvertek holttestével vannak tele. Ez az Urbas a bunkerban maga is érezte az ütéseket, amelyeket kiosztott, és fájdalmasan érezte őket. Üvöltött és sírt, veríték szakadt az arcáról, habzott a szája, és elhagyta az ereje, a priccsdeszka kiesett kezéből, rárohantak, ledöntötték, földhöz szorították kezét-lábát.

Vergődött. Vagy fél tucat ember feküdt rajta. Köröskörül a bunkerberendezés szétvert darabjai. Aztán Pöhl törzsőrmester hangja: – Őrült banda! Nem hallották? Riadó! Támad az orosz! Megvesztek?! Ott volt már a parancsnok, von Hollwitz százados is: – Megtébolyodtatok, veszett kutya harapott meg? Riadó! Kifelé!

Az orosz...!

Pontosan 15 óra 00 perc volt. Az Urbason hasalók alatt nemcsak Urbas teste vonaglott, hanem egyszerre megrendült a föld is. Hallhatóvá vált az orosz tüzérség, az első nehéz sorozat, dörgő visszhang, a visszhang távol dübörgő második visszhangja. A feltápászkodók már az új lövések sorozatát hallották, a rákövetkező visszhangot, az ezt követő második visszhang már robbanásokkal vegyest görgött tova, a malom őrölni kezdett.

És Altenhuden és Fell és Gnotke és Gimpf és Liebich, a bunker Urbas által összevert legénysége, a hamutól még vaksi Riess, a sántikáló Tünnes, a szívbajos Kalbach, az apatikus disznó Johann Liebsch, valamennyi köpenyét gombolta, az acélsisakot csatolta fel kapcába bugyolált fejére, nyakát behúzva nyomakodott fel a bunker lépcsőjén, beugrált a futóárokba és sietett harci állásba; még Maulhard őrmester is utánuk vonszolta magát farlövésével, a gépfegyver mögött éppen úgy fekhetett, mint benn a priccsén.

Nyugaton lángolt az ég. Mintha az egész pusztaság, az egész hóval borított táj le a Karpovka-völgyig egyetlen

tűztenger lett volna. Fölötte rettentő füst gomolygott az égen.

De az ezred figyelőállásában kellett tartózkodni ahhoz, hogy az ember az orosz ágyúk torkolati tüzét láthassa, és több ezred, sőt hadosztály jelentéseit kellett egymás mellé állítani, az összes megfigyelést és jelentést egybefogni és a hadsereg hadműveleti térképe elé ülni, csak úgy értette meg az ember, hogy a katlan felét, mégpedig nyugati felét (vagy ha az ember a katlan szív alakjára gondolt, a szív felét) egy vasmarok szorítja össze.

A 126-os magaslat elveszett.

– Igenis, ezredes úr!

– Igenis, tábornok úr!

– Kivétel!

– Kivétel!

– A vezérkari főnököt vagy a főparancsnokot személyesen!

A 126-os magaslat...

Egyike volt a sztálingrádi nyugati front uralkodó magaslatainak és elvesztése utat nyitott az ellenségnek egész a Rosszoska-völgyig és lehetővé tette a betörést nyugatnak, az úgynevezett Marinovka-könyökben elhelyezkedett csapatok hátába, súlyos fenyegetést jelentett az ott harcoló gépesített gyaloghadosztály számára. De nemcsak a 126-os magaslatról volt szó, a katlan déli részéből is érkeztek hírek, hogy Cebenko és Kravcov község is elesett. A 126-os magaslat, a Kazacsi-domb: a lökés iránya Karpovka; délről Cebenko, Kravcov és a 129-es magaslat, a lökés iránya szintén Karpovka!

A vezérkar első tisztje a hadsereg vezérkari főnöke előtt állt. A vezérkari főnök ráfüggesztette merev, világos tekintetét. Mind a ketten tudták, hogy a felszabadítási kísérlet csődöt mondott és hogy Hoth Kotyelnikovónál vereséget szenvedett és páncéloshadseregének maradványai és Manstein hadseregcsoportjának csapatai is Rosztov

irányába zúdultak vissza. A sztálingrádi hadsereg elveszett, elveszett a hadianyag is, a még megmaradó feladat az élő állomány megmentése lett volna.

Addig így állt a számla:

330 000 mínusz 140 000 fő.

Maradt 190 000 fő.

Azok az órák: a vég kezdete. A hadsereg vezérkari főnöke sápadt volt, világos szeme alig palástolt dühtől fénylett. Csupa szarházi! – ez volt az eredmény, amire egy sereg stratégiai és taktikai latolgatás vezetett. A 44. gyaloghadosztály nem tartott ki. A 375. gyaloghadosztály már Kletszkaja óta magával hurcolta végzetét: mindenestül kétes társaság lett. A 3. gépesített hadosztály olyan sokáig ült az átkozott arcvonalkiugrásban és addig ragaszkodott az ott készen kapott bunkerokhoz míg el nem késett, kutyaszorítóba nem került. Persze, ki kell kerülnie a zsákból. – Gyors visszavonulás, minden más lehetetlen ebben a helyzetben! – mondta a vezérkari főnök. – Akkor fölszabadulnak a gépesített 29-esek, azokat segítségül küldjük Damménak. Egyébként: kitartani! A betöréseket a 44-esnél és a 376-osnál ismét megtisztítani és tartani!

– És délen?

– A 129-est visszavenni és tartani!

A hadsereg vezérkari főnökének térképén egy hátrább fekvő védelmi vonal volt berajzolva „Ibolya" jelzéssel, és volt még egy ennél is hátrább meghúzott védelmi vonal, melynek ismertető neve „Napraforgó" volt. De egyetlen parancs kivételével, a hátulról bekerített és futás közben már felbomló gépesített 3-asnak, nem adott ki más visszavonulási parancsot. A változások a vonalakon mindenütt a helyi körülmények nyomása alatt, véresen és teljes felbomlásban mentek végbe. Nem volt már szó egy hadsereg bármilyen elérhető céljáról; csak százkilencvenezer ember sorsáról lehetett volna még szó. De a hadsereg főhadiszállásáról a szélrózsa minden irányába, Bolsaja Rosszoskába, Baburkinba, Novoalexejevkába, Karpov-

kába, Koroponovóba, Peszcsankába kifutó parancsok, parancsvisszavonások, intézkedések nem szolgálták ezeknek az embereknek az életét, hanem csak a halálát.

A hadosztályparancsnokok bunkereikben ültek térképasztalaiknál, rádióüzenetek, telefonutasítások, táviratok fölé hajolva, amelyeket segédtisztjeik tettek eléjük. Az egyik két öklére hajtotta fejét, a másik két keze csüggedten hevert az asztalon, a harmadik fogát vicsorgatta, a negyedik... Valamennyi szitkozódott, valamennyien tevékenykedtek: segédtisztjükkel parancsokat adattak ki, rádión továbbították, legépeltették, futártisztekkel, hírvivőkkel, gépkocsizókkal, motorkerékpárosokkal, páncélkocsivezetőkkel vitették előre. Az egyik Geest tábornok volt. Geest egy balkában ült – így nevezik ott a mélyen bevágott szakadékokat – Bolsaja Rosszoska közelében. Törzskarának hadiszállása messze feküdt a harcvonaltól, távolabb a fenyegetett pontoktól, mint az összes többié. Mégis acélsisak volt a fején a bunkerban, sisakszíja csatolva. Ha elszakadásra, visszavonulásra vagy éppen futásra került volna a sor, ő ismét a végrehajtandó mozdulat belső ívén állt, ezért azt a parancsot kapta, hogy vonjon el hadosztályából egy csapat gyalogságot és páncéltörő ágyút, és vesse be a fenyegetett pontra. És mivel von Hollwitz kapitány rohamszázada mindig a hadosztály kötelékén kívül harcolt, Geest újra átfésültette a málhás csapatokat, sőt a kötözőhelyeket és a beteggyűjtő állomásokat is, második rohamszázadot állított fel Wedderkop főhadnagy vezetésével, és elindította Baburkin irányába. Az északi reteszállás egyik parancsnoka is azt a parancsot kapta, hogy küldjön erősítést a nyugati arcvonalra: ő Lundt ezredest küldte; a két zászlóalj egyikét még mindig a zászlóalj-segédtiszt, Lawkow hadnagy vezette. A harmadik tábornok Gönnern, Karpovkában, a nagy pusztai faluban tanyázott őrült összevisszaságban, ládák közt, amelyeket le kellett szögezni, bőröndök közt, amelyeket nagy sietve tömtek meg és hordtak ki az utcára, hogy tehergépkocsikra rakják. Az északi és déli front-

betörésekről érkező hírek semmi kétséget sem hagytak afelől, hogy a lökések éle északról is, délről is Karpovkára irányul: éppen ideje volt a hadiszállást hátravonni. A negyedik tábornok Damme, Novoalexejevkában ült, első tisztje a térkép fölé hajolt, jobb kezében vastag plajbász, amellyel a térképre írt jeleket, bal kezében a távbeszélő hallgatója. Damme fel-alá járt a szűk bunkerban, olykor meg-megállt, a térképet és az új bejegyzéseket szemlélte. Aztán a szivarját szíva kerengett tovább.

Egy tetőtől-talpig sáros alak lépett be, még az arcán is sár és rászáradt veríték. Vilshofen ezredes volt.

– Hála Istennek, hogy itt van! – kiáltott Damme és megrázta Vilshofennek mind a két kezét. – Páncélos, az kell nekünk!

Nincs, tábornok úr.

Hogyhogy nincs? Hogyne volna!

– Összesen négy maradt. – És még jobban ki kellett ábrándítania Dammét: nem segítségül küldték, hanem Damme hadosztálya és a szomszédos hadosztály közé reteszállást létesíteni.

Damme ismét a térképhez lépett, nyögött: – Mihez kezdjek most? A hadtest segítséget ígért. Kétszázan vonultak itt át egy órája; atyaisten, egy csapat kórházból kiselejtezett nyomorék, mindegyiknek tíz töltény a zsebében. Miféle segítség az ilyen?

Leültek a térképasztalhoz. Közben a segédtiszt folyamatosan vette telefonon a harcvonal eseményeit. Damme fölvázolta a helyzetet: – A kalacsi dombok az elmúlt hetekben többször is gazdát cseréltek. Mivel csak áldozatot követeltek, végül mind a két fél megszállatlan hagyta őket. De most elvesztettük a 126-os magaslatot is. Vissza kell vonulnunk, nem marad más. – Damme plajbásza nem rajzolt összefüggő vonalat, hanem pontokat jelölt meg a térképen. Vilshofen képzeletben követte az elgondolt vonalat. A plajbász még megjelölt néhány pontot: öt szkíta sírt és három előreugró dombot. A sírokat és eze-

ket a legészakibb dombokat mindenesetre magának kellene átvennie, Vilshofen!

– Rendben van, tábornok úr! Még ma éjjel megszállom a dombokat.

– Tartani kell őket, legalább amíg az új állásokat elfoglaljuk. A gépesített 3-as hátrahúzódik a könyökből. Az új vonal majd az országút mentén halad és lekanyarodik délnek a vasútvonal felé, körülbelül Atamanszk irányába.

Vilshofen felállt.

– A dombok, Vilshofen! – kötötte még a lelkére Damme. Azután első tisztjével más feladat megoldásához látott. Az élelmezési állomást, egy javítóműhelyt és néhány kötözőhelyet hátra kellett vonni. Az első tiszt újabb híreket vett telefonon. A másik készüléken a szomszéd hadosztály jelentkezett: az ellenséges betörés mélyül, jelentette.

Vilshofen ezalatt egy motorkerékpár oldalkocsijában ülve száguldott a jeges úton az éjszakába.

Vilshofen bunkerja a Dmitrovkába vivő országút mellett nem volt igazi bunker. Egy kolhoz földsáncokkal körülvett és földdel takart krumplisverme és terményhombárja volt, közvetlenül az országút mellett. Nyolc lépcsőfok mély: hallani lehetett odalenn a hernyótalpak zaját, a kocsikerekek csikorgását, s a menetelő osztagok lépését, és ha nyílt az ajtó, a belépő alakja és a fehéren kigomolygó gőz mögött fölsejlett az átható halálszag is.

– Tehát, uraim...

Vilshofen ezredes felállt, a három úr is. Ő egy káposztás hordóról, a másik három egy abrakos vályúról. Vilshofen kézfogással búcsúzott: – Isten óvja magukat.

A szó önkéntelenül tolult a szájára, nem tudta honnan, miért hirtelen ez. A három tiszt mintha a pillanathoz illőnek találta volna, tekintetük nem árult el meglepődést. Fejükre húzták a kötött fejvédőt, feltűrték gallérjukat, fölrángatták ujjatlan kesztyűjüket és eltűntek a nyíló ajtó gőzfelhőjében.

Vilshofen ámultan tűnődött.

Isten. Mi ez? Miért nem „Heil Hitler"? És azt senki sem várja. Steiger százados is erre a szóra gondolt, amely az ezredparancsnok szájából jelentősebben hatott, mint, mondjuk, a hadosztálylelkészéből. Steiger százados egy negyven főnyi oszlopot vezetett, minden negyedik ember egy könnyű páncéltörő ágyút húzott maga után. A felhőkön csak egyetlen rés, de az csillagos és a földig, Dmitrovka házaiig érő, a házak mint egy sor szirt a síkon. Lassan elmerültek az oszlop mögött. A csapat csak lassan haladt, küllőnként forogtak a kerekek, zökkenve; a terepet az esős időszakban páncélosok tiporták, helyenkint bombák szaggatták, most keményre fagyott, gyalogosok egyengettek utat ásóval, csákánnyal, fejszével a gránittá fagyott sárban. Jeges szél fújt, de a csatakosra izzadt emberekből szállt a gőz. Még négy kilométer a dombig. Steiger egy őrvezetőt hátraküldött, segítséget hozni, de az őrvezető egyedül tért vissza, az oszlop kínlódva kecmergett tovább. Az emberek a gyalogosokat szidták, akik nem segítettek, a fagyos földet csákányozták kisebesedő tenyérrel, és a zászlóaljparancsnokot, az ezredparancsnokot szidták. A zászlóaljparancsnok fújva-nyögve hallgatta a veszteségjelentéseket, és lovas futárokat hajszolt az ezredhez, az ezredparancsnok a tengernyi leküzdhetetlen nehézséget látva egymás után küldözte a futárokat Karpovkába a hadosztályhoz, tudatni és bizonyítani, hogy a csapatokat, terepadottságokhoz igazodva, tehát esetleg a Rosszoska-völgyig kell hátravonni, hátrább a kijelölt új vonalnál, amely elfoglalhatatlan. És Damme tábornok, aki szintén tudta ezt, és hiába követelt a hadtesttől telefonon páncéltörőket és légvédelmet, már nem érvelt, kérlelt, hanem ordított, toporzékolt, úgy káromkodott, mint egy kocsis, végül úgy csapta le a hallgatót, hogy szinte dörrent.

Sajátságos arculata támadt akkor a sztálingrádi katlannak: a fele merev arc, a másik rángatódzó, szaggatott

szavakat hadaró. A szavakat gyorsírták, rejtjelezték, leadták, aztán megjött a merev arc válasza:

– A vonalat a Rosszoska-völgytől nyugatra, a Karpovka-völgytől délre minden áron, bármibe kerül, tartani kell. Jelentsék továbbá, hogy miképpen volt lehetséges, hogy a hadsereg délen feladta Cebenkót és Kravcovot anélkül, hogy ehhez előzetesen megszerezte volna a főhadiszállás hozzájárulását?

Voltak tábornokok, akiknek elkékült az arca a dühtől. És voltak parancsokat átvevő és továbbító vezérkari tisztek, akiknek arca mozdulatlan lárvává merevedett. Volt dühkitörés, ordítástól rekedt torok, konok hallgatás, volt morfiumfecskendő, veronál, volt halálos ernyedtség, és volt engedelmesség. Átkozott, bűnös, halálos engedelmesség.

Más is előfordult a sztálingrádi katlanban:

Egy ezredparancsnok elhagyta harcállását. Elől elpusztul az ezrede, ottveszhet ő is, de talán mentheti, ami még menthető. Vilshofen ezredes volt ez, páncélosoon vágott neki az éjszakának. Az első vonalban jeges pára, a hómezőn szürke pettyek, csákánnyal és ásóval dolgozó emberek hosszú vonalban, a fegyvereik lerakva. A futóárok csak hasig ért. Vilshofen odalépett:

– Mióta ásnak?

Egész éjszaka, ezredes úr!

– Volt reggeli?

Nem volt, ezredes úr. Meleg víz nem reggeli.

– Az nem!

Szívni való sem volt. Vilshofen szétosztotta a magáét. Az arcokat figyelte, ahogy a tenyérben tartott égő gyufaszál fölé hajoltak. Ismerte valamennyit, a csapata úgy megfogyatkozott, hogy nemcsak azoknak a nevét tudta, akik a volt ezredéhez tartoztak, hanem az újakét is. Az egyik közülük Wilhelm Vogt volt, még a páncélosezredéből, parasztfiú a Weser völgyéből, apja már fáradt öreg ember, aki alig birkózott meg az otthoni munkával, de Vogt mégsem kapott nemrég mezei munkát végezni sza-

badságot, pedig akkor még lehetséges lett volna. A másik, de Wede, szintén parasztgyerek, cellei, annak a felesége vezette otthon a gazdaságot orosz és lengyel munkásokkal. A harmadik egy fiatal krefeldi alkalmazott, a negyedik Wilsdruff, a feloszlott műhelyszázad gépésze, a polgári életben fémmunkás Felső-Sziléziában, öt gyermek apja. És mind a négy egyforma szakállas, beesett arcú, merev nézésű.

Vilshofen maga is rágyújtott. A négy katonában nem keltett hiú reményeket, nem mondott nekik semmit, amiben maga sem hitt. Mikor a cellei paraszt megkérdezte tőle: – Jön-e még az a Hoth, ezredes úr? – így válaszolt: – Nem úgy fest a dolog, magunkra vagyunk itt hagyva. – Akkor ez az újdonsült férj sem igen látja egyhamar a feleségét? – A crefeldi tisztviselő távházasságot kötött, szabadságot ő sem kapott.

Vilshofen ránézett: – Kisebb a baja, mint azé, aki már látta a feleségét és éppen ezért szeretné viszontlátni. Hanem, kezét a szívére, de Wede: mit tenne, ha most azt tehetné, amit akar?

– Leülnék és egy lépést se mennék tovább, ezredes úr!

– És maga, Wilsdruff?

– Megmondhatom, ezredes úr?

– Megmondhatja, Wilsdruff.

– Átszaladnék amoda, és talán megmenteném az életemet, ezredes úr – mondta Wilsdruff, és nyugat felé mutatott a bizonytalanba.

– Szóval ezt tenné? És az orosz mit tenne?

– Az is csak ember, szerintem.

Vilshofen elgondolkozva nézett a katona arcába. Kletszkajánál látta utoljára.

– Ha azt hiszi, Wilsdruff, hogy ez a megoldás, én nem tartom vissza. De úgy gondolom, hogyha annak kell történnie, amit maga mond, akkor együtt tegye mind, aki fölismeri a helyzetet.

Még nem kelt a nap.

Vilshofen tovább ment lefelé a völgyteknőben, amely

utóbb szurdokká mélyült. Ott megállt egy csoportnál. Tomas százados volt ott, meg az ezredsegédtiszt, Latte hadnagy és még két százados, Runz és Hedemann zászlóaljparancsnok. Vilshofen odaszólította a négy páncélos legénységét, hadd hallják ők is mi a helyzet.

– Az ellenségnek sikerült itt a nyugati fronton is, a déli fronton is mélyen betörnie – mondta Vilshofen. – A marinovkai könyököt ebben az órában kiürítik, de ezzel nem sokat vesztünk. Az a könyök csak szétforgácsolta az erőnket, rég ki kellett volna onnan menni! Csak azért tartották magukat a fiúk, mert jó bunkereik voltak, és a hátuk szabad. De most ki kell onnan jönniük, és a mi kitartásunk fedezheti a kivonulásukat a zsákból. Ez természetesen csak egy mozzanata a feladatnak. – A ködbe mutatott: – Azon a dombon van Steiger százados, kétfelől a két magaslaton páncéltörők állnak. A domb elzárja a dmitrovka–novoalekszejevkai országutat. A feladat: a domb ellen várható támadást oldalba kapni és, ha lehetséges, szétszórni. Most pedig emberek... – Csaknem kicsúszott a száján megint egy „Isten óvja magukat". De megjáratta a szemét a kis csoporton és röviden ennyit mondott: – Rajta, próbáljuk meg.

A sebhelyes arcú Tomasszal, a még tejes képű Lattéval kezet szorított. Mozdulatának nem kívánt különösebb nyomatékot adni. Tomas (aki sebesülése óta kissé húzta a lábát), Latte, az emberek beszálltak, magukra húzták a páncélosok toronyfedelét. Vilshofen szemmel követte a négy páncélost: legördültek a meredeken s a túlsó lejtőn ismét fölkapaszkodtak, azután a fennsíkon, ívben megkerülték a szkíta sírokat és eltűntek. Négy világoskék bogár. Négy páncélos. Nem régen még olyan acélsereg száguldott, hogy a benzinfüsttől az ég elsötétült mögötte. Nem régen még egy páncélosezredet vezetett Vilshofen.

– Nos, uraim, mehetünk – szólt Runz és Hedemann századosoknak. Lementek a fedezékbe, amelyet éjjel ásattak. Derékig érő gödör volt ez csak, fölé egy sátorlapot feszítettek, hóval és földdel szórták le. Lebukdácsol-

tak, elhelyezkedtek. A nap még nem kelt fel. A szurdokban még sötétség volt, a jeges táj fölött köd. A szkíta temető táján egy csillag belemerült a ködbe, megnőtt, vörös fénye gyulladt.

Lőszer, élelmezés, utánpótlás. Nincs tüzérség, a még meglevő, kis számú löveg részére alig van lőszer. Napi 200 gramm kenyér helyett csak 100 gramm az adag. Állásépítéshez egyetlen szög sincs, egyetlen tekercs drót sem. A századok zsugorodnak, nincs kikkel feltölteni őket. Vilshofen jól tudta mindezt, azt is, hogy más ezredeknél sincs másképp. A jobb felől álló hadosztály is roncs, emberben, anyagban egyaránt. A tőlük balra álló hadosztályt, Damme hadosztályát a katonák VH-nak hívták, ami „Veszett Hadosztályt" is jelentett, egy szerencsétlen folyóátkelés óta Vízbefúlt Hadosztályt is, néha Viharvertet, mert egy ízben már szétverték, málhás osztagokból és más alakulatok roncsaiból töltötték föl, ez olyan semmit érő volt, hogy a legcsekélyebb ellenséges tűz szétugrasztotta, és csak a mögötte vonuló páncéloserők tartották valamennyire össze.

A vonal tarthatatlan! Ki lehet számítani a pillanatot, mikor már nem lesz fegyverfogható ember. Ki kell törni innen! Így beszélt a két zászlóaljparancsnok. Vilshofen azt mondta:

– Kitörni! Ezt már javasoltuk, amikor még lehetséges volt. Akkor elutasították. Ma már késő. Ilyen züllött hordának, mint mi, nem járható út ez!

– Istenem, a Führer ígérete!

– Mit vétettünk, hogy ez megtörténhet velünk?

A gödör, amelyben ültek, olyan szűk volt, hogy a térdük egymáshoz ért. Vilshofen két zászlóaljparancsnokát figyelte. Az alakulat hevenyészett föltöltése óta szolgáltak alatta. Runz negyven év körül járhatott, a polgári életben államhivatalnok volt, néhány napja ünnepelte a bunkerban a tizennegyedik házassági évfordulóját, és a körülzárás előtt naponta kapott levelet a feleségétől, vagy minden postaosztás alkalmával kettőt-hármat. Hede-

mann is tartalékos tiszt volt. Lettországban, Dünaburg közelében vásárolt olcsón egy kis birtokot, és várta a háború hamari végét, hogy nyugton ülhessen a Druja mellett, halászhasson és vadászhasson és a lápmüveléssel foglalkozhasson (ezt a tárgyat lelkesen taglalta, és éppen olyan kiadósan, mint a franciaországi hadjáratot). Enynyit tudott a két zászlóaljparancsnokáról az ezredes. Most mindkettő zilált volt, mosdatlan és borostás, nem sokban különbözött a legénységtől, s zavartan pislogott fölfelé, amikor távolabb föl-földörögtek az ágyúk.

– Hogy összefoglaljam – mondta Vilshofen –: a munícióval takarékoskodni kell, utánpótlásra, segítségre, egyelőre nem számíthatunk. Ez a helyzet. Saját erőből kell kitartanunk.

A dübörgés erősödött, a gránátok közelebb robbantak. Pirkadt: kezdődött a támadás. Kint léptek, szófoszlányok egy száraz, éles hang hallatszott:

– Fuccs az egész hadosztálynak!

Vilshofen kimászott a gödörből, néhány tisztet pillantott meg, középen egy ismeretlen főhadnagyot. Tisztesek és közlegények is álltak körben.

– Kinek fuccs, főhadnagy? – kérdezte Vilshofen.

– A hadosztály, ezredes úr... a hadosztály szét van verve és az ezredes úr balszárnya teljesen fedezetlen.

– Melyik hadosztályról beszél, és kicsoda maga?

– Wedderkop főhadnagy, ezredes úr!

A főhadnagy egy sebtében összedobált rohamszázadot vezetett. És azt meg másokat tényleg pocsékká verhették, Wedderkop csak az elsők közt bukkant föl lélekszakadva: egyszerre többen jöttek futva, és hurrázó fehér hóköpenyes oroszok követték őket.

Mindenki hozzám! Runz, a gépfegyvert! Hedemann a páncéltörőt! Wedderkop! Kézigránátokat kötegelve! Az ezredes egy gépfegyver mögé hasalt, Runz egy másik mögé. Hedemann tüzelt, Wedderkop is megmutatta, hogy ért a gránátdobáshoz. A megfutamítottakat harcrendbe tudták szedni, az orosz gyalogság első hullámát

sikerült visszavetni, azután elkúsztak a szkíta temetőig. Vilshofen füsttől fekete arccal magához szólította a főhadnagyot:

– Most tegyen részletes jelentést, Wedderkop!

A kép ez volt:

Betörés észak felől. Damme hadosztálya se, a közben odavezényelt 29-edik se tudta magát tartani. Mindkettőt szétverték, a részeik, mint egy tűzvész égő roncsai, Vilshofen ezredére hullottak, az is megfutott, mint egy gulya a futótűz elől. Vilshofennak egy kis csoportot sikerült maga körül tartania. A sírok közt nem maradhatott. A dombokon levő embereket, a páncélosokat is maga köré akarta gyűjteni, aztán visszavonulni. Lindttel és Bauerrel a dombokon sikerült kapcsolatot teremtenie, de Steiger százados már nem jelentkezett. Vilshofen átpillantott a dombtetőre. Ott nem látszott más csak gomolygó füst.

Steiger a dombon állt.

Ő is látta fedezékéből a kelő napot. Az előző napokra gondolt, az éjszakára, amely elmúlt. Eszébe jutott az a szó is, amellyel az ezredes útjukra bocsátotta őket.

Isten... Hát ha nem Hitler, akkor Isten segedelmével! Tegnap a 126-os magaslat. Aztán hátra a keleti lejtőkön, éjszaka negyven lövész a páncéltörők elé fogva, akár az ökrök, és a lövegek fele az úton maradt. A másik fele állásban a domb lábánál. Kettőt negyven ember nagy kínnal felvonszolt a tetőre. Azok is állásban. Az emberek hóteknőkben, mint a nyulak a szabad ég alatt, és nyitott szemmel alva, akár a nyulak. Talán álmodnak is, ebben a pillanatban talán tegnapi képek gyötrik őket, a rettentő valóság részletei.

Steiger a 126-os magaslatról Lindttel és Bauerrel jött le – ez tegnap és tegnapelőtt történt. Kocsik, páncélosok, lövegek egymásba és egymásra torlódva. Torzra fagyott lótetemek. Kelet felé az országúton szekerek, szanitécko-

csik, torlasz. Visszavonulás az előnyomuló orosz tüzérség szüntelen tüzében. Vasroncsok, lófejek, mocskos rongyokba tekert lábak, hernyótalpak, egy összelapított vezérkari autó, egy födetlen fő, egy ezüsttel átszőtt vállpántra fagyott agyvelő, haj, nyitott száj, szem.

Ez tegnap és tegnapelőtt volt, a visszavonulás Marinovka térségéből.

És ma, itt negyven ember, akik fújtatva értek föl a dombra, a páncéltörőknek nem veszik hasznát, puskával a kézben merednek nyugat felé...

Nyugat felé: Isten akarata ez, Isten akarata?

Steiger százados nem tud ettől szabadulni. Nem hiába paraszti származék. Bopfingeni iparos, de apái még a földet túrták a Vörös és Fekete Kocher között, amelyet évszázadokon át valdensek, svédek, csehek, svájciak, észak meg dél felől reformátorok gázolták-tiporták. Isten nevében embereket égettek, törtek kerékbe, fejeztek le, nyúztak meg, főztek olajba és sütöttek nyárson: Steiger ebben az órában eléggé meg volt rendülve ahhoz, és jó okkal, hogy máskor rejtett rétegek táruljanak föl a gondolataiban.

– Az égetők, bizony, mióta a világ áll, mindig tanultabbak voltak az elégetetteknél... – Ilyesmi villant fel (eléggé különös módon) Novoalexejevkától nyugatra egy dombtetőn egy ember fejében. Bár ehhez előbb a szomszédos dombnak Lindt főhadnaggyal együtt füstben kellett elmerülnie, a másik oldalon, Bauer törzsőrmester felől egy gépfegyvernek az utolsó kétségbeesett sorozatot kattognia, Steiger hosszan elnyújtott hurrát hallott. A füstből tört föl ez a kiáltás, egy horpadásból alakok ugrottak elő, bekecs volt rajtuk, fejek bukkantak föl, medvebőrsapkásak. Halványkék füstzászlók lebbentek puskatorkolatokból, kézigránátok füstlabdái gomolyogtak. Egy páncéltörő dörögni kezdett, egy közeledő célra tüzelt, a cél a földbe merült, aztán fölbukkant megint. Nehéz orosz páncélos volt, bika, amely szarvára kapta és maga mögé dobta a löveget, a három görcsösen beleka-

paszkodó tüzérrel együtt. Steiger heves ütést érzett és összeesett. Felvillant fejében a mondás az égetőkről, akik minden időben tanultabbak az elégetetteknél. És csúfondáros a folytatása: „Ez minden konyhában látható, hiszen okosabb a szakács a fánál, amellyel fűt." Steiger szíve nem az égetőkhöz, hanem az elégetettekhez húzott. De kik az égetők és kik az elégetettek? És mi történik Novoalekszejevkától nyugatra, idegen, százszor felégetett földön? Az ember az égetőkkel, a szakácsokkal, az erőszakosokkal és csúfondárosokkal jött: ki a szakács, ki a fa? Csak tüzelő tán az ember?

Már nem tudta megoldani ezeket a kérdéseket, elvesztette eszméletét.

A fegyverletételi ajánlatot elutasították, az ellenség első csapása megnyitotta a frontot északon Dmitrovka, délen Kravcov és Cebenko terében. A második, észak felől indított lökés egészen a sztálingrád–kalacsi vasútvonalig Karpovkáig haladt előre. A Marinovka felől menekülő csapatok legnagyobb része és csaknem egész hadianyaga ottrekedt a tomboló hóviharban. Rendezetlen csoportok tódultak Karpovkán át, Karpovkától keletre, Novorogacsiknál újból tűzbe kerültek, ezúttal a Vörös Hadsereg déli támadásába. A már a Don túlsó oldalán, Kletszkajánál megvert 376. gyaloghadosztály itt megsemmisült, és az utolsó pillanatban felváltására küldött 29. gépesített hadosztályt is magával rántotta a pusztulásba. Roncsaik vergődtek csak tovább – kelet felé. A feljebb északon álló 44. és a 76. gyaloghadosztályt ugyancsak kelet felé nyomták vissza. A még távolabb levő északi reteszállás, a 113. gyaloghadosztály volt az a tengely, amely körül a csapatoknak fordulni kellett volna, de igazában csak futottak a hóviharban, és három nap alatt 30 000 halottjuk maradt a csatatéren. Az új ellenállási vonal, amelyet nem rendezetten visszavonulva, hanem szétkuszáltan foglaltak el, nem volt más, mint papíron meghúzott vo-

nal. A vezérkari térképeken a katlant északról délnek szelte át, a neve „Ibolya" volt.

A 113. gyaloghadosztálynak északon csak egy kanyarulatot kellett megtennie és arccal észak felé fordulnia. A csatlakozó 76-nak már menetelnie kellett, a 44-nek még messzebb. A 29. gépesített, a már csak papíron létező 376. és a 3. gépkocsizó már nem bírta az út hosszát.

Öt német hadosztály futott, vonult, rendezetten, rendezetlenül, ellátva vagy hadtápjától elszakítva, felbomlóban, széthullva megint összeszedve magát – kelet felé. Dmitrovkát, Karpovkát, Novoalekszejevkát, Baburkint, a Rosszoska patak láposaiban fekvő bunkerfalvakat pánikszerűen hagyták el a vezérkarok. Bőröndök, pokrócés egyenruha-göngyölegek, szétszórt iratcsomók. Kényszervágások. Élő sertések. Keletnek hajtott tehenek. Tanyakapukon kidöcögő, magasan megrakott tehergépkocsik, omnibuszok. Telefonálások: Benzint! Üzemanyagot az élelmezési raktárnak, a ruházati raktárnak, a sebesültgyűjtő állomásoknak, a vezérkarnak!

Hóvihar.

Mínusz 28 fok.

A vezérkarokat gyalogszerrel követték a harcvonal szétszórt csapatai. Mindenütt ugyanaz a kép. Felfordult ágyúk, elhagyott páncélosok, az országutakon keresztben álló tehergépkocsik. Töltény-, bomba-, gránáthalmok. Bunkerokban nyitott ajtók, feltört szekrények, félig becsomagolt, elhagyott bőröndök, szappan, konzerv, faggyúgyertya, mézeskalács, kétszersült. Nyitott íróasztalfiókok, a padlón iratok, szolgálati előírások, nyilvántartó könyvek. A tűzvonal toprongyosai be-belestek, eztazt befaltak, mást bezsebeltek, meghallották az üldözők ágyúit, fölbotladoztak a lépcsőkön és futottak tovább a hóborította pusztán. A kerekek, hernyótalpak fölszántotta utakat követték, Pityomnik, Gumrak, Gorodiscse, Sztálingrád voltak az állomások, erre haladtak a megvert sereg törzskarai is.

De mégegyszer és még az „Ibolya"-vonal felé vivő úton diadalmaskodott a rend. Egyik pontján egy kis, himlőhelyes hadnagy, bizonyos Lawkow maga köré gyűjtötte szétszállingózó embereit, fedezékbe vonult velük egy hósánc mögé, jóllakatta őket egy élelmiszerrel megrakott és elakadt teherautó készleteiből és addig küldözte a futárokat, amíg újra meg nem találta az ezredparancsnokát, és ismét parancsokat nem kapott. A másik egy légvédelmi ütegparancsnok volt, Buchner őrnagy, segédtisztjével, Loose hadnaggyal; miután osztályuk a nyugati front összeomlásában ágyúi felét elvesztette és magát az osztályt kelet felé vetették vissza, ők összeszedtek amit láttak, vezérkarok hadiszállásain elhagyott légvédelmi ágyúkat, ismét feltöltötték az állományt, és ha üzemanyag híján a 8,8-as ágyúkat nem tudták elmozdítani, legalább 2,2-est vittek magukkal jó sokat, legénységet fogva be a lövegek elé. Ilyen Buchner, Lawkow, Loose is sok akadt, de tömegével olyan is, aki fejvesztetten futott, míg Sztálingrádba nem érkezett. És ahol a csoportok ismét gyülekeztek, ott a tábori konyha gyülekeztette őket. Rendetlen csoportok elrendeződtek, megteremtették az összeköttetést zászlóaljjal, ezreddel, az ezredek megkeresték és megtalálták hadtápjukat. A hadtápokat a pityomniki repülőtéren, a vezérkarokat szűk térre összeszorítva Pityomnik és Gumrak között vagy délen a szurdokban Voroponovo és Dél-Sztálingrád között.

Ami a tűzvonalban történt, súlyosan érintette Vilshofent. A szkita temetőnél maga köré gyűjtött Runz, Hedemann, Wedderkop, ezek némi legénysége, a hozzájuk csapódott Bauer néhány emberével, Kindt főhadnagy szintén néhánnyal, ez volt az állománya. A négy páncélosból egy tért vissza, ez meghozta Tomast, Lattét, a sebesült századost és még két embert, akit a dombon vett föl. Harminc óra telt közben el, harccal, hasztalan elszakadási kísérletekkel, futással a fehér semmibe. Meg egy

tábori konyhával. Vilshofen a páncéloson megelőzte a menekülőket, egy falu szélén fölállíttatta a tábori konyhát: a füstje messzire ellátszott, úgy lengett, mint egy zászló, a konyha körül gyűjthette ismét össze az embereit Vilshofen. Két páncéltörője maradt, egy páncélosa, kétszáz puskája, egy nehézgéppuskás szakaszt is fel tudott állítani. A málhák odavesztek, az ellátóoszlop viszont megkerült, bár a szekereket már nem lovak húzták, hanem még Vertjacsijban munkára kivezényelt orosz foglyok. Damme hadosztályával, amely tőle balra állt, nem sikerült összeköttetést teremteni, a jobbra álló osztrák hadosztállyal, amelynek a vezérkara Baburkinban települt, szintén nem. Így keveredett a megtizedelt, a többi alakulattól elszakadt csapat egy faluig, Otorvanovkáig. Négy faház, három vályogviskó volt a falu, egy félig kimenekítetlen maradt tábori kórház is működött benne.

Az ellenséges gyalogságot egy ideig sikerült visszaverni, de itt olyan közel nyomult, hogy védelmi vonalat kellett létesíteni. Ez aztán kettészelte a tábori kórházat is, hamarosan lángban álltak a viskók.

És egyszerre előállt egy orvosszázados, egy se nem peckes, se nem feszes fiatalember, és kimondta, amit legalább egyetlen zászlóaljparancsnok, Runz is már-már kimondott a legutóbbi helyzetmegbeszéléskor, de aztán csak ötölt-hatolt: kerek perec kimondta, hogy kitűzni a fehér zászlót.

– Szó se lehet róla – intették le akkor –, és ne szóljon olyasmibe, ami nem a dolga. – Aztán beszakadtak a háztetők, bedőltek a falak, sebesülteket temettek maguk alá, a tűzvonalat hátra kellett vonni, megállítani, és aki sebesült még élt, az két tűz közé került. Az orvos ekkor megint megszólalt, de már nem javasolt, avval már elkésett volna: kérdezett és választ követelt, egy orvosszázados egy ezredestől – ilyesmi sem fordult még elő. Az otorvanovkai reteszállás is csak órákig volt állás, ott se történt más, mint hogy céltalanul elpusztult valamennyi ember: az orvosszázados kimondta ezt, sőt, nemcsak Otorvanov-

kára értve, hanem az egész sztálingrádi vállalkozásra, amiért haditörvényszék járt volna, és statáriális főbelövés – az orvos viszont maradt, és Vilshofen alakulatával húzódott hátrább keletnek. Ébren kimondta, amit más álmában gondolt: agyon kellett volna lőni érte? Bár: nemritkán lőnek agyon embert ilyesmiért.

Harminc óra telt el.

Vilshofen harci csoportja átvonult a Rosszoska-völgyön, átkelt a patakon, egy mély bevágáson át kijutott a síkra, elért egy falut, Novoalekszejevkától északra.

Délután három óra, hófergeteg, tűz, házakból fölcsapó lángok, egy pajta beomló teteje szikraesőt szórt az oszlopra. De Wede, a parasztfiú koszos kézzel törölte a szeméből a kormot, a crefeldi emberrel és Matzkéval egy sorban menetelt. Két napja ők is eldobták ásójukat, fegyverüket, és futásban kerestek menedéket. Aztán visszataláltak a gulyáságyúhoz és az ezredükhöz, jártak Otorvanovkában, és most egy pusztai falun vonultak át, gépiesen lépdeltek, már nem az előttük menetelő tarkóját vagy csajkáját nézve, hanem rongyokba tekert lábát. A lábszárát se már.

A falu végén: Állj!

Ott volt a vonat. Szánok, oroszok, akik a szánokat húzták, és most fedezékeket ástak. De Wede, a crefeldi és Matzke leült az út szélére, várta a szállásra irányító parancsot. Bunkerok ígérkeztek, és álltak még falak, némi védelemnek jók, repeszdarabok ellen. – Itt kerülhet még valami – mondta Matzke őrmester. – Csakis – mondta De Wede. A crefeldi, civilben biztosítási tisztviselő, Robert Brünner aggodalmaskodott: – Hol késik Krämer?

Krämert a bunkerokat átpásztázni küldte Matzke:

– És ha találsz valamit, hozd magaddal!

Kisvártatva megjött aztán. (Ő is pénzügyi ember volt, mint Brünner, egy magdeburgi bankban. A rongyos katonaköpenyben lézengő alakon, szőrös arcán végképp nem látszott ez, ahogy az se, hogy még csak 28 éves.)

– Semmi. Itt már mások lelegeltek mindent – hozta hírül. – De azért elővett valamit a köpenye zsebéből.

– Krumpli?!

– Krumpli.

Fagyos volt. Mindenkinek két szem.

– Príma: főtt. Egy vályúban találtam.

– Vályúban?

– Egy hadtesttörzs sertést is tartott itt, és nyilván főtt krumplival is etette a jószágot.

– Ezt otthon a gazdaságban már hat éve nem tehetik meg – mondta De Wede.

Az egyik szánkóból merevre fagyott halottat emeltek ki, elvitték mellettük. – Vogt! – mondta De Wede. – Igen, Vogt! – mondta a crefeldi is. Szemmel követték a halottat, közben rágták a fagyos főtt krumplit. Két napja még együtt ásták a fedezéket Vogttal. A halotthurcolók más holttesteket is vittek el mellettük, a harmadik a zászlóaljparancsnok, Hedemann százados volt.

– Ezen sincs csizma.

– Lehúzták. Parancs.

Wilsdruff lépett oda:

– Mit rágcsáltok?

– Pommes frites – mondta Brünner.

– Valódi krumpli?

– Hermann találta egy vályúban.

– Merre?!

– Nincs már több – mondta Krämer.

Wilsdruff búsan bólintott. Kisvártatva megkérdezte:

– Nálunk marad ez az új főhadnagy, ez a Wedderkop?

Matzke vállat vont. Brünner azt kérdezte:

– Ugyan hová menne? Az egész százada volt-nincs. Azt mondják, hogy minap még őrségbe vágott egy embert, mert az oldalfegyverével aprított gyújtóst.

– Ez olyan.

A bunkerban vagy fal mögött remélt éjjeli pihenésből nem lett semmi. Visszatért Tomas százados és Wedderkop, járőrözni voltak, jelentést tettek az ezredesnek, aztán

jött a parancs: azonnal föl és indulj. A gödörásás abbamaradt. A halottakat – tíz volt – a földre fektették. Egy szánon Runz százados haldokolt még. Nem sokáig. A többi mellé fektették. Köpenyét, csizmáját levették.

Nagy pelyhekben hullt a hó. A közelben gránát csapott be, rögök röpködtek. Tomas, Wedderkop, Kindt, Latte, otorvanovkai orvos meg a szanitécei, a legénység, távolabb szánok, toprongyosan gubbasztó hadifoglyok: enynyije volt Vilshofennek egy őrült álom után, amely nem harminc óráig, hanem harminc esztendeig tartott: Verduntől, a Maastól a Volgáig.

Vilshofen körülnézett és sok mindent látott, nemcsak tizenegy holttestet, nemcsak szánokat, orosz rabszolgákat és közel lobbanó torkolattüzeket: önmagát negyvennyolc évesen, véres és egészen köznapi események rétegeivel megrakva belül, képekkel, amelyek most kavarogni kezdtek és tisztázást követeltek. Hajdaniak és újak egyaránt.

Előtte Hedemann, egy közép-németországi járásbíró. Otthon felesége és felnőtt lánya. Naplójában, még szabadság-kérelmeiben sem említette őket soha. De órára-percre följegyezte, mikor indult szabadságra, mikor ért vissza, a legrövidebb pihenők, állomásozások helyét, időtartamát is rögzítette mindvégig: pedáns ember volt Hedemann, egyetlen kalandba bocsátkozott életében, abba a lettországi birtokvásárlásba a felesége pénzén. Már nem lesz nyugdíjas Lettországban, nem fog a Druja partján pecázni. Runz tanfelügyelő utolsó gondolata a feleségének szólt: – Üdvözöltetem a feleségemet, ezredes úr, kérem, mondja meg neki, hogy... – és meghalt. Mit mondhat az ember Runz feleségének, mit Vogt közlegény apjának? Mit? Hogy egy szkíta sírt védett és elesett? Mit? Hogy az ember megtagadta tőle a kért szabadságot, amikor még elmehetett volna, mert fontosabbnak látszott, hogy vályogviskók birtoklásáért meghaljon Otorvanovkában, mint a tanyáján éljen otthon? Vilshofen végignézett a holtakon, volt egy Stade, egy Burstedt, egy

Scharrenbroich nevű, ez a három is paraszt, kinek felesége, ki legény, kinek apja otthon, de mindnek félbehagyott dolga, mindnek szükséges a munkája. Elestek egy reteszállásban, egy országutat védve, amelynek egyik vége az oroszok kezén van, a másik a pityomniki repülőtéren áthaladva Sztálingrád romjaiba vész. Elestek egy útért, amely a semmiből jön, a semmibe vezet, és egy sehonnansemerre utat tartani ugyanúgy nem lehet katonai cél, mint egy hálózatából kitépett sínpárt az úttól délre. Nem lehet ez harcászati szükséglet, taktikai követelmény. Mi követel tehát itt áldozatokat?

Ez volt a kérdés.

Ellenséges erőt kötünk le, tehermentesítjük az arcvonal más részét, keressük tehát az áldozat értelmét saját területünkön kívül: tegnap még alkalmatos volt ez a válasz, de már megtelt és kicsordult a pohár, nem lehetett ilyen hamari választ adni. Nem ez a tizenegy a kiterített áldozat, hosszú az üres szemgödrökkel földbe süppedők sora, és nemcsak ennek a háborúnak, hanem még egynek a halottai kérdik, hogy minek haltak meg. A földbe süppednek, de nem alapkövekül, amelyekre büszke palota épül majd: csak elsüllyednek.

És az ember mellett Latte. Hivő és kész arra, hogy egy kilométerrel arrább ugyanígy kiterittesse magát. És Tomas, egy postafelügyelő fia Königsbergből, se nem hivő, se nem hitetlen, de engedelmes, parancsra a halálba megy. És Bauer főtörzsőrmester, aki a veszteséglajstromot éppen olyan egykedvűen vezeti, mint azelőtt a szabadságokét. Kindt főhadnagy, rátermett és odaadó tiszt. És a másik főhadnagy Wedderkop, aki kezdettől fogva náci nevelésben részesült, és már gyermekkora óta ott áll a feje fölött a táborban a felirat: AZÉRT SZÜLETTÜNK, HOGY MEGHALJUNK! Meg ez a fiatalember, az orvos Otorvanovkából, aki nem süti le szemét, ha találkozik vele az ember. Viaszosvászon kötényben, inge ujját feltűrve, könyökig véresen operált, amíg tető volt a feje fölött, és az asztal, amelyre a katonákat fektet-

ték, szét nem esett. És mégsem csak munkája miatt nem latolgatta az ember merész megjegyzéseiből és kérdéseiből, mi tartozik a rendes jogszolgáltatás, és mi a rögtönítélő bíráskodás keretébe. És nem ez az orvos mondta-e ki végül azt a kérdést, amely előtt ő, Vilshofen ezredes ebben az órában áll?

Mi is hát a kérdés, mi?

Wedderkop főhadnagy a lábát váltogatta, Bauer főtörzs bárgyún szemlélte egykori zászlóaljparancsnoka, Runz mezítlen lábát. Latte pillantása mereven függött ezredese arcán. Tomas százados mozdulatlanul állt, Kindt, a katonák, a szanitécek mind ugyanúgy. Az ezredes úgy állt előttük, mint egy merev karó. A Führerért és a Birodalomért, ilyesminek kellett volna még következnie, de nem következett, az ezredes nem mondta ki.

Hová szállt a tekintete túl az elnyúlt holttesteken, túl a katonák és szanitécek sorain? Túl a hajlaton, amelyből az orosz rakétalövegek sortüzeiket okádták, túl Otorvanovkán, ahol kötszerrongyokba bugyolált kísértetek támolyogtak, buktak föl, maradtak fekve? Vilshofen tekintete nagyon messziről tért vissza.

– Amen – mondta. Csak ennyit.

A kiterítettekre havat lapátoltak. Vilshofen maga köré szólította a tiszteket, kiadta a parancsokat. Az utolsó páncélosból ki a benzint, avval üzemképessé tenni kettőt a szanaszét álló teherautókból, a páncélost felrobbantani. Az egyik kocsival Tomas százados indul, Sztálingrádban más beosztást kér, mert sérült lábával gyalogsági bevetésre alkalmatlan. Magával viszi az otorvanovkai orvost, a szanitéceket, a szállítható sebesülteket. A másik kocsin az ezred sebesültjeit szállítja a pityomniki repülőtérre Wedderkop főhadnagy; ha ott nem fogadják őket, beszállítja a gumraki kórházba. További feladata: megállapítani a hadosztályparancsnokság állomáshelyét, jelenteni az ezred helyzetét, állapotát, élelmet, üzemanyagot, lőszert hozni. Kindt főhadnagy az ellátóoszloppal induljon, menetcélja: tizenkét kilométer kelet felé a pi-

tyomniki országúton. Bauer főtörzsőrmester utóvéddel harcállást foglal el a falu szélén (páncéltörő lövegeket és lőszert az elszórt hadianyagból gyűjt), visszaveri a várható gyalogsági, lehetőleg a páncélos támadást is, fedezi a visszavonulást. A zömöt az ezredes vezeti.

A hideg hirtelen fokozódott, amikor az elvonulás megkezdődött, mínusz 26 fokot mutatott a hőmérő. A falut nehéztüzérség lőtte, a viskókra sárga füstpaplan terült. Besötétedett. A menet távolodott a hóban, a menettel együtt De Wede közlegény.

Se nem magas, se különösebben vállas, csak egészséges, mint a makk. A mellkasában hatalmas szív. Ha kellett, szaporán szivattyúzta a vért az amúgy lassú mozgású-beszédű ember ereibe. De Wede már tizennégy évesen embernyi volt odahaza: pirkadattól esthajnalcsillagig vágta a rendet aratáskor. Ember volt utóbb bálban és bál utáni verekedésekben is. Verekedett ő, nemegyszer, Alwine miatt, akit aztán áthozott a szomszéd faluból, feleségül vett. A szíve mindig a helyén, és ha szakadtig kellett dolgozni, addig dolgozott. Ami meg a hideget illette: szokva volt hozzá. Ritkán húzott kesztyűt, otthon kemény hidegben is csupasz kézzel fogta a bakon ülve a gyeplőt. A keze olyankor kivörösödött, meg is kékült, ha De Wede betért egy kocsmába, mindjárt olyan erővel tódult a vér az ujjai hegyébe, hogy zsibogtak. Egy éve, Moszkva előtt ő is felhúzta az ujjatlan kesztyűt és jól bebugyolálta a fejét, és tényleg volt nap, amikor úgy fázott, mint a kivert kutya, de sértetlenül, ép orral, fagydaganatok nélkül úszott meg 40, sőt 42 fokos hidegeket is. Otthon megkülönböztetésül a többi Wedétől csak Lyányos-Wedének hívták, mert nem született fia, csak három lánya. Negyvenegy éves volt, békeidőben az élete derekán. Apja, az öreg, még 80-nal is ott szöszmötölt az udvaron és 82-vel még 22 fokos hidegben is (ennyi volt, mikor menetelni kezdtek) kijárt a házból, elballagott a falu végéről a templomig, vagy még tovább a kocsmáig. Így az öreg, hanem a fia, Lyányos-Wede a Rosszoska-völgytől keletre

olyan úton gázolt a hóban, ahol se templom, se kocsma, semmi, csak hó. De Wede fáradt volt, éhes, a többi is. És egy óra menetelés után megkékült az arca. Megkékült a többié is, az egész oszlopé. A szíven múlik ez, és De Wede szíve elfáradt.

Az éjszaka felhős volt, mégsem egészen sötét: világított a hó. Az ezred lassan haladt, a vonat még lassabban vonult elöl, de valamicske előnnyel. Egy szánoszlop megrakva lőszerrel, sátorlapokkal, szerszámmal és mindenféle limlommal púposra rakott szánok, de nem lovak húzták, hanem emberek. A húzókötél vége tizenöt-húszfelé ágazott, tizenöt-húsz orosz hadifogoly dőlt neki a kötélágaknak. Szitkozódás, nógató puskatus nem használt, az ütem lassú maradt könnyebb szakaszon is, hófúvásban is. Megtörtént minden menetben, hogy egy ember kidőlt a kötél mellől. Akkor a szomszédja vett a vállára még egy kötelet, s a menet haladt tovább. A szánoszlopban tudták az út szélén maradtak nevét, megjegyezték, egy nap majd számot adatnak róla. A csapat nem tudta az elmaradó nevét, rangját, származását: szürke batyu hevert az útszélen, legföljebb azt dünnyögte valaki: – Egy málhás orosz. – Három ilyet látott azon az éjszakán De Wede az útszélen heverni. Az elsőt és a másodikat látta még tisztán a fehér mezőn, a harmadikat, bár csak kétlépésnyire volt tőle, már alig vette észre. Meg hallani sem hallott De Wede. Előtte, mögötte dobogtak és csoszogtak a lábak, de ő, mint a süket, semmit sem hallott ebből. Nesztelenül haladt a nesztelenül vonuló kísértetek menetében. Pontosan tudta, minek a híját érzi, mi menthetné meg. Egy fél üveg konyak, amelyet odahaza hagyott a faliszekrénykében. Vagy Alwine vagy Lise, a legidősebb lánya főzhetne egy kávét, vagy egy forró teát. Még Hoffmann-cseppeket is tehetne bele. A lába, a keze nem fájt, a csontjainak nem érezte súlyát. És mintha vattában járna. Aztán már nem is volt kék az arca. Világosságban látni lehetett volna, hogy fehér. A remscheidi, aki mellette ment, nem vette észre, és Matzke sem, pedig De Wede merev, hófehér or-

ra még az éjszakában is feltűnhetett volna. De mindenki a maga bajával volt elfoglalva, csak gázolt, csúszkált, vonszolta magát tovább a ködben. De Wede vattában járt, de vattában nem sokáig járhat az ember. Ha az agya nem parancsol a lábának, akkor vége. De Wede még botorkált néhány lépést, aztán kilépett a sorból, az árokhoz támolygott. Térdig süllyedt a hóba. A remscheidi azt mondta: – Talán csak pisál. – Az oldenburgi csak egy idő múlva vette észre a rést maga előtt. De Wede leült, és amikor leült, magába roggyant. Semmit sem érzett. Sem Alwine, sem valamelyik lenszőke lánya, sehol. Szürke batyu feküdt az út szélén. Hátrább talán azt mondta valaki: – Egy málhás orosz. – De nem biztos, mert már öt órája meneteltek, és az egész ezred aludt, bóbiskolva lépdelt az „Ibolya"-vonal új állása felé.

Ugyanezen az éjszakán Pityomnikba ment Wedderkop főhadnagy. Huszonkét éves volt, nyurga, csontos, kettéválasztott szőke hajú. Ha a parancs úgy kívánja, cigarettázva és feltűzött bajonettel rohamoz meg egy elsáncolt ezredet, vagy egy ötvenkét tonnás páncélost, és úgy hal meg, mint egy úthengerre uszított juhászkutya. Ezt tanulta. De másfél napja egészen más próbát kellett kiállnia, és vakmerősége hirtelen felmondta a szolgálatot. Fizikai és erkölcsi erőtudatot neveltek belé (az erkölcsi itt úgy értelmezendő, mint föltételezett uraság és felsőbbrendűség, fölény egy szintén föltételezett rabszolgasággal és alsóbbrendűséggel szemben), ezt telítették egy bizonyos nem önfenntartó, hanem ellenkezőleg, önmegsemmisítő hetyke bátorsággal. A mesterséges önérzetnek és a fenntartás nélküli bátorságnak ettől a fajtájától az igazi emberi hősiességig hosszú az út, annak hiányoztak az előfeltételei, mert ha mégis meglettek volna (végeredményben megtalálhatók minden emberben), módszeresen elsorvasztották. Mint fél ember, torzó, csak kinagyolt alakként lépett ki a fiatal SS-zászlós az életbe. Az élet megölhette, hiszen erre nevelték. Más formát keresni, elölről kezdeni nem kényszeríthette, ezt az emberfajtát másra tenyésztették

ki. Az életben, ahol egyensúlyosan oszlik meg jó és rossz, alkalmas és alkalmatlan, bátor és gyönge, nem állhatta meg a helyét.

De Wedderkop benne volt az életben, mégpedig az élet olvasztótégelyében, és az az éjszaka és az az út súlyos tanulságot tartogatott számára: meg kellett tanulnia félni. És nem térhetett ki a baj elől. Nem hivatkozhatott arra, hogy a félelem tőle merőben idegen és egyébként is „zsidó vagy zsidóval kevert rossz vér" ismertetőjele. Nem volt kibúvó. A vér éppen úgy tódult a fülébe, mint egy nyúlnak, amely kutyák csaholását hallja maga mögött. Úgy reszketett, mint egy halálra rémült állat. Összerogyott volna, ha nem a teherautó fülkéjében ül.

Egyszer elesett egy ló, talpra állították és amikor ő meglátta – ötéves gyermek volt – a ló eltört és természetellenes helyzetben fityegő lábát, úgy megrémült, hogy haza kellett vinni, ágyba fektetni. Napokon át hánykolódott heves ideglázban. Ez régen történt. És most az SS után, Sonthofen után, egy bresti büntetőexpedíció után, lövészárok- és bunkerharcok után, huszonkét évesen megint erőt vett rajta a gyöngeség.

Steiger századosnak egy páncélos-lövedék föltépte a fél arcát és szétzúzta a jobb karját. A lába ép volt, legalábbis amikor Tomas századost a dombról lehozta, még ép. A szánút után valami baj volt a lábával is, vagy legalább az egyik lábával. A kocsira is úgy kellett föltenni.

Az utat finom porhó borította, a szél helyenként feltornyozta. Az irányt póznák és rájuk kötözött szalmacsutakok jelezték. Negyven vagy ötven kilométer nem nagy út, de aznap éjjel a zászlóaljaknak tizenkét óra kellett tíz kilométer megtételére, és volt olyan, amely egyáltalán nem ért célba. Karpovka, Baburkin, a Rosszoska és Pityomnik közt senki, semmi se járt hétmérföldes csizmában. Wedderkop hátradőlve ült, köpenygallérja felhajtva, prémsapkája szemére húzva, így leste a szélvédőn át a tájat. A vezető visszakapcsolt, felgyújtotta a fényszórót, hogy jobban lásson, a kocsi hófalon szántott keresztül, az

út mellett egy nagy teherautó állt megrekedve, hűtője és kerekei az árokba fúródtak, fara égnek állt. Az út közepén egy alak, másik kettő kuporogva mellette. Wedderkop megálljt parancsolt, kiszállt. A vezetővel a kocsihoz vonszolta a három embert, fölrakatta a többi sebesülthöz. Egy pillantást vetett a megrekedt kocsi belsejébe. Húsz-harminc súlyos sebesült holtteste feküdt benne, előrecsúszva, egyetlen mocskos tömbbé fagyva.

Folytatták az útjukat. Hamarosan újabb teherautó állt a hóban, aztán egy harmadik, egy negyedik. Egy oszlop vonult előttük az úton sebesültekkel.

Az ötödik, a hatodik, a hetedik elakadt teherautó. Nem álltak meg. A hóból alakok bukkantak föl, támolyogva integettek, hadonásztak, öklüket emelgették – az utolsó pillanatban elugrottak a kocsi elől és elsüllyedtek az éjszakában.

Steiger százados és Steiger lába. A motor melegétől megolvadt a bakancs és a rácsavart rongykötés. Steigert fájdalom gyötörte, megkérte a mellette ülő Wedderkopot, hogy a lábát kinyújthassa. A szűk fülkében Wedderkop kénytelen volt Steiger lábát az ölébe venni. Egy idő múlva Steiger arra kérte, hogy vesse le a bakancsát, és bugyolálja a lábát a száljába. Fogát csikorgatva odanyújtotta a sálat, a gyötrő fájdalmat nem a lábában, hanem följebb érezte. – Ne bogozgassa, kérem, rántsa le egyből – mondta Wedderkopnak. A vezető megállította a kocsit. Kaptató tetején álltak, ahova minden jármű lassan ért föl. És ahol kísértetek sereglettek össze, aki csak el tudta magát odáig vonszolni. Hósáncok mögé búját sebesültek, akik nem akartak meghalni, és ugrásra készen lapultak, mint a jégkorszak vadat hajszoló ősemberei.

Egyszerre történt minden.

Wedderkop lerántotta Steiger bakancsát és a bakancscsal a lábát, kapcástul a bőrt, a húst: Steiger csupaszra hántott csontlábát tartotta az ölében. Steigeren lett volna a sor, hogy felordítson, de Wedderkop üvöltött fel, hátravágódott és elfordult – de hova fordulhatott: csak a szél-

védő felé, és kint egy alakot látott, jött lefelé az úton, de hirtelen kettőbe tört a lába, mint az üveg, az alak arcra zuhant. És egy egész falka bukkant föl a fölvillogtatott fényszórók fényében, bekötözött fejek, sínbe rakott karok, rongyokba, sátorlapokba bugyolálva sántikáló, támolygó, elvágódó, megint föltápászkodó emberek. Egykettő, tíz – tíz szürke emberféreg, csúszva, lábatlanul kúszva a földön. Egy vérbe borult fej emelkedett föl a hóból, hanyatlott vissza. Egy alak egy fél emelővasat döfködött maga elé a földbe, annál fogva húzódzkodott közelebb-közelebb. És mind közelebb jött, és akinek még lába volt, már fölhágott a kocsira. Kezek ragadták meg az ajtókilincseket, kapaszkodtak a hűtőbe, a felhágó deszkájába, a kocsi falába, más kezek a kapaszkodókat tépték, arcokba és szemekbe karmoltak. Lövés dördült, s az ablak szilánkokra tört.

A motor felbőgött, a kocsi meglódult, a vezető tövig nyomta a gázt, másodikba, harmadikba kapcsolt, a kocsi rohant, már lefelé, és a szél és az iram leszaggatta a kocsiba, hűtőbe, falba kapaszkodó kezeket.

És nem ősemberek hajszolta állat, nem kőbaltával sebzett, fájdalomtól megdühödött mammut: egy hatalmas Daimler Benz kocsi rohant, háromtengely-meghajtásos, az menekült az éjszakában, és nem 300 000 éve: 1943. január 13-ára virradó éjjel, a karpovka–pityomniki országúton.

Január tizenkettedikén 300, 400, esetleg 450 súlyos sebesültet rakott föl, csak a takarókba csavarva, nyitott teherkocsikra négy tábori kórház. A kocsiknak útközben elfogyott az üzemanyaguk, elakadtak a hóban, harminc kocsiból öt ért célhoz. Az összes orvos közül egy, a roszszoska-völgyi sebesültgyűjtő főorvosa nem teljesítette a parancsot. Átkozták, pokolba kívánták, üvöltöztek, könyörögtek, ő meg se hallotta, ő kiosztotta a maradék fájdalomcsillapítót és kábítószert, és tudatta a sebesültekkel, hogy maradnak. Ez csak egy helyen történt így, az összes többi állomás és kötözőhely súlyos sebesültjeit út-

nak indították, nem a pityomniki repülőtérre, hogy a sztálingrádi katlanból kirepülhessenek, hanem a Gumrak és Sztálingrád közötti régi kazamatákban berendezett tábori kórházba, amely nem volt más, mint a legnagyobb sztálingrádi temető fogadóállomása.

– Ordítson csak...

Az mondta ezt, akinek úgy húzták le a csontjairól a lábát, mint egy szennyes harisnyát, s aki sálat tekert a csontra és nem bánta a fájdalmat, a térde felé terjedő üszkösödést.

Fából van az ember?

Nincs fából! Mint ahogy azok sem, akiket a száguldó kocsi letiport, lerázott magáról a hóba. De erős nem lett mind és szabad se, akit embernek szült az anyja.

– Ordítson csak, most már egyenesben van.

Milyen egyenesben? – ezt a kérdést Wedderkop nem tette fel. Még béna volt a borzalmaktól, látta a torz arcokat, hallotta a csontok recsegését.

– Akinek kérges a keze, az még nem erős – mondta Steiger. – Akinek a lelke kérges, az legtöbbnyire nulla. Ordítson. Jobbat nem tehet. – Folytatta: – Egy munkába belerokkant paraszt erősebb, egy terhes asszony sokkal erősebb, mint az a gyalogos, aki húszkilós teherrel a hátán országról országra menetel.

Többet is mondott erőről, szabadságról, Istenről is, csúszásról-mászásról, félelemről, állatokról, amelyek rohanó folyón úgy kelnek át, hogy egyik segít a másiknak. Aztán a fájdalomtól kábán hátrahanyatlott ültében. Sonthofen gondolta Wedderkop, a lelki laposkúszás iskolája volt. Micsoda edzés, fegyelmezés. Ezekben az órákban kezd csődöt mondani.

Steiger utóbb magához tért.

– Azokat ott hátul miért dobták el – kérdezte –, miért halnak meg? – A vezető válaszolt:

– A Führerért.

Wedderkop végigsimított a homlokán.

– Semmiért – mondta Steiger. – Iszonyú.

2.

Kis szoba, kopár falak, fehér ablakfüggöny, egyszerű íróasztal, az íróasztali lámpa fényében két ember. Az egyik: Schuster ezredes, a hadsereg-főparancsnokság személyzeti főnökének hadsegéde Berlinben. A másik: Carras alezredes, akit ebben a késő esti órában lakásáról rendeltek be telefonon.

Carras még fiatalos volt a negyvennyolc évével – ebben mintha versenyzett volna tizenkilenc év házasság után is huszonnyolc évesnek látszó feleségével. Egyébként gyors felfogású ember. De amit épp imént közöltek vele, az fejbe verte: zavartan meredt szemben ülő bajtársára, akivel szolgálaton kívül jó ismeretségben sőt baráti viszonyban volt.

Összeszedte magát.

– No nem – mondta. – Én, kérem, mindenben benne vagyok. El-Alameinbe önként jelentkeztem. És most is jöhet felőlem Tripolisz vagy Tunisz vagy Irak. Vagy ejtőernyős támadás az USA ellen. Mindenre hajlandó vagyok, ha van értelme. De ez? Elmebaj. Kitört, mi? Ennek semmi értelme!

Schuster felöltötte szolgálati arcát. Mégegyszer felolvasta az áthelyezését a 6. hadsereghez. – Semmi értelme – tartott ki Carras. A 6. hadsereg benn ül az egérfogóban és onnan se ördög, se Hitler ki nem hozza. A folyosón egy századossal találkozott, akit szintén áthelyeztek a 6. hadsereghez. A százados esetében érthető: tábornok a nagybátyja, de néhány igen erős bíráló megjegyzést engedett meg magának a nagybácsi a legfelső hadvezetéssel szemben. Ez sima halálos ítélet. De neki, Carrasnak nincs efféle elismert, érdemes rokona. Eszméletlen baromság ez, az istenit, érthetetlen abszurdum!

Mégis eldöntött tény volt.

Mikor Carras ismét kijött a vezérkari főnöktől, akihez

Schuster bevitte, s a lépcsőhöz közeledett, már nem Carras alezredes volt, hanem Carras ezredes. Közölték vele előléptetését, áthelyezését a 6. hadsereghez, névleg tüzérségi parancsnoki beosztásba, ezen túl azonban különleges, rendkívül kényes, igen megtisztelő, egyenest a Führer által rábízott feladattal. És a fődolog: már másnap repülnie kell.

Carras hazament.

A régi Berlin Westben lakott, a Bellevue rakpart közelében, lakása korábban egy öreg, zsidó egészségügyi tanácsosé volt. A csőbútor a szobákban – acél és üveg – új beszerzés, a többi, a dolgozószobában az óriási íróasztal, a súlyos könyvszekrények, könyvsorok, Buddha-szobrok, kínai bálványok a polcokon, metszetek a falakon a volt tulajdonosói, az egész kissé ódivatú, de egy pompás Hitler-kép, csupa aranybarna tónus, a krumpliorr és az arc nagy sapkaellenzővel beárnyékolt alsó fele tompított fénybe mártva: ez modern színezetet adott az együttesnek.

Az ezredességet meg kellett ünnepelni. Még valami: búcsút kellett venni. Áthelyezéséről és arról, hová helyezték át, Carras hallgatott. Ezt a keserű csöppet nem akarta az utolsó este hangulatába keverni. Az asszony kérdésére: – Ne hívjuk meg Schultéékat, vagy valaki mást? – így felelt: – Nem, hagyd: töltsük kettesben az estét, öltözz.

Valamivel később felesége vállára tette a vakondprémpelerint, és már ekkor – a tükör előtt állva, felesége vállát, haját, a tükörből visszasugárzó tekintetét nézve – majdnem elszólta magát. De tovább játszotta szerepét. Előléptetését ünnepelte, és nem komor búcsúra készült. Uramisten, még rágondolni se jó, talán örökre. A lift megint nem működött. Letapogatóztak a sötét lépcsőn. Két megállót villamosoztak, azután gyalog folytatták az útjukat. Nyirkos hideg, a negyedik háborús tél. Tegnap rémhírek: El-'Alamein, Tripolisz, keleti front. A negyedik háborús újév nyomasztó hangulata még a levegőben. Margot didergett, mikor a sötétségben áthaladtak a Zoo-

pályaudvar és a Wittemberg-Platz között, Carras tréfált: Ha egyszer megeszi a fene az elsötétítést, az ember majd ki se ismeri magát.

Horchernél a Lutherstrassén minden olyan volt mint különben. Meleg. Fény. A pincérek nesztelenül tettekvettek, csak kissé öregebbek voltak, mint régen. A szomszéd asztalnál egy repülős őrnagy ült egy színésznővel.

– Afrikában volt?

– Igen. Van mit mesélnem...

Kréta, Szicília, Pó-síkság, ennyit hallott Carras. Tehát ezek is visszavonulnak a belső vonalra! Valamivel távolabb egy páncélostábornok ült, még fiatal ember: „dögös" karrier. A többi nagyobbrészt civil. Ismerős urak a főparancsnokságról is.

Margot meg se rezzent, amikor férje az étlapot összeállította, pedig mondhatta volna, hogy rámegy a fél fizetésük. Ha máskor vendéglőbe mentek, rendesen a Kempinskibe vagy Röschhöz, a Kurfürstendammon, ahol jegyre is még tisztességesen lehetett étkezni. Margot, ha a pénzük már fogytán volt, és régebben, amikor még kapni lehetett, szívesen megevett a „Wurstmaxnál" egy pár forró virslit. De ma Horcher kellett, kaviár, vodka, teknősbékaleves és hal, moseli bor, a fácánhoz finom bordói. És torta, gyümölcs, sajt. Uram Isten, milyen jól is lehet élni, ha szabad! A poharak halkan összecsendülnek a szemek összevillannak, egy pillanatig a végtelenben úsznak a tekintetek.

– Margot!

– Hans!

És semmi több, semmi „ezredes". Ez az asszony megértette, hogy egészen mást ünnepelnek. Húsz év úgy repült el, mint egy fuvallat. Még mindig ugyanazok a szemek – a férfi még sohasem látott ugyanabban a tekintetben annyi álmodozást és pogány derűt egyszerre –, mint akkor, amikor mint kislány, kora reggel elillant hazulról, és a reggeli ködben sétáltak, azután frissen fejt tejet ittak egy fríz parasztházban, és Margot a kandallóban parázs-

ló rönk melegénél a lábát és átnedvesedett harisnyáját szárogatta. Nem az a nap volt-e tulajdonképpen az esküvőjük napja? Húsz éve. Senki sem veszi észre rajta, hogy már tizennyolc éves fia van. Fia volt, Hans-Otfried. Velikije Lukinál elesett, a Führerért és a Birodalomért. Büszke gyász. Margot azt a tarka párizsi nyakláncot tette fel, amelyet fia hozott neki egyszer.

Tovább is mentek még.

Az előkelő Horcher után, ahol a pincér mind herceg, és oda nem valóval úgy bánik, hogy annak elmegy a kedve még egyszer odamenni, a „nép közé szálltak le". A Zooban egész éjjel nyitva levő „Frasquitá"-ba ültek be, Carras már rég szerette volna azt a kavargást látni. Átutazó szabadságos katonák szórakoztak ott, meg kibombázottak, a másnapot várva, a vonatukat valamerre.

Kabaré.

„Hans Moser és Paul Hörbiger táncra kér..." Carrasnak igazában nemigen kellett ez az idétlenség, de most már meg kellett hallgatnia Moser fecsegését. Utóbb a bárba menekültek, és ott úgy üldögéltek még egy szép óra hosszat a lármában, mint egy szigeten. Amikor végül fölkerekedtek, villamos már nem járt, nem akadt taxi sem, gyalog kellett átzarándokolniuk a Zoo-parkon. Margotnak fekete selyemcipőjében, amely persze ronggyá ázott.

De végre hazaértek.

És végre – Carras nemcsak megjátszotta az ifjú szerelmest. Tényleg úgy volt megint minden, mint a szerelmük első napjaiban, és talán úgy, mint az élet babusgatásos kezdetén. Carras reggel egyedül ébredt, de a felesége melege még az ágyban. Jólesőt nyújtózott, abban a kellemesen bizonytalan tudatban, hogy talán tizennyolc éves, mint Ottfried volt, vagy negyvennyolc, amennyi tényleg, és azt se tudva, megmondta-e Margotnak, vagy sem, hogy...

Az asszony már mindent tudott.

Mire a férje fölkelt, megfürdött, felöltözött és reggelihez ült, már mindene össze volt készítve. Kofferja becso-

magolva. Megnéznie, hogy nem felejtődött-e ki belőle valami, nem kellett, biztos lehetett benne, hogy semmi.

– Tehát Sztálingrád.

– Hans!

– Margot.

Kilépett a folyosóra, az ajtó bezárult, és nemcsak egy ajtó. Carras tudta, hogy az életre zárult rá egy ajtó, s nem tudta, kinyílik-e még valaha.

Egy óra múlva repülőgépen ült. A Junkers szárnya alatt Berlin szürke háztengere. Carras még épp csak körülnézett, épp csak tudomásul vette a vezetőfülke ablaka előtt a szabályzókarokat állítgató pilóta körvonalát és a rádiós, aki kieresztette a zsinórantennát, és beállította a készülékét, amikor a város már el is siklott alattuk, és már a keleti iparnegyed, Adlershof felé vezető vasútvonal látszott. A kopár, télies szántóföldek, fakó rétek közti erdőben tó villant, a Müggelsee, aztán a Spree kacskaringós szalagja, aztán már az Odera látszott, s repültek tovább, tovább. Carras beosztottjai is a gépen ültek: különleges megbízatása miatt mellé vezényelt tisztek. A tábornok-nagybácsis, a halálos ítélettel vezényelt Döllwang százados is, ez a huszonnégy éves, rendkívül tehetséges fiatalember. A főparancsnokság közlése szerint avval a feladattal, hogy parancsnoki tapasztalatokat szerezzen a 6. hadseregnél.

Lemberg, Vinnyica.

Lembergben szálltak le először. Egymás után érkeztek, indultak a gépek. – Pokoli forgalom – vélte Döllwang. Az irányító vezetőjét keresték, közben kötelékszám érkeztek a Junkersek, szálltak le a hóra, utastérajtók nyíltak, pára és karbolszag csapott ki rajtuk. Ezek mind keletről jöttek, sebesültekkel.

Az irányítóban egy sereg ember tolongott: harcirepülők. Szicíliából jöttek Münchenen és Krakkón át, meg akartak szállni Vinnyicában.

– Két óra múlva sötét lesz – mondta egy százados –, és kétezer kilométert repültünk!

Az irányító parancsnoka a fejét rázta:

– Nem tehetem, uraim. A birodalmi marsall parancsa értelmében egyetlen gép sem tartózkodhat tovább a repülőtéren, mint amennyi idő tankolni, a gépet fölkészíteni kell. Egyetlen bevethető gép legkisebb késedelméért is haditörvényszék jár.

A harci repülőknek még alkonyat előtt tovább kellett indulniuk. Carras gépének is folytatnia kellett az útját. Mariupolig repültek, ott megszálltak. Carrasnak már Berlinben gyanúsak voltak a főhadiszállás elhárító harcokról és tervszerű kiürítésekről szóló hadijelentései, de amit Vinnyicában, még inkább Mariupolban hallott, az elképesztette. Pilóták beszélgettek szinte mellékes hangsúllyal legutóbbi bevetéseikről, pályaudvarok, mozdonyok, hadianyaggal megrakott vonatok bombázásáról, és nem orosz, hanem német szerelvényekéről, az egyik helyen húszról, másutt harmincról, valahol negyven vagonról, valahol hatvanról. Agyrém, gondolta Carras, és hogy talán hibbantakkal van dolga, talán idegszanatóriumba meg effélébe való mind, aki a szálláson ül.

Kamenszk, Millerovo, Morozovszk, Szalszk, Valujki: ezeket említették. – De akkor hol az istenben húzódik voltaképpen az arcvonal? – kérdezte valakitől Döllwang. – Majd meglátja – felelte az illető.

Még egy utas társult hozzájuk, egy Henkel nevű tartalékos százados, aki egy hadinyomdát vezetett Harkovban, de, mondta, végre maga is részt akar már venni a játékban, ezért önként jelentkezett Sztálingrádba. Másnap először földközelben repültek, gyakran csak húsz méter magasságban. Carras az ablaknál ült. Miután Taganrogot elhagyták, a Don-torkolat kék, jeges ágai tárultak eléjük, most hadiutak, a jégen menetoszlopok, köztük marhacsordák, parasztok, parasztasszonyok, szánkók, lassú hangyasereg kígyózott Azov és a tenger felé.

Menekülő csapatok. Alig hihető, de félreismerhetetlenül azok. A gép elég alacsonyan repült, jól megfigyelhették őket. A befagyott Don balra elmaradt. Aztán a síkon

is kocsioszlopok, könnyű és nehéz tehergépkocsik, páncél- és műhelykocsik, buszok, és mintha egymással versenyeztek volna, egyik a másikat előzte. Páncélosok, az egyik zárt toronytetővel, a másik vontatókötélen, csupasz görgőkerekein csúszva. Aztán fehérlő pusztaság, lódögök, felfordult ágyúk, sík mezőn egy közepes tüzérosztály, a lovak részben befogva, részben élettelenül a hóban, embernek nyoma sem. És hol a front? Hirtelen légvédelmi tűz érte a gépet, a Junkers felhúzódott a felhőkbe. A fellegtakaró fölött fényes napsütés, kétezer méter magasságban még egy Junkers: szintén kelet felé repült. Különben semmi, csak az üres, világos tér. Egy óra múlva a felhők alá ereszkedtek: lenn hosszan elnyúló óriási város terült el – vagy hosszan elnyúló óriási kőfejtő? Kiégett házak, betonvázak, csorba homlokzatok, toronyformán égnek meredő romfalak. Sztálingrád. 180 fokos fordulat, sima leszállás a pityomniki repülőtéren.

A tágas leszállópálya rögtön megélénkült. Százával bukdácsoltak a sebesültek, körülfogták az érkezett gépet, a kinyitott ajtóban tüstént fejek, kék arcok, utat kellett nyitni közöttük, a poggyászt alig lehetett kirakni, és már rakták is a Junkersba a hordágyon fekvő súlyos sebesülteket, fél órán belül megint startolni kellett. És hol maradt a második gép? Kenyérrel irányították Mariupolból Pityomnikba.

Carras átvette bőröndjét, azaz a bőrönd roncsát. Legénye alig tudta megmenteni, a fedele fölpattant, minden egymás hegyén-hátán volt benne, pizsamák, borotva, tisztálkodószerek, köztük hó – amikor a legény összeszedte a holmit, került közé hó –, egy fényképalbum, mindaz, amit Margot olyan gondosan csomagolt be, mindössze kétszer huszonnégy órája. Ehhez személyes gondolatokat fűzni nem volt mód, tisztiszolgára vagy egy csapat elvadult emberre rámordulni se. Egy bundás, szőrmesapkás tiszt, még egy, egy harmadik, egy negyedik azt firtatta, hozott-e a gép kenyeret, olajat, benzint, egy bőröndöt, amelyben egy tengeralattjáró-rádió van, egy rö-

vidhullámú adót, és mindnyájan dühöngtek, hogy miért nem tudja Carras, azzal rohantak tovább, az ő kérdéseire meg senki se válaszolt.

Csak amikor a Junkers már nekifutott a havas síknak és fölszállt a terhével hordágyon beemelt súlyos és dulakodva fölkapaszkodott más sebesültekkel , és körül csak a százával bicegő-botorkáló népség maradt (mi másnak nevezhette volna Carras), sikerült megtudni, merre van a repülésirányító, ki a parancsnok - egy félőrülten tomboló százados volt –, hol a térparancsnokság, és hogy a hadsereg-főhadiszállás már nem Gumrakban van, hanem onnan keletre egy szurdokban, és hogy aligha számíthat gépkocsira, ha onnan nem küldtek érte kocsit.

16.10-kor, már koromsötétben állt végre egy teherautó a verem elé, ahol Carras várt és tipródott. Beült a vezetőfülkébe, Döllwangnak meg a többinek a kocsi hátulja maradt. Irány Gumrak, onnan Sztálingrád. Hófúvás. Az ablaktörlő egyfolytában járt a szélvédőn. Táj nem látszott, csak csupa magas hótorlasz. Carras úgy érezte, mintha a kocsi alól eltűnt volna a föld, és repülnének, bár valószínűtlenül lassan, mert második sebességnél följebb kapcsolni nem bírt a gépkocsivezető, és leginkább elsővel döcögtek a fehér, végtelennek tetsző kavargásban.

Valahol megálltak. Döllwang megérkezett. Arca fölbukkant a vezetőfülke előtt: Merre? - kérdezte. Arra – mutatott az útra merőleges irányba a sofőr -, két kilométerre lejteni kezd az út, levisz a szurdokba, két napja ott a hadosztálytörzs.

- Odamegyünk – parancsolt rá Carras.

Döllwang elbúcsúzott. Nekivágott, vitte a bőröndjét, térdig és a bekecse aljáig merült a hóba. A nyomában Henkel, mint az árnyéka. Tényleg ott a zsebében a halálos ítélet, gondolta Carras. És az ő zsebében? És mi a feladata? Tüzérséget vezényelni? Szamárság. A legfelső helyről kapott feladat: helyre rázni egy sor roggyant térdű urat, tisztek és legénység harci morálját, hadsereg-méretben és bármilyen eszközzel, enyhével, keménnyel, vég-

sővel is, teljesítményre föltüzelni a sereget: Sztálingrád kulcsállás!

Csak épp... milyen képtelen, milyen elképzelhetetlen: 48 órája még Berlinben volt az ember.

Verembunker, asztal, az asztalon térkép. A térkép fölé hajolva fejek. Gönnern tábornok kopasz, a fejebúbja barnás. Az elsőtisztjének a feje, meg a hadtesttörzs parancsnokáé, Unschlichté, a tüzértiszt: Henkel századosé, akivel ugyanaznap érkeztek repülőn.

A figyelem egy nyers helyzetvázlatra irányul: Vilshofen ezredes hevenyészte, küldte be egy Wedderkop nevű főhadnaggyal. A vázlaton a Volga és a Don közötti térség, Sztálingrád a Volga-könyökben, Sztálingrád egyik szélétől kiinduló, alatta a Volgához visszakanyarodó arcvonal, amely szívforma területet zár körül. A tegnapi és a tegnapelőtti arcvonal. A vázlaton három ellenséges lökés nyila, mind Pityomnikra, a repülőtérre mutat. A térképen a szívforma már csak fél szív. Kérdés, hogy meddig élhet egy fél szív, össze lehet-e varrni azt, ami ketté van szelve. Vilshofen is effélét írt a vázlatra: „Megvalósítható-e »Ibolya«, és ha »Ibolya« lehetetlen, akkor mi következik ebből, megegyeztek-e ebben az urak?"

Az „Ibolya-vonal" magába zárta Pityomnikot, a repülőteret is. De a befutott jelentések szerint délről, északról, nyugat felől mélyen betört az ellenség, a nyugatról átirányított hadosztályok csak részben foglalták el a kijelölt állásokat, más hadosztályoknak – mint a 376., a 29. és a 3. gépesített hadosztálynak a helyzetét se lehetett megállapítani (hogy ezek közül kettő már nem létezik, a harmadiknak is csak töredékei vannak meg, azt még nem látta be Gönnern, Vennekohl, Unschlicht); ilyenformán világos lehetett volna, hogy „Ibolya" csak a térképekbe berajzolt vonal, mert a valóságban szétvert csapatok mentik a bőrüket reteszállásokban és kelet felé iparkodva.

Unschlichtnak kellett többet tudnia, ő volt a hadtestvezérkar főnöke: az urak ránéztek. De ő fölvonta a vállát: – Olyan szórványosak a jelentések, olyan sok késik, hogy még bajos általános képet alkotni.

– Honnan akkor – kérdezte Gönnern – Vilshofen katasztrofális helyzetértékelése?

– Vilshofen a fű növését is hallja – mondta Vennekohl. – Amellett én se látok égen-földön többet a maga néhány emberénél, Gönnern, meg Lundt ezredénél. És persze Vilshofen harccsoportjánál.

– Tényleg úgy látszik, hogy csak a 113-asok, a 76-osok és a 44-esek egy része szakadt el – mondta Unschlicht. Mire Vennekohl:

– Minél délebbre haladunk, annál nagyobb ívet kellett volna leírniuk, de nem írtak le semmilyet se. Szerintem Vilshofen vázlata telitalálat. Szerintem az „Ibolya" már semmit sem ér, én már a „Napraforgóra" tippelek.

A „Napraforgó" egy még hátrább létesítendő védelmi vonal volt. Ebből kimaradt Pityomnik, ez északon körülbelül Borodkin térségéből indult ki, a körvasút mentén délnek haladt, Voroponovóig, onnan Sztálingrád déli széléig.

– És ha a seregtestek nem bírják a menetet, és nem tudják elfoglalni a „Napraforgó" szerint kijelölt állásokat?

Ez volt a kérdés minden következményével, de erre a kérdésre nem akartak válaszolni, sem következményeivel szembenézni.

– Nem a mi feladatunk a felvetődő kérdésekre válaszolni! – csattant fel Gönnern. – Nem a miénk, nem a miénk! – Valóban nem az övék volt, hacsak szembe nem fordultak volna a parancsnokaikkal és Führerükkel, hogy az ügyet és csapataik sorsát saját ügyükké és sorsukká tehessék. Gönnern komor hallgatás után folytatta:

– Pityomnikról van szó. Az egyetlen használható repülőtér, vele állunk vagy bukunk. A legsürgősebb feladatunk biztosítani a Pityomniki utat. – Tudta, hogy a levegőbe beszél, de örült, hogy eltérhet a lényegtől. – Ami fő-

leg magát érdekli, kedves Döllwang! – Gondolatai még messzebbre kalandoztak: jól ismerte a másik Döllwangot, a nagybácsit. Ami most emezzel történt, csak a vége egy bonyolult esetnek, még Von Fritsch vezérezredes idejéből. Akkor természetesen Fritschnek lett igaza, tehát Döllwangnak is. De mi köze hozzájuk ennek a fiatalembernek? Semmi. Gyűjtsön tapasztalatot. Természetesen: minden vezérkari tisztnek szüksége van gyakorlati tapasztalatokra. De miféle tapasztalatokat gyűjthet itt, és mindenek előtt: mennyi ideje marad arra, hogy tapasztalatait értékesítse?!

– Egy zászlóaljat kellene kapnia, Döllwang. De nekem már se ezredem, se zászlóaljam nincs. Legjobb lesz, ha Vilshofenhez küldjük magát. Ez rendben meglesz.

Az utolsó szavakat a hadtest törzskari főnökéhez intézte. Az bólintott:

– Wedderkopot visszatartottam, ő előre viheti magával Döllwangot.

– És Henkel?

– Henkel százados Lundt ezredéhez van vezényelve!

– Akkor úgy, ahogy megbeszéltük. Minden jót!

Döllwang és Wedderkop: mindketten fiatalemberek, mindkettőt katonának nevelték. Mégis nagyon különböztek. Az egyik tárgyiassághoz és lehetőhöz, a másik formához és lehetetlenhez vonzódott. Nem volt véletlen, hogy Döllwang a zenét szerette, önfeledten át tudta magát adni egy dallamnak, egy zenemű örvénylő sodrának, és nem szórakozva, mert ez a másik fele volt az életének: az egyik körző, logarléc, szikár mesterség, amelybe szintén önfeledtségig tudott merülni. A két fiatal ember különbözött egymástól. Ha az egyiknek feladatot kellett megoldania, mondjuk, 1000 tonnás terhet 100 kilométerre elszállíttatnia, akkor számára gépi és élő erőkről, ezek minőségéről, feltételekről volt szó. Már mint kisfiú észrevette, hogy a kocsikerék homokos úton besüpped és lassabban halad, mint sima úton. Már nagybátyja birtokán tapasztalta, hogy meghatározott teljesítmény eléréséhez

meghatározott anyagmennyiség kell, zab és takarmány. Takarmány termel tejet, tojást. Tehenet nem lehet kocsi elé fogni és este ugyanúgy megfejni, mint amikor csak legel, pihen. És ősjelenségnek érezte a nyugalmat, a melengető gondoskodást, a fészekalja madárfiókát, egy ló bársonyos pofáját, egy kutya kezébe furakodó hegyes orrát – mindez formálta az egyéniségét.

A másiknak is volt családja, bár szinte csak családi fényképalbumból ismerte: a gondterhelt arcú, fekete gérokkos konzisztóriumi tanácsos úr az apja volt, a föltornyozott kontyú hölgy – a két szeme közt függőleges ránc – az anyja, egy jámbor és bágyadt arcú hölgy a nagynénje. Néhány évig abban a potsdami, konzisztóriumi tanácsosi családban nevelkedett ugyan, de idegenül, általában idegenkedve a származási adottságoktól, amelyek csak arra voltak jók, hogy ősbizonylatai kifogástalanok legyenek, és egy sereg kísérteties őst képzelhessen el. Egyébként is távolra sodródott élete adottságaitól, és egész szellemi léte éppen úgy fikciókon nyugodott, mint a nemzetiszocialista nagytérpolitika és a népek árja vezetésének eszméi, amelyeknek szolgálatában állott.

Döllwangnak és Wedderkopnak, ugyanazon az úton kellett menniük, amelyen Wedderkop előző éjszaka jött. Pityomnikban betértek az élelmezési parancsnokságra (Wedderkop négy szállítmányt igényelt, egy tételre kapott kiutalást), aztán a gyülekezőhelyre hajtattak, állományfeltöltésért.

Az élelemraktáraknál, vagyis egy mélyúton, ahol bunkerok sorakoztak, kétszersült-, hús-, hüvelyes-, italraktárak, Wedderkop le sem szállt. A helyzet ugyanaz volt, mint délelőtt, csak most sötétség borította az utat és a szélrózsa minden irányából odasereglett kocsikat, gépjárműveket és szekereket, őgyelgő katonákat és gubbasztó hadifoglyokat.

– Kenyér van?

– Van: az Iványnak!

– Hogy a géhá ad-e ki élelmezést, azt kérdem, te mam-

lasz! – De Wedderkop csak annyit tudott meg, hogy egyetlen „Ju"-n kívül, amely nem hozott semmit, több gép nem röpült be.

A gyűjtőhelyen egy altisztet és nyolc főt kapott Wedderkop. A kocsinál sorakoztatta, kikérdezte őket. A tiszthelyettest August Gnotkének hívták. A többiek Riess tizedes, Altenhuden, Gimpf, Fell, Liebich, Liebsch, Stübe és Kalbach közlegény. Fölmásztak hátra, a kocsi elindult.

– Veszett fickók, egy riadószázad maradéka, volt velük még egy őrmester is, az ma reggel agyonlőtte magát – mondta Wedderkop.

Veszett az összes géhás, törzsszolgálatos, ez a főhadnagy is, gondolta Döllwang. Németországban látott már szabadságos vonatokat, nyűtt arcokat, sebesültszállítmányokat, itt mindenki el volt nyűve. És nem Wedderkop, a csapattiszt, aki ötven napja haladt a szétesés felé: Döllwang, akinek Sztálingrád két napja még csak térképfogalom volt, átérezte a helyzet reménytelenségét. Carras ezredes széttaposott bőröndje, a züllött és rémült tömeg a repülőtéren: egyedi jelenség. A kenyérszállítás gondjába vadult repülésirányító, térparancsnok, géhás: egyedi jelenségek. Egy sofőr, aki megtagadja a parancsot, mert majd kifogy a benzin, egyedi jelenség, egy haramiának látszó őr egy parancsnokság előtt szintén az, járművek torlódása egy géhás raktár előtt szintén az, csont-bőr gebék és ember vonszolta szánok szintén egyedi jelenségek, és egy őrmester, aki reggel főbelövi magát, szintén, de mire négy óra eltelik (ennyi ideje volt a katlanban Döllwang), akkor ezek lánccá fonódnak összegeződnek, helyzetet jeleznek, a helyzet pedig nem hiányozhat Gönnern tábornok térképeiről, bejelölendő rajtuk, mint nagy ismert-ismeretlen, a megmaradt harci érték, ahogy a támadó oroszok is bejelölendők vörös nyilakkal. Harcban kimerült, kivérzett, tartását vesztett, tetves hadsereg nem hadsereg, legföljebb lehet újra az, nyugalom és gondoskodás és megint nyugalom és gondoskodás, azután ke-

mény fegyelmezés árán, és fölszerelve. De nem ezen töprengni vezényelték a katlanba Döllwangot, hanem parancsnoki gyakorlatot szerezni kisebb egységeknél.

Az út eleinte ki volt taposva, később egyre kevesebb nyom látszott a lapályon. Elhagyott kocsik mellett haladtak el: úgy álltak a holdfényben, mint behavazott sziklák egy fehér tengerben. S az út szélén szürke bugyrok, eleinte kevés, aztán egyre több, és hol egy kéz, hol egy láb meredt ki a bugyrokból. Egy mélyúton két megdőlt teherautó állt, körülötte talán egy kézitusa nyomai: Wedderkop felnyögött, a sofőr ránézett, aztán Döllwangra, aztán Wedderkop azt mondta: – Volt itt defekt, karambol, mindenféle karambol... – A hangja most elváltozott, úgy kongott, mint a bádog. Döllwang nem értette mit mondott, Wedderkop pedig másfélé tért:

– Steigert viszont át kellett venniük. A századost, aki a kalacsi dombot védte. Ami persze nem számít Pityomnikban. Azoknak a henteseknek gőzük sincs semmiről, egész nap csak fűrészelnek, metélnek, se látnak, se hallanak. Nem akarták fölvenni Steigert. De fölraktam elibük a műtőasztalra. Különben a maga elődje volt, százados úr. – A sofőrre nézett: – Hamarosan oda kell érnünk, vagy az oroszoknál kötünk ki.

Tényleg nem tartott már soká: őrszem állt az úton.

– Vilshofen-csoport?

– Keil. A Vilshofen az út túlsó felén áll.

Vilshofen a baburkin–pityomniki úttól északra lakatlanul lelt vermekbe húzódott. Az úttól délre álló csoporttal a pityomniki főbetörést reteszelte el. Ez a két csoport lett most a front legmesszebbre kiugró középső része. Észak felé az ív Zapadnovka, Kuzmicsi és Orlovka mellett húzódott, és a Halál-szorosnak elnevezett nagy árkon keresztül a sztálingrádi gyárnegyedig és a Volgáig futott; délnek a másik ív a Sztálingrád–Tazinszkaja vasútvonalat átszelve és Voroponovót, Peszcsankát keletnek megkerülve, szintén Sztálingrádig és a Volgáig haladt. Így a katlan a Volga partján 30 kilométer széles volt, a mélysé-

ge pedig Pityomnikon át még 40 kilométer. Pillanatnyilag, mert a helyzet, eltekintve a Volga melletti vonaltól, estétől reggelre, naponta változott. Napközben állásaikban harcoltak és haltak meg a katonák, éjjel meneteltek és menet közben haltak meg. Az üldözésből kiszabadult csapatok már meg sem kísérelték, hogy beássák magukat. Rendezetten vonultak a kijelölt új állásokba. Ha nem találtak kész állásokat vagy bunkerokat, a vasúti töltés mögé bújtak, egy mélyútba. Ez a gyönge, szakadozott gyűrű a Volgától a Volgáig még mindig 1000 négyzetkilométert zárt körül – még mindig elég volt a hátrább fekvő tüzér- és páncélososztályoknak, műhelyeknek, törzskaroknak, kórházaknak, raktáraknak és még mindig bőséges terület kétségbeesni, belefásulni, megbetegedni, meghalni.

A vékony gyalogsági gyűrűnek ugyanaz a szerepe volt, mint a tojáshéjnak. Ha összetörik, szétfolyik a tojás. A tojás záp volt.

Vilshofen ezredes elnyúlva feküdt egy csomó ócska holmin. Csizmástul, bundástul, prémsapkája letűrve. Esti parancsadáskor fáradtság fogta el. Szólt a segédtisztjének, hogy öt perc múlva költse fel. A segédtiszt egy ülőkén kuporgott. Az üreg egy órája még lakatlan volt, az agyagfalba vájt tűzhelyben autóroncsok – gumidarabok égtek. Füst gomolygott, lassan húzódott a kijárat felé. A mennyezetről fekete pelyhek hullongtak, belepték Vilshofen arcát.

Nagy fekete pelyhek, varjak ültek egyszer egy elhagyott teherautón. Csak akkor rebbentek föl károgva, amikor Vilshofen már elment mellettük, és az él odaért. Korábban lótetemeken lakmároztak a varjak. Az a teherautó tele volt fagyott emberhússal. A varjak nehézkesen rebbentek föl, fekete felhő gomolygott.

Vilshofen nyögött álmában. Segédtisztje az órájára nézett, kedve lett volna tüstént felkölteni a parancsnokát,

de aztán kivárta az időt. Vilshofen megérezte a vállán a segédtiszt kezét, fölnézett, meglátta Latte fiatal arcát, a falat, a lámpát, de még benne gomolygott az álom is. Föltápászkodott, megingott.

Aztán hátrahőkölt. Egy borotvált, tiszta, sima arc, okos, csillogó tekintet szemközt: Döllwang. Walter Döllwang! Képtelenség. Mégis ugyanolyan valóság, mint az álombeli rémség.

– Szolgálattételre jelentkezem... – csak ezt ne, ezt ne, meredt Döllwang az ezredes beesett, aszott arcába, lobogó fényű szemébe, a feléje nyújtott kézre, és minden erejét össze kellett szednie, hogy meg ne lássék rajta, mennyire megrémítette atyai barátjának megváltozott külleme.

Vilshofen figyelmét rögtön másra terelte Wedderkop. Jelentést tett: Steiger századost beszállította a pityomniki tábori kórházba, a többi tizennyolc sebesült közül kettőt a gumraki kórházba, a többit a gumraki temetőbe. És egy fél napi ellátást vételezett.

Félnapit! 50 gramm kétszersült (egy vékony szelet, egynek a csücske), 8 gramm ebéd (7 szem borsó), 25 gramm vacsora (egy falat hús), 5 gramm ital volt akkor a teljes napi fejadag, és Wedderkop egy felet kapott. Vilshofen azonnal kiosztatott mindent, a borsó kivételével, és személyesen ellenőrizte az élelemosztást. Ahogy az emberek egyenként jöttek, mindegyikhez szólt, vagy legalább rábiccentett. Nem vigasztalt senkit, legföljebb mogorván biztatta ezt-azt. Döllwang mellette állt, és csak nehezen ismerte föl a gyötrött ember dünnyögése mögött a mindig kimért, kevés, de szabatos beszédű Vilshofen modorát.

Egy piszkos kéz nyúlt ki, átvette a szelet kétszersültet, arra egy másik rátett egy hüvelykujjnyi darab konzervhúst. – Piszkosul kevés, mi, Hannes? – mondta Vilshofen. A következőnek: – Jól oszd be, reggelire is maradjon. – A harmadiknak: – Hány disznót hizlal az öreged, Vogt? – Már csak egyet, ezredes úr. – Lám, otthon is szűken vannak. – A negyediknek, egy tanárembernek: – Alaposan megrágni, az meghosszabbítja az élvezetet.

– Hány gyereked van, Wilsdruff? – kérdezte a következőt. – Hiszen tudja ezredes úr: öt. – Még jó, hogy nem kell megosztani velük a kosztodat. – Aztán: – No, Matzke, neked is különb siralomházi lakomát kívánnék.

Egyet se hagyott ki: – Terülj, terülj, asztalkám. – A tészta mellé Strauss-keringő lesz. (Az oroszok muzsikával kezdték az éjszakai propaganda-adásokat szemközti állásaikban.) – De bele ne dobolj, Müller, ne vagánykodj: láthattad, mi a vége. Orgona-zene Sztálin-orgonán. Inkább menj át az Iványhoz, mondtam már. – Mehet az Iványhoz, aki akar, én senkit itt nem fogok.

Biztatás volt-e, búcsú-e valamelyik már félholt emberétől, hazaáruló szónak hangzott-e? Vilshofen komoly maradt.

A pityomniki újak következtek.

– Neve?

– Gnotke tiszthelyettes, ezredes úr!

– Honnan jön?

– Jelentem: Dmitrovkából.

– Azelőtt hol szolgált?

– Jelentem: büntető zászlóaljban!

– Még előbb?

– Jelentem: Moszkva előtt!

– Mielőtt bevonult?

– Jelentem: az SA-ban!

– Még előbb?

– Otthon Pomerániában.

– Ott volt a legjobb, igaz?

– Jelentem: ott volt a legjobb.

– No, reméljük, még visszakerül oda. – De még nem bocsátotta el Gnotkét: – Az emberei?

– Riess tizedes!

– És mit tud róla mondani?

– Jelentem: egészséges, Dmitrovkában mindig ő ment élelemért. Azelőtt az SS-nél szolgált. Jó katona. Szabad idejében kártyázik.

– Így van, Riess?

– Igenis, ezredes úr!
– A következő?
– Altenhuden közlegény, szintén pomerániai!
– Rendben. A következő?
– Gimpf közlegény, ezredes úr!

Vilshofen most nem intett, hanem rászögezte a szemét Gnotke arcára. Gnotke bajlódott a gondolataival.

– Szóval, ezredes úr, tulajdonképpen magam se tudom... Tulajdonképpen nem sokat mondhatok róla. Mikor Kletszkajánál az áttörés volt, a nagy gödörben feküdt, ott is akart maradni, aztán útközben megint lefeküdt volna, és Vertjacsijnál minden mindegy volt neki, és Dmitrovkánál is mindegy volt.

– Jó rég együtt vannak akkor.

– Igenis. A büntetőzászlóaljban is velem volt!

– És hová való ez a Gimpf?

– Alten-Affelnba, ott az édesanyja, és talán azt hiszi, derék legény a fia és majd jó gazda válik belőle.

Gnotke elakadt. Már egy éve nem beszélt ennyit egyfolytában.

– És hogy volt az azzal a nagy gödörrel?

– Igenis, ezredes úr, az úgy, hogy fenn ült Aslang őrmester, ő még ült, a többi feküdt, a gödör félig tele. Én nemigen néztem egyikre se, de ezt itt kihúztam a gödörből és ráparancsoltam, hogy indulj, aztán Vertjacsijban és Dmitrovkában se másképp, ott is noszogattam... Pedig mit ér az ilyen, vagyis minek noszogattam?

– Igen, minek is tulajdonképpen, Gnotke? Van itt anyaszülte elég.

– Igenis, ezredes úr, van... Ma reggel Pöhle őrmester agyonlőtte magát: azelőtt a konyhán volt és nem bírta, és tegnap a hóban hagytuk Maulhardt törzsőrmestert, nem bírtuk már cipelni tovább. Dmitrovkánál Urbas tiszthelyettes maradt a bunkerban, de ő már úgyis a végét járta...

Miért éppen ezt az egyet? Ez nagyon érdekelte Vilshofent. Nem kerülte el figyelmét, hogy az alól a hullák sere-

gében megkövült arc, a merev lárva alól egy másik arc villant ki, amikor ő kérdezni kezdett. Sivatagot nem kelt életre a fény, de fény támadhat az embersivatagban. Az ember, ha eltiporják is, ha vak eszköz lesz is belőle, nincs elveszve, nem adja meg önmagát. De mit gondol ő, Vilshofen, tulajdonképpen ott tart-e már, ő, Vilshofen, hogy... megadta volna már magát?

Ki érthette a kanyargós utakat? Gnotke vagy Döllwang, vagy Wedderkop vagy egy az épp sorakozók közül? És Gnotke és Döllwang és Wedderkop és a többi, mosolyt látott az ezredes arcán, mosolyt a szemében. Vilshofen szemügyre vette Gimpfet: – Gimpfet ezután is szemmel tartjuk, Gnotke. De a többieket szintén, főleg a lábuk állapotát. Ez ki? Úgy látom, nincs rendben a lába.

– Kalbach közlegény, ezredes úr! A feleségének meg a gyerekeinek baj volna, ha kitikkadna. Vízkóros, a szíve beteg.

– A többi?

– Stüve közlegény, mi csak Tünnesnek hívjuk. Szomorú, mert azelőtt hárman voltak egyívásúak. Ez itt Liebich közlegény. Nagy gondban van a házadó miatt, egy kis háza van Türingiában. Az meg, aki imádkozik, August Fell közlegény, az meg Liebsch közlegény, neki gyönge a hólyagja, csak földszinten alhat.

– Helyes. Riess, Tünnes, Liebich, Liebsch most nem kap beosztást, bebújik az üres verembe. Gnotke tiszthelyettes, Gimpf, Fell és Altenhuden előre mennek az állásba.

Vilshofen még szemmel követte az elvonulókat. Kétfélének látta őket: épnek, testesnek, fölszegett fejűnek meg beesett arcúnak, szikkadt vénembernyakúnak, zavaros tekintetűnek. Matzke főtörzsőrmestert is látta: tagbaszakadt, széles mellű fickó volt, a járása ruganyos, mint a tigrisé, néha oktatás közben hirtelen félelmetesen el tudott bődülni, szerette a szolgálatát, kiélte magát benne. Most csak lézengett, mint aki egy percig sem áll már a lábán.

Vilshofen a növedék zsoldkönyveivel lement a saját vermébe. Verem vermet ért a szurdokban, egyet az ezredes foglalt el, mellette egyben Döllwang, Wedderkop, Latte és Kindt főhadnagy bújtak össze – melegebb is többnek egy verem –, másutt a konyha, iroda, tanyázott, távolabb a legénység, a szoros végén a málhásvonat és a munkaszolgálatos oroszok, akiket a csapat Vertjacsij óta hurcolt magával.

Két órával később a törzsszállás előtt álló őr fütyülést hallott: feltűrte az egyik fülvédőjét, hogy jobban hallhassa. Aztán vállat vont. Tüzes dallam, gondolta. Latte hadnagy, aki az őrszemeket ellenőrizte, visszatérőben szintén hallotta a füttyszót. Csodálkozott. Mikor Vilshofenhoz belépett, az a tűznél állt. Ösztövéren, rongyos köpenyben, nyakából kétfelé csüngő sállal, fején kétfelé álló fülű prémsapkával a tűz fényében olyan volt, mint Don Quijote.

És a Carment fütyülte.

– Az élet nagy dolog! – mondta aztán, megpillantva Lattét.

– Az élet, ezredes úr... – dadogta a segédtiszt. Matzke főtörzsőrmester, aki nemrég még átvette a kétszersültjét, húsadagját, egy órája összeesett kinn a vonalban, már el is temették a hóba.

– Figyelte ezt a Gnotkét? Megnéztem a zsoldkönyvét, aztán kimértem a megtett útját. Az ilyennek annyira halottnak kellene lennie, hogy se tüzérség, se akna, se kivégzés nem érdekelné. De ez aknát szed, hullát hurcol, temet, megaszalódik a Donnál, pergőtűzben mászkál Vertjacsijnál, most itt ül a sztálingrádi katlanban, ez százszor fűbe haraphatott volna, de ez még csak az eleje az egésznek, mert ez talál magának egy ilyen Gimpfet, egy ilyen magatehetetlent, aztán gondját viseli. Ez fontos, Latte, gondolja meg, ez az ember nemcsak hullát hurcol, ez élőt is, és ez diadal, Latte! Szerezzen magának egy Gimpfet, és élni fog. Nekünk ugyan itt van az egész csapat, sőt, mi az egész népre gondolhatnánk, de akkor az a kérdés,

hogy mi hova, merre vezessük a csapatunkat, és merre vezetik mások a népünket, Latte, ugyan merre vezetik?

– Merre ezredes úr?

– A halálba, semmiért. És ennél nincs rosszabb.

– Ezredes úr meg a torreádor-dalt fütyüli?

– Igen, Latte. Tegnap meg akartam adni magamat, ma meg... mit is akartam, mit is akarhat, aki a földön tér észhez, pocsékká téve: egy rohamosztag-akciót akartam vezetni, még utoljára, de már ezt se sikerült összehozni. Ni, hiszen volt Sztálingrád cél is, de most a halál üstje, mi meg benne ülünk, nyakig. És ki-ki fölfalja a másikat, a gyönge elhull, a beteg kinyúlik. A beteg már nem bír a vályúhoz mászni; alsóbbrendű. Aki meglopja a másikat, és megtömi a hasát, az valamivel tovább fog elszuszogni, az felsőbbrendű. Mondja, Latte, látott már hullát, amelyiknek feltörték a koponyáját, és kiették belőle az agyvelőt?

– Ezredes úr!

– Én igenis láttam feltört koponyákat. És aki ilyesmire képes, az kiválasztott ebben a halálüstben, az talán túléli ezt is.

– Ezredes úr, ha szabad megjegyeznem...

– A románokat ne emlegesse nekem, azokra mi már épp eleget rálőcsöltünk. A felsőbbrendű fajról szóló mesét viszont biztosan nem ők találták ki. Mindegy: láttam olyan koponyákat, néhány olyat, útközben. És ez következmény, a végcél, amely felé törni neveltek minket, és amerre törekedtünk, nemcsak amikor a Donon átkeltünk meg a kalmük pusztára értünk, meg a sztálingrádi gyárnegyedbe. Ez a vége, ide vezet a felsőbbrendű faj eszméje. Hallja a rikácsolást, Latte?

– Nem, ezredes úr. Sajnálom, nem.

– És ez mi? – bökött Vilshofen a birodalmi sasra, a hitleri felségjelvényre Latte zubbonyán. – A keselyű. Idevaló, igazán, és itt is gubbaszt a mi katlanunk peremén, és velünk jön, elkísér mindenhova. – Hosszúra nőtt körmét

a szövet és a felségjelvény közé peckelte: – Ettől majd meg kell válnunk, Latte.

– Távozhatok, ezredes úr?

Távozhat, Latte. Aludjon egyet erre, aztán holnap folytatjuk.

Igen, nyakig benne vagyunk, gondolta Vilshofen, segédtisztje után pillantva, rohamcsapat-vállalkozások vagy efféle utak nem járhatók. Már nem. Most nincs más hátra, mint csendben eltűnődni azon, hogy mit tettünk, városokkal, országokkal, népekkel. Hosszú út volt, és sok falu vált füstté, és a legények úgy ki voltak hizlalva, mint az ökrök, feszült a hasuk, borotválkoztak és krémmel kenekeztek, mindenféle holmit és kacatot hurcoltunk, az alattunk tovagördülő világ olcsó volt, és aki idejében félre nem ugrott, bizony alája került diadalmas hernyótalpainknak.

Voltak esetek, voltak tényvázlatok. Voltak führerparancsnokok is, amelyek az ilyen tényvázlatok „nagyvonalú" kezelését írták elő! Más a páncéloson száguldó német és a gyalog menetelő orosz; az egyik fenn ül a páncéloson, a másik alatta fekszik: ez az új Evangélium! És Manfred Vilshofen, aki már elmúlt 50, aki öt világtenger partján járt, tudhatta volna ezt, de útra kelt megint. Ezúttal nem hajókofferrel, hanem egy páncéloshadoszlop élén.

„A romok elmaradnak mögöttetek!"

Elöl lobog a cél!

Hőség, por, füst, dübörgés, a hernyótalpak holttesteken tocsognak át.

Hang ordít mikrofonba:

– Szükség törvényt bont: verd agyon!... üsd, vágd... Most vagy soha... Helyes, Tomas, helyes, most még a protézisét verd ki, küldd a pokolba!

– Jelentkezz! Latte, jelentkezz!

Jelentkezik:

– Harcban T–34-esekkel!

– Mindent bele! Üsd, vágd: áttörünk... Ez... ez egy

páncélosék élén, mikor a Tatársáncon áttörtek; benyomultak a Tulevaja-szorosba és megint kirohantak belőle és a 107-es magaslaton áttörtek a traktorgyár irányában. Lebegő füstfátylak közt vad táj, meredező romokon, házakon tátongó rések, Sztálingrád: a cél! A gyárnegyedet Manfred Vilshofen foglálta el, ez szeptemberben történt.

Most hó borít mindent, és onnan néhány tucat kilométerre nyugatra egy földbunkerban, amelyet még nyáron ásott horvát málháslegénység, ugyanaz a Vilshofen. Fejjel magasabb, mint a horvátok, akik előzőleg laktak itt, s azóta árnyak: fejét a mennyezetbe veri. Lábát és hosszú köpenyét körülgomolyogja a tüzelőlyukból tóduló füst. Az égből hó hull, a csapat egyre kisebb, a szemhatáron varjak.

Rohamcsapat-vállalkozások... Ez volna a vége a végiggondolhatatlan gondolatoknak? Mások, mernek végiggondolni gondolatokat. Az az orvos, az a szinte tejfölös képű odáig merészkedik, ahol sorompót állítottak a gondolat elé, és kimondja azt, amit gondol, átugorja a sorompót, és bolygatni mer olyan parancsokat és alapelveket, amelyeket egy ezredes sem mer bolygatni. És az a büntetőszolgálatos, aki még a pokolban sem égett el, és még mindig emberi kapcsolatai vannak, nemcsak evvel a Gimpffel: nagyon jól tudja a többiekről is, hol szorítja őket a cipő. Akad még ilyen. Érdemes harcolni.

De mi ellen, ki ellen? A cél már nem Sztálingrád volt.

Néhány lépésnyire onnan Latte leereszkedett egy másik gödörbe. Ugyanolyan üreg volt, mint Vilshofené, se ajtaja, se ablaka. A mennyezete egy helyen beomlott, a lyukat sátorlappal tömték be. Itt is volt az agyagfalban tűzhely, szemét sínylődött benne, füst gomolygott, a tető résén húzódott ki.

A földön Wedderkop, Kindt, Döllwang százados. Sátorlapon feküdtek, ruhástul és szorosan egymáshoz bújva, köpennyel takaróztak, a köpenyek fölé terített sátor-

lap keményre fagyott. A vacsoraosztás után lefeküdtek és elaludtak. Wedderkop még túladott a vezérkartól hozott hírein: – A katlan átkozottul megszűkült, nem csak itt, délen is, felére szorult össze. A főhadiszállás ismét átköltözött, Gumrak mögé. Hartmann tábornokot kilökték onnan, vezérkarával együtt. Csodára berendezkedett ott, most hurcolkodhat Sztálingrádba. Sztálingrád, a vezérkarok most a fej, mi nagyjából a segg vagyunk. Pityomnik, a repülőtér a köldök, azon keresztül táplálnak, és amíg a köldökzsinórt el nem vágják, megélhetünk. – Ez volt. Sapkáját arcába húzta és elaludt.

Döllwang még sokáig bámult a pislákoló tűztől rőt füstbe. Berlinre gondolt.

Latte felköltötte a fölváltóját, Wedderkopot, bebújt a helyére. Nem tudott aludni. Vilshofenra gondolt. Csak Vilshofenra. Vilshofen Harkovnál. A Donnál. Behatolt Sztálingrádba. És a ma éjszakai Vilshofen? Lattét szívéig borzongatta a hideg.

A szomszéd csoport parancsnoka megőrült, egy másik agyonlőtte magát. Mindennap agyonlövi magát valahol valaki. És mi van Vilshofennal? Egy rohamcsapat-vállalkozás, azzal vége – ezt mondta. Mondott egyet-mást, de ezt is mondta. Mégis ilyen rohamcsapatot akar felállítani, és magával vinni őt is. Az ember még fiatal, de itt az idő, amikor meg kell halni. Ilyen gondolatok közt aludt el végre.

Harsány, a veremben döngő kacajra ébredt. Wedderkop állt előtte: – Most már az Öreg is megbolondult! – mondta.

Kindt és Döllwang is fölébredt.

– Mi történt?

– Ki bolondult meg?

– Halomra kellett volna őket lövetni, ott helyben! Nálunk legalább így bántak el az ilyen gazemberekkel! Fölgyújtottak egy szánkót, jelet adtak!

– Kik?

– A málhás oroszok. És ahelyett, hogy az egész bandát

kinyíratta volna, kiadta a parancsot, hogy a legközelebbi menetkor az oroszok itt maradnak!

– És ki fogja a szánokat húzni? – kérdezte Kindt.

– Szánok elé lovak valók, azt mondta az Öreg, és mert nincsenek lovaink, visszamaradnak a szánok is. Mától kezdve mindenki maga viszi a cókmókját, a lőszert és a fölszerelést kézi szánokon fogjuk húzni!

– Lehetetlen! – mondta Kindt.

Latte hadnagy szája rángatózni kezdett, mintha sírni akart volna.

– Mondom, hogy megbolondult – folytatta Wedderkop. – Nincs mivel etetni a foglyokat, mondja az Öreg, fölösleges emberünk sincs a hadifoglyokat őrizni, hátra kísérni, az oroszok tehát visszamaradnak!

– Ez nem bolondság, ez logikus – mondta Döllwang.

Kindt a fejét rázta, Latte tanácstalanul nézett.

– Agyonlőni őket, az volna logikus!! – felelte Wedderkop.

– Embereket agyonlőni, mert se etetni, se őrizni nem tudjuk őket. Ez gyilkosság volna!

– Bocsánat, százados úr, de úgy tudom, csak tegnap óta van a keleti fronton – mondta Wedderkop.

Az „Ibolya"-vonalon csak néhány alakulat vetette meg a lábát: Vilshofené, a Keil-harccsoport, a Lundt-ezred és Buchner zászlóalja, páncéltörő ágyúkkal.

A Vilshofen-csoporttól csak egy, a hóba taposott és hengerelt út választotta el a Keil-csoportot. Keil őrnagy egy ezredparancsnok utóda volt, aki a front összeomlásakor agyonlőtte magát. Szétvert csapattestekkel feltöltött csoportjának magvát a kelet-poroszországi 9. gépfegyveres zászlóalj alkotta. Keil soron kívül lépett elő őrnaggyá, fiatal volt, szintén keletporosz, az apja autószerelő, később műhely- és benzinkút-tulajdonos a königsberg–cranzi országút mellett. Keil Vilshofennél egy nappal előbb vonult állásba, már telefont is telepített.

Épp az első vonallal beszélt:

– Kicsoda? Aha, Vierkant. Hát ide hallgass, Vierkant: az egyik rohadt vezérkari bunkerban konyakot találtunk. Sajnos, nem két ládát, csak két palackot. Mi legyen vele? Ha elosztom, mindenkinek egy gyűszűnyi jut.

– Ha őrnagy volnék, magam vedelném be, nem fájna a lelkiismeret – válaszolta az állásból Vierkant gépfegyveres lövész.

– Én is így gondolom – mondta Keil. – Tehát ilyen szellemben: mindnyájatok helyett és egészségére! A konyakot megpiálja a törzs, mégpedig nyomban. Legközelebb ti következtek! Még valamit, Vierkant. Nem pálinkáról van szó, tehát figyelj. Jobb felé összeköttetésben vagyunk a Vilshofen-harccsoporttal, de balról nincs semmi. Állítólag valamilyen Schwandt-ezred csatangol arra. Mondd meg a főtörzsnek, járőröztessen, és próbálja meg felderíteni, mi is van ott tulajdonképpen. Világos?

Vierkant ismételte a parancsot, a dolog el volt intézve.

Keil törzse, amely ugyanabban a bunkerban tanyázott, nem volt népes: a szakács, Heinrich Halluweit, az őrnagy csicskása, Ballupönenből való géppuskás, Karl Wischwill és Johann Göritt őrmester, aki falusi tanító volt, ugyancsak ballupöneni.

– Ide az anyaggal, Heinrich!

Halluweit kinyitotta az első palackot.

– Egy kis harapnivaló nem volna rossz. De hiába, nincs mit tenni. Tényleg semmit sem lehetett tenni, hét szem borsóból és huszonöt gramm húsból egy szem borsót és egy falat húst sem lehetett elvenni, ilyesmi nem létezett a Keil-harccsoportban.

Keil még nem volt harmincéves. Arcán bal szemétől a szájáig vastag forradás húzódott, Belgorodnál egy szilánk felhasította az arcát. Ez a sebesülés jól gyógyult és gyorsan behegedt. Bajosabb volt egy másik sebesülése, amelyet 1941 telén Moszkva előtt szerzett: ha hosszabb ideig meneteltek, Keil bicegett. Bár olyankor felült egy szánkóra és keletporoszai fölváltva húzták a csapat előtt.

És bár aznap este megitták a két üveg konyakot, ez nem tartotta Keilt vissza attól, hogy utána, Wischwill gépfegyverlövésszel fel ne keresse az első állásokat, a helyszínen győződjék meg, mennyire lehet még csapatát legyezőszerűen kiterjeszteni bal felé azon a terepen, ahol semmi összeköttetése nem volt.

Az új vonal egy másik pontján Buchner őrnagy légvédelmi tüzérosztálya helyezkedett el. Ez két ízben is megsemmisült; először a Don túlsó partján, Verhnsaja Buzinovkánál, másodszor a Kazacsi-domboknál, de mind a kétszer újra feltámadt, és ez nem kis mértékben a fiatal, de rendkívül erélyes Steinhäuser hadnagy és Minz őrmester érdeme volt, akik gondoskodtak üzemanyag-tartalékról. Így összeszedhették a menekülők elhagyott lövegeit, és kiegészíthették az osztály fegyverzetét. Buchner a 2-es lövegeken kívül még egy teljes üteg 8,8-as gépágyút is vihetett magával az új harcvonalon kijelölt állásába.

Buchner őrnagy, Steinhäuser és Minz együtt ültek a bunkerban. Előttük Januschek főtörzsőrmester: az ezredtörzsnél járt, azután Pityomnikban az élelmezési irodánál. Ami hírt ott és az ezredtörzsnél fölszedett, az szinte főbekólintotta Buchnert.

Januschek főtörzsőrmester viszont csak állt és vigyorgott.

– Mit vigyorogsz tulajdonképpen – förmedt rá Buchner.

– Igenis, őrnagy úr, semmit, de Welischtől tudom, az pedig Reizingertől hallotta, aki a híradószázadnál van és a saját szemivel látta, hogy az ezredes úrnak is lógott az orra, meg az őrnagy úrnak meg a hadnagy úrnak, amikor értesültek, mikor a hírt meghallották, és egy süllyedő hajóról beszéltek és patkányokról, pedig egyáltalán nem hajóról volt szó, hanem egy Junkersről, és patkányról sem, hanem a tábornokunkról, aki benne ült.

Most már pofa be, Januschek! – mondta Buchner.

De Januschek még nem fejezte be:

– És az ezredes úr, és ezt megint Welischtől tudom, az pedig Reizingertől, tisztára bepörgött, szóval: az asztal, amelynél ült, darabokra ment szét...

Ezt Buchner és Steinhäuser értette, Minz őrmester viszont, aki Januscheket rémhírterjesztés miatt följelentette, komoran lesett. Buchner türelmetlen lett:

– Hol a fenébe késik Loose?

Loose zászlóalj-segédtiszt azt a feladatot kapta, hogy távbeszélőn tudja meg, mi igaz Januschek szövegéből. Csakhogy a hadosztály parancsnoka, Pickert tábornok jelentést tenni kirepült aztán nem tért vissza, de úgy tüntette fel, mintha megkísérelte volna, de nem sikerült. Állítólag távmondatot küldött: „Berepülést megkíséreltem. Ellenséges túlerő tevékenysége ezt megakadályozta." Januschek azonban alapos munkát végzett, és a pityomniki repülőtéren megtudta, hogy a kérdéses éjszakán vagy 20 Junkers szállítógép ért földet baj nélkül.

Végre visszaért Loose hadnagy.

Megerősítette, amit Januschek mondott, és meghozta Pickert tábornok egy második távmondatát, amit majd napiparancsban tudatnak az alakulatokkal: Richthofen a további berepüléseket megtiltotta. Új 9. légvédelmi hadosztályt állítok föl. Megbosszulom Sztálingrádot.

– Jóságos Isten...

– Ez mit jelent?

– Olyasmit, amitől az ezredparancsnok is begerjedt, és olyat válaszolt, hogy Pickert nem teszi ki az ablakába!

– Mit?

– Hogy a 9. akár eddig, ezután is Sztálingrád romjain harcol!

– Még mindig nem értem. Hiszen ez azt jelenti: titeket leírtak!

– Le.

– És az a patkány kiröpül!

– Pofa be, Januschek!

– Jelentem, őrnagy úr, hogy aki le van írva, az azt mondhat, amit akar.

– Nem. Még a sírban is fogd be a szádat! Most pedig tűnj el, és nehogy rémhírterjesztésről halljak, megértetted?

– Igenis, őrnagy úr!

Miután Januschek és az őrmester elment, Buchner őrnagy azt mondta Loosénak és Steinhäusernak: – Uraim, nem találok rá kifejezést, ilyesmi még nem fordult elő. Hiszen ez az ember tényleg itt hagyott bennünket. Cserbenhagyott és lélekben a sírba tett. De még itt vagyunk, és nem marad más, mint tovább küzdeni a romokon!

– Parancsnok – mondta Loose –, aki beledirigált minket a katasztrófába, aztán elrepül, itt hagy, dögöljünk meg. Engem a lelkület érdekel, őrnagy úr!

– Ajaj, a lelkület. – Buchner csak ennyit mondott.

Az „Ibolya"-vonalon állásba ment másik alakulat Lundt ezrede volt. Tulajdonképpen csak egy ezredtörzs és néhány kilométerre szétszórt csapattest: az ezred zászlóaljjá olvadt le, és amióta a visszavonulás megkezdődött, gyakorlatilag egy zászlóalj-segédtiszt, Lawkow hadnagy vezette.

De már jött az új parancsnok, a berepült Henkel százados. A hadosztályparancsnok rendelkezésére, és hogy üzemanyagot takarítsanak meg, a teherautó egyenesen a legelső vonalba vitte Henkelt, vagyis a hóban szétszórtan fekvő csapat közepére, ahol Lawkow hadnagy szállását felütötte.

Henkel leereszkedett a vezetőfülkéből, mögötte a vezető, aki aztán leszedte a százados két bőröndjét. Álltak a hóban, a csillagfényes égbolt alatt; a százados körülnézett, a vezető elindult egy hóba taposott ösvényen:

– Erre egyenest, százados úr. – Az ösvény lefelé vitt egy alig embermagas, hóval befútt vízmosásba, ahol váratlanul beletorkollott egy tág szájú barlangba. – Itt volnánk, százados úr.

– Itt? Hol van itt a fedezék? – A százados megtorpant

a hóban, a fagyosan szikrázó csillagok fényénél csak egy agyagfalba vágott üreget látott, benne a földön pislákoló tüzet. Förtelmesen büdös füst terjengett, aztán egy kéz nyúlt ki a sötétből, megkotorta a tüzet, vörös láng csapott föl, s a fényénél egy göncből-köpenyekből összehordott vacok látszott, a tűz körül néhány főzőedény, konzervdoboz, a vacok mellett egy ládán telefonkészülék, a vackon pedig egy sofőrbundából eszkábált sátorféle alatt egy kis termetű, ragyás alak kuporgott maga alá húzott lábbal. Az alak kimászott, bemutatkozott: Lawkow hadnagy volt, a zászlóaljparancsnok-helyettes.

– Miért itt ül, hadnagy úr – kérdezte Henkel, miután meghökkenését leküzdötte. – Miért nem a fedezékében?

– Ez a zászlóaljparancsnoki harcálláspont, százados úr.

– Képtelenség. És hol lesz az én szállásom?

– Majd összébb húzódunk, van még hely a bunda alatt.

– Képtelenség. És micsoda disznóól ez? És hol a többi tiszt szállása?

– Én vagyok az egyetlen tiszt a zászlóaljban.

– Atyaisten!

– Nem óhajt helyet foglalni, százados úr? A döbbent Henkel nem tehetett mást, bebújt a bundasátor alá. Lawkow is visszamászott, összeguborodott.

– Így védve van az ember – mondta. – Ha a lábán ül, nem fagy meg a lába.

Atyaisten, mibe másztam bele, gondolta Henkel. Békén megvoltam Harkovban, a katonai nyomdában, nyugalmas poszton, már-már nyugdíjason, ahol nem lehet előlépni – de hiszen ezért jelentkeztem Sztálingrádba, tettek meg egyből zászlóaljparancsnoknak. Most aztán itt ül az ember, megvan a zászlóalja. De hol az istenben van? És miféle törzsszállás ez? Képtelenség, ilyen nincs, ezt valahogy tisztázni kell. És sürgősen megismerkedni a zászlóalj helyzetével.

– Hol helyezkedik el pillanatnyilag a zászlóalj, hadnagy úr?

– Előttünk – mutatott ki a behavazott vízmosás felé Lawkow, de mert nem arra, hanem messzebbre, az árkon túli síkra mutatott, valahogyan a csillagos égboltra lendült a keze. – Lövészgödrökben, kettesével-hármasával, itt-ott öt fő egy fedezékben. Egy Bolsaja Rosszoskából kivezető út oldalvédelmét adjuk. Ki is kellene még mennem egyszer. Nem kapott enni a nép: legalább dumálnom kell valamit.

– Dumálnia?

– Ha nincs mit enni, legalább dumával meg kell etetni a népet. Mindig azt csinálom.

Henkel a polgári életben igazságügyi felügyelő volt Bautzenban, pontossághoz és rendhez szokott, szabatos fogalmazáshoz is: gyanús alaknak érezte a gubbasztó, csökött, ragyás és koszlott hadnagyot. – Jelentsen tisztességesen – mordult rá –, egy zászlóaljat így nem lehet átadni, ilyen pontatlan előadásból nem alkothat az ember képet a helyzetről. – Lawkow erre szabatos fogalmazásban közölte, hogy az alakulat három napja nem részesült meleg élelmezésben, ma pedig hideg élelmet sem kapott.

– Azonnal odairányítani egy mozgókonyhát! – csattant föl Henkel.

– Jelentem, mozgókonyhánk nincs. És ha volna, akkor se volna miből főznie: ma ismét nem kaptunk semmit az ezredtől.

– Képtelen állapot! Azonnal beszélnem kell az ezredparancsnokkal!

– Igenis, százados úr, hivom az ezredest! – Lawkow közelebb húzta a távbeszélőt, hívta az ezredet, kapcsoltatta Lundt ezredest.

A beszélgetés csak egy-két percig tartott. Lawkow köpenybe-sálakba bugyolászkodva figyelte a százados arcát. Henkel sápadtan, komoran letette a hallgatót, egy ideig hallgatott, idegenül meredt a hadnagyra, aztán azt mondta:

– Nagyon ideges úr ez.

Lundt az élelmezésről csak annyit mondott, hogy nem segíthet, Henkel tegyen, amit tehet, és ebben támaszkodjék Lawkowra, annak már van gyakorlata. Továbbá haladéktalanul építtesse ki az állásokat, használjon föl a helyszínen föllelhető minden anyagot. Ilyenformán Henkel úgy döntött, hogy azonnal megszemléli az első vonalat. Még visszatért az élelmezésre:

– Az ezredes úr szerint maga tudja a módját, meg tudja oldani az élelmezést. Biztosítani kell, sőt biztos alapokra kell helyezni.

– Biztos alap egyáltalán nincs, százados úr, se élelmezésben, se lőszer-utánpótlásban. Tulajdonképpen semmiben.

– Akkor hogy oldja meg az élelmezést?

– Akadt eddig útközben ez-az, amit a géhák elhagytak, amikor arrébb kellett állniuk. Résen álltunk, amikor a törzsek még mind keletnek vonultak, elfogtunk néhány lovat, marhát, járműt után kötöttük, magunkkal hoztuk, aztán levágtuk. Ez, persze, csak szerencse dolga, és így csak máról holnapra voltunk meg eddig.

– Rémes!

– Amíg akadt ez-az, addig nem is volt olyan rémes. De most végképp nem akad semmi, és nincs.

– Nincs? Étlen nem bírhatja az állomány!

A hadnagy elvigyorodott. Henkel nem értette és mocskosnak érezte a vigyort.

– Irány az első vonal! – mondta gyorsan. A barlangból kilépve a sötétséget szidta: – Az orra hegyéig se lát az ember. – A gépkocsivezető, aki a tűz mellett gunnyasztott, a fejét ingatta. Ez se bírja sokáig, gondolta, ennek is akár rögtön megáshatnánk a sírját.

Henkel, amikor visszaértek a szemléről, újra ugyanazt hajtogatta: hogy ez képtelenség.

– Se futóárkok, se drótakadály, se bunkerok! Ez nem védővonal! És mivel építtessem ki, ha egyetlen szög, egyetlen deszka sincs? Képtelenség! – Aztán kifakadt:

– Megmondom, hadnagy úr: egyáltalán nem törtem magam egy zászlóaljért, és nemigen fűt a becsvágy. Harkovban pedig azt mondták, hogy hamarosan itt lesznek a felmentő csapatok, bízhatok benne.

– Én semmiben sem bízom már – mondta Lawkow.

Naponta öngyilkosságok, naponta elveszti valaki az eszét. Még legkevésbé az első vonalban, a naponta vékonyabbá váló gyűrűben. Ott talán teljes tompultságba süllyedtek az emberek, de természetes körülmények közt haltak meg. Kimerültek, megfagytak, elvéreztek. Hanem a katlan belsejében, a törzskari bunkerokban, a parancsnokságokon, a géhákon és számvevőségeken, a műhelyszázadoknál és ellátóknál tanácskoztak, terveket kovácsoltak, menekülési és kitörési terveket, kártyacsatákat, már nem aludtak, vagy csak aludtak, üzleteket kötöttek, csereberéltek, vesztettek és nyertek, tomboltak és szitkozódtak, imádkoztak és szent énekeket énekeltek, megvitatták az öngyilkosság minden nemét, aztán hol ez, hol az nyomta a halántékához a pisztolycsövet. Ahol a gyalogos az árokba vagy a hirtelen felhányt hósánc mögé lapult, és ahol mellette lapult a parancsnoka is, ott a katlan pereme volt, emitt a feneke, ahol egyetlen szó forrásba hozhatott mindent, farkát lóbáló, fújó, tülekedő, barommá tehetett bárkit a józan ész minden korlátját és törvényét letipró dühöngést szíthatott.

Páncélosok! – ez volt egy ilyen szó.

Pityomniknál történt, a hatalmas repülőtér déli szélén, ahol terv szerint a 376. és a 29. gépkocsizó gyaloghadosztálynak kellett állásba mennie, de Dmitrovka és Novoalekszejevka térségében mindkettőt szétverték, és csak szürke falkák botorkáltak a terepen, tehergépkocsik kecmeregtek, átvonultak a repülőtéren és Pityomnikon, aztán tovább.

Ezek valamelyikéből hangzott-e fel a kiáltás, vagy eze-

ket a napok óta páncélosokkal a hátukban futókat látva ordította el magát valaki?

– Páncélosok! – tört ki egy rémülettől tág torkon. És ki tudja, hol és kién először, ahogy ki mondhatja meg, ha veszett kutyák falkája száguld falvakon és falvakon át, hogy melyiken tört ki legelőször a veszettség?

– Páncélosok! – harsant Pityomnikban a vészkiáltás. – Páncélosok! – kiáltották a repülőtéren, és a kiáltás behatolt a repülőtéri irányítókhoz, a repülésvezetőkhöz, a térparancsnokság bunkereibe, a kötözőhely sátraiba, hallatszott a gyülekezőhelyeken, az országúton rekedt lovak és gépkocsik között, ahol verem vermet ért, bunker bunkert, ahol a hús-, a kétszersült-, a hüvelyes-, az italraktárak voltak, és mint a tűzcsóva csapott be Pityomnik faluba.

A sebész kezében megremegett a csontfűrész. A rádiós ledobta a fejhallgatót. A sírásó a temetőben eldobta az ásóját, a térparancsnok a sofőrjéért ordított. A sebesültek a kötözőhelyen feltápászkodtak priccsükön. A számvevő a raktárban hagyta a kenyeret, a marhahúst, az italt. Aki kocsira kaphatott, azon ment, akinek a lába bírta, futott. Ezrek rohantak Pityomnikon át és Pityomnikból az országútra, zilált, bomlott falkák. És az irány azon a terepen az előnyomulás napjaitól fogva – ez volt az átok, az átváltás diadalból halálba – mindig ugyanaz maradt, Sztálingrád.

A leszállópályát még nem ülte meg az esti köd, két Junkers jelentkezett, szállítógépek, vadászvédelem nélkül is megérkeztek a repülőtér fölé, néhány kört írtak le, áttörték a felhőrongyokat és leszálltak.

A szanitécek munkához láttak, vagy negyven sebesültet hordtak ki, és ez, mint minden leszállásnál, jeladás volt: százával botladoztak, ahogy csak bírtak rögtön a sátrakból a repülőtérre a sebesültek.

Az első gép megállt, bár a légcsavarok tovább forogtak. A kabinajtó kinyílt és a kirakodás megkezdődött. A második gép alatt is felporzott már a hó. Harminc-

nyolcan figyelték ezt feszülten hordágyon fekvők – a mellükön fémlemezen a nevük –, s az egyikük Steiger százados volt.

Térdig levágták a bal lábát. A szilánkot még nem lehetett a karjából eltávolítani. Fejsérülése veszélytelennek bizonyult. Remélhette, hogy eljut egy hazai kórházba, onnan meg Bopfingenbe, és ha műlábbal is, de birtokába veheti kis birodalmát, a füsttől fekete kürtőt, a fújtatót, az üllőt, a satut, a pörölyöket és a fúrókat. A hordágy, mellén a névtábla, az út haza... Bopfingen, a rézműves műhelye, zegzugos házacskája a Kochengassén, a konyhában a felesége, fájront után egy pohár bor a törzsasztalnál, beszélgetés egy fuvaros parasztval: az után, amit átélt, olyan boldogság, hogy fel se tudta fogni. A hómezőn a légcsavaros, két hatalmas szárnyú madár, amely majd visszaszáll vele a csodás, egyszerű, természetes életbe, olyan volt, mint egy látomás. Nem hitte.

És csakugyan látomás volt.

A légvédelmi üteg már napokkal előbb megkapta a parancsot, hogy szükség esetén lőjön bele a tömegbe. A csövek vízszintesre voltak állítva, de az üteg nem tüzelt. A havon százával tolongott a takaróba, sátorlapba burkolózott ember, rongyokba bugyolált lábak csoszogtak. De mások gyorsabbak voltak a sántikáló sebesülteknél, lobogó szemű, tátott szájjal zihálló, ordító alakok törtek át rajtuk, gázolták le őket, a legázoltak már nem ordítottak, arcra buktak a hóban, aztán egy zsák bab, egy zsák csokoládé, kétszersült maradt le, pálinkás ballon zúzódott szilánkokra, kolonclábú testek vergődtek halomban, lettek lépcsővé a kabinajtó előtt, a mesebeli madár belsejében. Magasodó lépcső, amelynek a tetején az erősek, a győztesek meggörnyedve másztak be a gépbe, az ordítozásba belesüketült őrök csapkodtak hátra puskatussal, törtek maguknak utat, dobták el a fegyvert, préselődtek be a gépbe, amelyben csak húsz embernek lett volna hely, és amelyből a magával hozott élelmet se maradt idő teljesen kirakni. A pilótának nem volt más választása – már

ereszkedett a köd lefelé –: befurakodott a helyére, felpörgette a légcsavarokat. A hó porzott, a motorok dörögtek, a visszazuhanók fölüvöltöttek. A kabinajtó még nyitva, karok, lábak az ajtóban; a túlterhelt gép kétszer zökkent vissza a földre, aztán nehézkesen fölszállt.

Mögötte a másik. Ez átgördült a visszazuhantakon és a sebesülteken. Többen meghaltak, köztük Steiger. Ő nem rögtön: még fölemelte a fejét, még látta ellebegni a nagy madarat, lehullani róla a sötét emberfürtöket, látta a havon maradtakat is. Fölgyújtottam bárki házát? – gondolta. Nem. Elkötöttem bárki tehenét az istállóból? Nem. Kellett nekem a Volga? Nekem aztán nem. Másoknak igen. Mások házakat gyújtottak föl, teheneket kötöttek el az istállókból, még öregasszonyok kenyerét is elvették, és elhurcoltak asszonyt-gyereket is, magam láttam. Magad láttad, Steiger százados, de együtt mentél velük meddig, Steiger, te rézműves, és meghalsz, nem Bopfingenért, hanem egy öl kalmük földért, és a műhelyedhez, házadhoz már nem visz út. Hát ezt hibáztad el.

– És megigazíttatik, ami hamis. Ámen, úgy legyen.

Így halt meg Steiger százados.

Pityomnik fölött besötétedett az ég. Középen a hatalmas repülőtér, körülötte valóságos bunkerváros. Hosszú sorokban leállított páncélosok, teherkocsik, terepjárók, személygépkocsik, százával az egyik, százával a másik, százával megint másik irányban behavazva. Üzemanyag híján holt, elhagyott járművek hosszú sora egy néptelen veremváros utcáin. Onnan délre Pityomnik falut (a szétbombázott helységben csak néhány ház és néhány magában álló utcasor maradt, az élet már rég a bunkerokba és a föld alá bújt) szintén elhagyta a sereg. Bunkerajtókon és falakon felírások: Térparancsnokság – Tábori Posta – Fegyverműhely – Lőszerkiadás – Fertőtlenítő állomás – Üzag – G. H. – Forgalomirányító – Állományba vétel... de ember sehol. Gépkocsikon, szekereken lógva,

gyalogszerrel, elnyúlva és megint feltápászkodva hömpölygött a sereg keletnek, a repülőtérről Pityomnik faluba, a 44-es megállóhoz és aki odáig eljutott, az Gumrakba és aki odáig, az tovább haladt egészen Sztálingrádig.

A jerikói harsonák – nem valóságos rohamlöveg, nem valóságos páncélos, csak a félelem egy üvöltése, és az ezernyi agytól felfogott és továbbadott rémület szabadította el a kísértetet: Pityomnik elnéptelenedett, feladták, és csak a Volga fagyos lehelete szállt az óriási autótemető fölött, a romok, a ház- és bunkerfalak és bunkerbejáratok közt. Valaki belehallgatózott a ködbe. Miért? Talán, hogy egy haldokló nyöszörgését meghallja. És ment a nyöszörgés nyomába. Miért? A ködben egy térdeplő alak hajolt egy elnyúlt ember fölé. katonaköpenyén, a nyakában ezüstlánc és a lánc végén kereszt.

– Csak egyszer még...

– Mit akarsz csak egyszer, fiam?

Hat év Hitlerjugend, azután munkaszolgálat, azután katonaság... Csak egyszer ne lenne már napiparancs, tisztelendő úr, meg szekrényvizit meg sorakozó, csak egyszer lehetnék végre magam...

– A gyermek sem akar elaludni, fiam.

A haldokló hörgött.

– Mi Atyánk, ki vagy a mennyekben...

Ujjak nyúlnak előre, lezárják a szemhéjakat, kihúzzák a zsoldkönyvet a mellzsebből, letörik a személyazonossági lemez perforált alsó részét, és elteszik. A lelkész keze gépiesen végzi az ezerszer ismételt műveletet. – Adj Uram, örök nyugodalmat neki, és az örök világosság fényeskedjék neki.

A lelkész lassan továbbment. Az országúton, Gumrak felé a lidérces rohanás nyomában. Úton Sztálingrádba. Kalser valamikor plébános volt Corvey vidékén, Höxterben, a Weser mellett. A vesztfáliai szénmedencéből származott, bányászcsaládból. Egy napon, amikor a koncentrációs tábor és a tábori lelkészség között választhatott, az utóbbit választotta. – A 376. gyaloghadosztály

lelkésze vagyok – mutatkozott be, ha egy, az útszélen fekvő alak mellé letérdelt. A 376. gyalloghadosztály 56 napja szenvedett vereséget a Don túlsó partján, de parancsnoka, aki hadosztálya romjaival az ingó pontonhídon átkelt, újból felállította. A kazacsi domboknál ismét vereséget szenvedett és teljesen szétszóródott. Már csak rendetlen csoportok vonultak a hóban. A lelkész nem menekült a törzzsel. Ott maradt, ahol a halál volt, a nyomában evangélikus kartársával, Martin Kooggal és a ministránsával, Hans Schellenberggel s egy felváltva húzott szánkóval, amelyre a málhájukat rakták. Azóta valahogy ők is háromfelé szóródtak, nem volt már se Koog, se Schellenberg, szánkó se. Kalser már csak maga haladt az úton.

Protestánsoknak, katolikusoknak, oroszoknak egyformán lefogta a szemét. Aznap éjjel nem gránát- és rakétarepeszek sérültjeiét, hanem szétugrasztottak, összezúzottak, lezuhantak, kocsirúdtól felnyársaltak, lovaktól tiportak, elgázoltak, nehéz nyolctonnásoktól szétroncsoltak, már félig megfagyottak, a sebesültsátrakból szököttek és a nagy hóban megrekedtek szemét.

Napközben hó esett, éjszakára gyilkos lett a hideg. Kalser lelkész a következő ember fölé hajolt. Tekintetén, amellyel a papot köszöntötte, látta, hogy katolikus. Előhúzta az „OI" betűkkel hímzett, ököl nagyságú zacskót, kivett belőle egy vattacsomót, amellyel már százak homlokát kente meg, és egy hüvelyk nagyságú aranykapszulát, amely a hidegtől már ikrásodó oleum infirmorumot, a kenetet tartalmazta.

– Kívánod az útravalót?

– Igen – mondta a ködben felcsillanó szem. A homlok érintésére, a rátett kéz alatt halkult a haldokló hörgése. Talán még egyszer megpillantotta falusi templomát, otthonát. A szeme kimeredt. Haláltusa. Vége.

Maradjon mellettem, könyörgött a következő.

Vigyen magával egy levelet, írjon haza, kérték mások. Csaknem mindegyiknek az volt a kívánsága, hogy szállítsák el. Sokan egy cigarettát kértek, sokan kenyeret.

Haldoklók, akik még egy utolsó cigarettát akartak elszívni. Haldoklók, akiknek nem a szentostya kell, hanem egy falat fekete kenyér. A lelkésznek nincs se cigarettája, se kenyere. Még öt ostyája van mindössze. Öt ostyából kell, maga se tudja hány haldoklónak adnia. És a szentelt olajat mélyen nadrágzsebébe süllyesztve kell tartania, hogy a befagyástól megóvja; és a jobb kezét melegen kell tartania a kézfeltételhez, áldáshoz, a haldoklók szentségének kiosztásához.

Egy arc a hóban, a hó fehér, a fiatal arc sárga.

– Hogy hívnak, fiam?

– Von Hollwitznak.

– A 376-osok lelkésze vagyok. Mi baj?

– Egy cigarettát, aztán már semmi.

Von Hollwitz megismerte a lelkészt, aki néhány napig az ő hadosztályánál szolgált. És a lelkész megismerte von Hollwitzot, aki akkor Vertjacsijban egy rohamszázad vezetését vette át. Megsebesült, a pityomniki repülőtérre vitték, hogy hazaszállítsák. Egy csikorgó éjszakán a hó beszitált a sátrakba, a sebesültekkel egyetlen orvos, egyetlen szanitéc sem törődött. Ekkor a százados felkereste az orvosbunkert és azt követelte, hogy szállítsák át bunkerokba a sebesülteket, különben nem élik meg a repülőutat. De mindössze annyit ért el, hogy az orvosezredes elkérte a nyílt parancsát: – Mutassa csak a kirepülési igazolványát, mégegyszer felül kell vizsgálni! – És nem kapta többé vissza, ezzel halálra is volt ítélve.

Most havas éjszaka, sivár ég, egy lelkész.

Bárdolatlan parasztpap. Von Hollwitz egyszer már látta ezt a lelkészt. Akkor nem sejthette, nem, egyáltalában nem sejthette... Átérezte egész nyomorúságát, önuralmát vesztve felzokogott, véres hab jelent meg a szája szélén. Karja vállára terített köpenye alatt és mellének féloldala kötésben. A sebesültsátorból az általános pánikban menekült el a többiekkel, akik még futni tudtak. Útközben integetett, hiába: egy kocsi sem állt meg. Egy, amelyet megállásra akart kényszeríteni, nekiment, legá-

zolta, ő ottmaradt fekve. Húsz év... zsebében az öregúr utolsó levele, az egyetlen, amelyet akkor nem égetett el – a többi közt ez áll benne: „... tegnap a lesen puskacsőre jött egy tizennégyes. De meghagytam neked: ha hazajössz, a tied lesz." Egy tizennégyes... és Ilse, Istenem... és egy rohadt orvos, egy gyalázatos kocsivezető és hó, és éjszaka, és az éjszakában egy lelkész. Istenem, hát lehet ez?...

A parasztpap keze most mégis emberi érintés volt, egy kéz a végszükségben. A halállal viaskodó ember lecsillapodott, már csak nyöszörgött. Kis idő múlva Kalser lefogta a fiatal von Hollwitz szemét, összekulcsolta két kezét a mellén, letörte személyazonossági lemezének felét, zsebre tette.

Az út hosszúra nyúlt.

A föld fehér, az ég fölötte szürke. A hóban halottak, haldoklók, élők. Megrekedt autók a hóban és káromkodó sofőrök. Emberek, akik acélsisakkal, puszta kézzel ástak ki kerekeket, ástak utat. Verejtékes homlokok, izomszakadtig forgatott indítókarok, befagyott motor, kimerült akkumulátorok. Félrelökött szánok, felfordult kocsik, összetört kerekek, gazdátlanul poroszkáló lovak az éjszakában. Sántikáló alakok.

– Hová, fiúk?

– Sztálingrádba!

– Mi dolgotok Sztálingrádban?

Értelmetlen tekintetek, lázas pillantások, bárgyú röhögés. Hó csikorog. Az út mellett sötét háromszög, tápászkodik, ismét lerogy: egy döglődő ló.

Sztálingrád! Ugyan mi más? Hó csikorog, térd remeg, fáradt lábak vonszolják kizsigerelt testek terhét. Fagytól fehér orrok. Fülek hullanak le, könny fagy jéggé.

– Hová?

– Sztálingrádba!

– Mi baj, fiam?

– Ülnöm kell. A szívem. A szívem, meg a lábam is... Az a gazember Wedderkop!

– Miféle Wedderkop?

– Wedderkop főhadnagy: egy teheren érkezett Pityomnikba, aztán onnan úgy ment tovább Sztálingrádba, hogy a vezetőt és útitársát otthagyta.

– És téged hogy hívnak?

– Kalbachnak.

– Hova valósi vagy?

– Urbach, Türingia. – Az arc eltorzult. – Martha, te most ne emelj nehezet. Hát, uram, magának bizony segítenie kell, mert az asszony most nem dolgozhat, magam meg nem bírom ebben a hidegben. 24 mázsa rozs, 3 mázsa zab és még 25 mázsa széna, 90 mázsa burgonya, sok az egynek. – A hagymázos hang egyre halkabb lett: – Holnap kicsépelem az utolsó gabonát, akkor leszállítom a 25-öt... Miért vigyem Sztálingrádba? Hát jó, nem bánom, csak aztán nyugton hagyjanak... A vasúton most megint szalmát rakodnak. De mi nem adunk le. Hallod, Martha?

Egy hópehely hullott Kalbach orrára, egy másik a szájára, nem olvadt el. Egy személyazonossági lemez fele megint a köpenyzsebbe vándorolt a többi mellé.

Protestánsok, katolikusok, pogányok.

Mindegyiket egyformán megáldotta a pap. Aki az Úr testét kívánta, annak adott belőle. Aki nélküle akart meghalni, azt nem unszolta. A szavak olcsók lettek, erőtlenek. A reszketőknek a kezét fogta, a haldoklókat megérintette ujja hegyével. Ahány haldokló, annyiszor növekvő felelősségtudat.

A 376-osok tábori lelkésze, a höxteri plébános, a bányászgyerek nem volt nagy írástudó, de most egy krisztogramot látott a hóból égig nőni. Hogy ez csak egy az emberiség jelei közül, és van több is, aminek a neve TAO, IGAZSÁG vagy ÉRTELEM, azzal nem törődött. Több a jel, de csak *egy* az igazság. Az emberiség elszakadt az igazságtól. Nincs már középpontja. Középpont nélkül pedig széthullnak az emberi kapcsolatok. Nem kötelesség igazat szólni és tenni, a szó olcsó, a hatalom egyenlő a

joggal. A Hitler-hadsereg hóhérai megőrültek, és a papjai is megőrültek: ki belefagyott önmagába, kit elsodort a káosz.

Bűn, bűnhődés!

Nadrágokból nyársként kiálló csontok, hasakból buggyant belek, őrülettől kancsal szemek, emberek szakadékokba taposva: a pap nem kérdezte sem az egyik, sem a másik bűnét. Senkinek sem akarta a gyónását hallani, mert ugyan mit gyónhatott volna Kalbach, mit von Hollwitz? És a Rosszoska-szorostól Pityomnikba és Pityomnikból Gumrakba, tovább Sztálingrádba vezető út egyetlen halottja sem csak a saját bűnéért bűnhődött.

A krisztogramot látta a pap a hóból az ég felé meredni. Nem ebből a világból való volt. Igazságot tenni, a megzavartat rendbe hozni, a széthasadtat összeilleszteni, a hamisat megigazítani nőtt föl. Ezzel a jellel ment szemközt a hóban a pap, és már nem osztott áldást. Ujjai megfagytak, keze, mely a szent olajat tartalmazó kapszulát szorította olyan lett, mint a száraz fa. És nemcsak a kelet felől fúvó, jeges szél előtt hajtotta meg fejét.

Apokaliptikus tájon át vándorolt.

Vennekohl tábornoknak igaza lett.

Az „Ibolya" szerinte képtelenség volt, a „Napraforgó" még lehetséges. És az „Ibolya" csakugyan nem szilárdult meg, az ellenállási vonal három hadosztályra bízott szakasza, megszállatlan maradt. Feltartóztatott és előre visszavezetett csapatok sem tudták a rést betömni. A csatlakozó csapatoknak hátrább kellett vonulniok, a Keil-harccsoportnak is, a Vilshofen-harccsoportnak is, a Lundt-ezrednek is.

De Pityomnikot tartani kellett, legalább három napig vagy két napig vagy legalább csak egyig – addig, ameddig az ott a bunkerokban tárolt anyagot ki nem hozzák. Pityomnik körül széles hídfőt kellett alkotni. Lundt, Vilshofen, Keil és Schwandt alakulatainak is ez volt a felada-

ta. Néhány kilométernyire kelet felé pedig a vasúti töltés túlsó felén, a mélyen bevágott Tulevoj-szorosban, bunkerében ült a hadtest vezérkari főnöke, Unschlicht alezredes, és a szomszéd bunkerban a tüzérparancsnok, Vennekohl tábornok, tervek és számítások fölé hajolva, az újonnan kijelölt, ki nem épített, a lehetőséghez képest tartandó hídfőt tanulmányozva.

Ugyanabban az órában, amikor Pityomnikot vad pánikban hagyta el mindenki, egy havas horhosban ült Gönnern vezérőrnagy és vele szemben – köpenye még rajta, körülötte bőröndök, hálózsákok, más limlom, kocsivezetők még hordták a holmit – az éppen megérkezett Damme, annak a hadosztálynak a parancsnoka, amely Kletszkajánál kelt át a Donon és Vertjacsijon vonult keresztül, és Dmitrovka térségében és a kazacsi domboknál szűnt meg létezni.

– Van ott még némi erő, a 29-esekkel meg az ellátókkal összekeveredve. Steinle ezredes kinn van, és összeszedi, ami még összeszedhető. Talán még összejön egy harccsoport – mondta Damme tábornok. S a legényét biztatta: – Csomagolj ki végre! Nem, ne azt, a barna bőröndben kell lenni a szivaroknak! – Körülpillantott: – Nem rossz bunker. Teljesen födött, beépített fekvőhelyek, még függöny is előttük. A falon képek, meztelen lányok, barátom!

– Itt azelőtt tábori csendőrség lakott! – mondta Gönnern; mint házasember és három felnőtt lány apja nem kívánta, hogy azt higgyék, ő tapétáztatta ki a bunkert meztelen fotókkal. – Gondoltam, Gönnern, gondoltam – mondta Damme.

A tisztiszolga egy doboz szivart tett elé. Damme odatolta a dobozt Gönnernnek, és maga is rágyújtott. Az első szippantásokkal szinte újjá kezdett éledni. Kigombolta a köpenyét.

– Bizony, Gönnern, megette ezt a fene. Szarrá ment itt

minden. Kletszkaja, no, igen. Hanem az a kétórás pergőtűz a Kazacsi-dombokon mindent pocsékká őrölt. Ott nem lehetett tovább kitartani! – Megszívta a szivarját. – Hube... – annak a páncéloshadseregnek a parancsnoka, amely Dmitrovkánál, Damme csapatai mellett állt – ugyancsak verte a mellét. Saját szemével láthatta a Kazacsi-dombokról, hogy fogytunk el. Különben kirepült, hogy jelentést tegyen a Führernek: felvilágosíthatta volna, hogy ez az egész hülyeség, nem egyéb öngyilkosságnál. Ámbár visszajött, először Hube. Kitartani, ez minden, amit magával hozott. Páncélosokat, meg embert, amire szükség volna, nem hozott. Csak bátorítást és szép szavakat. Dubininnél lövészgödröt ásatott magának. Közelharcig védekezünk! Eddig és ne tovább! – jelentette ki nagy pofával. De mi lett? Kirepült másodszor is, és ezúttal nem jön vissza, mi pedig nyakig ülünk a szarban.

– Hube is?

– Ki még?

– Pickert néhány nappal ezelőtt repült ki! – És Gönnern elmondta, hogy Pickert visszatérőben a repülőtér fölött körözött, aztán rádión közölte, hogy a gép, sajnos, nem tud leszállni, s azzal elröpült.

– Akkor eddig nem ért el eredményt Richthofennél. Azért repült vissza, hogy tovább győzködjön vele.

– Bolond kavarodást idézett elő a légvédelmieknél, értetlenséget, levertséget, sőt leplezetlen dühöt is.

– Képzelem.

– És most visszajött Bär.

– Az is kinn járt?

– Igen, helyzetelemzést adni a Führernek.

– És mit hozott?

– Nagyon határozott ígéretet, mint mondják, az utánpótlást illetőleg. Maga a birodalmi marsall akarja most kézbe venni a dolgot.

– Helyes, jöjjön csak ide, nézze meg azt a disznóságot, ami a pityomniki repülőtéren folyik!

– Csak legalább a sahtyi és a mariupoli repülőtereket nézné meg!

– Sahtyi, Mariupol? Úgy gondolom, hogy Morozovszk és Szalszk a két támaszpont.

– Az régen volt, Damme. Egy lélek sem tudja most pontosan hol halad a front!

– Pickert kellő pillanatban lépett meg, mi viszont benne ülünk a csapdában. Itt mindent megesz a fene. Itt még most is kitartani, az elmebaj. Már meg kell mondanom, Gönnern, ebben a helyzetben nincs más hátra, mint letenni a fegyvert!

– Arról szó sem lehet, Bär avval jött meg. A Führer állítólag drákói rendszabályokat hozott. Fegyverletétel nincs, mondta, vegyünk róla példát!

– Ez mit jelent?

Gönnern vállat vont.

– Talán, hogy vizet vedeljek, mint ő. Bár úgyis ott tartok. A szivarom is fogytán. De nem akar ez talán itt a havon meggebeszteni valamennyiünket?

– Apropó, víz! Van még egy üveg konyakom! – Gönnernnek csakugyan volt még, és a viszonyokhoz képest takarékoskodott vele, rendesen csak altatószernek használta az italt. De most felbontatott egy palackot, poharakat hozatott. De még nem tölthetett, amikor belépett az első tisztje, adjutánsával, az élelmezési tiszttel meg a géhá parancsnokával.

– Pityomnik elesett, tábornok úr!

– Mi? Hogyan? Lehetetlen!

A géhás jelentett részleteket. Inkább holt volt, mint eleven. Úgy festett, mint akit a hóból húztak ki, köpenye tárva, gombjai hiányoztak, zsebei letépve. Az arcán zúzódások.

– Páncélostámadás... – dadogta. – Páncélosok... A repülőtéren, a raktáraknál, a faluban. Mindenütt megrekedt járművek... a 44-es megállónál egymásra torlódtak a szállítójárművek... Futó csapatok... Leírhatatlan.

Hogy merről, milyen erővel támadott az ellenség, milyen saját csapatok bocsátkoztak vele harcba, ezt nem lehetett megtudni a századostól.

A távbeszélő csöngetett. Az első tiszt felvette a hallgatót. A hadsereg vezérkara jelentkezett. A nyugati szárnyról csapatokat kivonni, elindítani dél felé. Mérlegelik, nem kellene-e a Vilshofen-csoportot kivonni a hadosztály által megszállt állásokból.

Gönnern felfortyant:

– Ki van zárva! A front már így sem tartja magát. Vilshofent kivonni... – De hol van Vilshofen, ha Pityomnik... – jutott hirtelen az eszébe. A Vilshofen-harccsoport valamivel nyugatra állott Pityomniktól.

Gönnern az asztalon dobolt öklével, a géhásra meredt:

– Látott páncélosokat, Wenzel százados?

– Nem, tábornok úr!

– Megpróbáltak Vilshofennel összeköttetést teremteni? – kérdezte a tábornok az első tiszttől.

– Még nem, tábornok úr!

– Felvenni, azonnal felvenni!

A Vilshofen-csoport, mint rendesen, jelentkezett. A helyén állt, mint már éppen tíz nap óta, arccal nyugatnak, védelmi és elszakadó harcban. Pillanatnyilag kétségtelenül súlyos harcban páncélosokkal és gyalogsággal, de hogy az ellenség a hátába került volna, arról a parancsnok semmit sem tudott.

Emellett a telefon vonala Pityomnikon futott keresztül.

– Mi történik itt? Ez a legnagyobb disznóság ennek a disznó háborúnak a történetében! Mi van itt, Wenzel százados? Hozott magával élelmet?

– Nem hoztam, tábornok úr!

– Miért nem, százados úr?!

– A gazdasági hivatal... hogy úgy mondjam...

– Mi van vele?!

– Fölöszlott, tábornok úr!

A hadtest ismét jelentkezett.

A parancsnokló tábornok szerint disznóság folyik a hadosztály körzetében! Részletes jelentést!

– Azonnal megállapítom, és amint világos a kép, jelentek! – üvöltött oda Gönnern, a telefonnál álló tiszt továbbadta.

Damme altábornagy közben saját magának töltött konyakot. És csak a fejét rázta, és sorjában egyik emberről a másikra nézett.

Pontosan így kezdődött Novoalekszejevkában is. Az egész hadsereg megérett a tébolydára – dünnyögte.

Szintén ugyanabban az órában Lawkow hadnagy zászlóaljparancsnok a havat taposta az éjszakában. Fáradt volt, minden csontja fájt, mintha mázsás súlyt cipelt volna a vállán, fejét lógatta, köpenye alja mint az ólom a ráfagyott hótól. De azért szívósan haladt egy horhos felé, tudta, hogy a törzs és Lundt ezredes ott van.

Henkel százados csak reggelig tartott ki a zászlóaljnál. Mikor a támadás megkezdődött és egy sztálinorgona betemette a szakadékot, a verem leghátsó zugába bújt el. Ami még nem lett volna nagy baj: Lawkow se tett mást. Hanem Henkelből szinte elszállt az élet, parancsot adni se bírt, még gondolkozni se. És amikor a rohamozó oroszok hurrája felharsant, többé nem bírt magával, felugrott, futásnak eredt, senki sem látta többé. Lawkow újra átvette a parancsnokságot.

Most az éjszakában taposta a havat. Háta mögött sortüzek lobogtak, jobb kézre, egészen közel aknák csapódtak be. Lawkow nem akart arra gondolni, mi is történik, hányan követik. 1000 fő volt a zászlóalj, mikor az északi reteszállásból kivonták, még mindig 400, mikor Henkel századosnak át kellett volna vennie – nem, nem akart erre gondolni, elérte a horhost. Továbbgázolt a hóban, lecsoszogott a lejtőn, lábak csoszogtak mögötte. Megállt az ezredparancsnoka bunkere előtt. Nem gondolt semmi-

re, ösztönösen adta ki a vezényszót, mintha Arysban, a kelet-poroszországi gyakorlótéren vezényelne:

– Állj! Vonal balra! Igazodj!

Az elfelejtett múltból visszatért hangra az ezredparancsnoki bunker előtt álló őr egy kísértetzászlóaljat látott szabályos kettős rendbe sorakozni.

Lawkow elment az őr mellett, áthaladt a bunker előterén, és belépett a deszkával kibélelt pincébe, ahol a parancsnoka egy lámpa világánál az asztal mellett ült.

A parancsnok felpillantott, mind a két kezével megragadta az asztal szélét és rámeredt a kis hadnagyra, akinek az első vonalban kellett volna lennie, de most fagykérges köpenyben állt előtte.

– Itt állok. Az Úr segítsen – szólalt meg Lawkow. Úgy állt, mint a gyertya.

Lundt ezredes krétafehéren felugrott: – Mi történt Lawkow? Hol van a zászlóalja?

– Kinn áll. Meg kell mondanom, ezredes úr, hogy a zászlóalj létszáma négy fő.

Ugyanabban az órában Carras ezredes ugyanaznap berendezett „bútorozott gyufadobozában": a hadsereg főhadiszállásáról Sztálingrádba küldték, ahol az egyik ezrednek egy nagy áruház romjában levő harcállláspontjára szállásolta be magát. A folytonos járás-kelés zavarta, ezért utóbb egy a magas házrom tetején, a tüzérségi figyelő mellett keresett magának afféle albérletet, ahonnan napközben széles kilátása nyílt a sztálingrádi rompanorámára és a befagyott Volgán át a távoli, sík tájra a túlsó parton. Egy törmelékből kikapart széket, hamutartója és más holmija részére egy polcot állíttatott be, ott ült most köpenyben és szőrmével bélelt botosban (az ablakmélyedés deszkával, ronggyal ki volt bélelve), és írótömböt tartott a térdén. Címszavakban foglalta össze első benyomásait a sztálingrádi katlanról.

„Szembeszökő: az utánpótlás teljes csődje. Hiány min-

denben. A csapatok harci erejének rohamos hanyatlása. Dicsőséghajhászás. Fegyelmezetlenség, vad rémhírterjesztés. A törzseknél zűrzavar, mindenütt veszedelmes idegesség. A külső segítség reménye a saját erőbe vetett hitet emészti föl."

Címszavak egy jelentéshez vagy inkább szóbeli beszámolóhoz a Szárazföldi Haderő Főparancsnoksága számára vagy ott helyben. Természetesen nem volt szabad nagyon eltérnie a hivatalos felfogástól, ha egyébként megvoltak is a saját és messzemenő gondolatai. Járt Pityomnikban, Gumrakban az északi reteszállásnál, a déli fronton. És ha még csak néhány napja tartózkodott is a katlanban, egész sereg tiszttel, a törzsek parancsnokaival, két hadtestparancsnokkal is beszélt, és bár acélkemény fajta volt, megrendült. A katlanon kívül bárhol bárki, nem szólva a haderő főparancsnokságról, többet tudott a körülzártak helyzetéről, mint ők maguk. A főparancsnokság semmiféle illúziót nem táplált már a 6. hadsereg sorsáról; és ha ott szám szerint csaknem háromszázezer harcoló főre hivatkoztak és optimizmust színleltek, az csak azért történt, mert ezt hivatalból elvárták tőlük. De minden egyes ember tudta, hogy a szám nem jelent semmit, és tudta, hogy nagy egységeknél nem lehet büntetlenül vétkezni, mert akkor a katasztrófa csak annál nagyobb lesz. Viszont éppen azok, akiknek leginkább közük volt hozzá, akiket személyükben érintett a dolog – józan ítélőképességű és határozott férfiak – csapattestek parancsnokairól föltételezni kell ezt –, még csak nem is sejtették a helyzetet. Idegesség, fejetlenség, kétségbeesés, nos, ez érthető lett volna, és a dolgok állásánál természetes is; de az inga kilengése a másik irányba és ezredparancsnokok, negyven-ötvenéves, tehát húsz-harmincéves szolgálattal rendelkező emberek részéről ártatlan, gyermeki hit, sőt éppenséggel misztikus bizakodás a „Führer ígéretében": ez mindenesetre megrendítő volt. Végeredményben mégiscsak tábornokok, ezredesek voltak, ezernyi és tízezernyi ember parancsnokai. Kitörési vállalko-

zásokról beszéltek, és (a „Villámcsapás"-akciókor megtették) parancsokat adtak ki és lőszert, felszerelést, mozdíthatatlan anyagot levegőbe röpítettek csak azért, hogy másnap mindent visszacsináljanak, és csak szegényebbeknek, alapvető szükségletektől megfosztottaknak érezzék magukat. De ez legkevésbé sem akadályozta őket abban, hogy azonnal új vállalkozások tervezésébe kezdjenek, és miután ezeket az új vállalkozásokat sem lehetett végrehajtani, vagy kívülről megtiltották, egyszerűen azt mondták: Így is jó! Akkor maradunk nyugodtan helyben, majd kívülről fognak kivágni! Ugyan ki fogja őket kivágni? A japánok? Mert Manstein és a megvert Donhadseregcsoport még nem heverte ki Hoth seregének szétdarabolását és a doni arcvonal összeomlását. A hozzájuk tartozó 6. hadsereg részére mindenesetre sok szép szavuk van, de senki sem adna ott már ezért a hadseregért egy fityinget sem.

Egy embert talált Carras az egyik Gumrak melletti szakadékban, egy tábornokot, aki tisztán látott és megértette, hogy a hadsereget a hadseregcsoport már feladta. Ez a tábornok, egy régi porosz katonacsaládból származó, fehér hajú úr, a beteg ütőerén tartotta kezét, és világosan észlelte a láz emelkedését. Nem csoda, ha reszket az ideges türelmetlenségtől, hiszen egy szervezet következetesen előrehaladó bénulásáról van itt szó, amely szervezetnek ő saját hadtestével és valamennyi emberével egy része, a bénulás-tünetek pedig csalhatatlanul jelzik az egész szervezet közeli halálát.

Egy ilyet talált. Talán akad még második és harmadik is, de a többség: lobogó remény, megzavart ítélőképesség, megbénult elhatározási erő. Kitűnő terep egy pszichológusnak olyan tömegpszichózis megfigyelésére, amihez foghatót még nem adott a történelem. Jegyzeteket lehetne itt készíteni egy emlékirathoz a szellemi tevékenység csökkenéséről, a lelki, erkölcsi és testi ellenálló erő tompulásáról, a tömeghalálhoz vezető újszerű „katlanbetegség" tüneteiről. De őt nem ezért küldték, nem ez a fel-

adata, erről nem akart tudni a főparancsnokság és a Führer főhadiszállása, erről fölösleges emlékeztető szavakat feljegyeznie. És, Istenem, nemcsak a gumraki tábornok, nemcsak egy ütegparancsnok a tűzvonalban, nemcsak egy sebesült a pityomniki repülőtéren, hanem az ember maga is szőröstül-bőröstül részese ennek a pusztulásnak, egyik sejtje ennek a végvonaglásban rángatódzó szervezetnek!

Ugyanabban az órában a behavazott gumraki távíróállomáson Stetsen rádiós hadnagy távmondatokat adott le és rádióüzeneteket fejtett meg. Az egyik a Szárazföldi Erők Főparancsnokságára ment, Zeitzler vezérkari főnöknek szólt: „Katasztrófa felé megyünk. Csaknem semmi élelem, kevés lőszer, kevés üzemanyag, minden hamarosan nullára csökken. Kérdés: mit szól ehhez a Führer?"

Érkező táviratok:

„Elismerésem a vezetésnek és csapatoknak nagy elhárító sikeréért. Előterjesztéseket várok kitüntetésekre. Von Manstein." „A 134/2. lövészezrednek köszönetem. Von Manstein." (Kinek küldi a köszönetét: a 2. gránátos ezred hat ember kivételével már megszűnt létezni!) Még egy távirat: „A Vilshofen-harccsoportnak köszönetem és elismerésem. Vilshofen ezredes 43. I. 1. hatállyal vezérőrnaggyá előléptetve. Von Manstein."

Ugyanabban az órában egy gépkocsi – ez a repülőiskola és az első sztálingrádi házak közt történt – megcsúszott a jeges országúton. A vezető (gyakorlatlan tiszt egy teherautón a fékre talált lépni, a kocsi megfordult, keresztbe állt az úton, legurult a töltés rézsűjén, és felfordult. Az összehorpadt autóroncs mellett és a Pityomnikban vételezett élelmiszer között Wedderkop főhadnagy ült. Ott ülhetett volna másnapig és megfagyhatott volna. Akkor talán felszedte volna egy járőr, és beszállította volna a térparancsnokságra. De más találta meg, a zsákmány után cirkáló Lachmann őrmester. Aki fel is fogta, mikor a roncsok és a szétszórt élelem között peckesen ülő ala-

kot meglátta és figyelmesen belenézett a mereven bámuló kék szemébe és néhány szót váltott vele – hogy miről van itt szó.

– A köldökzsinór, remélem, elszakadt – mondta Wedderkop tiszta hangon, rezzenetlen arccal. – Nyilvánvaló, én is úgy látom. – Nos, a fő a harci kedv, az megmaradt! – Az megmarad, ha nincs is köldökzsinór. – A mi hivatásunk lényege: harciasság, összeforrottság a természettel! Amúgy mi a véleménye a helyzetről általában? – Kissé felhős az ég – vélte Lachmann –, de azért látok rajta egy ezüst csíkot. – És felsorolta, mit lát: – Borsó, csokoládé, kétszersült, marhahús. És alighanem pálinka.

– Az. Az alakulat napi ellátmánya.

– Pompás. De nem akarna fölkelni? Még felfázik.

– Tényleg kissé hideg van itt!

Lachmann előtt világos volt a helyzet: a főhadnagy az egész élelmiszerkészlettel lebukfencezett, bezuhant az árokba és enyhe agyrázkódása van. Mit kezdjen vele? Ha otthagyja, másokat csal oda a dús szemétdomb. Talpra állította Wedderkopot. A tagjai épek voltak, csak a feje károsult. Fegyelmezett legény! Lachmann úgy megrakta, mint egy málhás szamarat. Maga szintén annyit szedett össze, amennyit csak cipelni tudott. Azután az őrszemek állásait elkerülve irány Sztálingrád, rommezőkön, szögesdrót-akadályokon, udvarokon át, romházak közt el, lépcsőkön le egy bunkerba. Így került Wedderkop az egyre szaporodó fosztogatók egyik búvóhelyére, a sztálingrádi alvilág egyik barlangjába.

Ugyanabban az órában szánkók alatt csikorgott a hó az orosz hátországban. Végtelen oszlopokban haladtak a szánok. Megrakott teherkocsik gördültek mellettük ugyanarra. A befagyott Volgán átkelő csapatok szalagja hosszan húzódott. A Vörös Hadsereg katonái voltak kurta bundában, prémsapkában, ujjatlan kesztyűben, vastag nemezcsizmában. Gyalogság, géppisztolyos lövészek. Tüzérek, rakétavetők, páncélosok.

Az irány ezúttal Voroponovo volt. Eddig északnyugat-

ról, nyugatról, délről zuhogtak a csapások, hajtották a német hadosztályokat. A katlan zsugorodott, csúf zsák csüngött a Volgán. Most délnyugat felől, Voroponovo irányából készültek ezt a zsákot fölhasítani.

A körvasút kínálkozott utolsó védelmi vonalnak.

Egy sínpár, amely a Volga-partról és a város középpontjából Gorodiscsén és Gumrakon keresztül ötven kilométernyire kifutott a pusztába, ott délre kanyarodva Voroponovón át visszatért a Volga-partra. Ez lett fagyott anyagból, kőzúzalékból, hóból gáttá építve az a sánc, amely mögött, szűk térre összeszorítva, a 6. német hadsereg sorsának be kellett teljesednie.

Az északi rész és a Gorodiscsénél és Gumraknál szurdokokban és horhosokban megbújt bunkerkolóniák, a tüzérséggel és vezérkari szállásokkal, a németeknek a Volga felé irányuló támadása óta úgyszólván érintetlenek maradtak mostanig. Ott létesültek a nagy katonatemetők – sír sír mellett, kereszt kereszt hátán, teljes ezredek számai a fejfa-sorokban –, arra volt a Tulevoj-szoros, amely a forró őszi napoktól november derekáig ember- és hadianyag-folyamot nyelt el, és a Halál-árok nevet kapta, de ott volt a hadsereg gorodiscsei sebesült-gyűjtőhelye, a gumraki hadikórház – utóbb már csak előgyűjtői a hatalmasra növő sírmezőnek –, és ott álltak olyan tüzérezredek, amelyek még jól abrakolt lovakkal érkeztek, szeptemberben és szép őszi időben még takarmányt rekviráltak a környéken. Szintén ott ezeknek meg a hadseregnek a híradói, az ellátóoszlopai, törzsei, élelemraktáraikkal, olyan jól elrejtve a horhosokban, hogy sem őket nem látták a támadók, sem ők nem észlelték a főútvonalakon hömpölygő nyomorúságot.

Gorodiscse és Gumrak közt rejtőzött a 71. gyaloghadosztály bunkerfaluja is – tábornokā nevéről Hartmannfalunak hívták –; ennek a bunkerjait ősszel még kiépítették, pallókkal bélelték, telehordták szőnyeggel, sztálingrádi házromokból kiszállított bútorral, lámpákkal – egy íróasztalról azt mondták, Tyimosenkóé volt –, a falu ma-

jort létesített, zöldségkertészetet rendezett be. Hartmann tábornok ezt a falut adta át néhány napja a hadsereg főparancsnokságának és vezérkarának. Ott északon még nem érzett, hogy összeomlott a front.

És ott esett meg, hogy egy hadosztály-híradóalakulat parancsnoka mondhatni csak kisétált a közeli védelmi vonalba, s ott egy ismerős századossal találkozva épp a zsebébe nyúlt, aztán ki talált belőle húzni egy zabmintát, a százados pedig kivette a kezéből, aztán elrágcsált néhány szemet, aztán mohón megette az egész marék zabot: a híradóparancsnok csak ekkor eszmélt rá, hogy éhínség tombol a bunkerok körül. Ott, a 107-es magaslat táján esett meg, hogy egy ütegparancsnok rákiáltott egy csapat katonára – egy vízmosáson keltek át, és olyanok voltak, mint akik mocsarakon lábaltak át –: Merre? – s azt felelték: – Sztálingrádba! – S arra a kérdésre, hogy honnan, Karpovka, Baburkin, Zapadnovka, Rosszoska volt a válasz, s az ütegparancsnok így értesült, hallott először az egész német arcvonal összeomlásáról. Az is ott történt, hogy egy Gumrakban álló rádiószázad hadnagya éjjel kopogtatást hallott, de nem nyitott ajtót, reggel viszont már erővel se bírta azt az ajtót kilökni, segítségnek kellett elvonszolnia az ajtót eltorlaszoló fagyott holttesteket, az első három katonáét, aki odáig még elvánszorgott. És az egyik gumraki horhosban lakott az a tábornok is – Nagy Frigyes egyik híres dragonyostisztjének és vén csatalovának ükunokája, harminc éve szolgáló, ápolt, ősz hajú úr –, aki a gumrak–gorodiscsei úton fosztogatókkal találkozott, rongyos-apatikus és sötét alakokkal, s előbb meredten nézte őket, aztán visszasietett a bunkerébe, hadikórházakat hívott föl, orvostábornokokkal beszélt, összeköttette magát a hadsereg vezérkari főnökével, jelentett, tiltakozott, istenkedett, de tehetetlenül, holott tudta, hogy ütött a pusztulás órája.

A front északi szakaszához már közel ért a védelmi vonal, a halálraváltan bevánszorgók elől azok a jól álcázott bunkerok se maradtak elzárva, de közvetlen ellenséges

támadás még nem érte a katlan korábbi központját, most északi szélét.

És a zsákot dél felől tépte föl a támadás.

A szovjet fegyverletételi ajánlat óta hét nap telt el. Azóta erősödött szüntelenül a nyomás nyugat és délnyugat felől. A védelmi gyűrű töredezett, szűkebbre-szűkebbre szorulva zárult össze. Pityomnikból pánikban futott meg mindenki.

A hadsereg már másnap szállítóoszlopokat indított útba, avval a paranccsal, hogy szervezetten ürítsék ki Pityomnikot. Tizenegy felé érkeztek a helyszínre az oszlopok – későn: háromkor már sötétedett. Néhány tehergépkocsin visszatért a repülőtér földi irányítószemélyzete is – amennyit ebből föl lehetett tartóztatni és össze lehetett szedni –, és legfőbb ideje: két Junkers és egy hatalmas, négymotoros Condor keringett tanácstalanul a néptelen sík fölött, földi jelzés híján nem mert leszállni a roppant géptemető közepére.

A gépek most megkapták a leszállási engedélyt, lassan leereszkedtek. A pilóták kimásztak a vezetőülésből, jártak egyet, lábukat nyújtóztatták. A motorokat járatták: tíz-húsz perc volt ki- és berakodni. Az egyik pilóta már járt Pityomnikban, s most fintorogva nézelődött, gyanúsnak érezte az atmoszférát. Mi történt? A máskor mindig izgatott repülésirányító szürke arccal hallgatott. A közelben egy Gólya állt, a vezetőfülkéjébe fúródva egy autóbusz. A szanaszét álló repülőgépek közt egy kis páncélautó kerengett, meg-megállt, továbbrohant. A pilóta odaballagott a másik gép pilótájához, az egy sor hordágyat vett épp szemügyre, a hordágyakon bekötözött és megfagyott sebesültek feküdtek.

– Huszonnyolc.

– Ilyet se láttam még.

És hol voltak a szanitécek? Hol a többi elszállítandó sebesült?

– Nézd azt – mutatott a másik pilóta egy alak felé, aki nagy szőrmekucsmában baktatott el, neki a hómezőnek.

– Nyolc kék kapcát kínált azért, hogy fölvegyem. – A szőrmekucsmás most a Condor felé fordult.

– Mi van a Condorral?

– Irdatlan egy barom.

A Condor négy csavarja négy sötét vonás volt hatalmas szárnyán, a pilóta kikapcsolta a motorokat. A gép mellett állt, dideregve húzta össze a vállát, a szemöldökén dér, az arca szürke, az öltözéke könnyű.

– Miért állítottad le a motort, te szerencsétlen? Befagy!

– Befagy? – A Condor-pilóta nem gondolt erre. Az Atlanti-óceántól jött, előző nap érkezett Bordeaux-ból Mariupolba. Fölugrott a pilótafülkébe, indítózott. A motorok begyúltak, megálltak. Másodszor is begyúltak, még harmadszor is, aztán leégett az indító. Honnan kerül egy Condorhoz új indító? A pilóta első pillanatban erre se gondolt, akkor döbbent meg csak, amikor a repülésirányítónak szólt.

– Hat kilométerre innen rakéta-ütegek lövik a vonalat.

– Mi lesz a Condorommal?

A repülésirányító elnézett a hatalmas gép felé, aztán körül a repülőtéren, ahol százötven-kétszáz gép állt, s nem azért, mert az indítója elromlott, hanem mert elfogyott az üzemanyag. Akad még hely köztük a Condornak is, mondta a repülésirányító pillantása.

A kis páncélautó még egyre ott keringett, most a repülésirányító előtt állt meg. Egy forradásos arcú százados ugrott ki belőle, Tomas. A repülésirányító nyomát se látta annak, akit Tomas keresett, Schwandt ezredest. Tomas elszáguldott. Schwandtnak az volt a parancsa, hogy másnap reggel kilencig tartsa Pityomnik falut, vagyis addig, amíg az ellátók a raktárakat kiürítik.

A két Junkers fölszállt, a Condor pilótája komoran nézett utánuk, aztán komoran nézte a repülőtéren át-átvonuló alakulatokat: fegyver, gépfegyver a kezükben. Ezeknek? Rongyos menetek, tarka paplanba burkolózott ember, hátakon himbálódzó fazekak, egy köteg aprófa,

legközelebb tüzet gyújtani valahol. És micsoda arcok! Kiálló pofacsontok, merev szemek, bugyolákból kilátszó orrok, gubancos szakáll. A pilóta megfeledkezett róla, hogy vacog.

Egy alak odalépett hozzá, kinyújtotta a kezét, a pilóta szájában lógó cigarettára bökött. A keze az ujjak körömízéig be volt pólyázva, a körmei feketére lakkozott karmokhoz hasonlítottak. Valamikor szemüveges lehetett ez a hunyorgó szemű ember, rövidlátó. Ahol a szemüveg kerete az arcát meg az orrnyergét érte valamikor, varas volt a bőre. A pilóta rámeredt, meg még néhány odahúzódó alakra.

– Szövetségesek, igaz? – kérdezte. Amaz nem értette, a pilóta megismételte a kérdést: – Horvátok maguk, vagy mik?

– Ne dumálj, ide a csikket – szólalt meg a hunyorgó ember.

Stüwe közlegény volt. A csikket aztán mohón megszívta, továbbadta Fellnek, az Liebschnek. Aztán elballagtak, csajka, fazék csörömpölt, batyuk lengtek. Német katonák, tűzvonal, döbbent a tényre a pilóta, és még mindig nem érezte, mennyire fázik.

A repülőtér szélén megint megállt a kis páncélautó. A százados kiugrott belőle és odament egy tiszthez, még egyszer jól megnézte, aztán megragadta a két vállát:

– Latte! Te vagy az!

– Hannes... Tomas százados úr!

– Hannest mondjál. Mi dolgotok itt?

– Hátrálunk. Voroponovóba.

– És az öreg?

– Vilshofen? – Latte arca elsötétült.

– Történt vele valami?

– Nem, semmi. Minden rendben.

Tomas érezte, hogy valami végképp nincs rendben. De most nem ért rá Lattét faggatni. Távol gépfegyverek kerepeltek, a szél feléjük hordta a hangot, amely rakéták vijjogásával is keveredett.

– Páncélosokra szerelik fel ezeket a rohadt rakétavetőket, és egész közel jönnek velük – mondta Latte. – Talán Schwandt áll velük szemben? – kérdezte Tomas. – Nem, a Keil-harccsoport. Százados úr is jól ismeri őket: keletporoszok, a 9. géppuskás zászlóalj.

– Hannesnek szólíts.

– Rendben, Hannes. Keil elöl van, egy horhosban.

Lekezeltek, Latte az emberei után ment, Tomas beült a kocsiba, hogy megkeresse Keilt abban a patkó-forma, mély vízmosásban, ahol az élelemraktárak is voltak. Akár előző nap, most is tömegestül torlódott ott a teherautó, a géhá-raktárak kiürítésére mozgósított járműtömeg, rakodók. Kocsi kocsi nyomában gördült le a vízmosásba, állt a bunkerok elé, jött ki megrakodva túlfelől, hajtott föl megint az országútra. Aztán elöl fölugatott egy gépfegyver, aztán egy páncéltörő ágyú nyitott tüzet valamerről. A vízmosás fölött lőporfelhő gomolygott. Némi csönd után még néhány lövés hallatszott.

És ez megint úgy hatott, mint egy jeladás. Ezt megint nem bírták a géhások és rakodók idegei. Pityomnikban megismétlődött az előző napi vakrémület. A szállítókocsik meglódultak, rakottan vagy megrakatlanul, rakodóstul vagy üresen, aki nem tudott fölugrani, ordítva rohant a kocsija után, Tomas áldhatta a szerencséjét, hogy még csak az országútnál, a repülőtér szélén járt: megjelent egy kocsi, egy következő, egy harmadik, aztán az egész oszlop egymás hegyén-hátán, teljes szélességében elfoglalva az országutat, egymást előzve, az útról leszorítva, árokba beborítva, sárhányókat, kocsifalakat letépve: a volánoknál dühöngő őrültek, lábuk a gázon, markuk a sebességváltón, hátul a ponyva alatt szédült vacogók kuporogtak, reszketve figyeltek, valahányszor csökkent a kocsi sebessége.

Megint nem az történt, hogy szovjet páncélosok törtek be, vertek szét, tiportak hernyótalp alá menetoszlopokat. Megint csak azt képzelték, hogy ez megtörténhetik – mint ugyanabban az órában vagy 10–15 kilométerrel dé-

lebbre onnan tényleg meg is történt –, elég volt a képzelet kiváltotta rémület. A járművek, akár előző este, kelet felé száguldottak, a 44-es megállóhely felé, egy részük elkanyarodott Gumraknak, más részük Pityomnik felé szorult le, és az ott nyugat felől futók közé keveredett, akik nem pánikba estek, hanem akiket páncélosok kergettek, akár a délen állókat; a legénység saját szemével látta a páncélosokat, azt is látta, amikor járműveket tiportak a hóba, hengereltek laposra.

A pityomniki géhánál csak egyetlen áttörő páncélos lövedéke robbant a szakadék fölött. A Keil-csoport rakétavetők és páncélosok tüzében még tartotta vonalát. Keil őrnagy belevaló és minden feladatában, személyes boldogulásában szerencsés ember volt. A feladat: a szakadékot védeni. Az állapot: élelemmel megrakott bunkerok, az ajtajuk tárva-nyitva, ő pedig, mint egy ilyen Kánaán ura – Keil mindent megtett, hogy a géhás népséget észretérítse. – De semmit sem lehetett tenni, se láttak, se hallottak már! – mondta Tomasnak, aki egy kiürített bunkerban a telefonkészülék mellett lelt rá.

Keil egy Karllal egy Paullal, egy Emillel beszélt, utasításokat adott, vonalakat jelölt meg, amelyekre, majd ha a teljes sötétség beállt, vissza kell húzódni, aztán hozzátette: – Ma marhagulyás lesz. És mi még, Heinrich? – kérdezte a belépő szakácstól. – Szóval, hallod: metélt!... Nem, nem mese. A gulyáságyú füstöl. Less ki, látni fogod a füstjét a szakadék fölött! – harsogta a telefonba.

Csakugyan nem volt mese, a gulyáságyú füstölt és csurig volt. A szakácsnak csak a hóba kellett nyúlnia, ott hevert kenyér, hús, száraztészta zsákszám, és kötegszám-ládaszám a ruha, álcázó öltözet, utász-szerszámok, kólacsokoládé, cigaretta, fogpor, kantináru.

– Mikor a páncélos lövedék robbant – mesélte Keil –, úgy álltak, mint akiket bunkóval vertek fejbe. Aztán egy vérző őrmester mászott át az árok szélén, és erre vége volt mindennek, nem használt az ordítás, nem használt semmi, elszeleltek.

Keil valamikor a mérnöki főiskolára járt és mérnöknek készült. Az általános védkötelezettség bevezetésekor abbahagyta tanulmányait és belépett a véderőbe. Mikor a háború kitört, apja a königsberg–cranzi országúton benzinkutat és autójavító műhelyt tartott fenn. 41 telén (Keil megsebesült, otthon volt szabadságon) már két hodály állt ott, „műhelycsarnok", mondta nagyralátóan az apja. Németország terjeszkedik, és az egyén, ha rátermett és híven kitart a Führer és a Birodalom mellett, szintén terjeszkedik, a benzinkútból gyár lesz. Ez volt az egyszerű álláspontja Keilnak. Természetesen jelentkeztek nehézségek. Nyersnyaghiány, munkaerőhiány. De Keil apja fia tájékoztatása segítségével lépést tartott az eseményekkel, rákerült a nyersanyag- és munkaerő-ellátás lajstromára, és már a következő 1943-as évre is voltak megrendelései. A szűk keresztmetszeteken át kellett vergődni. Sztálingrád is szűk keresztmetszet.

– Ezt a szakadékot addig tartjuk – világosította fel Keil Tomast –, míg fel nem ettük, ami a bunkerokban van, vagy ítéletnapig, ha az előbb következne be! – Az általános politikai és katonai helyzetről is nyilatkozott: Afrika kissé nyomasztó. A keleti arcvonalon is elég lehetne már az örökös elszakadó mozdulatokból. Itt az ideje, hogy a Führer végre kimondjon egy hatalmi szót! Anglia és Amerika? Tengeralattjáróink majd gondoskodnak róla, hogy a fák ne nőjenek az égig! Az orosz, igen, hát ez kemény dió. De majd elvérzik; minél vadabbul támad, annál biztosabb, hogy a végét járja!

– A fő dolog: Sztálingrádnak el kell esnie. Ha Sztálingrád a mienk, akkor lassanként beavatkoznak a japánok is. Közben elfoglaljuk Tifliszt. És akkor a törökök is belépnek a háborúba. És akkor túl leszünk a nehezén. Csak ne volna annyi a szarházi. Hullhatnának már a fejek, akkor mindjárt egészségesebb volna a frontok állása és az általános helyzet – vélte Keil.

Tomas százados viszont azt is megtudta, hogy

Schwandt ezredes Keiltól délre állt, de meghátrált, most valahol Pityomnik falu tájékán lehet.

Sötét volt már, mikor Tomas Keil bunkeréből kijött. Elindult a Pityomnik faluba vezető úton. Tiflisz, a törökök és a japánok meg a tengeralattjárók: mind csupa rózsaszínű festék, gondolta. Mégis így kell szemlélni a helyzetet. Legalábbis igyekezni kell, hogy így lássa az ember. De ha Schwandt csakugyan meghátrált, Keil balszárnya fedezetlen, és akkor az ítélet napja, amelyről beszélt, nagyon hamar felvirradhat rá és kelet-poroszaira.

A repülésirányító még a bunkerében volt a Condor pilótájával. A belázasodott, cingár fiatalember Mariupolból azt az utasítást kapta, hogy várjon, majd küldenek indítót.

– Ha az az indító nem érkezik meg hamar, nem tudom, mit kezdjek vele. Nekem úgy tetszik, innen hamarosan iszkolhatunk!

Tomas továbbment. Az országút nyílegyenesen futott a faluba. Nyáron sík terepen, most hófalak között. A hófalak jobbról és balról kékesen csillogtak. Egy ponton egy nyolctonnás állt keresztben, faltól falig elzárta az utat. A kis, első-hátsó hajtású páncélautó nekirohant a puha hónak, hátrált, nekifutott, rést fúrt. A vezető és Tomas kiszállt, ásott, lapátolt. A hósánc túlsó oldalán fegyver ropogott, fények lobogtak, olyan zaj hallatszott, mint a gyalogsági harcé. A gépkocsi újra meg újra nekiszaladt a hófalnak, és egy órai munkával keresztülfúrta magát rajta.

Schwandt ezredest az út mellett egy bunkerban találta meg Tomas. Petróleumlámpa előtt ült, fejét két keze közé támasztva, előtte az asztalon pisztoly. Úgy meredt látogatójára, mint egy látomásra.

Tomas előadta megbízatását:

– Hadseregparancsot hozok ezredes úrnak: Pityomnik falut holnap reggel 9 óráig minden körülmények közt tartani kell, hogy a repülőteret kiüríthessék.

Az ezredes nem mozdult. Nem kínálta hellyel a száza-

dost. Az sem volt biztos, hallotta-e, amit közölt vele. Gondolatai messze jártak.

Sokára szólalt meg:

– Pityomnik falu nyitott kapu. Egy szál ember sem áll már itt! – Aztán még egy pillantást vetett a beesett arcra, amelyet szürke borosta borított, a testetlen messzeségben kalandozó fakó szempárt nézte, meg az asztalon heverő, fénytelen barna fegyvert, azután kiment.

Egy másik bunkerban két katonára akadt. Felugrottak, mikor belépett. Ettek, kenyér volt előttük, és hús, amelyet ujjukkal szedegettek egy konzervdobozból, fagyos állapotban. A hozzájuk intézett kérdésekre a húst rágva felelgettek.

– Mit, hol?... Az nem harc. Muníciót röpítenek a levegőbe! – mondta az egyik és a bizonytalanba mutatott. Arról a lőszerről volt szó, amelyet tehergépkocsikra raktak. Előzményekről is képet kapott most Tomas. Schwandt ezredesnek már nincs ezrede. Hét napig kergették a maradékát Karpovkából idáig. Pityomnikban aztán a maradéknak se tudott parancsolni: mikor menekülő oszlopok torlódtak egymásra, a kelet felé rohanó kocsikkal a csapat maradéka is elrohant.

Tomas Keil fenyegetett helyzetére gondolt. Még egyszer visszatért Schwandt ezredes bunkerébe, az ezredes még mindig ugyanabban a helyzetben ült, mint előbb, és akkor sem mozdult, amikor Tomas a telefonhoz nyúlt. Sem a repülőtér, sem a géhá, sem Keil nem jelentkezett. Tomas másodszor is elhagyta a bunkert.

Itt már nem volt mit tenni. Feladatát végrehajtotta, elindult visszafelé. A súlyos hóteher alatt pihenő bunkerok balkézt maradtak. Az országút a Gumrakon át Sztálingrádba vezető, széles hadiútba torkollt, amelynek megszámlálhatatlan nyomtól és mély kerékvágástól összeszabdalt felülete csillogón nyúlt el a holdfényben. Fegyverek, gépfegyverek, hátizsákok, lőszeres ládák, halottak hevertek a hóban. Mint fekete szikla, egy megrekedt omnibusz az út közepén. Nyugatról még mindig jöttek gya-

logosok is kettesével, hármasával és kisebb csoportokban. A falu végén összeszűkült az országút, roppant sereg elhagyott jármű torlaszolta el.

Négyezer jármű, talán ötezer is, ennyire becsülte Tomas. Teherautó, személyautó, motorkerékpár, lövegmozdony, buszok, betegszállító, aknavető, rádióskocsik, vontatók. Gazdátlanul, mégsem teljesen elhagyatva. Még rezdült, még kapaszkodott bennük az élet. Akadt alattuk tűz, sebesült, alvó ember bennük, lakmározók, részegek ólálkodtak, fosztogatók.

Tomas ott maradhatott: míg a reggeli szürkülettel megérkeznek az oroszok. Útnak indulhatott gyalog. A harmadik lehetőséget választotta, megkísérelt a kocsitömeg szélén elvergődni a kis kocsin. Nekifutva, tolatva. Havat lapátolva, sátorlapot rakva a megpörgő kerék alá. Kocsiról kocsira haladva a zűrzavar szélén.

Egyet-mást látott már nyolc nappal előbb is a Vilshofen-harccsoporttól a hadsereg vezérkarához vezető úton, mikor Karpovkát, Dmitrovkát és Novoalekszejevkát pánikszerűen elhagyták. Ismerte a hadseregparancsot, amely szerint minden liter üzemanyagot le kell fejteni, és kizárólag harci járműveknek szabad felhasználni. De amikor Dmitrovkában, azután a nyugati szakasz többi falujában is megindult a nagy kiürítés és felkerekedés, akkor dögivel volt benzin, a leglehetetlenebb járművek, sportkocsik, kabriolettek, limuzinok berregtek a nagy teherautók között, számvevők, írnokok, műhelymunkások, front mögöttiek hada lendült mozgásba. És mit föl nem raktak és hurcoltak magukkal, már útközben ledőlt a kocsikról! Tomas látta, hogy baltával vertek szét rádióvevőket, mérőeszközöket, precíziós szerszámokat, és ágyakat raktak fel, bútort, bőröndöket, képeket, zsákmányt, hordókat, élelmiszerrel megtömött zsákokat. Dmitrovkában, ahol a harcvonal már a sebesültgyűjtő állomás sátorsorai közt haladt át, egy főszámvevő kocsiján egyetlen sebesült számára sem volt hely, de két hízott disznó fönn volt, magántulajdonú, amit Tomas kénytelen

volt tudomásul venni. És egy másik kocsin szintén nem volt hely sebesülteknek, de igenis volt szakácsnőnek, mosónőnek, takarítónőnek; három orosz asszony vissza akart maradni, de fölparancsolták őket, egy anyagitiszt, egy törzsőrmester, egy szíjgyártó mellé. Tomas látta, hogy indulnak el ezek a kocsik Marinovkából, Karpovkából és Dmitrovkából, és elhagyta útközben ezeket a karavánokat a magasan feltornyozott rakományokkal. Hogy mi történt velük utóbb, azt nem tudta. Azóta és közben megjárta Sztálingrádot, most pedig a kocsija útját egyengette, hogy ismét visszatérjen Sztálingrádba és a hadsereghez. Hogy a megrekedt járműtáborban olyan kocsi is volt, amely még Dmitrovkából és Novoalekszejevkából indult, és csak néhány órája érkezett Pityomnik szélére, hogy elakadjon, azt sem tudta. Azt szintén nem, hogy a két hízót szállító kocsi és a három orosz asszonynyal útnak indult busz szintén a tömegben rostokol. Szakácsnő, mosónő, takarítónő. A nevük Natalja, Galina és Pelagéja volt. Galina és Pelagéja már eltűnt, hírüket se hallotta többé senki. Natalját, aki apjáról Grigorjevna volt – később, amikor a kocsitábort szétszedték , megfagyva találták meg. Jobb combján lőtt seb, ezt útközben kaphatta (a busz bádogfalát sorozat lyuggatta meg). Valamelyik útitársa aztán, vagy mind a három sorsára hagyta a pusztai paraszt, Grigorij Afanaszjev második lányát, Natalja Grigorjevnát.

Tomas százados azon az éjszakán nem látta azt a buszt. De mit is tudhatott Natalja Grigorjevnáról és mit egyáltalán a pusztáról! Hadseregének egyetlen embere sem látta soha a Don és a Volga közötti pusztát, mikor a föld felenged és az olvadó hó alól az első zöld fű előtör, és az egész síkság roppant, hullámzó zöld tengerré változik, és a szél ezer illattal terhes. Nem látta egy sem a pusztai tavaszt, az eget, amely magas és derűs és mint a selyem; azt a földet és azt a népet se látta szabadnak, nem hallott harmonikaszót, nótát a vadalmafáról, nem csodálhatott meg egy Natalját, egy sudár termetűt, két varkocsba font

fekete hajút és szikrázó szeműt, aki kazacsot táncol, és a falu népe körülállja. Azt a népet csak futni látta a német tankok elől, aztán a hátán megszámozva, mint szolgát vagy mint a Biztonsági Szolgálat foglyát. Tomas századosnak nem volt pontos tudomása a „GEP" és az „SD" cselekedeteiről, és nem is akart tudni róluk. Mintha a front és a mögöttes terület eseményeinek nem lett volna közük egymáshoz! Azon az éjszakán látott egyet-mást, ami nem fért bele már az ő katonai katekizmusába, semmi köze sem volt bátorsághoz, nemeslelkűséghez, elszántsághoz, bajtársiassághoz, a mindenekelőtt és minden helyzetben kötelező bajtársiassághoz – olyan erényekhez, amelyekben hitt és amelyekbe görcsösen kapaszkodott, még akkor is, amikor már megszűntek.

Mi van Vilshofennel? – Tomasnak, amint kocsiról kocsira járt, hirtelen, és anélkül, hogy Latte közelebbit mondott volna, Vilshofenra kellett gondolnia. Vilshofen mondása csengett a fülébe: Az egyik felfalja a másikat. Aki gyönge, elhull!

Semmit sem látott, amit már eddig ne látott volna: bunkerokban Dubinin mellett, elhagyott kocsikban a marinovka–voroponovói vasútvonalon, Sztálingrádban razziák alkalmával a „Timosenkó"- vagy a Színház-pincében, vagy a sztálingrádi fosztogatók más búvóhelyein. Egy kocsiban egy ember egy felszakított zsák fölé kuporodott és két kézzel gyömöszölte magába az aszalt gyümölcsöt. Egy másik kocsiban hárman ültek egy vödör lekvár mellett, és maszatos kézzel tömték vörösre maszatolt szájukba a lekvárt. Egy pokrócokkal kibélelt kocsiban öt főnyi társaság lakmározott: szalonna, kolbász, kétszersült, pálinka előttük.

„Fosztogatók 24 órán belül agyonlövendők" így szólt a hadseregparancs, de Tomas nem cselekedett semmit. Minek. Aki aszaltszilvával tömte magát, holnap gyomorgörcsben fetreng majd az úton, a lekvárzabálók is halált zabálnak. Arra az öt lakmározóra ráripakodott, inkább megszokásból, mint meggyőződésből. Mit is te-

hettek volna az adott körülmények közt egyebet? Egyszer istenigazában jóllakni és bepálinkázni!

– Hordjátok el magatokat és vissza az alakulathoz!

Némán rábámultak, közben mind az öt falt tovább. Megállapította, hogy három közülük Schwandt ezredéhez, a másik kettő a Marinovkánál szétvert 3. hadosztályhoz tartozott.

Egy másik teherautóból mulatás hallatszott. Tomas most a pisztolyához nyúlt. Zseblámpája fényében egy fickót látott, aki feltört tiszti bőrönd mellett guggolt és – körös-körül szétdobált egyenruhadarabok, fehérneműk, harisnyák – egy ezüst cigarettatárcát tartott a kezében. – Barom! – mondta Tomas és eloltotta a lámpát.

Talált tökrészeget, és ugyanabban a kocsiban sebesültek nyögését hallotta. Már fel sem villantotta zseblámpáját. Ismét nyögés, könyörgő hangok. Egy haldokló lázálmában beszélt. Ezeket az állatokat hiába szólongatják, gondolta, ezek most szabadságosok, sebesültek, halottak csomagjaiban turkálnak és nem törődnek semmivel.

Lövés dördült el. Majd még egy, még kettő.

Lövedék robbant a kocsitábor közepén. Üvöltő hangzavar volt rá a válasz. Egy őrmester futott el Tomas mellett, az arca véres:

– Körül vagyunk véve, oroszok fehér hóköpenyben!

Tomas elérte a kocsiját, beült a vezető mellé, nekivágtak, haladtak. A lövöldözés tovább tartott. Lőszeres kocsik röpültek a levegőbe. A kocsitáborból fekete alakok futottak szét. Az ég alja már világosodott.

Tomas útközben még fölvett egy fődetlen fejű, ősz törzsőrmestert, akinek mély seb tátongott az arcán. Vitte Sztálingrád felé.

Pityomnik, a repülőtér meg a falu aznap éjjel az oroszok kezére került. Új védelmi vonal alakult – részben a visszaözönlő csapatokból, részben szétugrasztottakból és éhesekből, akik egy darab kenyérért a bevetést is vállalták –, néhány kilométerrel a körvasút előtt délnek húzódott, keresztezte a Marinovka–Sztálingrád-vasútvonalat,

hegyes szögben megkerülte Peszcsankát, kifutott a Volgához, Voroponovo volt a középpontja ennek a délnyugatra és délre néző frontszakasznak. A 29. gyaloghadosztályt már tíz napja kivonták, nyugaton fel is morzsolódott. Az itt állásban maradt 297. és 371. gyaloghadosztály a Kravcovért és Cebenkóért folyó harcokban annyira megtizedelődött, hogy nem tudta magát tartani. A főparancsnokság sebtében csapatokat dobált össze, Voroponovo irányába útnak indította, a délen és délnyugaton támadt résekbe vetette be. Ezek közt volt a Vilshofen-harccsoport, Buchner légvédelmi tüzérosztálya, északnak a Damme-hadosztályából kivett Steinle-harccsoport, továbbá még feljebb északon a szintén Damme alá rendelt Keil-harccsoport.

Voroponovo:

Egy víztorony, kúposan égre törő vas- és betonszerkezet tetején ormótlan fej. Nappali, havas derengésben szürke árny, csillagos éjjel fölmagasodó, fekete jel. Látható középpont a dél felé a határtalanba vesző sztyeppen. A toronyból semmi más nem tárult a tekintet elé, csak behavazott szemétdombok, üszkös romok, törmelék egy szétbombázott és félig rombadőlt állomásépület, körülötte házak és istállók, félig leomlottak és épen maradtak. Bombakráterek, tátongó üregek, némelyik befödve és bunkerré átalakítva. Egyikben a pályaudvarparancsnok, akinek már nem volt dolga. Egy másikban tábori csendőrök tanyáztak, akik egyebet se tettek, csak kártyáztak egész nap, és arra vártak, hogy törzsük, amelyet Sztálingrádhoz közelebb Verhnyaja-Jeszlankába helyeztek át, visszahívja őket. Más bunkerokban és a mellettük fekvő majorban hadtáp. Távolabb, részben ugyancsak bunkerokban, részben épületekben, sebesültgyűjtő állomás. Vasúti aluljárókban tüzérségi állások. A pályaudvaron kihűlt mozdonyok, tehervonatok, személyvonatok és kórházvonatok, amelyek sehova sem mehettek már. A körvasúton időnként, de csak rövid távon, hajtányon járőröztek. A Marinovkának és tovább Kalacs felé elágazó

és Tacinszkájába vivő sínpár már néhány kilométernyire nyugatra el volt vágva, az oroszok tartották kezükben. Szétrombolt vagy ép, lakott vagy lakatlan, hideg vagy kis bádogkályhákkal fűtött vasúti kocsik hosszú sorokban 16-18 párhuzamos vágányon, vagonok közt és alatt, vízért az állomásig kúszó alakok, egy darab szenet keresők, szemétben turkálók, valaha katonák, egyszer emberek: ez volt Voroponovo, az utolsó állomás a néhány kilométerre nyugaton és délnyugaton húzódó front előtt.

Vilshofen délben érkezett és a hadtáp egy üres bunkerébe költözött be. Más bunkerokat és a major egy részét (egy hajdani fuvaros színjei és istállói voltak, felháborodott gazdával, egy italtól rózsás arcú törzsszámvevővel, aki délben még papucsban sétált) csapatai számára kiürittette.

Zabel törzsszámvevőnek végzete volt, hogy megzavarják. Braunschweigi hazájában, „Bernhardt Zabel, csemege nagyban és kicsinyben" (és már ott sem mentek rendjén a dolgok, az adó megfojtotta az embert) annak idején betelepedett, hosszabb időre rendezkedett be és kényelmesen elterpeszkedett a majorban. Két lovat és kocsit tartott, s a téli időre szánkót, tehene, sertése és baromfija volt az istállóban. A nagy tanyaházban lakott (ezt megtanulta becsülni), a kemencepadkán aludt. (Mintha egész éjszaka termoforon feküdt volna). Egy „tanyást" ott fogott, a kemencét fűteni, egyet a jószágot gondozni. A többi munkát a ház és az istálló körül asszonyok végezték. Az összes többi lakót elkergette, a számadásokat egy főtörzsőrmester vezette, különben a jobbkeze, Kulickének hívták. A mintaszerű és legalább önellátásra berendezett üzem egy ideje már kizökkent a rendes kerékvágásból. A lovakat és a tehenet le kellett adni, a sertéseket levágatni. Utóbb az aprójószág takarmánya is elfogyott, és az egész, olyan nagy körültekintéssel megalapozott gazdaság tönkremenőben volt, vagy már tönkre is ment: néhány oldal szalonna, a bödönökbe szűrt zsír és néhány kacsa volt, ami még megmaradt. Amit pedig az

odalátogató tisztek (azelőtt megháltak a majorban, a szomszéd főállatorvos társaságában kedélyes órákat töltött velük a törzsszámvevő) az utóbbi időben a front eseményeiről elbeszéltek, az igazán rémes volt. Ami a közeli Voroponovo állomáson lejátszódott, és ami csőcselék ott – amióta a forgalom megakadt – összeseregleti, arról legjobb volt tudomást sem venni. Zabelnak személyesen semmi dolga sem volt ott, nem is tette be lábát az állomásra. Amit a főtörzs, a lódoktor meg Kulicke elmondtak, tényleg nagyon elég volt neki. Mindent megtett, hogy a portát a fenyegető pusztulástól, amely nem lehetett végleges (hiszen a katlant előbb-utóbb fel fogják szabadítani), megoltalmazza. De néhány nap óta már nem zárkózhatott el a tényektől és sejtette, hogy nehéz idők következnek. Mikor azonban egy szürke déli órán, mintegy földből kinőtt komor és kormos kerítésoszlop, ott állt az udvarán egy idegen ezredes, akit, úgy, ahogy volt, papucsban kellett körülvezetni, akkor már itt volt a pokol első híre. A csapat, amely két órával később a kapun bekanyarodott, már elsötétítette a napot, és ahová az ember attól fogva lépett, a házban, a fészerben, az udvaron, mindenütt az a nép, az a kosz. A nép. A csapat legnagyobb része néhány órai pihenés után ugyan elvonult. De mit hívtak pihenésnek? Lármáztak vagy hanyattvágták magukat és hortyogtak. Zabel nem is mulaszthatta el tudtára adni egy századosnak, milyen embereket vezényel. Az a százados rendesnek látszott, a ragadozó képű és izzó szemű kerítésoszlop előtt szóba nem hozta volna a dolgot Zabel, inkább a nyelvét harapta volna el. A századosnak azonban elmondta (derékszíj, sapka, szolgálati hang):

– Százados úr, jelentenem kell, hogy az emberei elloptak két kacsámat! – És nehogy a százados azt gondolja, hogy egy kacsa ilyen időkben csekélység, hozzátette: – Gondosan etettem őket, vasárnaponként meg-megengedtem magamnak egy kacsát.

De Kulicke máris új vészhírrel jött: a gondosan tárolt élelmiszerből eltűnt egy 10 kilós vödör lekvár!

A százados láthatólag megdöbbent. Vagy úgy tett. Sorakozókor fölemelte a hangját.

– Figyelem. Aki megevett két kacsát, az vegye tudomásul, hogy a kacsa a törzsszámvevő úr vasárnapi ebédje volt! – Egy katonához, akinek bizony még vörös volt a szája sarka, odalépett: – Stüwe, a katonának bizonyos esetekben nemcsak evés előtt, hanem evés után is szájat kell mosni!

Szóval, botrányos volt, gúny volt az egész, a törzsszámvevő nem tudta másképp felfogni. Ő az elvek embere volt. Nem őt, hanem az elveit tették gúny tárgyává.

– Balra át, lépést ne tarts, indulj – hallotta a százados vezényszavát. Ő maradt (derékszíj, tányérsapka), vigyorgó arcokat látott, a csapat elvonult. Többről volt itt szó, nem két kacsáról és egy vödör gyümölcsízről. A legszentebb elvekről volt szó. Azokat taposták meg. Zabel megrendülve ment vissza tanyaházába.

Más értelemben is jónak bizonyult az a megsejtése, hogy a Vilshofen-harccsoport bevonulása a pokol kezdete, ez akkor tűnt ki, amikor kétszer huszonnégy óra múlva az ő majorján keresztül húzódott az arcvonal. A Vilshofen-harccsoport most két osztályra tagozódott: Döllwangé alkonyatkor vonult el, a másik Latte vezetésével már éjszaka, ugyanabban az órában, amikor Tomas százados úton volt Schwandt ezredesnél és az elakadt járművek nagy táborában. A Latte-csoport, mint előbb Döllwangé, elhaladt a víztorony mellett, keresztezte a vasúti sineket, maga mögött hagyta a mozdulatlan szerelvényeket, és délnyugati irányban nekivágott a pusztaságnak.

Vilshofen néhány emberével visszamaradt.

Elöl fekvő csapatával hírvivők útján tartotta fenn az összeköttetést. Hátrafelé a Carica-szakadékig és a hadosztályig távbeszélő vonalat építtetett, hasonlóan a szomszéd ezredig is, amelynek parancsnoka Enders ezredes volt, aki mint Vilshofen megtudta, csak három hónapja

repült be a katlanba. Ezrede helyzetéről világosan és áttekinthetően tájékoztatta Vilshofent. Egyébként úgy tetszett, hogy ez az Enders különös úriember. Törzse egy téglagyárban, ő maga a gyárkéményben tanyázik, mondta, és hogy a csapaterősítésből láthatólag Voroponovónak hamarosan lőnek. Amúgy fél éjszaka Lao-Csét szokta olvasni, roppant időszerű olvasmány. A lelkészt, ha volna a harccsoportnál, akár katolikus, akár protestáns, mindegy, csak beszélgetni akar vele, küldené át hozzá Vilshofen, mondta.

Éjjel három órakor Vilshofen jelentést tett a hadosztálynak, aztán lefeküdt. Fáradt volt, de nem tudott mindjárt elaludni. Hedermann őrnagy, Runz, Steiger százados, Wedderkop, Tomas (Latte aznap említette), de Wede közlegény, Gnüssel, Wahler, Dusch és isten tudja, hogy is hívják őket: a hóban elmaradtak arcai rajzották körül. Lao-Cse bölcs mondásai... És a különben józan és korrektül katonás Unschlicht kis társaságot gyűjt maga köré, és az „Erős várunk"-at énekli velük, furulyakísérettel... És Voroponovo, a vagonváros, dugig beteggel és fosztogatókkal... de neki, neki van még egy csoport éhező, de még mindig fegyelmezett és harcoló katonája, egy hűséges, teljesen megbízható tisztje, és még egy, akit már rövidnadrágos gyermek korában ismert, mikor nagybátyja először ültette egy ekét húzó ló hátára, aki emberré nőve, minden beléhelyezett reményt beváltott, és aki csaknem olyan, mintha fia volna. És mit tesz ő ahelyett, hogy ezt a csoportot összefogná, megtartaná azokra az időkre, amelyek ezen a poklon túl következnek, egyszer eljönnek? Ahelyett, hogy megőrizné embereit a halálon túli, emberségesebb célra, az első vonalba vonultatja őket, újra meg újra tűzbe küldi, hogy a háta mögött felszálló és az égre bűzlő dögszag még terjenghessen valameddig, még sűrűsödhessen... Egy Enders, egy Döllwang és nem ők egyedül: miért küldenek ilyen embereket ide a katlanba? Nem úgy fest-e a dolog, mintha Sztálingrádot alkalmas vesztőhelynek tekintenék?!

„Sztálingrádon túl", – ilyesvalamit mondott az az otorvanovkai orvos... Sztálingrádon túl: mit jelent ez? Hol a Vezér, a tábornokok szava? Hol a szilárd pont, amelyen állva a hibás számítások, az ostoba elbizakodottság, az embert semmibe vevő erőszak világa kiemelhető sarkaiból?

Harminc év, az első világháború, a második világháború: nem mi készítettük-e elő az elsőt, a másodikat, nem tettünk-e fel mindent egy kártyára, nem nyomultunk-e diadalmasan a Volgáig, nem gondoltuk-e, hogy a jogot egyoldalúan a fegyverek sikere szabja meg?

Egyoldalú világnézet. Szerencsétlen hiedelem.

Ki sugalmazhatott nekünk ilyesmit, milyen szűkagyú, kapzsi érdekeknek szolgáltunk, áldoztuk fel népünket? Sztálingrád kellett tanulságul? Sztálingrádon túl: harc a katonai, nemcsak a katonai bűnök ellen. Hosszú tévút ellen. Elsősorban önmagunk ellen. Harc, foggal, körömmel, szakadtig. Vilshofen álomba merült. Hosszú ideje először igazi fedél alatt, köpeny nélkül, zubbony nélkül, csizmáját levetve.

Már napkelte előtt fönn állt a víztoronyban, telefonhuzalok, bemérő műszerek, fejhallgatós műszerészek között, és leste a pirkadatot. Éjszaka jelentések futottak be: Pityomnikot feladták, a körvasút melletti vonalat hátrább vonták, Latte, Döllwang, a szomszéd Enders az orosz állásokban észlelt mozgásról jelentett egybehangzóan: szovjet támadás áll küszöbön. Vilshofen délnyugat felé nézett. Onnan kell jönniük, ott állnak – és úgy rémlett, mintha a hóban és párában széles félkörben felsorakozva látná az orosz páncélosokat.

Mellette Buchner őrnagy. Ismerős arc. Kletszkajánál egy éjszaka együtt aludtak a bunkerban. Buchner üzemanyagról beszélt egy hadnaggyal. – Ha itt megint hátrálnunk kell, akkor sötét a helyzet, akkor a nehéz gépágyúkat eldobhatjuk – mondta a hadnagy. – Kizárt dolog! Menjen Verhnajába, Jelsankába, Mininába, járja végig az összes törzset. Vigye magával Januscheket, az találé-

kony ember, az kiszagolja a benzint. Üzemanyag kell, különben el vagyunk veszve! – Vilshofenhoz fordult: – Csak tudnám, minek küldtek ide. A nyugati fronton, ahonnan elvontak, rés maradt, és itt aligha fogunk akár egyet is betömni. Csaknem minden üzemanyagunkat elhasználtuk az úton, és alighanem ez lesz az összes eredményünk. Mi van, Loose?

A segédtisztje lépett oda: – Jelentem: a páncélos hadtest. Megváltozott az ütegek elhelyezése.

Buchner a telefonhallgatóért nyúlt:

– Igenis... Mi? Kapcsolja a főnököt! Akkor az első helyettesét! Légvédelem közelharcban? Megőrültetek? 2000 méterre tüzel leghatásosabban! De ezredes úr! Akkor úgy lövik ki a lövegeimet, mint a verebeket!

Vilshofen értette, miről van szó. Igaz, hogy az emberei gyönge vonalának támogatás kell, de ugyanúgy igaz, hogy a legelső vonalban légvédelmi lövegek tüzet se igen nyithatnak majd, vagyis nagyon kétes a segítség, amit nyújthatnak.

– Értettem! – mondta végül Buchner. Úgy hangzott, mintha azt mondta volna: „Kinyalhatjátok a seggem!"

Harc a katonai elmebaj ellen. Az is kell, de ez nem az a harc volt, amelyre éjszaka gondolt. Hol a parancsnok, hol a tábornok, hol az, aki megelégeli a gyalázatot, megadja a jelet az engedelmesség megtagadására, vagy hol, ha ez a jel még mindig nem jön, a nép, az ember, aki a hamis vezetőt félrelöki az útból és saját elhatározásából cselekszik? Hol a zendülés, az elszántság, a harag? Hol a nép? Annyira kiégettük a lelkét, hogy már lehetetlenség talpra ugratni? Vilshofen embereinek díszmenetében csak kiégett arcok, nem csillan fény a szemekben, se remény, se kétségbeesés, semmi.

Semmi.

Szürke nap. Délkeletről a pusztából és a Volga-könyök felől könnyű szél. Egy világító rakéta, nem fehér, hanem vöröses-sárga szállt fel a puszta fölött, aztán a második, majd a harmadik. Vilshofen és a tüzértiszt a voroponovói

víztornyon, Enders ezredes a gyárkéménybe vágott kémlelőrésen át, följebb északnak Steimer őrnagy, a körvasúttól nyugatra Keil, az összes figyelő a 44-es megállótól Voroponovóig és tovább Peszcsankáig, a Volgáig a német vonal Sztálingrádtól délre a Volga-partra támaszkodó szárnyáig, mind látta ezeket a rakétákat. Vilshofent ezek az égen szétpukkanó csillagok és az egyidejűleg villogni kezdő tüzérségi tűz megszabadították gyötrő gondolataitól. Műszerek, távmondatok, bemérések, parancsok összjátéka lekötötte egész figyelmét, döntéseket követelt.

Nem maradt mód kérdezni, csak a harc maradt.

A gépezet forog, ha üresen forog is. A távolságmérő távolságokat mutat, a parancsnok megfigyelt tüzérségi állásokat jelöl be térképébe, ha nincs is lőszere az ellenséges ütegeket leküzdeni. Ha csak annyija van, amennyivel a vonala elleni tömegtámadáskor páncélosok vagy előnyomuló gyalogság közé lőhet.

Percek múltak, az orosz tüzérség dübörgése egyetlen hosszú morajlássá nőtt, és a füstgomolyok, torkolattüzek füstlabdái egyetlen szembehömpölygő felhővé dagadtak.

Vilshofen a távcsövön mozgást figyelt meg a hóban. Páncélosok kiinduló állásában hó porzott fel.

– Őrnagy! Nem látja?

– Látom.

– Akkor csapjon közéjük!

– Nem tudok. Nincs lőszerem.

Újabb percek múlva orosz harcirepülők csaptak ki a felhőkből, egy raj. Motorzúgás. Bomba, felfröccsenő föld, a vagonsorok fölött fekete füst. A légvédelem pedig hallgatott, a csöveket föl sem csavarták: földi harcra, páncélosok elhárítására kellett a lőszer. Buchner tehetetlen dühvel markolászta a figyelőállás vaskorlátját, mereven bámult a füstbe. Figyelőállás! Mit kell itt megfigyelni? A saját pusztulásunkat! A füst sűrűbb lett, tömegei a helység felé úsztak, magasan feltorlódtak, a víztorony magas kilátója mint gondola úszott a sötét tengeren. Vo-

roponovóban is harsogtak a gránátrobbanások. Aztán megrázkódott a víztorony, vaslábairól leszakadt a betonköpeny.

– Jelsankát is lövik!

– Sztálingrádot is!

– Nehéztüzérség lő a Volga túlsó partjáról!

Tíz-húsz kilométer távolságból is hallatszottak a detonációk. Megszámlálhatatlan tűzfészekből örvénylett fel füst, föld, bunkertető repült föl, torlasz, utcakő, acéltengely, kazánlemez, kapcsolótáblák, garázs, lőszerraktár, üteg, ember, törzsek, fejek.

És volt a voroponovó–sztálingrádi országúton, Verhnaja-Jelslankában egy bunker, és a bunkerban a megsemmisült déli front vezénylő tábornoka, Jänicke ült. Az ő bunkere is remegett a gránáttűzben. Aztán közel, bomba csapott be, az ajtó felpattant, hó, föld, lécdarabok röpködtek. A tábornok megtapogatta az arcát, a kezét nézte, véres volt. Percek alatt intézkedett. Hívatta az orvost. Hívatta a Cebenkónál szétvert hadosztály parancsnokát. A legényét. Kapcsoltatta a hadsereget. Az orvos bekötözte a fejét. A tisztiszolga becsomagolt. Két óra múlva szikratávírón megérkezett a szárazföldi erők személyi osztályára a jelentés, az osztály főnöke megkapta a parancsot, hogy repüljön haza. A gyaloghadosztály parancsnoka megkövült arccal vette át a hadtest (két szétvert hadosztály) vezetését, egy tűzerejét vesztett tüzérhadosztályét és egy román hadosztályét, amelynek tüzérsége se maradt, kézifegyvere is alig. Jänicke elhagyta a bunkert, hogy Gorodiscsébe menjen és kirepüljön. Az új parancsnokló tábornok koros, ősz hajú ember, a vezérkari urak a fejüket csóválták, jelentős pillantásokat váltottak.

– Súlyosan megsebesült? Mi történt tulajdonképpen?

– Deszka horzsolta a fejét.

– Ezredtársa volt valaha a személyi osztály főnöke. Sima ügy.

És volt a sztálingrádi áruház romjában egy Carras nevű ezredes. Megmosdva és frissen borotválva (a vizet olyan kútból, olyan utcán kellett hordani, ahova beláttak az orosz mesterlövészek) belépett a „szobájába". Még egy pillantást akart vetni a befagyott Volgára, mielőtt elindulna a gumraki repülőtérre. Egy órája rádióparancsot kapott: „Carras ezredes térjen haza, tegyen jelentést Berlinben." A folyam fölött jelzőrakéták lobbantak, a túlsó parton látni lehetett a messzehordó ágyúk torkolattüzeit. Aztán – tízig számolhatott volna Carras – egy toronyházba becsapott egy 24 cm-es lövedék, robbant, beton, vasgerenda, bádog, félfa repült, tíz másodpercre megszűnt a világ, az utazás Gumrakba, a repülőút Berlinbe, a személyes jelentéstétel. Mire Carras be tudta csukni ordításra tátott száját, és megfeszíteni beroggyant térdét, csak egy újabb kéményt látott a szomszédos toronyház helyén. De már földerengett újra az út, a repülés, a földi erők főparancsnoksága, Margot és Margot pillantása – nem, nem álmodó és mégis pogány derűs szemekbe kell majd nézni, egy merev szempárba kell, úristen: a főparancsnokságnak a helyzetről jelentést tenni annyi, mint magának a Führernek. Újabb robbanások rázták meg Carras alatt a födémet, és amikor a füst eloszlott, ismét csak egy kéményforma rom állt egy következő ház helyén, gerendák meredeztek belőle, egyen egy fölnyársalt test lógott, a harmadik emelet magasságában falon, gerendákon annak a néhány gyalogosnak a holtteste, akik épp előbb vonultak el a ház mellett, és ebben a pillanatban nézett Carras szembe a Führerrel, még soha ilyen közelről.

Az áruháztól nem messze a városi csatornahálózat egyik gyűjtőmedencéjében Wedderkop főhadnagy, Lachmann őrmester meg egy csapat elszánt fickó ült ezalatt. Nemrég tértek vissza éjjeli portyáról, ettek-ittak, a bőséges reggeli maradéka még előttük, középen egy fonott butykosban pálinka. A föld a búvóhely mélyéig rengett, de ők egy csajka italt adogattak körbe, egyikük szájharmonikát fújt, egy másik fésűn kísérte, a többi gajdolt.

Wedderkop már kiheverte az agyrázkódást, csak végképp határozatlan maradt, nem tudta, hogyan szabaduljon a bandától, s most együtt gajdolt a többivel. Addig, amíg egy hatalmas robbanás be nem szakította a boltozatot, porfelhőbe nem borult minden. Csak Wedderkop és Lachman ásta ki magát a romok alól.

Ugyanekkor Tomas százados Hartmann tábornok bunkerfalujába törekedett a kis páncélautón, mellette az ősz, felhasadt arcú törzsőrmester. Egy gránát légnyomása kivetette a kocsiból Tomast, és mire kikeveredett a mély hóból, mire egyet szusszanva körülnézett, nem volt se kocsi, se törzsőrmester, se sofőr. Tomas gyalog indult tovább.

Ezalatt a Hartmann-bunkerok körül válogatott, hórihorgas fickók álltak őrt. Az egyik bunkerban tábornokok és ezredesek közt egy szikár úr állt, mellén két világháborús kitüntetései, fél arcában ideges rángás. A mennyezetről víz csöpögött, az asztalon csörömpöltek a poharak. A szikár úr elhallgatott, a neszeket figyelte. Aztán folytatta, amit megkezdett: – Megítélésem szerint az összeomlást már nem lehet megakadályozni. Ma éjjel egyetlen Heinkel 111-es röpült be: nevetséges teljesítmény. Nehéztüzérségi lőszer nincs, az üzemanyag arra sem elég, hogy a minimális mennyiségű anyagot az alakulatokhoz kiszállítsuk. – A közelben újabb gránát robbant, a poharak ismét táncoltak az asztalon, a faburkolat mögött pergett a föld. A szikár úr rángatózó arccal fordult a vezérkari főnöke felé, távmondatot diktált: – Erőd nem tartható tovább. Ezért először: előkészített kitörést rendelek el délnyugati irányba. Másodszor: különleges képzettségű tisztek névsorát közlöm, kirepülésükhöz gépek biztosítandók. Saját személyem nem veendő számításba.

Gumrak és Gorodiscse között egy behavazott veremben Stetten rádiós hadnagy távbeszélőn vette ezt, szikratávírón adta tovább. Egy résen kipillantva sűrű fekete füstöt látott gomolyogva szállni az égen.

Eközben az arcvonalával északnak és a Volga felé for-

dult hadtest parancsnoka a hóban gázolt. Álla borostás volt, ősz haja borzas, előkelő lovastiszti termete eltűnt az álcázó lepel alatt. Tüzértábornok volt, a lövegei hallgattak. Egy hóba taposott nyomban elment az országútig, ott megfordult, visszatért. Egyszer tiltakozott, mint az öt vezénylő tábornok egyike, a sündisznóállás ellen, felszólította a hadsereg parancsnokát, hogy a Führer parancsa ellenére is törjön ki nyugat felé. Azóta majdnem hatvan nap telt el, és a síkon mindenfelé megfagyott holttestek hevertek, már nem temette el őket senki. A horhosba, a bunkeréhez visszatérőben két katonát látott meg, térden, az egyik átkarolta a másikat, biztatta: – Ne feküdj le, August, mert akkor nem kelsz föl többé, akkor véged – de a másik lefeküdt, emez pedig térden görnyedezve a havat markolászta mellette. A tábornok összeszorította a fogát, és hirtelen neki is megjelent egy arc, egy húsos orr, egy merev szempár, aztán hirtelen az apja jutott eszébe ennek a hatvan éves embernek: fiatal századparancsnok volt még az apja, amikor a fölsorakozott század előtt kardot rántott egy ezredesre, aki megsértette az igazságérzetét.

A 107-es magaslaton ugyanekkor Holmers őrnagy állt, egy önjáró tüzérüteg parancsnoka. 22 éves volt, amikor Németországban fölrepült a horogkeresztes zászló, 22 éves és jogász (tengerhajózási és kereskedelmi jog érdekelte), az idők szelét és diáktársait követve belépett az SS-be, aztán ismét az idők szeléhez képest jó széllel szabadulni igyekezett az SS-ből, amellyel torkig volt, és így lett katonatiszt. Ez a pálya azt jelentette, hogy a hamburgi hajótulajdonos és külkereskedő fia végleg szakított egy előre kijelölt másik pályával. Azt viszont nem látta be, nem ismerte el, hogy az ő esete általános jelenséget példáz, hogy a Hitler-rezsim gerincét törte a német világkereskedelemnek. Ahogy korábban tengeri és kereskedelmi joggal foglalkozott, úgy most ballisztikával, és ilyen irányú alapos tanulmányai tették tüzérré, előbb Franciaországban, utóbb keleten, így jutott Moszkva elé, végül Sztálingrád elé, a 107-es magaslatra, minden lövegének

minden kereke agyig hóban, lőszere és embere alig, üzemanyaga semmi, ő maga tulajdonképpen csak lövegek, lövegtalpak, vontatók állomány-nyilvántartója. Alakulatának a fele azóta a gyalogságnál, létszámfeltöltésül, másik fele leharcoltan a bunkerokban. És miközben most tombolt a tüzérségi össztűz, amelyre válaszolnia nem volt mód, a hadosztály jelentkezett telefonon: – Holmers, egy órára nyilván átadhatja a parancsnokságot! – Igen, át. – Ott magánál a Tatársáncon nyüzsög a sok ember. – Igen. Sztálingrádba nem eresztik be őket, itt gyülekeznek. – Különleges parancsom van a maga számára, figyeljen! – A vonal túlsó végén valaki részletezte a különleges feladatot, Holmers csak kurta igenis-igenisekkel válaszolt, és végül ugyanolyan hangsúllyal mondta, mint az arcvonal túlsó végén Buchner őrnagy: Értettem! Aztán leült és azt gondolta: Eszem ágában sincs, nem ezért vagyok itt. De a parancsot végre kellett hajtani: Holmers beszólította a szolgálatvezetőjét. – Különleges feladat a hadosztálytól, Kunze. Átfésülni a sáncot, kiszedni a harcképeseket. – Jelentem, aki ott van, mind beteg, fagyásos, leharcolt. – Menjenek ki Schulte ütegparancsnokkal, szedjenek össze annyi embert, amennyit bírnak! – Egy óra múlva Holmers megszemlélte a fölvezetett állományt. Utas-, teher- és kivándorló-szállítással foglalkozó hamburgi és brémai üzletemberek közül jött Holmers, olyan szemmel mérte föl a megszemlélteket. Nyomorultabb népet még nem verbuvált ennél kivándorlási ügynök, nyomorultabb még nem nyüzsgött fedélzetközben. Céltalanabb cél felé se hajózott, ennyire áru se volt.

A Tulevoj-szoros bunkerében ezalatt Gönnern, Damme, Lundt ülte körül az asztalt. Fejük fölött egy kifeszített sátorlap, furcsa baldachin: a közelből négy csőből tüzelt egy 15-ös löveg, a mennyezetről nem víz csöpögött, hanem rögök potyogtak.

– Jártam a hadtestnél – mondta Damme. – Unschlicht tényleg a vermében kucorog és furulyázik. Egy nehéz darabot gyakorol, azt mondja, és hogy ez koncentrálást ki-

ván, meg az idegeket nyugtatja, és amíg a tüzérségi tűz tart, úgy sincs mit tenni.

– Ha tudnék, magam is furulyáznék – mondta Gönnern.

– Lassan mindenki becsavarodik – vélte Lundt, de sürgősen hozzátette: – Ezredestől lefelé. Erről jut eszembe: Henkel százados előkerült. A Tatársáncról hozattam ki egy főhadnaggyal.

– Szedett-vedett nép verődött össze ott is, úgy hallom.

– Ahonnan Henkelt kihalászták, ott magam is jártam: kezdetleges fedezék volt, vagy negyven fő benne, tiszt, írnok, negyvenen aluli talán egy sem, mind züllött, koszos, az egyik épp egy dögből kivágott lómájat hozott, amikor odaértem, valamilyen ócska bádogdarabon megsütötte. Adhatnának a tisztaságra, mondtam nekik, mire az egyik azt mondta: Ugyan mi célja még? Mit szólhat ehhez az ember?

– Förtelmes állapotok – bólintott Gönnern. – És hol az a Henkel?

– Kiküldtem az első vonalba, de meg sem érkezett, megint eltűnt. Látni se akarom többé, csak azt kérdem: minek küldenek ilyeneket ide a katlanba? Az az ember még nem szagolt háborút, egy nyomdában ült, nyomtatta az űrlapokat.

Tulajdonképpen a tábornokká előléptetett Vilshofent várták, de ő késett. Kinn lőni kezdett a saját üteg. Damme fölnézett:

– Ha oda-odafröccsentünk, nem oltjuk el a tüzet. Gyalogsági támadáshoz kellene a lőszert tartalékolni. Ámbár mit tehet az ember? Vásárra viszi a bőrét, aztán elesik. Csak tudná, miért? Mondja meg, Gönnern: miért?

– Csak azt tudom, hogy harcolni kell. Mást nem tudok.

– Mondja, hogy volt az a vén Blücherrel Radkaunál?

– Elfogyott a kenyér meg a muníció, erre letette a fegyvert.

– Lám!

– Csak tudnám, hol késik Vilshofen. Kikapcsolódásul bridzsezhetnénk egyet.

Nyílt az ajtó, de nem Vilshofen lépett be, hanem Koog, a Damme-hadosztály lelkésze. Damme ránézett:

– Nos, előkerült azóta Kaiser? – Az a katolikus tábori lelkész volt. Koog bólintott:

– Voroponovónál látták. De másért jövök. Krämer közlegény dolgában.

Krämer elhagyta az őrhelyét, elbújt egy romos majorban, harminchat órát aludt egyfolytában, halálra ítélték. Odakinn vadul tüzelni kezdett az üteg, Koognak ordítania kellett a dübörgésben:

– Beszéltem vele, tábornok úr! Az ítéletet nem szabad végrehajtani! Az az ember beszámíthatatlan, butaságokat fecseg össze, mint a gyerek, és már napok óta, mielőtt az őrhelyét elhagyta volna. Az 51. paragrafus alkalmazandó!

Damme tehetetlenül vállat vont.

Krämer eredetileg a páncélosoknál szolgált. Az alakulatát Kletszkajánál nyugatnak szorították, ő maga néhányadmagával keletnek vetődött, a katlanba, egy szál pisztollyal, a lábán szakadt gumicsizma, a lába megfagyott. Akkor közelharc-különítménybe osztották be.

– Már onnan megszökött.

– Formai ok is van! Nem a mi állományunkhoz tartozik!

– Begyűjtötték és ide osztották be.

– Ez az ember nem beszámítható, tábornok úr! Amellett felesége van, két gyereke, és még föltisztulhat az agya, még fiatal.

– Százával vannak, akik elhagyják az őrhelyüket. És a nép úgy ki van merülve, hogy igazában már senki se beszámítható. Nem tehetek róla, hogy a hadtest épp ezt az egyet szemelte ki.

Koog nem ért rá vitatkozni, a kivégzőkülönítmény már útban lehetett. A horhos túlsó végére szaladt, Unschlicht hadtest-vezérkari főnökhöz. Az letette ugyan

a furulyát, de aszkéta-arcát nem fordította el a 17. századi egyházi ének kottájáról, és Koog érveire csak azt felelte: – Nincs a hadseregben, aki ne akarna harminchat óra hosszat aludni. Vagy még tovább. Következésképpen szükséges az ítélet végrehajtása.

Koog reszkető térddel lépett ki Unschlicht bunkeréből. Három föltűzött szuronyos embert látott egy törzsőrmester vezetésével a felé a verem felé haladni, ahol Hermann Krämer, a huszonnyolc éves banktisztviselő a sorsára várt. Koog sietett, hogy még odaérjen. Krämert kivezették, Koog mellé állt. Mögöttük a törzsőrmester, a három embere, leghátul a hadbíró. Nem kellett messzire menni, Krämert két bunker közé, egy hófal elé állították. A toprongyos alakon semmi sem emlékeztetett a hajdani banktisztviselőre, az íróasztalánál, üvegablak mögött dolgozó emberre.

– Megvártam volna még a kenyérosztást – dünnyögte. – És, mondja, tiszteletes úr: egyenest az égbe jut az ember, vagy ott is várni kell, és nem lesz élelmezés? – Koog dadogott valamit. Hogy nem üzen-e valamit Krämer a családjának? – A feleségem Ilse – mondta Krämer –, a két gyerek, Ilse és Gustl. Előhúzott egy csomag levelet: – Ezt küldje vissza. Negyven kiló voltam a végén: ha megírhatja.

A hadbíró fölolvasott valamit, aztán összehajtogatta a papírt. A három katona vállhoz emelte a fegyverét, a puskatorkokból némi kék füst lebbent el, hallani semmit se lehetett, mert az üteg most egyfolytában tüzelt. A különítmény elvonult, a hadbíró elment, Koog lefogta a halott szemét. Aztán hátizsákkal, rákötött pokróccal jelentkezett a parancsnokságon, átvezénylését kérte a Steimer-harccsoporthoz.

– Ha mindenáron a legrohadtabb helyre kívánkozik, én nem állok útjába, Koog – mondta Damme.

Ez mind aközben történt, mialatt a szovjet tüzérség ezer meg ezer tonna gránáttal verette a katlant.

Harminc percig tartott a bombázás. Utána három és fél óra hosszat az akna- és rakétatűz. A sötétség beálltáig még három óra volt hátra – három óra gyalogsági és páncélostámadás. Döllwang és Latte emberei az előző támadásokból már tudták, mire jó a bunker, a fedezék. De amikor most rájuk zúdult a tüzérség tüze, elhagyták az éjjel elfoglalt bunkerokat és állásokat és a mögöttes terepen kerestek menedéket. Onnan látták, hogy röpülnek a levegőbe bunkertetők, fedezékek és drótakadályok. Így csekély veszteséggel kerültek ki a tüzérségi tűzből. Annál többe került az aknavető- és rakétatűz: az állomány felébe.

Három és fél óra aknatűzben: tudható, mi az.

Döllwang tudta, hogy az az ember, aki szakadatlan vijjogásban, süvöltésben, sziszegésben és a repeszek záporesőjében lapul meg, aztán fölugrik és fut, tíz közül kilenc esetben halál fia vagy sebesülten esik össze. Zászlóalj, ha aknatűzben elveszti a fejét, kilencven százalékos veszteséget szenved. Ha barázdákban, gránáttölcsérekben kitart, három százalékos veszteséggel megússza. Döllwang ismerte az elméletet, és tudta, hogy az ember, ahelyett, hogy felugrana, kapaszkodjon kézzel-körömmel a földbe. De nemcsak a kezével, a fogával kell belekapaszkodni a földbe. Most volt alkalma az ilyen támadások demoralizáló hatását a saját idegein tapasztalni, a kisujja rángatódzásától egész idegrendszere teljes elernyedéséig és a pánikszerű felugrásig. Fekete rajokban szállt az akna, halfarka villogott, jobbra-balra robbant, Döllwang egy szűk lyukban szorongott, mind a két válla a földön. Másodmagával. Arc arc mellett a földre borulva. A másik Gnotke volt. A többiek öt méterrel, tíz, ötven, száz méterrel távolabb, szétszórva. Senkit se lehetett látni: a szűk lyuk pereme volt a szemhatár, a lakható földé. Döllwang ujjai remegtek. Valaki átbukott az önuralom határán, közvetlen közelben fölordított. – A tüdejét érte – súgta Gnotke, az ordításról megismerte a sebesülés nemét. A sebesült ordítása hörögve elhalt, Gnotke köpenye bő

ujjába dugta a kezét, nem mozdult. Nyugodtan lélegzett. Izzó szilánkok söpörtek el a tölcsér fölött a talaj szintjén, olyan élesek, hogy nyáron lekaszálták volna a füvet. Egy leesett, megpörkölte Döllwang köpenyét. Gnotke nyomban kinyitotta a szemét, ujja hegyével megfogta a szilánkot, kipöckölte a hóba. Ebben a pillanatban vette észre, milyen állapotban van a százados. Rángatódzik, a szája nyitva, két szorosan összeharapott fogsora vicsorog. Ez hagyján, de a meredő szeme! Félórás pergőtűz, egy órája aknák zuhogása: mikor lesz vége?! Meghalni vagy megőrülni! De ez így nem igaz, ez csak elmélet. Még sok fokozata van a félelemnek: reszketés, érzéketlenség, görcs, ima, bevizelés, mindez előfordult öregebbek közt is, de leginkább azok közt, akik tegnap még mögöttes szolgálatban álltak. És az még nem a legrosszabb, ha valakinek tele lesz a nadrágja. Aknatűzben kapkodni a fejet, azután rémülettől bénán, megmerevedve, mozdulni se bírva szembenézni egy szuronyrohammal Gnotke ilyet is látott – ez még sokkal rosszabb. És ez a százados, Gnotke tudta, tegnap még egy berlini irodában ült. És Gnotke nem volt már az a részvétlen szemlélő, aki Dingelstedt szemében meglátta, mi fog következni, és mégsem mozdította meg a kezét, hogy a sorsnak útját állja. Most az volt, aki kihúzta Gimpfet a veremből. Bár az ok nem volt ugyanaz. Ott attól félt, hogy egyedül marad. Itt már nem félt. Ez valami más volt.

Döllwang nem tudta, hogy félig eszméletlen. Ez csak akkor rémlett fel benne, amikor egy kéz érintését érezte, és egy arcot kezdett látni. És különös: egyidejűleg a nagynénjét is, piszkos katonaarcot, egy szürke szempárt látott, de egyidejűleg aki reggelinél hirtelen rá tudott nézni, és olyankor ő szégyenkezve mondta: Bocsánat, másutt járt az eszem, nem figyeltem. S ettől most magához tért, válaszolt arra, amit nem is hallott:

– Igen, alighanem mind új, aki kiszalad. Igen, ez mind új, hátul nem volt része ilyesmiben. Igen, piszkosul nehéz. – Gnotke visszahúzta a kezét:

– Aki kiugrik, annak vége.

Töredezett beszélgetés volt ez a nagy zúgásban, de mégis kapcsolat, egy kéz, amelyet odanyújtottak. Már úton volt pedig a semmibe.

Néhány méterre onnan Stüwe, olyan szűk gödörben, hogy csak guggolhatott benne, lesunyt fejjel. Neki nem az idegeivel volt baja, akárhány akna sivítását, robbanását is bírta volna, csak az izmai lázadoztak. A lábát nem nyújtóztathatta meg, kínjában a fejét ingatta, aztán a bütykét forgatta, a kezét csuklóban, és átkozott hideg is volt: a végén, gondolta, dagadt lábbal, merev tagokkal várhatja az ember a szuronyrohamot, rohamozhat maga is. Még távolabb August Fell kuporgott, ő már nem imádkozott, nem ígért adományt az egyháznak, testileglelkileg menthetetlenül eltompult. Még tovább a gyönge hólyagú Liebsch ült egy zsugorító sírban, ő is kábán, sorsot-istent nem kérdezve, egyetlen belésulykolt gondolattal a fejében: ki kell tartani, ki kell tartani. A negyedik gödörben az újak egyike lapult, nem is katona: berlin-schöneweidei lakatos volt Robert Rebstock, aztán Dubinszkijban dolgozott a járműjavítóknál, Jezsovkáig futott a menekülők közt, ott feltartóztatták, bevágták egy alakulatba. Most a gödörben ült, a lába közt puska, köpenye zsebében töltény, körülötte meg zúgott, üvöltött, összedőlt minden, aztán mozdulni mégsem volt szabad. Egy Hans, egy Lisbeth, egy Hitler, sok orosz, egy Lotte kóválygott a fejében: Hans tette jól, ő otthon maradt a gyárban, most művezető, egy csoport oroszt dirigál, Lisbeth meg, a húga a Bibliát bújja, az ember csak nevette, hogy szektás, aztán, lám, itt az üvegből való tenger és a sírás-rívás és fogak csikorgatása, de igazán, valóságosan, nem megírva, a Hitlertől pedig meg kell veszni, mert enni nincs mit, legföljebb havat, ő meg azt mondja, kivág minket innen, de nem tesz semmit, csak azt mondja, vegyünk példát róla, közben az a rengeteg halott, és aki csak megmukkan, az megnézheti magát. És ha az ember meggebed itt, akkor a felesége hozzá megy Hanshoz, az istenit, de

talán igaza van, meg Lisbethnek is igaza: adni kellett volna a ruszkiknak egy-egy falat kenyeret, egy cigarettát, mert most szétverik a fejét, végül, de hülye is volt az ember, amikor hitt ebben a baromságban. Még messzebb, más gödrökben Altenhuden, Gimpf, Liebich, Wilsdruff, Riess meg újak. Altenhuden a huszonhat évével olyan vén, mint egy ezeréves, korhadt fa. Gimpf elhatározta, hogy egy lépést se többet, abban a gödörben marad, ott hányják majd rá a földet. Liebich tűrőképessége végét járta, ő két keze közé szorította a fejét, a fejvédője alá nyúlkált, nézte, mennyi haj marad a kezében. Wilsdruff elfelejtette a nevét, Riess káromkodva esküdözött, hogy ez az utolsó pergőtűz és aknatűz, ha ennek vége, ő önállósítja magát, elegen teszik, és van a teherautókon elég zabálni való.

Altenhuden Gimpffel ült egy gödörben. – Honnan ez a fasza szőrmecsizma – kérdezte. – Gnotkétól. Fagyott a lábam. – Hol fújta meg? – Nem fújta, az ezredestől kapta. Az most botosban jár.

Fagyos rög esett be közéjük. Altenhuden érte nyúlt. Cédula volt rákötve, a cédulán ez állt: Ha a tűznek vége, maradni. Ha páncélosok jönnek, átengedni őket. Nem tüzelni, megvárni a gyalogságot. Közel engedni. Tűz csak parancsra! Altenhuden átdobta a rögöt Liebschnek, az tovább, így jutott a parancs Fellig, Wilsdruffig, Rebstockig. Döllwang adta ki, ő még messzebbről kapta: a víztoronyból, Vilshofentől. Küldönc hozta egy horhoson át, onnan egy futóárkon végig, onnan rögre kötve hajították a tűzvonalba.

Altenhuden és Gnotke és Fell meg vagy százan régiek és újak, akiket Döllwang vezetett, és vagy százan, akiket Latte, három és fél óra hosszat lapultak aknatűzben. A test apránként tompul el. A gyomor fölpuffad, aztán összezsugorodik, a hólyag már nem feszül, az agy olyan, mint a föld. Ki gondol még egy régebbi életre, vagy Hitlerre vagy egy Lottéra és arra, vajon férje halála után férj-

hez megy-e. Aki ilyenre gondol, az, mint Rebstock lakatos, már régen felugrott, és szilánkok aprították föl.

Három és fél óra hosszat acél és tűz zuhog. Vége? Ég és föld megmerevedik. Nem lélegzeni, kicsivé kucorodni.

Aztán érces dübörgés, lánc-csörömpölés, forró olajszag, sötétség, hó, rög hull a gödörbe: páncélosok robognak el a gödrök fölött. Nagyobb gödör legyen, amely előtt páncélos megtorpan, megfordul a saját tengelye körül, gödröt, embert, havat tipor.

Újra csönd. A tüzérségi tüzet hátrább vonták. A csönd addig tart, míg embereket nem hallani. Szerelvény zörög, csajka, ásó. Ordítás harsan. És most fel! Mozdítani a megkövült tagokat, zsibbadt lábon megállni, szaladni! Kézigránát, géppisztoly, megfagyott ürüléktől kemény nadrágfenék, ordítani, ahogy a torkon kifér:

– Hurrá!

– Gurá!

Gnotke, Gimpf, Döllwang, ukránok, kozákok. Fell és egy üzbég. Altenhuden, Liebsch, Riess, kalmükök, szibériaiak, oroszok, fehéroroszok.

– Gurá!

Tűz fröcsköl, koponyák repednek, az oroszok a derékszíjhoz, a hasukhoz szorítják a géppisztolyt, kilövik a tárat, eldobják a géppisztolyt, rohamkést rántanak, Latte hadnagy a hóban fekszik. Voroponovo felől egy üteg tüzel, Vilshofen fogadja az áttört páncélosokat. Latte leejti a fejét, meghal.

– Tűz!

– Tűz!

Így jó, helyes, mindent bele!

Nem Vilshofen volt, Buchner őrnagy gépágyúi és egy 15-ös üteg ágyúi lőtték ki utolsó gránátjaikat.

Vilshofen a víztoronyban állt. Még akkor is, amikor a síkra már ráterült az éjszaka. A harcvonal sötétedésig kitartott. Latte meghalt, a harccsoport fele elesett. Egy véres csoport tért vissza.

Döllwang százados, Hanke őrmester, Gnotke tiszthe-

lyettes és negyvenkét fő. Még néhányan, utóbb besántikálók. Így festett a Vilshofen-harccsoport. Így az Enders-ezred is, a tovább északnak fekvő csoportok, a Steimer-harccsoport, a Keil-harccsoport. Ilyen nagy vérvesztesége volt a 297. és a 371. gyaloghadosztály maradékának, amely Peszcsankánál harcolt. Akkor éjjel mind a körvasútig szorultak, hogy ott új állásokba vonuljanak. Az új vonal, amely ezúttal kialakult, már vékony gyűrű volt.

3.

Január 22-éről 23-ára virradó éjszaka, a kalmük pusztán, Voroponovótól délre. Egy sínpár fut a fehér síkon. Város és födél van elérhető közelben? A töprengés nehéz a robbanásoktól, hidegtől, éhségtől kába fejnek. Előző éjjel volt-e, vagy már sok idő telt el azóta? törmelékhalmok közt, besüppedt tetők és vasúti kocsik mellett haladt el az ember. Aki letévedt az útról, az elmerült. Mint a tengerben. Mozdulatai kapkodókká váltak, már nem lépdelt, olyanformán mozgott, mint aki úszik. És ordított. Nem hallotta senki, csak a csillagok. Nagy, ragyogó csillag ereszkedett le, megült egy hóhullám taraján, és aszszonyhangon azt mondta: Neked nem eshet bajod, édes Albin. Nem, nem, nem, Albin. Neked nem történhet semmi bajod! Se izgalom, se düh, se szorongás, se remény, csak tompa tűrés. Érzéketlenül fáradtan, szakadásig megrakva vonult az a csapat is, melyet Döllwang vezetett. Utat tapostak, a hó befújta. Hajlatokon és hófalak közt vitt az út. A víztorony tájékozódási pont lehetett volna, de az éjszakában nem lehetett látni. Útjelzések még voltak. Már nem karók és rájuk kötözött szalmacsutakok. Azokat elhordták tüzelőnek. Most minden húsz, harminc, negyven lépésre lócsontok álltak ki a hóból, egy csupaszra faragott lócomb, medencecsont a tetején, vagy fordítva: csüdje, patája az égnek. Az egyik útjelző peckes, a másik a hóba kókadva. A Döllwang-csoport előtt Voroponovo, mögötte a senki földje (ma éjszaka még senki földje). Aki a közelharcban elszakadt a többitől, az ha utóbb elvergődött az útig és meglátta a hóból felmeredő lócsontokat, remélhette, hogy visszatalál csapatához. Ezeknek a szerencséseknek egyike Ewald Stüwe közlegény volt, másika Hans Daussig tizedes. Mikor Stüwe megpillantotta Daussigot, aki az út másik oldaláról leskelődött (senki sem tudhatta, milyen messzire szivárog-

tak már be a terepre az oroszok) először csöndben maradt, és a másik mozdulatait figyelte. Két farkas lappangása a sötétben. Utóbb körülszaglászták egymást, kerülgették, kisvártatva leültek. Az árnyék, amelyet a kékes hóra vetettek, szintén nem nagyon különbözött két tépett farkasétól.

– Mi bajod? – kérdezett Daussig.

– A karom. Bajonett. Neked?

– Az oldalam. Azt hiszem géppisztoly.

– A tieid is mind olajra léptek? – kérdezte Stüwe.

– Nem tudom. Kinyitom a szemem, fekszem a hóban, és csönd körös-körül, és nem látok senkit.

Mind a ketten hallgattak.

Daussig egyszerre nevetésben tört ki. Stüwe bizalmatlanul nézte:

– A fejedre is kaptál?

– Nem, csak eszembe jutott valami.

– Vidám dolog lehet!

– Haza gondoltam... – Nem volt vidám dolog, inkább izgató. De mit bánta már. Inkább nevetséges volt, hogy az ember mikre gondol.

– Hová való vagy? – kérdezte Stüwe.

– Berlinbe.

– Én Kölnbe. De ideje, fölkelni. Gyerünk.

Voroponovóba kellett érniük, messzebbre már nem járt a gondolatuk. Stüwe nem tudott Kölnről, ott a Gereonswallról, azt sem tudta, áll-e még az 5/c számú ház, vagy romhalmaz. Tilla gondjaitól, amelyek nyolc éven át az ő gondjai is voltak, messze elszakadt. Daussig valamikor zenész volt. Állása, lakása, bérelt zongorája a lakásban, felesége, akire végtelenül féltékeny volt. De mindez oly messze tűnt már, az asszonyt sem érte utol a gondolat.

Csak néhány ezer lépés állt előttük, de órák kellettek hozzá. Harmadik, negyedik és ötödik késett vándorral találkoztak. Végül egész csapat verődött össze és érkezett az állomásra, tapogatózott végig a sötét vagonok során.

Betegszállítót kerestek, találtak is egyet. Ábránd hajtotta őket: vöröskereszttel megjelölt, ágyakkal, takarókkal, kályhával felszerelt kocsi. Ágyak és takarók és kályha alatt kerekek, és a kerekek sínen és a kerekek egyszercsak gördülni fognak. Talán csak Sztálingrádba, de talán... ha a halál lehetséges, nem szabad-e akkor az életet is lehetségesnek tartani? Ma ott botorkáltak a vagonsor mellett, meglátták a havas vöröskeresztet. Teherkocsi, a kocsi oldalában kis ablakszemek. Az ablak mögött világosság derengett. Más vagonokból a tetőn kimeredő kályhacsőből füst szállt fel. A vagonokban laktak. De akárhol kopogtak be vagy verték meg egy fagyos röggel a kocsi oldalát, egyetlen ajtó sem nyílt, semmi sem mozdult. A bebocsátást keresők továbbtámolyogtak. Fagyos tömbökön bukdácsoltak át, nem nézték meg jobban a vagonok mellett heverő emberhosszúságú tömböket. Egy priccs kellett, fűtött kocsi, amely végül is kerekeken áll, amely, ha mozdonyt kapcsolnak elé, elgördülhet valamerre. Végül találtak egy vagont, amelynek ajtaja engedett. Vagy üres volt, vagy nem védték a lakói. Priccsek voltak benne, kályha is, eddig tehát rendben volt minden. Csak a priccseken emberek. Mozdulatlanok. Meg lehetett őket fogni, a tolóajtóhoz vonszolni és kidobni, ezzel mindig felszabadult egy-egy priccs. Volt hely mindenkinek. Egy lábsérültnek magas volt a kocsi hágcsója: előbb egy emberhosszúságú tömbre lépett, aztán arról a hágcsóra. Ewald Stüwe közlegény nézte. Daussigot is látta, a zenész négykézláb mászott föl, eltűnt a kocsiban. Stüwe előtt egy arc jelent meg, nagy orr, vízszínű szem. August Fell arca volt. Stüwe megragadta Fellt ép karjával:

– El innen! A majorba, biztosan ott vannak a többiek.

– Biztosan – felelte Fell.

Otthagyták a vagont, az állomást.

Az új fő védelmi vonal, amely különben már soha nem lett az, amely nem volt más, csak eszmei jelzés a vezérkari térképeken, Voroponovo állomást fogta körül, keresztülvágott a gazdasági hivatal udvarán s a körvasúton kívül haladt tovább északnak. A 44-es megálló után, ahol a Keil-harccsoport állt, Gumraknak fordult, azt megkerülve keletnek, Gumrak felé, hogy Gumrakot körülvéve tovább kanyarodjon el. Eszmei vonal, papíron. Az ezredek maradványaira volt bízva megállapítani, mit ér az a vonal a valóságban.

Szürkén kelt a nap. Az emberek is szürkén tápászkodtak a géhá majorjában. Egy név hallatszott, néhány szó. Pöhls őrmester vagy Gnotke intézkedett, egy-egy raj elvonult, bebújt egy pajtába vagy felmászott egy padlásra, elhelyezkedett egy földsánc mögött. Ez mind lomposan, cseppet sem katonásan ment végbe. Valóban katonás, sőt éppenséggel harcias a törzsszámvevő meg ennek a géhásai voltak. Ezeknek sisak volt a fejükön, vadonatúj derékszíj a hasukon, csípőjüket pisztoly verdeste. Őr állt a kapu előtt, az élelmiszerraktár és még valamilyen kamra előtt. És minden őr mellett egy kanna petróleum, hogyha az oroszok jönnek, felgyújtsa a raktárt, a majort. A főtörzsőrmester ide-oda futkosott, ellenőrizte az őröket, percenkint belépett a törzsszámvevő szobájába, jelentést tett:

– Jelentem, különösebb esemény nem történt!

Várt, és volt mire várnia. A hadosztálytól utasítást kapott, hogy a raktárt ürítse ki, ehhez gépkocsikat kap. A gépkocsik érkezése néhány órája esedékes volt. A törzsszámvevő ki-kiszaladt az udvarra, leste az országutat, felnézett az égre, a levegőbe fülelt, az állomás felé kémlelt, ahonnan fegyverropogás hallatszott.

Utóbb benézett Döllwanghoz.

– Százados úr...

Döllwang megnyugtatólag legyintett.

– Semmi vész, törzsszámvevő úr!

– Nem gondolja százados úr... Nem volna mégis ta-

nácsos... Hirtelen elhallgatott. Arca az acélsisak alatt olyan fehér lett, mint egy törülköző. Kinn mintha egy csapat kismadár surrogott volna a levegőben.

Ez mi?

– Egy pár eltévedt puskagolyó.

A törzsszámvevő kisietett, felhívni a főállatorvost. A szomszéd már szerzett egy személyautót, már csak egy kanna benzinre vadászott. Az udvaron egy ember feküdt, Zabel rámeredt:

– Főtörzsőrmester... Kulicke!

Az nem mozdult. Arca kék volt, halántékán vékony, vörös fonál.

Zabel törzsszámvevő már látott halottakat. Egyébként elég lett volna, ha csak a vasúti állomásig megy, ott sok is volt, fagyott, kemény, akár a talpfa. De Kulicke... hogy mellette eleshetik egy ember és nem mozdul többé! Az ő embere! Erre nem számított. Fölemelte Kulicke karját, visszaejtette.

– Uramisten!... Meghalt?

– Meghalt – szólt oda valaki. S többen odagyűltek:

– Halott. – Fejlövés. – Kitikkadt. – Meggebedt! – Valaki elvigyorodott.

Egy órával később Zabel törzsszámvevő, az őrmestere és a főállatorvos egy kis kocsival kigördült a kapun. Legjobbkor: már nem csak eltévedt puskagolyók szállongtak, már aknák verték a majort. A kocsi az országúton még nem fordult be a Carica-szorosba, amikor lángok törtek fel az épületekből. És nemcsak az a major és a szomszédos házak és romok és a voroponovói állomás voltak a célpontjai a szovjet támadásnak. A támadás az egész front ellen irányult, egyetlen állást sem lehetett sokáig tartani.

Hatvankét napja tartott ez. Még csak egy kis idő volt hátra, de azt már nem lehetett naptár szerint számítani. Azt esetleg vagonban, tele megfagyottakkal, házromban, tele elhagyott sebesültekkel, bunkerokban, tele éhhalállal

küzdőkkel. A többi hóvihar volt, derengő napvilág, egy kitört ablakból pislákoló mécsláng, sortüzek, pergőtűz.

A voroponovói állomáson nyolc vöröskeresztes vagon állt, az egyik a csupasz földön a másik a sínpáron. Ezek egyikében feküdt Hans Daussig, a harminckét éves zenész. Mindent hallott, amit a halálnak abban és más hasonló kerekeken álló házaiban hallani lehetett. Szétroncsolt tüdők sípolását, jajgatást egy darab kenyérért, egy ital vízért, lázálomban hánykolódók ordítását. A kocsi falán vastagodott a zúzmara, mennyezetéről levelesen hullott a pokrócba burkolódzottakra, belepte őket, csend lett. Daussignak golyó volt az oldalában, láz fűtötte, megóvta a gyors megmerevedéstől. A csönd sokáig tartott. Aztán félretolták a vagonajtót. A feltápászkodó alak nem volt Daussig tizedes, Daussig zenész sem, csak egy kísértet. Daussig egy vöröskatona karjába zuhant. Szánra fektették. Egy bunkerban vörösen izzott a kályha, Daussig köpenyén megolvadt a vér, Daussig meleg teát szürcsölt. Csipesz fúródott a testébe, egy géppisztolygolyót húzott ki. Amikor Daussig az ájulásból felébredt, egy résen át fényt látott. Az a rés kitágulhat, gondolta, ismét világos lehet körülötte. De nemcsak Daussigról volt szó, és nemcsak a nyolc vagonról a voroponovói állomáson, Bazarginóban is egész sora állt a hasonló vagonoknak, a gumraki kórház mellett szerelvények álltak.

Házromok maradtak tele elhagyott sebesültekkel Kravcovban és Peszcsankában, seregével sebesültek Jezsovkában, Gumrakban, Sztálingradszkiban, Gorodiscsében, a Sztálingrádba vezető menekülési utak mindegyikén. Stüwe közlegény a voroponovó–jezsovkai országúti kötözőhelyen kért felvételt: elutasították – hatvan ember számára volt hely és négyszázötvenen feküdtek ott. Kötszernek a köpenye bélését kellett kifejtenie. Belesett a kórterembe: a puszta földön feküdtek a sebesültek, szorosan egymás mellett. Ha az egyik megmozdult, a mozdulat és a nyögés végighullámzott az egész soron. A zubbonyok nyakán tetvek nyüzsögtek. Stüwe egy

darab kétszersültet kapott, aztán továbbvándorolt, egyike a járóképes sebesültek ezreinek, akik véget nem érő vándorúton voltak szanitécállomásról szanitécállomásra.

A haldoklás bunkerei soroltak a Carica-árkon át Sztálingrádig. A Tulevoj-szorosban, a Tatársánc mentén szintén Sztálingrádig. Ahonnan törzsek, tüzérség, hadtáp a nyugatról jött ellenséges nyomás miatt kikényszerült, ott szétvert csapatok maradékai, könnyű sebesültek, betegek, szimulánsok, kóborlók szállták meg a szállásokat és fedezékeket. Élelmezésnek, füstölgő tábori konyháknak, egészségügyi ellátásnak nyoma se maradt, a Sztálingrád felé vándorlók a lódögökről faragtak le maguknak húst. Fedezékről fedezékre szállásolta be magát Stüwe is, akit minden kötözőhely csak továbbküldött. Ahova behúzódott, onnan olykor halottat kellett kivonszolnia, hogy leteregethesse a rongyait-göncét, lefekhessen aludni. Ilyenkor kerített egy konzervdobozt, abba más fedezékből egy pislákoló parazsacskát, rá némi forgácsot, elszórt irodai papírt, autókerékről útközben levagdosott gumidarabot, aztán ennél a tűznél melengette gémberedett ujjait, akár másutt a többiek. Megesett éjjel, hogy alacsonyan elhúzó repülő hangját hallották meg, olyankor mindenki fölugrott, kirohant az éjszakába, lesve, hogy nem élelem-bomba hull-e a hóba, az emberek hóbordákba süppedve vergődtek ide-oda, aztán vagy üres kézzel vergődtek vissza, s nem lelték a fedezéküket, vagy tényleg ledobott egy gép egy harmincöt kilós kétszersült- és húsbombát, aztán ez-az elhúzódott vele valahova, falt, megzabált, a bunkerban aztán káromkodva hallgatta a nyögését más.

Utcányi sorokban húzódtak a sebesültekkel megtelt pincék Sztálingrádban is, már a város belsejében is, nemcsak a külső területek romjai közt. A térparancsnokság, a Vörös Hadsereg Háza pincéiben ezrével feküdt a sebesült, a Színház-pincében, az „Elesettek tere" pincéjében nyolcszáz, másutt kétszáz-háromszáz magatehetetlen, bár leginkább csak egy-két napig, aztán kivitték eltemetni. És ezek közé szorultak be a harcoló alakulatok is. Az

„Elesettek terén" volt a 4. tüzér- és a 36. páncélos lövészezred szállása, Hartmann tábornok 71. gyaloghadosztályáé, más utcák pincéiben más ezredek, szétvert alakulatok részei tanyáztak, másutt bujkálók, szökevények. Az utóbbiak miatt járőrök mindennap, sőt, követték egymást óránként, összeszedni mindenkit, aki meg bírt állni a lábán, beosztani egy kivérzett alakulatba, újra előredobni a tűzvonalba.

Egy fölbomlott hadsereg haláltusája volt ez, de a halálgépezet még mindig forgott.

Voroponovóba ekkortájt jutott el Cebenkón, Kravcovon és Peszcsankán át egy fiatalember – tulajdonképpen még Breslauban lett volna a helye, a gimnáziumban, az iskolapadban, és tulajdonképpen százszor leteríthette volna golyó, repesz, de megérkezett Peszcsankába, ahol sűrű fekete füst gomolygott az állomásépületből, égett szag terjengett, innen-onnan ordítás (emberé vagy állaté?) hallatszott, és ahonnan fegyverüket, szerelvényüket eldobáló németek, románok futottak tovább, a fiatalember velük. Amíg meg nem lelte a géhás majort.

A major égett. A törzsszámvevő szállása lángolt, a melléképületek teteje már beszakadt, egy tegnapi irodából csak egy züllött gödör maradt. A gödörben egy százados, kezében a telefon:

– Jelentem, az oroszok benn vannak Voroponovóban, tábornok úr! Bal felé, a téglagyár felé egy órája megszakadt az összeköttetésem. Jelentem, hogy az utánpótlás megérkezett, de fölszerelés nélkül, és élelmezni nem tudom. Két napja magunk is ellátatlanul vagyunk, az itteni raktárakat az elvonuló géhások petróleummal leöntötték és felgyújtották. Jelentem, a parancsot a hadosztály vagy a hadtest adta Jelsankából. Jelentem, a parancsnoklás itt olyan kuszált, hogy emberfia ki nem ismeri magát! Ez tényleg így volt: a szétesö déli arcvonalon Vilshofen akkor épp Döllwang – harccsoportját ismét Gönnern alá rendelték, Buchner légvédelmi osztályát, Enders, Keil

Steimer alakulatait pedig Damme alá, ugyanakkor a légvédelem változatlanul a hadtesthez is tartozott.

– Értettem! Értettem! Jelentem, a feltöltött állomány a visszamaradt gazdasági szolgálatosokkal együtt 188 fő. A major védelme ennyivel lehetetlen. Vilshofen tábornok úr is alkalmasabb vonalnak ítélte a kétszáz méterrel hátrább húzódó vasúti töltést. Az oroszok egyes páncélosokkal és aknavetőkkel támadnak. Értettem!

Kinn lövedékek robbantak. Döllwang letette a telefont, fölnézett a fiatalemberre. Furcsa alak, gondolta: a feje födetlen, a köpenye kigombolva, derékszíja nincs, pisztolya sincs, a haja a homlokába lóg.

– Szedje össze magát! Honnan jön?

A fiatalember hebegett:

– Vége... Az oroszok benn... Cebenko, Kravcov nincs...

– Persze, hogy nincs. Peszcsanka sincs, Voroponovo sincs. – Döllwang meglátta a fiatalember szakadtan fityegő ezüst váll-lapját: – Maga gazdasági, és itt volt a beosztása?

– Igenis, százados úr. Bevetettek egy lövészezreddel...

– És hol az ezrede, szakaszvezető?

– Nincs! Teljesen szétverték, kicsinálták, páncélosok, még mindig a hátamban a dübörgés.

– Üljön le. Maga hogy vergődött át ide? Cebenko jó tizenöt kilométer ide.

– Jelentem, nem tudom. Hallottam a hurrázást, és már ott is voltak az oroszok...

– Üljön már le!

Schweidnitz lezökkent egy beszakadt tetőgerendára, holtfáradtan hunyorgott. Istenem: békés sziget volt ez a major, ide iparkodott ő vissza, és most üszökszag, tátongó réseken lobbanó sortüzek fénye villog be. S egy küldönc jön – August Fell volt –, jelent:

– Hat páncélos, az állomás felől!

Döllwang kirohant, egy óra múlva jött vissza, negyedmagával, Altenhuden és Gimpf hozta a súlyosan megse-

besült Kindt főhadnagyot, a fedezékbe hó és kénes szag kavargott be, Schweidnitzot el kellett vonszolni az útból: ájult álomba merült, föl se ébredt. Döllwang fölkapta a telefont:

– Azonnal! Közvetlent! A parancsnokot!

A Tulevoj-szoros bunkerében berregett a telefon. Gönnern segédtisztje vette föl, a rózsás arcú dr. Weichbrot százados:

– Pillanatnyilag nincs jelen, a parancsnok pillanatnyilag foglalt, másik közvetlenen beszél. Jelenteni fogom. A major megsemmisült, lőszerhiány, gépfegyverenként már csak egy heveder, karabélyonként húsz töltény, nem tartható. Javaslat: állást a vasúti töltés mögé, kétszáz méterrel hátrább vonni.

A szomszédos bunkerhelyiség ajtaja nyitva állt. Benn térképasztal fölött lámpafény, az asztalnál Gönnern, mellette sapkában-köpenyben Vilshofen. Gönnern nem hallotta a segédtiszt jelentését, leintette Weichbrotot, de egyébként ugyanerről a helyzetről beszélt a Sztálingrád szélére költözött hadtesttel:

– De ha nem létezik már az a major! Jelentse, hogy csak romhalmaz! Nem érti? Romhalmaz! Kétszáz méter, Unschlicht! Hogy Berlinből, a főparancsnokság? Megáll az ember esze... – Letette a telefont, Vilshofenra nézett, az némán állt a falnál. A térképen a lámpa fehér fénye, kinn éjszaka, sorozatvetők vijjogása, áttörő páncélosok, a térképen a Berlinben kijelölt vonal, Voroponovo, Jelsanka, a körvasút előtere, a téglagyár, a major. Tegnap még Peszcsanka, Cebenko, Kravcov is a védelmi vonalon belül. A vonal mára szétmázolva, de nem a főhadiszállás mázolta szét, hanem vér. Tegnapelőtt is egy vonal, más pontok, más majorok, azokat se a főhadiszállás törölte a vonalból. És hatvan vagy hetven napja a Volgánál vonta meg a vonalat a főhadiszállás, Latasanka mellett, a Roszszoska-völgy dombvonulatain, délen a Karpovka folyón

túl. Amikor aztán a csapatok hátraszorultak, Berlin és a vezéri főhadiszállás hökkenten firtatta az okokat, komor feddések jöttek, episztolák a „pillanat parancsoló követelményeiről".

– Amikor ez a dolog nyugaton elkezdődött, Kazacsijnál meg a Rosszoska-völgyben...

Vilshofen fölmordult:

– Dolog! Nem szeretjük a nevén nevezni. Mondjuk csak ki: amikor a 126-os magaslat már csak hullahegy volt, a Rosszoska-völgy pedig hullavölgy.

– Felőlem mondja így. De azóta is csak kérdőre vonás, parancs, unszolás, fenyegetőzés...

– Pillanatnyilag és konkrétan Döllwang alakulatáról van szó, és annak a helyzetét már kizárólag a fölöttese tudja megítélni.

– Hallja, mit felel a hadtest és a hadsereg: a vonalat a főhadiszállás jelölte ki, annak az engedélye nélkül nem módosítható.

– Vagyis a főhadiszállás mond meg mindent. Akkor hol a hadsereg önállósága, helyzetmegítélése, az alárendelt parancsnokok önállósága harc közben?

– Ezt a kérdést többen föltették már, kedves Vilshofen tábornok!

– Nem a kedves Vilshofen tábornokról van szó, hanem arról, hogy egy szálig elpusztuljon-e egy hadsereg, és van-e ennek értelme. – Gönnern a térképre meredt, a körvasút fehér-fekete vonalára, Voroponovo fekete karikájára, a majort jelölő keresztre. Künn szakadatlanul dübörgött a szovjet tüzérségi tűz, a térképasztal fölé kifeszített ponyvát hasasra nyomták a mennyezetről belehulló rögök. Gönnern felnyögött:

– De minek is aszaltatják itt az embert: itt képtelenség eredményesen dolgozni, az ügyeket nyugodtan intézni, bármiben nyugodtan dönteni!

– Eredményesen dolgozni, nyugodtan intézkedni? Nagy-nagy nyugtalanságot kívánok magának, Gönnern. Itt és máris kell dönteni a kérdésben, de nem is csak eb-

ben a kérdésben, nem is csak nekünk, mert a kérdésre az egész Németországnak kell felelnie. Azt mondták, hogy Hoth, Manstein hadseregcsoportjai kivágnak minket innen, felmentenek: nem vágtak ki, és nem mentettek fel. Aztán azt mondták, hogy a mi áldozatunk a hadseregcsoportok javát fogja szolgálni, segít kiépíteni egy új arcvonalat: de az arcvonal csak hátrál, hátrál, mi sem segítettünk senkin, és a maradék, eleve tarthatatlan vonalakon pusztul el. Magyarázza meg, Gönnern: kin segítünk még, kinek jó a mi áldozatunk?

Gönnern tar koponyáját dörgölte. Dammével lehet beszélni, gondolta, másokkal is. Evvel a vad alakkal, evvel az általánosítóval – milyen pompás fickó volt ez még, amikor előnyomultak alig lehet beszélni. És Vilshofen konok volt:

– Az a kérdés, hogy mi legyen Döllwanggal, Endersszel, Steimerral, Keillal. De nemcsak velük: egy egész hadsereggel. Ha mind elpusztul, akkor miért: ez a kérdés.

– Hát, kedves és csak azért is kedves Vilshofen, én azt hiszem, hogy a dolog értelme vagy értelmetlensége nem a mi hatáskörünkbe tartozik, hogy némileg meghaladja az illetékességünket, amellett parancs van, ahhoz tartsuk magunkat.

Vilshofen kaffogva nevetett. Tényleg félbolond ez már, gondolta Gönnern, s odalökte még:

Végeredményben példát kell itt adnunk!

Hoth nem vágott ki innen, de hullákkal kövezte ki Kotyelnikovót: jó példa, mondhatom. A hadseregparancsnok sötét jóslatokkal bombázza a főhadiszállást, cselekvési szabadságot követel, de a mi hulláinkból rak utat Sztálingrádig: ez is jó példa! Ilyen példa bőven van, csak ebben a pillanatban nem halálpéldák kellenek Németországnak, hanem életpéldák, még parancs ellenére is. Hagyjon beszélni, Gönnern! Szétszakadozik itt a hamis számításnak, az ellenség lebecsülésének, a magunk túlbecsülésének, a zavaros gondolkozásnak és cselekvésnek az egész műve, és Sztálingrád a nagy szakadás rajta,

amelyet hullákkal nem lehet már befoltozni. Meghalni, hogy elkövetett hibákat leplezzünk... Várjon, Gönnern! Azért, hogy a szekér még mélyebbre süllyedjen a kátyúba, törpe dolog, szánalmas, szégyenletes...

Gönnern félbe akarta szakítani a beszélgetést, de Vilshofen magától elhallgatott, mert a szomszédban újra fölberregett a telefon. A segédtiszt ismételte a vett jelentés mondatait:

– A százados megsebesült. A főhadnagy halott. Létszám: egy tiszthelyettes és 38 fő. Kétszáz méter.

Gönnern felnyögött. Vilshofen olyan tábornok volt, akinek se csapata, se rendelkezési joga. Gönnern a hadsereg közvetlen vonalát kapcsoltatta:

– Azonnal! – Azonnal! – A főparancsnokot nem kapta meg, csak a vezérkari főnökét, a főparancsnok rossz szellemét, de inkább avval akart most vitatkozni, mint Vilshofennal.

A hadsereg vezérkari főnöke egyszerre két telefonon folytatott azonnali hívásra beszélgetést. Az egyiken Dammével, aki Enders harccsoportját akarta hátravonni, a másikon Gönnern jelentkezett, nyilván hasonló óhajjal. A segédtiszt vonalán a páncéloshadtest parancsnoka érvelt az ellen, hogy a légvédelmi ütege a vasúti töltésen vonuljon tüzelőállásba. A vezérkari főnök közben egy hadbíró ezredes elé tolt egy halom átnézett és végrehajtandó halálos ítéletet – az ellenség előtt tanúsított gyávaság, szökés, bajtársi lopás, fosztogatás tárgyában –, és biccentéssel üdvözölt egy ezredest, aki néhány napja kirepült a katlanból, most visszatért, Gumrakban szállt le a gépe: Carras volt az ezredes. Vajon mi hírrel jön? Igazán nem vág olyan „Üdv néked, és babér"-pofát, mint amikor elrepült.

– Nem tudok ezen változtatni, Damme – szólt a vezérkari főnök a telefonba –: a főhadiszállás parancsa. Egyetlen lépést se! És miféle disznóság az, Damme, hogy Keil a

vasút mögé hagyta magát nyomni? Ezt azonnal helyrekalapálni, Damme! – Gönnernnel folytatta: – Kétszáz méter? Még tízet se! Nincs másképp. Nem néhány méterről és néhány főről van szó. A helyzet súlyos. Mondja meg az embereinek, hogy a 6. hadsereg sorsa rajtuk, kizárólag rajtuk múlik. Egyetlen lépést sem! Végeztem! – Segédtisztje átadta azt a vonalat, amelyen a páncéloshadtest parancsnoka jelentkezett. Őt csak letorkolta a vezérkari főnök: – Az üteg odaáll, és ott marad! A légvédelem a gyalogság erkölcsi erejét támogatja! Magyarázza meg ezt... hogy is hívják? Szóval, Buchnernak! Magyarázza meg neki. Egy tapodtat se hátrálhat! Végeztem!

Egy tapodtat se – ezt a parancsot kapta a páncéloshadtest, ezt Gönnern, ezt Damme. Damme továbbította Enders ezredesnek, Keil őrnagynak. Endersszel beszélve egy mondatnyi mentegetődzést fűzött a parancshoz, Keillal beszélve a fészkes fenébe kívánta a vezérkart, a főhadiszállást, „azokat ott fönt". Enders aztán elvágta a telefonvezetéket, a készüléket egy szemétkosárba vágta. Keil nyomban ellentámadást indított, de még hátrább szorult, és amikor a jezsovkai országút egyik behavazott fedezékéből megint beszélni tudott a hadosztállyal, a parancsnok már nem volt bajtársias-kedélyes, hanem mereven katonás, úgy lehordta, hogy a Miusz-front óta lovagkeresztes Keilnak arcába szökött a vér, hogy elfelejtette a szülőhelyét, Cranzot, nem emlékezett az apjára, a fiatal feleségére, a majdan átveendő üzemre, sajátmagára: kirohant a dörgő-dübörgő éjszakába, riasztotta az embereit: – Rohamosztagot alakítunk! Önként jelentkezők?! Hans? Heinrich? Georg?!

Enders a vasútvonalból kiágazó iparvágányon túl, a téglagyárban nemcsak a telefonvezetéket vágta el, mást is csinált. Nem a gyárkéménybe, ahová, mint Vilshofennal közölte volt, költözött, mert azóta egy téglaégető kemencében volt a szállása, ahol jól elfért a tábori ágy, egy asztal, néhány ülőalkalmatosság, bőrönd, könyv, személyes holmi, és ahol olyan meleg volt, mint egy pálmaházban.

Enders asztalhoz ült, ezredparancsot fogalmazott. Aztán levetette a zubbonyát, pantallóját, gondosan fölakasztotta, pizsamába bújt. A legényével megteríttette az asztalt, két személyre, fehér szalvétákkal (csak két hete érkezett a katlanba, mindene megvolt, ami kellett), megajándékozta a legényt egy ezüst cigarettatárcával, elküldte.

Amikor Koog tiszteletes néhány órával később belépett Enders szállására – Steimer ezredes küldte, a szomszéd, mert nem felelt a telefon –, az asztalon ott volt a két teríték, egy fél üveg ital, a két pohár egyike tele, de érintetlenül, meg egy nyitott könyv. Enders a tábori ágyán, pizsamában, az ágy mellett bőrönd, rajta egy fél pohár víz meg egy üres, „veronal" feliratú doboz. Az utolsó ezredparancs szövege ez volt: „A helyzet ismeretében mindenkinek megadom az önálló döntés jogát. Mindenkinek engedélyezem, hogy az életét mentse, magát megadja vagy bármi más olyat tegyen, amit helyesnek és szükségesnek ítél, különösen a családja iránti kötelességeire tekintettel."

Koog ott a téglagyárban találkozott aztán újra a bajtársával, Kalser katolikus tábori lelkésszel, akit a nagy pityomniki pánikban szem elől vesztett.

Buchner eközben a vasúti töltésnél állt az éjszakában, hogy oda fölvontattassa a 8,8-as lövegeit, a még megmaradtakat, parancs szerint. Jobbra tőle a téglagyár, a szárítói már lángokban, balra a géhás major, az már üszkös rom. Sorozatvetők orgonáltak. Tüzük fényében Buchner mellette Loose és Stampfer, a segédtisztje és a menetirányítója – jól látta az állásba vonszolt gépágyúk körvonalait: ugyanolyan jól láthatták őket túlról az oroszok.

– A gyalogság erkölcsi erejét támogatja – morogta magában a szólamot Buchner, amellyel a vezérkar főnöke kifizette. Aztán hirtelen kitört: – Baromság! Baromság! – Csak a paranccsal ellentétes parancsot nem adott ki, ökölbe szorított kézzel állt. És még nem jelenthette az üteg tűzkészségét, amikor pokoli tűz zúdult a töltésre, ágyú- és aknatűz, fehér, sárga, zöldes lángok csaptak föl,

roncsok repültek, lövegcső, lövegtalp, kerék, Buchner tüzérsége, az egész maradék légvédelmi osztálya.

– Magasságos Úristen... Loose! Loose! – Buchner üvöltve tántorodott a segédtiszt karjába. Stampfer arcát zöldre festette a robbanások visszfénye, Januschek tiszthelyettes arca vérzett, Januschek letörölte az arcát, és azt mondta:

– No, most aztán pocsékká tettek minket, őrnagy úr.

Onnan hat kilométerre – a helyet csak egy domb választotta el a másik ponttól – Keil vezette a vasúti töltés felé a maga keletporoszait. A terepet szemből tüzérség lőtte, a rohamosztag egy sorozat becsapódására földre vetette magát. Heinrich Halluweit, a szakács is, aki aztán fölnézett, és Keilt látta: az őrnagy rossz lábán bicegve rendületlenül gázolt a hóban, eszébe se jutott fedezéket keresni. Halluweit odaszólt az őrmesterének:

– Ez meg mi? – Göritt őrmester csak magában dünnyögött valamit, nem lehetett a szavát érteni. Innen-onnan néhányan Keil után kiáltottak: – Őrnagy úr! Őrnagy úr! – De Keil nem törődött velük, csak taposta tovább a havat. Halluweit Vierkanthoz csúszott:

– Mi az isten leli ezt?

– Tisztára becsavarodott. Karl tán visszahozhatná.

Karl Wischwill évek óta csicskása volt Keilnak, cranzi gyerek, ismerte a benzinkutat, a műhelyt, Keil apját, a menyasszonyát is. Föltápászkodott, loholt Keil után, hasra vágta magát, még közelebb kúszott, odakiabált az őrnagynak:

– Őrnagy úr! Őrnagy úr! – Aztán: – Az istenért, Keil úr!

Keil csak hátrapillantott. Észrevette, hogy már senki se követi.

– Szar banda! – kiáltott vissza. Csak ennyit.

Meghallották, de senki se mozdult. – Ez teljesen meg-

őrült! – Olyan hülye azért mégse vagyok! – Öngyilkos azért nem lesz az ember! – Őrnagy úr! Őrnagy úr!

Keil már nem hallotta, többször nem nézett hátra, fölkapaszkodott a töltésre. Egy nehéz gépfegyver pásztázott végig a szakaszon, lekaszálta Keilt.

Kivétel nincs! Tapodtat se!

A Führer vezet. Minden ezredet ő vezet, minden zászlóaljat ő vezet, ő vezeti Enders ezredét, Buchner légvédelmi osztályát, a 9-es géppuskásokat, Keil harccsoportját, Döllwangét.

Gönnern bunkerében ismét berregett a telefon. A segédtiszt fölvette, füléhez szorította a hallgatót, az arca most nem volt rózsás, hanem petyhüdt. Amit mondania kellett volna – Tapodtat se! Az állást tartani! –, az nem jött ki a száján, önuralma megbicsaklott, előbb leengedte a fülétől a hallgatót, aztán az asztalra csapta. A kagylóban búgás, a hallgatót nem vette föl senki. Aztán távoli hangok recsegtek a kagylóban: – A sebem halálos, az állás nem tartható, megmaradt létszám húsz fő, azonnal kérek... – A kagylóba később újabb kapcsolás recsegett bele: – Parancsot végrehajtottam, alakulat megsemmisült.

Gönnern görnyedten ült, két öklét a halántékához szorította. – Végzetes tétovázás – dünnyögte a foga közt. Aztán egy árnyék vetődött az asztalára, Vilshofené, aki parancsot nem adhatott ki, akinek a törzsnél hatásköre nem volt, de aki átkapcsolta a vonalat a segédtiszt készülékéről Gönnernére, s odanyújtotta a hallgatót. Gönnern nem vette el. Vilshofen belekiáltott:

– Döllwang! Hans! Hans... Maga ki?! A százados úr?!

– Jelentem, Schweidnitz számvevő – hallatszott a kagylóból. – Jelentem, a százados úr...

A hallgató koppant az asztalon. Vilshofen arca, mint a

jég. Aztán meghallotta Gönnern dünnyögését. Hirtelen hátrafordult:

– Ha ezt mondja, Gönnern, akkor érezte. Tudta. Tehát nem harcra adott ki parancsot, hanem halálos ítélet végrehajtására. Hans Döllwang csak egyetlen ember, de sokan vannak még. Maga is csak egy ember, Gönnern, de maguk is sokan vannak, ha ez megnyugtatja a lelkiismeretét. Atyaisten: tábornokok, akik a saját csapataik, a saját embereik hóhérai!

Tántorogva elindult az ajtó felé.

– Őrült! – kiáltott utána Gönnern.

Vilshofen visszanézett:

– Németország – mondta –, az csak egy égre pingált, vérrel fölpingált szó, ha itt Döllwang, Kindt, Fell, Altenhuden, Gnotke... Aki itt meghal, avval együtt meghal az ország is!

Gönnern kitátotta a száját, de nem jött ki rajta hang. Az arca olyan lett, mint a lágy tészta.

Kalser és Koog a téglagyártól jött. Útjuk a körvasút belső ívén haladt. Odaértek, ahol a Buchner-üteg roncsai meredeztek, a vasúti töltésen, és ahol a havat kocsik taposták szét, eljutottak oda, ahol Döllwang csapatának maradványai vergődtek át a töltésen és rekedtek a hóba.

Kalser egy alak fölé hajolt. Altenhuden közlegény volt: amikor érezte, hogy egy kéz nyúl melléhez és személyazonossági lemezét keresi, magához tért. Hirtelen megfordult a tengelye körül, felült, olyan gyorsan, mint még soha: – Hű, de megijedtem! Mintha az ördög csípett volna nyakon! Nem, nem, főtisztelendő úr, köszönöm szépen. Semmi bajom. Ha elszállítanának, az jó volna. Szilánk lehet a lábamban.

– Szállítás, sajnos, nincs. De igyekezz abba az irányba, a jezsovkai út felé. Nesze, egy kis útravaló.

– Köszönöm szépen. – Egy darab kenyér és egy szardínia volt az útravaló: Koog Enders szállásán megtömte a

zsebét élelemmel (a halott hazaijával), azt osztogatta most.

Kalser a major romjainál térdepelt egy haldokló mellett. Az egy slágert énekelt üvöltve:

– A lábad, az az isteni lábad... – aztán két kézzel kapott a lelkész felé. Az mellette maradt, míg el nem csöndesült, azután lefogta a szemét.

August Fell halálos sebet kapott, de teljesen öntudatánál volt. Zubbonya és nadrágja közt kibuggyantak a belei. Kalser lelkész betakarta köpenyével, hogy a haldokló ne lássa magát. De Fell tudta, hányadán áll. A bélsár bűzlött ki, Fell csak attól félt, hogy nem bírja lenyelni a szentostyát. A pap egy darabkát tett a nyelvére, egy korty vizet öntött rá kulacsból. August Fell szeme kitágult.

Fell holtteste mellett elvált egymástól Kalser és Koog. Koog a körvasút mentén haladt tovább, később keresztezte a vasutat és lement a Carica-völgybe. Kalser északi irányban vágott neki a Jezsovkába vezető országútnak. Utolért egy bandukoló csoportot. Abban volt Gnotke, Gimpf, Schweidnitz és Altenhuden. Éjfél felé egy alak bukkant föl fehér álcázó köpenyben, és egyszerre többen is álltak ott, derekukon géppisztoly.

– Állj! Hozzám!

Schweidnitz olyan fáradt volt, annyira nem fogott az esze, hogy nem ismerte meg a törzsszámvevőt, a főtörzsőrmestert és főállatorvost. A többiek is olyan fáradtak voltak, hogy szó nélkül követték ezeket az állománygyűjtőket.

Mikor Gnotke másnap kinyitotta a szemét, alatta hó, fölötte sátorlap és azon is hó. Egy lapos teknőben feküdt, körül pokrócok, köpenyek. Aztán a rongyok alatt mozgolódás támadt, előbukkant Altenhuden fekete gyapjas feje, aztán még Gimpfé, Gnotke megemelte a sátorlapot és kinézett. Nyílt mezőn voltak. A szélén sátrak, egy gulyáságyú is füstölt. Altenhuden is előkecmergett, körülnézett, Gnotke tekintetét kereste.

Nyílt terepen – mondta Gnotke.

Altenhuden fölemelte kezét, és ujja hegyével megbökte a homlokát. Ez annyit akart jelenteni: ezek megkergültek. „Ezek": a Carica-szorosban, Sztálingrádban vagy Berlinben ülők.

Altenhuden ki is mondta.

– Megkergültek!

Gnotke bólintott: – Magam is úgy gondolom!

Ebben megegyeztek. Gnotke elvezette a raját a gulyáságyúhoz, amely Altenhudenből, Gimpfből és egy Franz Schiele nevű, új emberből állt. Mindenki kapott egy szelet kenyeret és egy csajka lóteát. Az meleg víz volt, amelyben lócsont főtt. Utóbb egy géhás főtörzs odalépett Gnotkéhoz:

– Vegyen magához néhány embert és derítse fel a terepet. – Közben a bizonytalanba mutatott, mindenesetre abba az irányba, amerre az oroszokat sejtették. – Értettem – felelte Gnotke. Altenhudent és Gimpfet választotta ki, és az új embert. De a gulyáságyúnál mindegyiküknek adatott még egy szelet kenyeret és még egy csajka főtt vizet. Aztán elindultak egy romház felé. Ott találtak egy bádoglemezt. Kiegyengették, az egyik végét fölhajlították, derékszíjukat ráerősítették istrángnak, és készen volt a szánkó. Találtak néhány megszenesedett gerendadarabot is, valamivel távolabb egy kimúlt lóra akadtak, abból is feltettek a szánkóra egy darabot. Mellé a sátorlapjaikat, egyéb holmijukat és felváltva húzták a szánkót. Így vándoroltak a hóban, egy csoport a sok száz között, kóborolt és a véget várta. Az irány, amerre haladniuk kellett, világos volt: a Carica-szoros, onnan Sztálingrád.

A Vörös Hadsereg csapatai átlépték a körvasutat. Délen a lökés Cebenko–Kravcov–Voroponovón át az ott küzdő ezredeket és harccsoportokat a vasútvonal mögé nyomta vissza. Az Enders-ezred széthullott. A Döllwang-harccsoport egy altiszt vezette szakasszá zsugorodott összse. A 4. hadtest maradványait, már csak a 297. és 371.

gyaloghadosztály részeit és egy román hadosztály maradékát, a Caricáig űzték vissza és Jelsankán és Minninán át Sztálingrád pereméig szorították.

Dél felől, ugyancsak a vasúti töltésen, Jezsovkán és a Tulevoj-árkon át hömpölygött tovább a Vörös Hadsereg, azután nyugatról, majd dél és egyidejűleg észak felől átzúdult a gumraki repülőtéren és elérte a „Hartmannsdorf" bunkertelepet. A hadseregparancsnoknak a legnagyobb sietséggel kellett menekülnie, kíséretével a Caricához ment, ott belekeveredett a megvert déli front csoportjaiba, egy hajdani szanatórium romjaiban csak egynapi maradása volt, tovább ment és a város közepén beköltözött a nagy áruházba az „Elesettek terén".

A Vörös Hadsereg még szűkebbre vonta gyűrűjét.

Gumrak után elesett Gorodiscse. Az orosz páncélosok addig a töltésig gördültek, amely a sztálingrádi repülőteret körülvette. Ott a nyugatról még özönlő ezredeket és hadosztályokat támadták a repülőtér szélén, és a 102-es és 107-es magaslatnál az ott állásban levő tüzérséget, ködfejlesztőket, tábori tarackokat és Holmers őrnagy tüzérosztályát.

A parancs ez volt: kitartani!

Az előírt védelmi vonal a Tatársánc volt. Holmers ezredes szállása a Tatársánctól nyolcszáz méterre volt. Az eredetileg Sztálingrádra és a Volgára irányított ágyúk körvédelemre beállítva: megfordíthatta őket, irányíthatta délnek és délnyugatnak. Egy különös körülmény következtében még muníciója is volt. Mikor a körülzárás első napjaiban még kitörésre készültek, Holmers azt a parancsot kapta, hogy használja el a lőszerét, de ő csak a felét használta el, a megmaradt rész most volt soron, a 15-ös tarackoknak, amelyek vele tették meg az utat Belgorodtól kezdve a Donyecen, az Oszkolon, a Kalitván, a Cimlján és a Donon át Sztálingrádig, még egyszer át kellett tüzesedniök.

A nap komor volt, a Volgáról pára szállt fel, pásztásan gomolygott a köves szakadékokon át és Sztálingrád rom-

jai fölött, végighúzódott a repülőtér síkján és úgy látszott, hogy nyugat felé vonultában megülepedik és a Tatársánc mögött feltornyosul, mint egy piszkoskék fal.

„Mínusz 28 fok. Víz (ha kerül) zavaros, a levegő párás és sűrű. A kör szűkül, a tűzvonal helyzete pocsék" – írta reggel Holmers a naplójába.

Kipillantott a szürke napba. Körül a „Betonfal", a „Kofa", az „Ólomkatona", a „Teniszütő", ahogyan egy gyárat, egy vasúti őrházat, egy repülőtéri tornyot, egy hurokvágányt az alakjáról valaha elneveztek. A „Virágcserép": sík terepen emelkedő kis erdő.

Holmers mögött a gyárnegyed – faltöredékek, törmelékhalmok, acélvázak, műhelycsarnokok bordái, lebombázott munkástelepi házak, egy alul meg közepén lyukas, tetején csipkés, csodálatosképpen még mindig égnek meredő gyárkémény. Bal kéz felől hatalmas havas sík, a volt orosz repülőtér, állandó célpont, épp ezért végig használhatatlan. A repülőtér szélén az „Ólomkatona", az irányítótorony kiégett romja. A mellette levő romok a hajdani repülőiskola épületei, ezekbe egy tábornok vette be magát a törzsével, megfogyatkozott törzsszázadával. A sík közepén a „Virágcserép": kis liget, most dugig tüzérséggel, ködgránát-vetőkkel, tarackokkal, azon a ponton a védelem fókusza. Ezt a roppant terepet vette körül a széles ívben messzire elnyúló földgerinc, a Tatársánc.

Ez volt a csoda, amelyet Holmers is, a harcállásponton mellette nézelődő tűzmestere is megbámult. Már ismerték pedig, hiszen rajta átkelve jöttek a lövegekkel, vontatóikkal, több kilométeres szakaszát megszállták, fedezékeket ástak bele. Ismerték az átváltozását is: a tüzérek kiköltöztek a sáncból, a haldoklók beköltöztek a sáncba, csönd lett (aki éhenhal vagy megfagy, az csöndben teszi).

Hanem az a sánc volt egy napja a fő védelmi vonal.

Pedig legföljebb akkor, ha valaki föltételezte, hogy a fedezékek félholt lakói megvédik. Vagy akkor, ha harcképes erő megszállja. Az arcvonalszakaszra valóban oda-

irányították a 76. és a 113. gyaloghadosztályt, a 60. gépesítettet, de ami alakulat megérkezett, az egyik se volt ezek közül, ezeknek része sem.

Ilyenformán Holmers megbámulhatta a sáncot, belenézhetett a mögötte sötétlő ködbe. Arra haladt a gumraki, a gorodiscsei országút. A sánc eltakarta. Előző nap és két napja lárma, motorbúgás, hernyótalpak zörgése. Kerékcsikorgás, menetoszlopok zaja hallatszott, hadtápok, szállítóoszlopok jöttek – ha került valahonnan üzemanyag –, törzsek Sztálingradszkijból, Gorodiscséből, a hadsereg-főparancsnoki vezérkar Hartmann bunkerfalujából, hadtesttörzsek a gumraki horhosokból, egészségügyiek, géhások, számvivőségek. Most csönd volt a Tatársánc mögött, és ha motor dübörgött föl, akkor tudni lehetett, hogy szovjet páncélos jár a túlsó oldalon. Az őrnagy a tűzmesterre nézett. Az vállat vont.

Mit lehessen tenni. A lőszer kevés, tüzelni csak látható, biztos célra lehet.

Egy járőr tért vissza, jelentett:

– Itt előttünk senki, semmi.

– Küldjünk ki előre embert?

– Ennyiből? – kérdezte a tűzmester. – Ki kezeli akkor a lövegeket?

Nyugat felől rádión jelentkezett egy távolra kiküldött járőr:

– Az az alakulat, amelyiknek itt kellene lennie, nincs itt.

– Az még a 60-as gépesítettek szakasza.

A tűzmester újra fölvonta a vállát.

Sűrű levegő. De nem is csak az, mert félelmesen sűrű szar, és csak egyre sűrűbb és több lesz, aztán ülhet a közepén az ember. A nyugati járőr újra jelentkezett:

– Jobbra tőlünk mozgás: visszavonulók. Mi a teendőnk?

– Visszavonulni velük!

Mit lehessen tenni? A sánc néhol megszállva, másutt

hosszú szakaszokon senki, vagy szétvert alakulatok, amelyek nem lelték a nekik kijelölt arcvonalszakaszt, kerengtek, végül meglett a helyük, de akkor se jobbra, se balra semmi összeköttetés, a szárnyakon csak képzeletbeli alakulatok. Holmers járőrt se hagyhatott kinn a terepen. S egyszerre vad lövöldözés kezdődött, nehéz géppfegyverek csaholtak, rohamlövegek dörögtek a sánc túlsó oldalán, de hogy mi történt, nem lehetett tudni. A 102-es magaslat hallgatott, a „Virágcserép" szintén, Holmers tüzérosztálya szintén.

A Keil-csoport maradékát érte támadás, a keletporosz 9. géppuskás zászlóalj Jezsovka óta parancsnok nélkül maradt töredékét – Göritt őrmester is elesett –, amely kimerítő menetelés után fedezéket remélt a sánc mögött. Amikor meghallották a hátuk mögött az orosz páncélosok csikorgását, aztán meg is látták őket, Halluweit szakács mint utolsó parancsnok állásba helyeztette a síkon közeledő páncélosék ellen a nehéz géppuskákat. Meg is nyitották a tüzet, csak épp annyit ártottak vele a vastag páncéllemezeknek, mintha hógolyóval dobálták volna, bár ezt maguk is tudták, s inkább abban bíztak, hogy a lövöldözés riadóztatja a sáncot. A sánc azonban néma maradt, csak némely fedezékből bújtak elő mozogni bíró sebesültek, hogy botorkálva iparkodjanak beljebb a városba.

A páncélosok utolérték a gépfegyveres csoportot, a géppuskafészket letiporták. Aki ember megmaradt, az fölugrott, futott a sánc felé: jobbról páncélosok, balról páncélosok, a futók végül a páncélosok mellé húzódva, abban a reményben, hogy azok egymást lőni mégsem fogják, de mert gépfegyverrel igenis lőtték, a 9-esek maradékát vagy géppuskatűz terítette le, vagy az ellenséges páncélosokról visszapattanó golyó és szilánk. Ez a zászlóalj így semmisült meg 1943. január 26-án a Tatársánc előtt.

A „Virágcserép" tüzérsége, a többi tüzérüteg, Hol-

mers, mind hallották a fegyverropogást, lesték a fejleményeket, de nem láttak semmit, hacsak néhány hóban botorkáló árnyat, amely a sánc fedezékeiből menekült.

Magányos alak caplatott a havas síkon, köpenye egyik ujja üresen leffegett. Páncéltörők ugattak, tűzlabdák villogtak a ködben, de mert köd volt, ki törődött egyetlen magányos alakkal. Az alak végigment egy horhoson – Krutaja volt a horhos neve, ott látta nemrég Holmers az összeroppant nyugati front menekülőit; a horhos nem volt különösebben mély, de zegzugos hasadékok nyíltak benne, és valaha híd vezetett át fölötte, gyalog még mindig járható híd, bár a pallóit rég elhordták tüzelőnek –, az alak óvatosan átkelt a hídon, jött a havon át, elérte Holmers ütegállását. Egy hadnagy. Cingár fickó, fiatal, csak az arca olyan, mint egy vén fa repedezett kérge. Bemutatkozott:

– Lawkow zászlóalj-segédtiszt, legutóbb zászlóaljparancsnok a Lundt-ezrednél. Hogy hol lehet az ezred? Nem tudom. A Tulevoj-szorosban kellett volna állásba vonulni. Útban oda sebesültem meg. A karom, az, ugye, fuccs. Szóval, eléggé benne vagyunk a szarban. – Körülnézett, aztán kikerekedett a szeme attól, amit látott: a tűzmester lobogó tűz fölé hajolt, a kezében hosszú nyelű palacsintasütő, a palacsintasütőben pedig kolbászkarikák sercegtek, tele volt velük a palacsintasütő, pedig igen nagy palacsintasütő volt. Lawkow csak sűrű ködön át hallotta, mit kérdez Holmers. De aztán kihúzta magát, válaszolt: – Nem tudom, hol a hadosztály. A tábornagy urat Gorodiscsénél láttam, az országúton állt. Ő se tudhatja, mi legyen tovább, én se tudom. Csak azt tudom, hogy esz a fene az éhségtől!

– Akkor tartson velünk, Lawkow!

Azzal nekiültek enni. S nem is kézzel, mert volt kés-villa, még három pohár is volt, mindenkinek egy pohár pálinka.

– Ezeregyéjszaka – mondta Lawkow. – De ha egyszer eljön Pellningkenbe, őrnagy úr, akkor levágatok egy disznót, és addig eszünk, amíg tart: rendben van?

– Rendben – mondta Holmers.

– Hát még ha alhatnék is most egyet!

– Vesse el magát, Lawkow.

Holmers aztán újra kiment a tűzmesterrel. Utóbb ez-az benézett, új jövevény, Buchner is, aki toronyiránt Sztálingrádba küldte az embereit, ő maga pedig valamilyen Stampfert keresett, aki, úgymond, málhástul-élelmestül eltűnt.

Néhányszor csatazaj is hallatszott még, helyi csatározás. A támadók a visszavonuló csapattöredékeket morzsolták fel, a Tatársánc előtt elakadt ellátóoszlopokat semmisítettek meg. Egy gyalogos alakulat néhány páncélos mögött fölmászott a sáncra is, de akkor tüzet nyitottak a 102-es és a 107-es magaslatokon álló ütegek.

Máskülönben aznap nem változott a helyzet.

Másnap változott, az időjárással együtt. Éjjel heves szél támadt, északkeleti szél, reggelre elsöpörte a felhőket, és olyan fagyos napsütést hozott, hogy jégszilánkok villogtak a levegőben. Holmersnak mégis előre kellett küldenie néhány embert, ezek közül volt, aki reggelre megfagyott a hóban.

A nap csapatmozdulatokkal kezdődött. Először gyalogság kelt át a sáncon, Geest tábornok hadosztályának megmaradt alakulatai átvágtak a repülőtéren, behúzódtak a repülőiskola romjai közé. Az 54. vadászezred, amelynek észak felé kellett volna elkanyarodnia, nem kanyarodott semerre, hanem szintén a repülőiskola felé húzódott el. Hasonlóan még egy alakulat. Ez meg a vadászok már ellenséges tűzben, hószökőkutak közt, gomolygó füstben. A levegő nem volt sűrű: tiszta volt, átlátszó, mint az üveg. Futó alakok, fedezéket kereső alakok olyan élesen váltak el a hótól, mint papíron a szénrajz vonásai. A gyalogságot az ellenséges tűz jobbra és balra kergette, a tüzérség aztán támogatatlan állt a helyén.

Holmers úgy érezte, hogy a kristálytiszta levegő nemcsak hideg, hanem kábító is.

Valahol kellett még csapatoknak lenniük, és utóbb voltak is csapatok, meglátta őket az ütegparancsnok: a 76. gyaloghadosztály egy töredékét, amely északnak törekedett, a 7. hadtest néhány alakulatát, amely Sztálingrád közepe felé vette az útját. Közvetlen közelben elhúzott egy páncélautó, vezérkari tisztek ültek benne, köztük Vennekohl tábornok, Unschlicht alezredes. Parancs nem érkezett, és ha mégis, akkor zavaros. A parancsnoklás rendje, az alárendeltségi viszonyok összekuszálódtak (a törzsek itt, az alakulatok ott), ezeket újjá kellett volna szervezni, mert időnként végképp nem történt semmi, a törzseknél is, a szárnyakra kikerült alakulatoknál is kába zavar uralkodott. Középütt üres térben az egyik legnagyobb tüzérségi összpontosítás, tábori tüzérség, több tüzérezred, tarackok, ködvetők. Mind ontotta a tüzet, fülsiketítő volt a dübörgés. A rohamozó orosz gyalogság szemközt kapta a füstfelhőket, néhány alakulat megmászta a Tatársáncot, páncélosok kihasználtak egy áthatolást, áttörtek rajta, kirobogtak a repülőtérre, rohamlövegek tüzeltek, ágyúk feldőltek, kezelőszemélyzet eltűnt.

Tölts! Tűz!

Tölts! Tűz!

Az orosz támadás a „Virágcserép"-ligetben álló tüzérség ellen összpontosult. Azt a tüzérséget nem fedezte gyalogság. Egy rohamszázadnak kellett volna ott állnia, de nem állt sehol. Holmers részleteket figyelt meg a harcállláspontról: fák dőltek meg, mint nádszál a nádasban, aztán eldőltek, a páncélosok lerohanták az állásokat, legázoltak gépet, embert, földhányást, új célt keresve forgolódtak, a „Virágcserép" helyén nem maradt semmi, a „Virágcserépnél" kettészakadt a Sztálingrádba gyűlt német hadsereg, egy középső részre meg egy északira, két katlanra.

Tölts! Tűz!

Tölts! Tűz!

Amíg azt nem jelentették az ütegek, hogy:

– Lőszerkészlet kimerült!

Lövegeket felrobbantani! Járműveket felrobbantani! Vontatókat felrobbantani! Már csak a futás maradt, a sürgős menekülés Észak-Sztálingrádba.

Amikor Holmers másnap egy pincében fölébredt, még kábult volt, még az kavargott benne, ami történt, még mindig a robbanások füstjét látta, a rőten izzó gomolygást, a szeme láttára megsemmisülő „Virágcserép"-állást, az általános bomlás képeit.

A 107-es magaslat – azt tehát el kellett hagynia, végleg el kellett hagynia. A lövegek felrobbantva. – Tűzmester! A vontatókat is fölrobbantották? – Jelentem, föl – felelte a tűzmester. Helyes. Az orosz munkaszolgálatos csapat ottmaradt: szintén helyes, mert mire kellene még. Az élelem is ottmaradt! – Tűzmester! Az élelmet elosztották? – Jelentem, elosztottuk, ami volt! – Akkor az élelmezés befejezve.

– Kávé, tűzmester?

– Máris utána nézek, őrnagy úr!

Ez a hülye zűrzavar, ez az általános özönlés a városba. Járművek, páncélautók, vontatók, menetoszlopok, bakák, tábornokok, kísértetnép, közben nyomjelzők fénycsíkjai, bádog és acél és fölmeredő falak, a város pereme rakéták vakfehér fényében, fölötte tintaszín égbolt. Az egyik csapat délről északnak törtet, a másik északról délnek, a vasúti töltésen keresztbe-kasul áramlanak a csapattestek. A 107-es, a 102-es magaslat, a munkáslakótelep, a repülőtér túlnyomórészt orosz kézre került (mekkora veszteség árán került korábban ezek bármelyike német kézre!), a repülőiskola, Geest tábornok el volt vágva a város közepétől.

A tűzmester visszajött, mérsékelt reggelivel, mosdóvíz nélkül. Fa, tehát tűz a havat megolvasztani nem volt. Gyönge reggeli, semennyi víz, ehhez ütegparancsnoki beosztás üteg nélkül, tehát tehetetlenség, mint hány más

tiszt esetében szintén az elmúlt éjszaka óta, és hány Sztálingrádba települt törzs esetében szintén. Parancsot aztán kapott ugyan Holmers, de nem harci feladatot: különleges feladatot a hadosztálytól, hogy fésülje át a kerület romházait, pincéit, szedje össze még a harcképes embereket. A „Fehér Házakat" járja végig. Holmers útnak indult a tűzmesterrel és egy írnokkal.

Lábnyomnyi ösvényen haladtak házakon át, udvarokon át. A házak ki voltak égve, ajtó-ablak sehol, padló és födém sehol. Aki fölnézett, az a negyedik, az ötödik emelet magassága fölött az eget látta, a hullongó havat.

– Pocsékká ment itt minden.

– Hogy mi vasat beleraktak ezek a házakba.

Az írnok megkérdezte:

– És most mi lesz tovább, őrnagy úr?

– Honnan a fenéből tudjam? Ott az a csík – egy omláson lejtőre lehetett épp kilátni, a lejtő alján a Volga szürke jegére –: hát azon nem jutunk túl.

Megálltak mind a hárman, töprengtek.

– Vagyis e között a vonal között meg a között a csík között...

– Csakis. Itt kell a dolognak eldőlnie.

– Ha meggondolom, hogy kétezer kilométerre hazulról!

Az út rommezőn át vezetett tovább. Egész utcasorok omlottak össze arra, hatalmas kőfejtőkhöz hasonlítottak. A kőtörmelék közt holttestek. Az egyik útvesztő végén szabadabb tér nyílt, szemközt egy sor magas romház állt: azok a valaha világos színűre festett házak voltak a „Fehér Házak", most mind csupa lőtt, égett lyuk. Az udvarokban és a pincékben rengetegen tanyáztak. A pincékben, homokzsákokkal berakott ablakok, mögöttük törzsek, vezérkarok maradványai, vonatos- és élelmezési tisztek, más pincékben alakulatukat vesztett emberek, gépkocsivezetők és segédvezetők (gépkocsijuk valahol elakadt), betegek, állatorvosok, lópatkoló kovácsok. A bejáratok eltorlaszolva: kockakő, cégtábla, vasállvány,

lámpaoszlop, mindenféle, hogy támadó orosz be ne jöhessen, de jövevény se, kellemetlen tiszti járőr se. Holmersnak előbb meg kellett találni, hol járnak ki-be a háztömb lakói, aztán lehajolva és kúszva jutottak be egy pincegádorba, onnan egy hosszú folyosóra. Másfél méter széles folyosó lehetett, de már ott is jobbról-balról a fal mellett egyik fakó arc a másik mellett. Bádogdobozokból pislákoló tűz bűzös füstje csapott az arcukba, legalább minden második ember mellett valamilyen szemét parázslott valamilyen bádogban. Holmersék szinte csak kúszva tudtak haladni, pedig a pince elég magas volt: fönt fojtogatta őket a füst. Rejtett üregekbe, zugokba behatolni nem lehetett, kinyújtott lábakon bukdácsoltak át, és már amikor leereszkedtek, kiáltások reccsentek felé jük: – Kinn maradni! Nincs férőhely! – Aztán tovább: – Tűnj el! Mit keresel itt? Ne taposs a lábamra! – Holmers – a reggeli rossz volt, mosdani nem volt miben, megszokott szolgálata helyett ide kellett jönnie – kedve szerint keményen eligazított volna minden fegyelmezetlent, de abban a barlangban elment tőle a kedve. Oldalba lökte a tűzmestert: – Semmi értelme nekimenni ezeknek az alvilági pofáknak: amilyen gyorsan csak lehet, végezni, aztán ki ebből a pestises lyukból. – Elkiáltotta magát:

– Figyelem! Aki harcképes, annak főnn az udvarban egy tábori konyha kávét és kenyeret oszt, továbbá három napi hideg élelmet!

Senki se mozdult.

Holmers megjáratta a tekintetét a füstben derengő arcokon, megállt egy kék szempáron. – Jönnek a felmentők, őrnagy úr? – kérdezte a kékszemű. Egy másik meg: – Hiszen ha megjönne Hoth, másképp volna. – Hothnak meg a páncélosainak az említése röhögést váltott ki, és ez a röhögés még jobb, emberibb volt, mint a tompa hallgatás.

Holmers hirtelen megfordult:

– A zsoldkönyvét! – szólt egy emberre. Aztán olvasta az adatait: – Ewald Stüwe, lövész, 1911. december 28.

Köln, foglalkozása lakatos, anyja neve Mathilde Rautenberg, lakóhelye Köln, Gereonswall 5/C. Maga miért gubbaszt itt, Stüwe, miért nem iparkodik vissza az alakulatához és a tábori konyhához? – Stüwe letűrte a köpenyét, a zubbonya vállát, fölhajtott egy darab rongyot a válláról, Holmers egy gennyes tömlőt pillantott meg, amelyen áttetszett a csont. A seb bűzétől megtántorodott.

– Részesült ellátásban? – kérdezte, csak hogy mondjon valamit.

– Jelentem: nem – mondta Stüwe. Holmers senkitől se kérdezett aztán semmit a pincében. Békén hagyta azt az alakot is, aki hülye pofával ült egy fél zsák liszten. Abba a pincerekeszbe se furakodott be, ahol tűz körül ültek néhányan, és vizes palacsintát sütöttek. Az ablakon át kimászott az utcára. Négyen mégis követték: olyanok, akik negyven deka lóhúsért meg húsz deka kenyérért újra hajlandók voltak kimenni a tűzvonalba.

Egy másik pincéből is kihozott néhány embert Holmers. A hadosztály-segédtiszt röhögött, amikor a néhány emberével jelentkezett. – Hogy képzeli Holmers – kérdezte. – Létszám kell az alakulatoknak, és itt már nem lehet finnyáskodni, ez nem tavaszi sorozás egy hadkiegészítőnél. De nem ám, mert itt mindenki alkalmas, ameddig a derékszíja egy darabba fűzi.

Ez megrovás volt. Holmers beolvasott volna a segédtisztnek, a mellette ülő alezredesnek is, aki úgy pillantott föl rá, mintha csak a falat látta volna, amelynél ő állt: ülnek itt a zsírjukban, gőzük sincs róla, milyenek azok a pincék, könnyen járatják a szájukat. De azt mondta:

– Értettem! – és újra nekivágott.

Megint pincéről pincére, és most semmit sem eresztett el a füle mellett, nem fordult el, nem tűrt nyers vagy fegyelmezetlen szót. Már kapott ilyesmire parancsot, a 107-es magaslaton: akkor a tűzmesterrel hajtatta végre, csak utólag szemlélte meg az előállítottakat, akik közt akkor is volt sebesült és normális helyzetben szolgálatra alkalmatlan. Most személyesen kellett válogatnia, aszott

csontvázak meg büdös dizentériások meg kiéhezettek közül: az úristenit, hát mi az ember: tábori csendőr?!

– Ilyen különleges helyzetben olyan ember kell ehhez, akinek tekintélye van – mondta az a... a másik meg úgy ült mellette, hogy az ember nem tudta, csak úgy néz-e rajta keresztül, mint az üvegen. Az ember egész ideje szinte nem is látta ezeket a törzseknél szolgáló urakat. Jezsovkában ültek ezek legutóbb, az is vagy 18 kilométerre volt az arcvonaltól, amig keletnek nézett az arcvonal. Mit tudják ezek, mi az arcvonal, semmi gőzük róla még most sem? Mennének inkább maguk azokat a gipszpofákat kihalászni!

Mégis Holmers hurcolta maga után a sápadt, merev lábú, holtfáradt emberek csapatát, éhségtől félőrülteket. Káromkodott, a fogát csikorgatta, pincéket járt: 40 deka lóhús és 20 deka kenyér, az már valami, hiszen csak a város peremére kell érte kimenni, az a menetcél, ha általában a halálcél is mindjárt. A város pereme és a városba befúródó ék falta az embert, fölfalt csontvázat, fosost, sebesültet is, darálta a roggyantakat, nyomorékokat is, ha el bírták magukat vonszolni a város pereméig.

Holmers őrnagy ügynök lett – ő, a civilizált ember, aki késsel-villával evett valamikor (hogyhogy valamikor: még tegnap a bunkerban, a 107-es magaslaton), akinek a tányérja mellett valamikor kis ezüstbakon állt a kés meg a villa, aki ebéd után feketét ivott, elszívott egy szivart, és aki most az egyik pincéből jövet, a másikba menet nem tudta, miért épp őt veri ez az átok, és sem a lövegek dübörgését nem hallotta már a város pereme felől, sem a légibombák robbanását a szomszéd utcában.

Kimerülten, szétesve, pincebűztől émelygve roskadt le este a saját fedezékében. Egy hamarjában összeácsolt asztalnál ült, fejét a tenyerébe támasztotta, belebámult a faggyúmécs lángjába – és három Holmers ült az asztalnál, egy öreg, egy vén meg egy aggastyán Holmers.

Az öreg azt mondta: én is toboroztam embert, nálam sózott húst kaptak, szárított krumplit, száraz borsót, na-

ponta háromszor meleg ételt, cukorból a tengerészeti szabályzat szerinti adagot, hat hetes hajózás után citromlevet, pedig nehezen izzadtam ki, mert már nem fizetett úgy a tengerhajózás, mint régen. A vén meg: én is toboroztam embert, nőt, gyereket is, Kelet-Galíciából, Lettországból, Lengyelországból, Szerbiából, Bukovinából, egész hajórakományra valót, és hogy mi lett velük a tengeren túl, azt nem tudom, de értelme volt a toborozásnak, mert szükség volt ott emberre, nagy üzlet is volt a toborozás, meggazdagodtak a társaságok, amelyek ilyesmivel foglalkoztak. – Nagyapja volt, aki ezt mondta a sztálingrádi tüzértisztnek. Aztán az aggastyán: a mi időnkben akadt olyan derék ember, aki éjjel hamis útra húzatott át világítóhajót, és akadt tekintélyes férfiú, aki az „Abolition-Act of Slavery" után is kereskedett rabszolgával. Jómagam törvényes alapon kereskedtem, én toboroztam az embereket, munkaszerződés alapján szállítottam őket Hawaiiba. Amikor Flores szigetén már nem maradt ember, másutt folytattam a munkát az Azori-szigeteken, Picón, és én hosszú, munkásélet alkonyán vitorláztam haza, hajós ládáimban megszámlálva, tekercsekbe göngyölve hevert az aranypénz: avval alapítottam meg a cégünket. – Zömök, fehér pofaszakállas, ódivatú nyakkendős ember volt ez az aggastyán, dédapja a sztálingrádi tüzértisztnek. Dédunokája a gyertya lángjába meredt: ő még nem toborzott össze mindenkit a sztálingrádi pincékből, és ahogy Flores és Pico lélekszáma utóbb újra gyarapodott, nőtt a létszám a pincékben is, jöttek a bevándorlók. De több embert szedett össze a dédunoka egy nap alatt, mint a dédapja összesen Hawaiira szállított az Azori-szigetekről kétárbocos hajóján.

Minek? – Sózott húsba, szárított krumpliba, citromlébe kerültek az embereim – mondta az egyik hang –, de az árumat szállították. – Öt dollár hasznom volt egy főn – mondta a második –, férfin, nőn, gyereken. – A harmadik: – Ládával vittem haza végül az aranyat.

De most nem hajótér-hasznosításról volt szó, sem öt dollárról. Mégis arról: mi haszna? minek?

– A magunk haszna nem volt minden: ami hajóteret a pénzünkön megépítettünk, annyi valóságos életteret építettünk Németországnak. De te csak elpocsékolod azt a munkaerőt, amelyet összetoborozol. No, hiszen elsüllyedt nekem is hajóm, és az emberek a vízbe fúltak, de az én költségem megtérült a biztosításból. Aztán, ami embert Amerikába szállítottam, az vagy elkallódott, vagy boldogult, de az már kinek-kinek a maga dolga volt, az enyém az, hogy a díjat beszedjem és jól használjam föl. Hawaiiba szállítottam a népet, cukornádültetvényen dolgozni meg sűrű rumot főzni: enyém volt a jutalék. Kerestem én, kereshetett más is: szolid üzlet volt az.

– Békeidőben érvényes elv. Háborúban alkalmazható-e? Egyes emberek értelmes üzleti elvei érvényesíthetők-e népek közötti üzletekre? És egy Német Birodalomra van-e olyan szükség, mint óceáni személy- és áruforgalomra, konzervgyári munkásra, gyapotszedőre, vasútépítőre, rumfőzőre meg arra, amivé a munkájuk átalakul? Mivé alakul át a te embereid erőfeszítése? Nyilván hullákká meg nyomorékokká.

– Lehet ám rokkant is alkalmas – mondta a pofaszakállas aggastyán. – Portsmouthban láttam egy csapat öreget, akadt köztük hatvanévesnél idősebb is: a chelsea-i királyi kórházból fésülték ki őket, behajózták egy 56 ágyús cirkálóra, aztán, ha útközben meg nem haltak, a Csendes-óceán partján őriztek egy világbirodalmat. És mert az a világbirodalom még náluk is vénebb volt, mint rozzant hadastyánok is hasznot hajtottak a világbirodalmi vállalkozásnak. No, meghaltak aztán, akár azok, akiket te toborozol a sztálingrádi pincékben: férfinép gyakran pusztul, nem szokatlan ez, politikai változások és háborúk során természetes. De akiket én szereztem el munkára, azok mocsáron-őserdőn át épített vasútvonal kőzúzaléka lettek, tengeri kikötők kövei közt kötőanyag, a te embereid viszont minek lesznek a kötőanyaga? Egy

Nagynémet Birodalomnak a Volga mellett? Szolid üzlet ez? Van iránta érdeklődés? Senki sem áhítozik rá, nem kell ez még Németországnak sem, ha pedig nem, akkor ez agyrém, téboly. Nem valamiféle nagy elgondolás, csak egy torzkép.

– Lidércnyomás! Lidércnyomás, lázálom! – ordított fel Holmers őrnagy.

Egy őrmester vágta ki az ajtót, jelenteni akart valamit, de Holmers nem hallotta, fölugrott, szokott nyugalmát végképp elvesztve hadonászott:

– Kell ez nekem?! „Gyarmat! Agyaglábú kolosszus! Csak megfújjuk a harsonát, és összeomlik!" Jól megmagyarázták!

Robbanás reccsent közvetlen közelben, talán a szomszédos ház omlott össze: a pince rengett, megbillent, mész és vakolat porzott, a porfelhőbe tisztek botladoztak, köztük egy alezredes. Holmers egyfolytában üvöltött tovább:

– Hurrá! Őrület! Nagyzási hóbort! A saját baromságunk zuhog a nyakunk közé.

– Mi leli magát, Holmers?!

– Itt eszi meg a fene a Nagynémet vállalkozást!

– Megbolondult maga?!

– Megbolondultunk mi már rég mind, alezredes úr! Összetévesztettük Oroszországot az Azori-szigetekkel!

– Ennek tényleg elment az esze.

A por ülepedett.

– Figyeljen, Holmers – mondta az alezredes. – Ha a déli védelem megtörik, végünk. Itt is közelebb került az orosz. Maga most azonnal jelentkezik a hadosztálynál, aztán haladéktalanul újra átfésüli a pincéket!

– Ezt a parancsot képtelen vagyok végrehajtani, alezredes úr!

– Holmers!

– A pincékbe engem már senki be nem küld. Kérem a beosztásomat a tűzvonalba!

– Nem egy ember kell oda, nem maga: ezer, tízezer...

– Százezer! Van vagy huszonkét hadosztály a pincékben, alezredes úr! De alezredes úr szíveskedjék odamenni, személyesen: úgy látom, frissen van borotválva, szíveskedjék személyesen megszagolni azt a bűzt...

– Őrnagy úr!

Holmerst nem lehetett elhallgattatni:

– Sztálingrád kilenc tizede a mienk! A maradékot megszerezzük! A maradékot kitereljük a pincékből, parancs szerint, aztán beletapostatjuk a földbe! Hát ebben én nem veszek részt, én nem vagyok se tábori csendőr, se temetkezési vállalkozó! Ez... ez... – az asztalra csapott az öklével, vadul körülnézett, talán barkós öregúrnak érezte magát, aki érthetetlen nyelven ordítozó alakok közt áll egy picói csapszékben – ez gyalázatos felelőtlenség!

Döngve becsapódott mögötte az ajtó. A bunkerban maradtak a fejüket rázták:

– Megőrült. Bár ebbe tényleg bele lehet őrülni.

– A tűzvonalba kívánkozik – mondta az alezredes. – Kimehet a város peremére.

Holmers odakinn lezökkent egy törmelékhalomra. Fölötte csillagos ég. Délen, a város közepén tüzek lobogtak. Négy nemzedék, öt nemzedék józansága, lehetőség-számítása, üzletemberi mérlegelése után ez: tizenkét tábori tarackkal, vontatókkal, szállító járművekkel országról országra vágtatni, tüzelni, végül a holdat lövetni, trinitrotoluolfüstbe burkolni minden örökséget, öröklött értéket, hűvös, rideg, értelmes számítást is. Lesújtó. Higgadt embert is megőrjít.

A főparancsnok térképasztalánál a Gumrakból bejött vezénylő tábornok állt. Ősz, szikár, öltözéke kifogástalan, csak a szeme alatt sötét árnyék, és az arcbőre olyan áttetsző, hogy szinte az idegszálai is látszottak. Meg-megrángó arccal beszélt:

Amit idejövet észleltem, az minden képzeletet felül-

múl, leírhatatlan. Tudja-e, aki a harc folytatását kívánja, hogy milyen céltalan harcot kíván? – Az asztalt körülülők valamelyike válaszolt, a tábornok szembefordult vele: – Nincs. Semmiféle feladatunk sincs már itt. Nem segítünk új frontot létrehozni Rosztovnál vagy másutt. Legalább azóta nem, amióta az oroszok összeszorították a katlant: az erejük egy részét már elvonhatták innen. A katlant részekre vágták: még több erőt elvonhatnak. „Kitörni", volt az első jelszó, és amikor evvel elkéstünk, a döntés szabadsága lett a jelszó, de ezt sem engedélyezték, és most azt mondják, egy Alcazar kell ide, ahol majd hónapokig tarthatjuk magunkat. Tizenhatezer ellátatlan sebesülttel, élelem, üzemanyag, lőszer nélkül, szállás és tüzelő nélkül, az alakulatok fölbomlását látva. Ezt négy napja megfelelően fogalmazott táviratban tudattuk a Führerrel. A választ ismerik az urak.

A vezérkari főnök ismételte meg a választ.

– Nincs fegyverletétel!

A gumraki szurdok vezénylő tábornoka végignézett az asztalnál állókon. A hadseregparancsnok fél arca megmegrángott, egyik szemöldöke ugrált. Még két vezénylő tábornok volt jelen, a harmadik a gumraki volt, a negyedik a katlan északi részébe szorult, az ötödiket Voroponovóban meghorzsolta egy repülő léc, ő az utolsó pillanatban elrepült. Az asztalnál ott állt a hadsereg-segédtiszt is, több ezredes, a legfrissebb berlini parancsokkal visszaérkezett Carras is. A hadsereg vezérkari főnöke, egy magas, ösztövér, lóarcú, lobogó pillantású ember. A gumraki tábornok most az ő tükörvillogású szemébe nézett. A rossz szellemébe, akinél senki sem követelte keményebben a végsőkig szükséges kitartást. Aki „Hartmannsdorf"-ból ki akart repülni, hogy, úgymond, beszéljen a Führerrel, és ezért egy teljes éjszakán át visszatartott egy teli repülőgépet, tervével nyaggatva a főparancsnokot, amíg annak az első helyettese föl nem lázadt, és a hadsereg-segédtiszt ki nem jelentette, hogy főbelövi magát, ha a vezérkari főnök kirepül. A hadsereg főhadiszál-

lásán ugyanez a vezérkari főnök habozott olyan sokáig, hogy elhagyja a főhadiszállást – főparancsnokostul, és most ugyanez a főnök mondta:

– Nincs fegyverletétel!

A szó megállt a pincében, az asztal fölött. De még egy szó lebegett fölötte, kísértetiesen és mégis valóságosan. Egy meg-megrángó arcú, agyonéjszakázott, zilált idegzetű, meghasonlott parancsnokló és egy führeri ítéletvégrehajtásra kirendelt gyülekezet összecsapta a bokáját, és engedelmesen kimondta:

– A parancsot végrehajtom!

Hiába a jobb belátás, a lelkiismeret, a becsület. A gumraki tábornok megtántorodott. Harminc éve volt katona, háromszáz éves tiszti hagyományt örökölt. Lehetséges becstelen parancsteljesítés? Szemközt a hadseregparancsnok okos arca, a vezérkari főnök lófeje, szemközt a zöld szemű, macskaképű Carras. Az asztal körül forogni kezdtek a váll-lapok, parolik, rendjelszalagok.

– Foglaljuk össze még egyszer, uraim. November 22-én azt a parancsot kaptuk, hogy alakítsunk sündisznóállást. Huszonkét hadosztályból, háromszázezer emberrel: ilyesmit nem ismer a hadtörténelem. Ekkora hadsereg elláthatatlan. Jelentettük az aggályainkat. Ma már tudjuk, hogy Manstein tábornagy, Van Weichs vezérezredes, hogy a Führer által kinevezett vezérkari főnök, Zeitzler, a légierő tábornokai is kételkedtek az utánpótlás biztosításának a lehetőségében. Az időjárás, a berepülendő távolság, a front hátrálása folytán egyre növekvő távolság, a védhetetlenül sík terep: mindezt meg kellett volna fontolni. De mire gondoltak? Hogy ami a Valdáj-magaslaton hat hadosztállyal sikerült, itt huszonkettővel is sikerül majd? A gigantománia győzött, uraim: már tudjuk, hogy egyetlen ember, a birodalmi marsall mondott mást. Azt mondta: „Mein Führer, a 6. hadsereg ellátását átveszem!" Ezzel a szóval szemben keveset nyomott a latban hadseregparancsnokok, tábornokok, vezérkari főnökök szava és a saját helyzetmegítélésünk. November

22-én történt ez. Január 10-e volt a következő határnap. Az orosz fegyverletételi ajánlaté. – A vezérkari főnök szeme hidegen megvillant. Amikor az orosz parlamenterek fölbukkantak, mint a főparancsnok helyettese lövetni akart rájuk. – Nos, aznap már igazán az erőnk végén voltunk. Már tizedelt a vérhas, halomra fordultak föl az emberek, már százezernél több halott bizonyította, hogy a légi ellátás csődöt mondott. Akkor a döntés szabadságát kértük, és ha nem is azt, hogy a fegyvert letehessük, akkor legalább egy kétségbeesett kitörés lehetőségét nyugat felé. Megtiltották. Ott álltok, ott maradtok, ez volt a válasz, Hube hozta Berlinből, aki azóta végleg elröpült, megszervezni az utánpótlást, amelyet megszervezni, bocsássanak meg, uraim, teljesen hülye vállalkozás: láttam az utolsó napokat Gumrakban. A káosz elkerülhetetlen, nyitott szemmel tántorgunk bele. Szóval, azt mondta Hube, hogy „egy olyan Alcazar-félét kell a végén csinálni", mi pedig engedelmeskedtünk, pedig a berlini urak nem látták a pusztulást, mi viszont láttuk. Hát én, uraim, én tiltakozom!

Mi ellen, kérdezték. A főparancsnok eleve avval, hogy ezt a tiltakozást nem adja tovább. A vezénylő tábornokok egyetértve, a vezérkari főnök kíváncsian, Carras ezredes azt a nyílt beszédet csodálva, amelyhez neki magának nem volt bátorsága.

– A harmadik időpont: január 22-ike. A döntés szabadságát kértük. Válasz: fegyverletétel nincs! Vagyis: vesszetek, ahol vagytok! Négy napja 16 000 ellátatlan sebesültünk volt, ez a szám azóta megsokszorozódott, élelmezés nincs, a tüzérségi, ködgránátvető, híradó alakulatok, ellátóoszlopok maradékaiból rögtönzött csapattestek is le vannak harcolva, az ellenállást legföljebb félholtakkal folytathatjuk, ez pedig a katonai becsület ellen is van. Tiltakozom a parancs ellen, kérem ezt tudomásul venni és fölfelé továbbjelenteni.

A gyűlés hallgatott, mint a kísérteteké. A főparancsnok se tudni, se hallani nem akart azokról a legnyomasz-

több lehetőségekről, amelyekkel bárkinél jobban tisztában volt.

Én engedelmeskedem – mondta.

A gyűlés feloszlott. Carras nézte a távozókat: vezénylő tábornokok, vezérkari főnökök, a hadsereg-vezérkar főnöke, a hadsereg főparancsnoka – ő már az első háborúban vezérkari tiszt, aztán hadiakadémiai tanár, tisztviselő ember nagyon tehetséges fia, különösen hadműveletek tervezésében kiváló tiszt. Csak: a helyzet mást, többet kíván, mint tervet és éles eszet. Kemény kéz kellene, nem pusztán gondolkozó, hanem cselekvő parancsnoké, aki súlyos órában semmivel sem törődve vállalja a felelősséget. De épp ez nincs neki, épp kemény keze nincs. Szenved, mint Krisztus a kereszten, de a parancsot, azt végrehajtja – gondolta Carras, mondta is egy ezred-vezérkari főnöknek távozóban.

A gyűlés feloszlott. Résztvevői aligha találkoznak még egyszer ugyanannál az asztalnál. Ami még történik, már kísértetek dolga lesz. Így gondolta a gumraki tábornok, amikor kilépett a nagy romházból, és a tisztelgő őr meg egy tíz és feles tarack mellett elhaladt egy nagy tér felé, ahova épp akkor szórták le a rakományokat – kenyeret, húskonzervet, egyéb élelmet, már ejtőernyő nélkül – a magasban köröző repülőgépek. A teret fényszórók fénye világította meg, a tábornok torlaszok, homokzsák-fedezékek közt elhaladva több őrszemet is látott a tér körül, aztán golyókat hallott süvíteni. Először a Volga felé indult, aztán mást gondolt:

– Mégis a város szélére megyek – szólt oda a segédtisztjének. – Vitesse oda, legyen szíves, ami holmim még van. – Azzal nekivágott az „Elesettek terének", ahonnan káromkodás, ordítozás hallatszott.

Egy őrnagy megtagadja a parancs végrehajtását. Egy tábornok tiltakozik. A dolgok menetén mit változtat ez? Az emberek tovább hullanak a városban. A parancsnokságok tovább fésülik át a pincéket, hajtanak a tűzvonalba sebesültet, fagyottat, beteget. Öngyilkosok szorítanak

pisztolycsövet a halántékukhoz. Ellátmánybegyűjtők lövöldöznek, kivégzőkülönítmény sortüze ropog. A hadsereg főhadiszállásától és az „Elesettek terétől" száz lépésre a színház romja, a fele sötétben, a fele tüzek visszfényétől vörösbe mártva, kiégett falai körül törmelékdombok, alattuk pincék, pincék, pinceváros.

Ott lelt menedéket a Jezsovkából jött Tomas százados is, repesz okozta fejsebével. Amikor néhány órája már odalenn gubbasztott a lázálom-atmoszférában, halálnyögések fullasztó sűrűjében, lassan megszűnt a kinti világ. A harcok dübörgése csak tompán hallatszott le, odakinn nappal lehetett, de talán éjszaka volt, havazhatott, vihar söpörhetett az utcákon: a pincelakókat mindez csak akkor érdekelte volna már, ha egy bomba vagy egy lövedék föltépte volna, beomlasztotta volna a pince boltozatát.

Az operációs terem a többi pincénél is néhány lépcsőfokkal mélyebben volt. Három orvos váltotta egymást, nyolcszáz sebesültet kellett ellátniuk, a műtőasztalul szolgáló asztalok szalagján szakadatlanul követték egymást a testek. Huth főorvosnak Otorvanovka óta hetven napja nem volt megállása, a különbség pedig a munkájában csak annyi, hogy már nem volt tetanuszinjekció, morfium, gyógyszer, kötszer is szinte semennyi. Megmaradt a szike, a fűrész, az olló, műszert kifőzni egy üst forró víz, látni valamit, egy műtőlámpa az orvos feje fölött. Szerencsés volt az a sebesült, aki műtét közben elájult a fájdalomtól, szerencsés az orvos, ha volt még műtős szanitéce, mert azok is fogytak, vagy kidőltek a látványtól, a bűztől.

– A következőt.

Tomas volt a következő. Egy halálfejű ember jelezte, hogy hova feküdjön föl, egy kísértet műszereket emelt ki egy gőzölgő fazékból. A nagy műtőlámpa hőséget árasztott. Ablak sehol, szellőzőlyuk sehol, az orvos lába alatt véres iszap. Tomas arccal feküdt az asztalra, pillantása egy vödörre esett, amelyben egy levágott kezet látott.

Ápolt kéz, gondolta már szédelegve, tanult emberé. A vödörből fojtó pára kavargott föl.

– Ne mozdítsa a fejét. Nyugodtan.

A segédkező kísértet két marka közé szorította Tomas fejét. Könnyű eset volt a seb: az orvos megtisztogatta, a széleit levagdosta, aztán visszatette rá a használt, már vérkérges kötést.

– A következőt.

A szanitéc fölvette Tomas köpenyét, hátizsákját, egy nagy boltív alatt és egy hosszú folyosón elvezette a századost egy kisebb pincébe.

Azóta huszonnégy óra telt el. Tomas már nem bírta a pincét, a csöndet, az ott kuporgó két tucat embert. A kis pince rosszabb volt, mint elöl a nagy. Miért is? Mind a kettő ugyanazé a 14. páncéloshadosztályé, mind a két helyen ugyanaz az ellátás, reggel híg kávé, délben lóhúsleves, este egy szelet kenyér. Hátul mégis vékonyabb volt a fonal, amely az élettel összekötötte az embereket, a mécsláng is bágyadtabb fényű. És micsoda csönd: egyetlen hangos szó sem esett. Mint egy könyvtári olvasóteremben, gondolta Tomas: kezekbe támasztott fejek, fojtott suttogás, olykor egy köhintés. De a pince nem olvasóterem volt, katonák ültek benne, tisztek is, az egyik lábsérült, a másiknak tüdőgyulladása, a harmadiknak merevvé duzzadt isiászos ízületei, kinek másodfokú, kinek harmadfokú fagyása. Mind ült, hallgatott, figyelte a mész pergését a falról. Aztán valaki fölkelt, merev léptekkel kiment, nem tért vissza többé. Ketten mentek ki, amíg Tomas ott ült: egy légvédelmi százados meg egy gyógyszerész őrnagy. Amikor a harmadik, egy gyalogos százados is feltápászkodott és ugyanolyan merev léptekkel, merev arccal elindult, Tomas is összeszedte a holmiját, fél karján a köpenyével, hátizsákjával végigtapogatózott a hosszú, sötét pincefolyosón. Kijjebb egy ismerős páncélos hadnagyba ütközött, akinek könyökig kötésben volt mind a két fagyott karja.

Merre, százados úr?

Már nem bírom ott benn. Maguknál van-e hely? Majd szorítunk.

Tomas beköltözött a nagy boltozat alá. A gyalogos százados közben fölment a lépcsőn, kilépett a szabadba. A városnegyed vöröslött a tüzek fényétől. A százados nem nézett körül. Az „Elesettek tere" táján légcsavar zúgott. A századost nem érdekelte. A százados a revolvertáskájába nyúlt, lövés dörrent, a százados összeesett. Onnan nem messze hevert a légvédelmi százados holtteste, meg a gyógyszerész őrnagyé. Már belepte őket a hó. Távolabb torlaszok – homokzsákok, lámpaoszlopok, erkélyrácsok, vas lépcsőkorlátok, kocsironcsok, drótsövény – zártak körül egy nagy teret, a torlaszokon néhol holttestek hasaltak, némelyik széttárt karral markolta a szögesdrótot. A hosszan elnyúló tér végén egy fényszórókkal fölszerelt személykocsi állt, fehér fénybe borította a vad romfalakkal körülcsipkézett teret. A magasból hallatszó légcsavarbúgás azt jelezte, hogy most érkezik az utánpótlás, és lenn puskások és géppisztolyosok állták körül a teret, Schmidt ezredes utánpótlás-átvevő alakulatának az emberei.

Egy repülőgép lejjebb ereszkedett, ledobta a rakományát, aztán éles szögben húzott el és fölfelé. Újabb gép búgott, körözött, húzott el a tér fölött, leszórta a terhét. Nem ejtőernyővel: húskonzerv, kolbász, kenyér, csokoládé úgy záporozott a térre, mint a kő, jórészt zsákokba se rakva. Volt, ami a környező utcákba hullott, romokba, romok közti ösvényekre.

Volt ott máshonnan is egy katona. (Vajon ki töri le majd az azonossági érme felét, veszi ki a zubbonya mellzsebéből a zsoldkönyvét, ki törődik az adataival, amelyek szerint Franz Liebich Masserburgban, Thüringiában született, nős, két gyermek apja, foglalkozása községi írnok, lábmérete 42-es? Ki tölti ki a törzslapja „elesett" és „eltemetve" rovatait, vagy ki olvassa el, hogy a nevezett jelentős bevetései: 1939. szeptember 1–5., Kelet-Poroszország, Narev-átkelés, szeptember 15-ig üldöző harcok

Kelet-Lengyelországban, 1940. május 11., átkelés a Maason Maastrichtnál, május 17-től 28-ig előnyomulás a Dylétől Charlerois-ig, a mormali erdőben, a dünkircheni csata, majd 1941. június 22-e óta a szovjet front? Ki törődik evvel? Ki egy ködös esti órában az „Elesettek terén"?) A tábornok, aki a nagyáruház romépületéből jött ki, és egy őr meg egy tábori tarack mellett elhaladva, gyors léptekkel igyekezett valamelyik romsűrűbe, nem figyelt föl, amikor néhány puskalövés csattant, és az az őr, aki egy torlasz mögött állva egy erkélyrácsra támasztotta a fegyvere csövét, nem látott mást, csak egy futó alakot, akin lobogott a köpeny, és akinek a mellén megvillant egy köpenygomb, amelyre jól lehetett célozni. Felszólítás nélkül lőni, így szólt a parancs, az őr tehát lőtt, a katona pedig arcra bukott, néhány lépésre attól a kenyértől, amelyért a térre kiszaladt. Kisvártatva újabb lövés csattant, az a tér túlsó felén. Sztálingrád közepén, az „Elesettek terén".

Észak-Sztálingrádban sem volt ez másképp. Ott is megvilágítottak egy nagy teret – nem messze a Fehér Házaktól – a fényszórók, ott is volt utánpótlás-átvevő alakulat, őrség, ott se kérdezte a géppisztolyos őr, vajon Ewald Stüwének hívják-e a fölbukkanó katonát, kölni illetőségű-e, a feleségének Mathilde-e a neve, óvóhelyen virraszt-e éjjel, fegyvergyárban dolgozik-e nappal egy szemét káprázta tó lámpa fényében, azt pedig dehogy tudta az az őr, hogy az a katona nem is régen aknazáporban feküdt Voroponovónál, közelharcban vett részt, a karja megsebesült, épen maradt karjával még géppuskát kezelt egy majorért folyt harcban, azóta pedig elsősegélyhelyről elsősegélyhelyre vándorolt, és éhen bujkált pincéről pincére: az őr csak megeresztett egy sorozatot, cafattá lőtte a katona máját, veséjét. Ahogy Franz Liebich amazon a téren, Stüwe emezen bukott arcra.

A repülőgépek rakományai egyébként nemcsak erre a két térre hullottak le. Hullott kenyér meg hús a tűzvonalba, orosz állásokba, vonalak közti senki földjére is, ro-

mokra, udvarokra, zugokba, sikátorokba, gyalogösvényekre. Ilyen helyeken nem az utánpótlás-átvétel fehér karszalagos különítményei álltak készen és lesben, hanem a tábori csendőrök, mellükön bádoglemez láncon, és ilyen helyeken egy kolbász az úton kétfelől is veszélyes lehetett bárkinek, aki kirohant érte: észrevehette orosz lövész, megláthatta tábori csendőr, rálőhetett mind a kettő. Legjobb helyre még az a kenyér, az a konzerv esett, amely zegzugos átjáróba, romház belsejébe esett: aki éjszakai árny odaimbolygott, az gyorsan el is tűnhetett megint a legközelebbi veremben, pincében. A tábori csendőrség óránként fésülte át a pincéket, a járőrök, hol párban, hol négyesével jelentek meg. S ez a beosztás még jól eltartotta a beosztottakat, az ütközeteket megjárt, lőportól fekete arcú sokasághoz képest a csendőr még mind egészségtől duzzadt, a szeme még nem vesztette el a fényét, a hangja érces volt, a szava súlyos: – Ni, itt is egy. Föl! Gyorsabban! Szerelvényt bonts! Ez mi? Liszt. Kétszersült. Takarosan celofánba csomagolva, mi? Irány: előttem. Indulj! – Ni, még egy! Micsoda mellkas, barátom! Zubbonyt kigombolni! Lám: egy szál kolbász, még egy szál kolbász. Irány: előttem! Indulj! – Hát te, komám: állapotos vagy tán, vagy mi? Ne pislogj, komám: mitől akkora a hasad, mit gyömöszöltél a nadrágba? Kigombolkozni! Szaporábban! Lám, nem hetedik hónapban vagy: egy fél sonka! Páncélosvadász nem érdekel, Riess tizedes nem érdekel, SS-szolgálat se, Lengyelország se, ez minket mind nem érdekel, a vércsoport se, a származási bizonylat se, a vízi jártasság se! Indulj! Kifelé az egész! Indulj! – Más pincékből más járőrök hozták kifelé az embereket: – Dörzsölt banda! Falat építettek lőszerrakaszokból, kézigránátos ládákból, aztán valóságos raktárt rendeztek be mögötte, még kávét is találtunk. Lám, itt ez is lehetséges!

A sötét égből hullott a hó. Balról egy palánk, jobbról egy romfal három ablaka alkalmas zugot kínált. Huszonnégy perc sem telt el: géppisztolyok köpködtek rövid so-

rozatot, néhány pisztolylövés csattant még, és nyolc fő el volt intézve. A hó aztán belepte az öngyilkosokat, a kivégzetteket, a holtában oldalára fordult Riess tizedest, a hanyatt elnyúlt Liebichet, a karikára görbült Stüwét.

A hó eleinte nagy pelyhekben szállt, majdnem függőlegesen ereszkedett lefelé. Később föltámadt a szél, apró kristályokká morzsolta a pelyheket, hordta őket, süvített a romvárosban és kinn a pusztán. Olyan idő lett, amilyenben az ember érzékszervei fölmondják a szolgálatot. Még a kalmük ember is, ha úton lepi meg a vihar, behunyja a szemét, mélyre búvik bárányból bundájába, eltűnik, lovacskájára bízza magát, aztán az a kócos apró ló haza is talál a hóban.

A géhás Schweidnitz se a pusztát nem ismerte, ahol tántorgott, se olyan ítéletidőt meg nem ért még, amilyen körülötte tombolt. Hogy végül hogyan került Jelsankába, Jelsankánál egy viskóba, nem tudta. Talán csak úgy, hogy lejtős terepre tévedt, aztán csak gurult-gurult lefelé, eltűnve a hóban, fölbukkanva belőle, lekerült a Carica völgyébe, ott hajtani kezdte a vihar, mint az ördögszekeret, egy földbe vert karóig hajtotta, amelyben aztán megkapaszkodott Schweidnitz, és nem tudta, a szél süvít-e, vagy srapnelzápor fütyül. És akkor rábukkant egy katona, s az bevonszolta a nyavalyást egy viskóba, ahová egy géhás tiszt, egy állatorvos meg néhány más ember húzódott be. Schweidnitz valameddig csak magába roskadva kuporgott egy ülőkén, aztán körülnézett és fölismerte a gazdasági tiszthelyettesét, a főállatorvost, a volt szomszéd állatorvost – Koog lelkészt nem ismerte –: elmosolyodott, mert mintha hazaért volna. Tizenkilenc éves volt. A beszélgetést aztán hamarosan csak valamiféle vastag falon át hallotta, azt is csak homályosan észlelte, hogy mindenki fölállt, szedelőzködött, fölcsatolta a derékszíját, bundába bújt, géppisztolyt vetett a vállára, s kiment.

Órák múlva tértek vissza az urak. Menekülőket tartóztattak föl, irányítottak gyülekezőhelyre (a hadosztály-vezérkar egyidejűleg elzárta az utat dél felé). Schweidnitz egy priccsen feküdt, úgy aludt, mint a bunda. A hátvédvagy gyülekeztető-különítmény tagjai lerázták a csizmájukról a havat, kirázták a bundájukat, aztán újra fölvették, s körülülték az asztalt. Azon kis mécs égett, egy papírtálka faggyúban úszó kanóc. Az arcok olyan komorak voltak, mintha kilobbanóban lett volna belőlük az élet, mint a mécskanócból a láng. Lassan el is húzódott ki-ki a priccsére, magában ült a szélén. Kocsira vártak: úgy volt, hogy a törzsszámvevőt, a főállatorvost, az állatorvost, a hadbírót kocsi viszi tovább, talán Minhinába. Koogot is lesték, aki velük ment el, de nem jött vissza.

– Koog is soká elmarad – mondta a főállatorvos.

– A hadosztály-anyagtiszthez ment, és onnan még az ezredeshez – mondta a hadbíró. Zabel nagyot fújt:

– Neki se könnyű. Egyenként lebeszélni ilyesmiről az embereket!

– Ne kezdje már megint! – mordult föl a főállatorvos.

– Dehogy kezdem. Csak órákig vitatkozik mindenki, hogy meg kell-e tenni, és ha igen, akkor hogyan. És ha az ember nem is akarja, ezen jár az esze, össze-vissza fantaziál.

A főállatorvos nyögött egyet, nem hallgatta tovább, elnyúlt a priccsén, fülére húzta a szőrmegallért. Az állatorvos is fölkúszott a helyére, a lelkész priccse fölé.

– A kocsi is késik.

– Be kellene szólni Caricába.

Telefonáltak, de csak az volt a válasz, hogy álljanak készenlétben. A kocsiba még üzemanyagot kell szerezni, és más útja is lesz.

Végre megjött Koog. Leült az asztalhoz, tenyerébe támasztotta a fejét, belebámult a mécslángba. Talán nem tudta, hogy négyen is nézik a homályból, és talán félálmában beszélt:

– Szóval, az ezredes is... Megértem. Meg tudom érteni azt, aki most végez magával.

Mögötte megreccsent az egyik priccs, a főállatorvos ült föl. Aztán leszállt a helyéről, odalépett az asztalhoz. Nagy testű, vállas, egészséges parasztarcú ember lett volna, ha nem olyan szürke az arca, olyan mély gödörben ül a szeme. Közel hajolt a mécslánghoz, a lelkész arcához, rekedt hangon mondta:

– Lelkész létére mond ilyet? Hallatlan!

– Kedves uram – kezdte a lelkész, de csak ennyit mondott, és olyan könyörgő hangsúllyal, mintha azt kérte volna, hogy hagyják, végre békén. Amaz hagyta: visszament a priccséhez, lefeküdt. Egy idő múlva a lelkész is lefeküdt, az asztalon kiégett a mécs, a sötétben mindenkit elnyomott az álom.

Schweidnitz fülrepesztő robbanás lármájára riadt föl, de a többi is, és Zabel kiáltotta el:

– Páncélosok!

Egy szempillantás múlva benn is lövés csattant, aztán az egyik priccsről lefordult egy test, nagyot puffant a földön.

– Szent Isten, a főállatorvos! – kiáltotta Koog. De csak ennyit kiálthatott, amikor újabb lövés csattant, és a lelkész valami nedveset, meleget érzett az arcán, homlokához nyúlva lágy anyagot kent el az ujja. Schweidnitz kezében gyufa lángja lobbant föl, a fiatalember vékony gyermekhangon mondta:

– Az állatorvos úr szájba lőtte magát!

Zabel a sértődött illemtudás és csalódottság furcsa hangsúlyával csak ennyit dünnyögött:

– Ezt kinn is elintézhették volna mind a ketten. – De Koognak megélesedett a hallása, a látása, észrevette az ellobbanó gyufa fényénél, hogy Zabel a bundája alá nyúl, valamit megtapint, aztán kifelé indul: fölugrott, szőrmesapkáját hirtelen nem lelve födetlen fővel futott utána, fölbotladozott a sötét bejárati folyosón, és épp idejében érkezett, hogy elkaphassa a törzsszámvevő csuklóját, ke-

mény fogással kicsavarhassa a kezéből a revolvert, hogy messzire eldobhassa a hóba:

– Eszénél legyen, Zabel! – ordított a megtántorodó emberre. Gyáva állat, gondolta közben: meglett, családos ember, két lánya van otthon, a felesége kínlódik az üzlettel, adóhivatallal, hatósággal, mindenféle gyűjtéssel, és ha ez itt végez magával, akkor végül elemésztheti magát az asszony is, felkötheti a két lányt, magára nyithatja a gázcsapot. Elöl járnak ezek itt jó példával! Karjánál fogva visszarángatta Zabelt a szállásukig, betuszkolta, maga is bement. S akkor az ő idegei mondták fel a szolgálatot: napok óta kínlódott-győzködött öngyilkosjelöltekkel, most elbőgte magát, mint egy gyerek.

Nem orosz páncélosok közelítették meg a viskót: utászok robbantottak föl egy közeli hidat, amely a mély vízmosáson vezetett át. Egy őrmesterük aztán benézett a viskóba, és Zabel, a hadbíró, a lelkész és Schweidnitz nem várt tovább a hadosztály kocsijára, hanem az utászokhoz csatlakozva gyalog elindult Carica felé. A két állatorvosról már nem kellett gondoskodni.

A szakadékban bírni lehetett a szelet, de fönn tombolt a hóvihar, semmit se lehetett látni, a csoport összebújva imbolygott valamerre, mint egy jégkérges bárka egy áhított kikötő felé, nem tudni, vajon elérhető kikötő és egyáltalán milyen kikötő felé. A Voroponovóból Sztálingrádba vezető országúton egy csapat katonát értek utol, pokrócba bugyolászkodott, szintén összebújt alakokat. Koog megkérdezett egy embert, aki épp lehúzta a kesztyűjét, és az ujjai hegyét fújogatta:

– Merre húzódik az új védelmi vonal?

– Semerre – fújogatta tovább az ujjait amaz. Hadnagy volt, a szemöldökén vastagon állt a dér, a ráfagyott hó.

– Semerre?

– Gyakorlatilag semerre. – A hadnagy a semmibe mutatott: – Tegnap ott még egy ezred állt. Szétverték. Egy híradószakasz maradt belőle, ezredírnokok, néhány gyalogos.

– A törzsek merre vannak?

– A hadtesté, úgy tudom, meglépett. A 297. gyaloghadosztályé még itt van.

– Merre?

– Talán száz lépésre még, az úttól balra.

Az utászok elkanyarodtak. A lelkész, a hadbíró, Zabel. Schweidnitz a hóban gázolva meglátott egy bunkert. Fegyveres őr állt előtte.

– Itt van a 297-esek törzse?

– Nye ponyemáju – mondta az őr, aztán a kezét valamerre kinyújtva valamerre mutatott. A négy ember mozdulatlanul, értetlenül állt szemben vele. Nye ponyemáju? Négy hóember állt a bunker előtt. Aztán hármas rendekben, régen látott rendben fölbukkant egy kis csapat, az élén tisztek, elöl egy tábornok.

– Állj! Igazodj! Fegyvert lábhoz!

Egy őrnagy jelentést tett, a tábornok fogadta. Az őrnagy szembefordult az alakulattal, valami hiányozhatott, valamire nem lehetett vezényszó a szolgálati szabályzatban, mert az őrnagy pihenjt vezényelt, aztán csak azt mondta:

– Rakják a hóba a puskákat. – Amikor ez megtörtént, megint vigyázzt vezényelt. Háromszáz fő lehetett az egész alakulat. A tisztek a bal szárnyra álltak, az őrnagy a négy behavazott alaknak is intett. A hadbíró és Zabel odament. Koog mozdult, aztán elindult másfelé. Senki se szólt utána, Schweidnitz követte. A tábornokkal szemben egy orosz tiszt jelent meg, a fején ezüstszürke kucsma. A 38. szovjet gárdahadosztály parancsnoka. A tábornok odalépett, tisztelgett, a parancsnok viszonozta a tisztelgést, aztán megjáratta a pillantását a századnyi rongyos csapaton, és azt kérdezte:

– Az ezredei, tábornok?

– Ön kérdi?

Tényleg fölöslegesen kérdezte: ez a német hadosztály állt vele szemben Cebenkónál, Kravcovnál, Peszcsankánál, Voroponovónál. Tudhatta, hova lettek az ezredek.

A formaságoknak evvel megfeleltek. A tábornokkal tudatták, hogy a sebesültekről gondoskodás történik. Ő a pisztolyát megtarthatja, a többi tiszt a szúrófegyverét. A törzstiszteket kocsi vitte el, az alakulatot gyalog indították útnak Voroponovo felé. Zabel mellett megszólalt egy hang:

– Háromszázan vagyunk. Tizenhétezer fő volt a hadosztály, amikor bevetették.

4.

A 297. gyaloghadosztály letette a fegyvert. Ez a katlan déli szélén történt, a város peremén, a Carica partján. Szétszórt alakulatok, amelyek átkeltek a Caricán, megvitték az eset hírét a városba. A hír csak egy lett mindenféle hír közül, mindenféle hadosztályok sorsáról, a törzseket nem érdekelte jobban, mint a többi hír és híreszteles. A sztálingrádi utcákon tovább folyt a harc, romokért, pincékért, romok alatt, miközben a város fölött ott állt a pusztulás jele, éjjel mint tűzfény, nappal mint füstfelhő.

Otthon ordítottak a lapok szalagcímei: Ragyogó példa – Súlyos harcok Sztálingrád szűk térségében – Katonáink páratlan hősiessége – Elmúlhatatlan a sztálingrádi harcosok dicsősége – Mindhalálig bátran és híven – A Führerért, a népért, a hazáért – Így küzd és áldozza föl az életét tábornok és közlegény – Bajtársak minden nyomorúságban és megpróbáltatásban – Az utolsó töltényig, szemközt a halállal – Hogy Németország éljen – Nem hiábavaló az áldozat!

Egy egész nép tudta, mit olvasson ki a címsorokból, milyen rémpofa vigyorog a kongó pátosz mögött.

A néni, aki a parasztszobában ült az asztalnál, kezében az újság, szemüvege az orra hegyére csúszva. A néni kinézett az utcára, a keletporosz Pelleningken néptelen utcájára. Sütött a nap. A néni, aki magányosan ült a házban és most ölébe ejtette két munkában eldurvult kezét, Lawkow anyja volt. A fiára gondolt, és szinte látta közeledni az utcán: talán mindjárt belép az ajtón Hans, gondolta, az a szívós és dolgos gyerek. Megjárta Franciaországot, aztán a megszállt Lengyelországot, aztán Moszkva előtt tiszt lett belőle, Sztálingrád előtt zászlóalj-segédtiszt, ezt még megírta. Zömök, görbe növésű a gyerek, olyan, mint

a fekete fenyő, az arca olyan ragyás, mint a fakéreg, de a nézése tiszta, csillog a szeme. Hans. A néni arcán könny pergett végig.

Kraupischken egy ugrás Pelleningkentől, s ott volt Heinrich Halluweit gazdasága, és oda ment át Ballupönenből Wischwill és Göritt felesége, vitték azt a rémes újságot a rémes címeivel. Harmincnál idősebb csak Göritt felesége volt közülük, az ő szőke hajában már akadt szürke szál. Heinrich szakács volt, ugyanannál az alakulatnál szolgált, ahol Karl és Johann, a két géppuskás, a 9. keletporosz géppuskás zászlóaljnál. Halluweit felesége kávét főzött, de az asszonyok alig ittak egy kortyot. Ültek, mint temetés után ülnek az emberek, és az egész Sztálingrád érthetetlen volt, a kérdésekre, arra, hogy most már mi lesz, hogy most már egyik se jön vissza valóban, és hogy özvegyen kell-e majd gazdálkodni halálig, talán oroszokkal meg lengyelekkel vagy hogyan, és hogy felkösse-e magát az ember, a kérdésekre nem volt válasz.

Bottropban rendetlen ágya szélén ült Maria Widomec, két keze közé fogta a fejét: Istenem, gondolta, ebben az ágyban aludt, annál az asztalnál evett, minden nap megreggeliztettem. Mi kellett más kettőnknek, mint az, hogy szabadon lélegezhessünk? Győzelemben már senki se hisz, abban sem bízik senki, hogy még jóra fordulhat minden, ha vége lesz a háborúnak. Hiszen ez nem háború, hiszen csak lemészárolják a népet, megmondta Franz az elején, kár volt kételkedni a szavában, most már csak abban bízzon az ember, hogy hamarosan fölfordul maga is.

A sauerlandi Alten-Affelnban a kályhának támasztotta meggörbült hátát egy paraszt: – Bizony Mathist se látjuk többé – dünnyögte, aztán: – Jochen Vityebszkben van eltemetve, Mathisról mióta semmi hír. De bár sose járattam volna iskolába: akkor talán másképp alakul az élete, hiszen kétszáz éve Gimpfeké ez a gazdaság, és most már ki van mondva, hogy családi örökbirtok, csak most már hol van, aki örökölje? – Sziszegve mondta aztán: – Fene tudja, anya, nekem még a csontom is fázik.

– Elmehetnél a doktorhoz Hagenba – mondta az asszony.

Kurt Simmering orvosalezredes felesége Bad Pyrmontban sokáig égette a lámpát, ágyában fekve olvasott, kezében a könyv, benne mondatra mondat, sorra sor, s az asszony nem tudta, mit olvas. Csak ne Oroszországban volna, gondolta, és ne éppen Sztálingrádban. Novemberben még hazajött szabadságra, este bejött a rendelőjéből, leült az ágy fejénél álló fotelba, cigarettázott. Az asszony lapozott, olvasta a könyvet, olvasta és olvasta, nem tudta, mit olvas, a szobában szinte üvöltött a csönd, a gondolat önmaga körül kerengett tovább: ha nem Oroszországban volna, ha nem... bár: az oroszok is emberek, és nem a tűzvonalban van. Csak az az iszonyú szakadatlan munka, csak ne lett volna olyan szürke az arca már amikor itthon járt, csak az az orosz tél.

Charlotte Buchner Bécs első kerületében lakott, a Himmelpfortgassén, a bejárati ajtón a névtáblán ez állt: Fritz Buchner – mérnök. Most őrnagy, egy légvédelmi üteg parancsnoka, a hadosztálya Sztálingrádnál. Buchnerné összekészítette a másnapi ebédet, kitakarította a konyhát, aztán régi fényképeket nézegetett. Elszomorodott: Fritz az íróasztalánál, Fritz egy szövőgyári gépteremben, munkásasszonyok közt. Ez Magyarországon

volt, ott vezetett egy gyárat Fritz, ott ismerkedtek meg. És megint szövőgépek mellett Fritz, megint munkásasszonyokkal, csak most csupa fekete hajúval, sötét szeművel, aztán Fritz egy bambusznáddal fedett verandán, aztán fehér öltönyben, a fején malomkerék-kalappal, a tengerparton: az Vina del Mar volt, Chile, ott is textilgyárat vezetett Fritz, öt évig éltek Chilében, négyéves kislánnyal jöttek haza. Charlotte Buchner fiókokat húzogatott ki. Mit keres Fritz a háborúban, mit éppen Sztálingrád előtt? Minek húzogat az ember szekrényfiókokat? Minden rendben áll a fiókokban. Az asszony elővett egy sálat, egy kalapot, ezt-azt, aztán visszatette a helyére, mert mindenről eszébe jutott valami, ami visszahozhatatlanul elmúlt. Aztán rátalált tapintani egy habkönnyű selyemruhára: Fritz vezérigazgatója adta nászajándékul a menyasszonyi ruha anyagát, olyan anyagot boltban nem árultak, miniszternék se jártak olyan selyemben Magyarországon. Kivette a ruhát a fiókból, és akkor hirtelen rászakadt minden, amit szomszédok mondtak, meg amit vadidegen asszonyok valahol az utcán: a fotelba dobta a selyemruhát, hirtelen nem bírt megmaradni a lakásban, elrohant hazulról, maga se tudta, merre, végigfutott a Seilerstätten, a Kärntnerstrassén, befordult a körútra, aztán hirtelen ott volt előtte a Ferdinánd-híd, ugyan merről tévedt oda, átment rajta, végig egy utcán, és valahol megint állt két asszony, beszélgetett, és az egyik megint azt mondta: – Annak a férje is ott van.

Egy berlin-dahlemi villában is ült egy asszony egy szobában, amelynek párnázott volt az ajtaja, amelyben nagy volt a csönd. Az asszony egy fotelban ült, keskeny kezét a karfán pihentette. Szemközt íróasztal, a lapja majdnem üres, csak írószer, itatós, naptár rajta szép rendben, az üveg alatt két fénykép, az egyik az övé, a másik a felnőtt lányuké. Volt idő, amikor az asszony gyakran késő éjszakáig ült abban a fotelban, s ha föl-fölnézett, a férje tarkó-

ját látta, írásokat látott az asztalon, fölötte fátylas szivarfüstöt. De igazában az élete jó felét magányosan töltötte az asszony, a férjére várva. A maga vad útjait járta a férje. Mi is tulajdonképpen? Kátona? Diplomata? Összeesküvő, és két világrész között? Egy biztos: még mindig az a kedves, csacsi fiú, aki aggálytalanul játszik, nagy tétre és nagy nyereségre (nem személyes gazdagodásra, nem arra), és biztos, hogy szemrebbenés nélkül kockáztatja a boldogságát, mind a kettőjükét is. De ha nem nyer? Iszonyú lesz, sötét jelek vannak, és ha Manfred nem nyer, akkor nemcsak ők fognak veszíteni, akkor rengetegen, rengetegen. Vilshofen felesége maga elé meredt. Valószínűtlen volt a ház, a faburkolatú szoba, a csönd – valahol ágyúk dübörögtek ezerszám, az a pusztulás vágtatott, amelyről milyen kerek, takaros mondatokban ejtett szót ma az a miniszteriális úr. Istenem, hiszen valaha minden valóság volt, és ha Manfred megjött, ha sokszor nagyon sokára is, ha néha egy esztendőbe is beletelt, míg megjött, őhozzá megjött, akkor napfényes lett a ház, vendégek jöttek délben, este, egyetlen vacsora se volt vendégség nélkül, akkor érezte az ember, hogy a háza nem az élet egy dűlőútján áll, és néhány hét hónapok magányáért fizetett gazdagon.

Aztán háború. Franciaország. Oroszország. Néha egy-egy levél, a háborúról egy szó se bennük, csak tájakról, emberekről, sztyeppről, porviharról. Szabadság, aztán újra a keleti front, csak ritka életjelek. Aztán egy levélben „a mitikus folyam" és „a félelmes város": a Volga és Sztálingrád. És még egy levél: örvénylő mondatok, Manfredban valaminek össze kellett omlania. Ennek három hete. Egy rövid üdvözlet jött még, más semmi. És ma szólt a telefon, egy miniszteriális úr jelentkezett, aztán eljött, az asszony ebben a szobában állt szemközt a propagandaminisztériumi úrral.

Hogyan sikoltott ki belőle a szó, nem tudta. A miniszteriális úr a szükséges gyászpompát, az ünnepélyt részletezte, az asszony pedig egyszerre rákiáltott:

Hiszen még él! Ilyen nincs! Én nem fogom a gyászt megelőlegezni! – Nem kellett volna ezt mondania, mert nemcsak Manfredről van szó?

– Az egész 6. hadsereget gyászolja az ünnepség, asszonyom – mondta a miniszteriális ember. Ő megmakacsolta magát: nem és nem és nem, ő nem hajlandó se hadsereget, se Manfredot gyászolni, Manfred még él, Manfred most lett tábornok, miért gyászolná. Vagy oktalanul makacsolta meg magát?

– Talán nem ezt kellett volna tennem – mondta a belépő, ősz hölgynek, Manfred anyjának.

– Helyesen tetted, Irene – mondta az öreg hölgy, aztán leült egy fotelba, két kezébe hajtotta az arcát. Sokára újra fölnézett: – Ennek így kellett bekövetkeznie. Ahol egy ilyen vezér vezet, ott az élőnek is megássák a sírját.

A miniszteriális úr közben folytatta az útját, fölkereste egy pártalkalmazott feleségét, majd egy hadnagyét, aki a 3. gépesített hadosztállyal jutott Sztálingrádig. Aztán még a főváros egyik keleti kerületéből is meghívott egy Lilly Daussig nevű hölgyet, ezzel megfelelt volna annak, hogy „igazi katonafeleség" is legyen a nagy gyászünnepségen. Amikor küldetéséből visszatért, a miniszter az új birodalmi kancellária mozaiktermében tartózkodott, a kiküldött úr ott találta meg, a miniszter épp egy csapat kárpitost dirigált, akik fekete függönyökkel vonták be a terem falait, fekete lobogókat tűztek ki, fekete lepellel vonták be a 6. hadsereg jelképes ravatalát. A miniszter csak figyelmetlenül hallgatta a jelentést, mással volt elfoglalva, lázasan tevékenykedett, újságírókkal, tárcarovat-vezetőkkel, riporterekkel, fotósokkal, grafikusokkal tárgyalt: a 6. hadsereg parancsnokainak, tisztjeinek, közlegényeinek az életrajzai kellettek, harci jelenetek, a hősi halál dicső példái, búcsúszavak kellettek, a nemzethez intézett fogadalmakat kellett megíratni, szerzőket megihletni végakarat-gondolatokkal. A miniszternek meg kellett többszöröznie, felül kellett múlnia önmagát: nem a párt válságának a napjai voltak ezek, amikor egy Hor-

nik vagy egy Stampfer nevű SA-legény sírjánál kellett nekrológot elmondani, egy egész hadsereg volt most a halott, huszonnégy tábornok, tízezer tiszt, háromszázezer katona, ennyit jelképezzen a nagy katafalk. A halott majd szép halott lesz, erről gondoskodás történik: a főparancsnok megkapja a marsallbotot, az ezredesek tábornokká lépnek elő, tömegesen hull az I. és II. osztályú Vaskereszt, a lovagkereszt, hull a tölgyfalomb. Csak meghaljon is mind, a marsalltól az utolsó közlegényig. Ami talán nincs száz százalékig biztosítva, mert a távszuggesztió nem elég, az a néhány ember, aki még berőpült, nem ér el sokat. Pedig mindenki haljon meg, a holttest igazi holttest legyen, a félhalott nem politikai tőke, és mindenki, aki életben marad (és minél rangosabb, annál inkább), a vállalkozás ellen dolgozik, amely: az egész nemzet gigantikus mozgósítása a végső harcra. Haljanak meg. Mind! A propagandaminiszter komor arccal sántikált föl-alá a mozaikteremben. A reményétől megfosztott nép pedig gondolatban halálra adott férjet, apát, fiút, a haldoklókat, de még meg nem haltakat, a náci propaganda házhoz küldhette a szabót, megvarrathatta a gyászruhákat, amikor még éltek az emberek, még sokan. Buchner őrnagy még mindig kereste a hadnagyát, Stampfert, aki eltűnt az ütegvonattal. Lawkow hadnagy – csonka karja egy ronggyal a derekához rögzítve – lassan betapogatódzott Sztálingrádba. Halluweit, Wischwill, Göritt, a falubeliek a Tatársánc túlfelén végezték, lánctalpak alatt, de a bottropi Widomec még ott botorkált abban a hosszú sebesültoszlopban, amelyet Gumrak óta vonszolt tovább éjjel-nappal Simmering.

Simmering novemberben tért vissza szabadságáról, négy nap késéssel érkezett Vertjacsijba, és amit azalatt, amíg késni kényszerült, megfigyelt, az jól megérttette vele saját egészségügyi alakulata helyzetét is, a sztálingrádi északi frontét is.

Sohasem volt ott elegendő lőszer, még kevésbé volt más anyagi utánpótlás, a sebesültszállítás pedig az anyag- és lőszerszállítás mögé volt besorolva: a Csir folyó vonaláig egyetlen sínpárt sem biztosítottak egyetlen kórházvonatnak sem. Sebesülteket, ha könnyűket, ha súlyosakat, mindegy, teherautók hordtak hátra üresjáratban a Csirig, még a Donyecig is, és hogy ez mit jelentett, arra rájött Simmering, amikor minden kis vasúti állomáson csapatokat, szekéroszlopokat, páncélosokat, tüzérséget, alkatrész-, lőszer-, élelemszállítmányokat látott összetorlódva, és közéjük ékelődve a sebesültszállítmányokat, amelyek aztán huszonnégy óra hosszat is álltak, míg legalább egy állomással tovább juthattak. S ez még novemberben volt. A teherkocsikban már akkor sem volt kályha, hiszen csak akkor rakták meg őket sebesültekkel, ha üresen fordultak vissza: mire sebesültek utaztak bennük, mínusz 10–15 fokot mutattak a hőmérők, kiszámíthatatlan, hogy hány embernek fagyott meg és le keze-lába emiatt, hány ember fagyott meg, hány életbe került a sebesültszállításnak ez a módja. Simmering akkor rájött, hogy tébolyult életpazarlás folyik. Pedig Sztálingrád még körül sem volt zárva, a módszer csak ízelítő volt abból, ami a katlan bezáródása után várt a sebesültekre.

Simmering lassan haladt a sebesültjeivel. A lábán botoscsizma, mögötte nagyon soknak csak rongyokba tekerve a lába. Simmering nem nézett hátra, nem látta, hogyan fogy, rövidül mögötte a sor (amely a szűkös élelmet szállító szánokkal együtt még mindig hosszan elnyúlt). Simmering az altisztjeire bízta, hogy búcsúszavakat átvegyenek a hóba zöttyenőktől, ő nem tudott egyebet tenni, mint az élen menni, evvel valamicske erőt és reményt szuggerálni a menetbe.

Ámbár: mi reményt? Hová vezette a menetoszlopát? Gumrakból jött, a Tatársáncnál páncélosok tüze elől délnek kellett fordulnia. Egy éjszakát vermekben töltött a menet, aztán romok, tűzfalak, kémények, vak ablakok meredeztek föl, Sztálingrád. Hová? A hadseregparancs

szerint, amely valahogy odaért, a sebesülteket is, az egészségügyi alakulatok maradékát is a térparancsnoksághoz kellett vezetni, ott összegyűjteni és ellátni.

Összegyűjteni és ellátni: papiron ez a parancs. De nem volna-e emberségesebb (hetven nap volt az út, közben volt Vertjacsij, Baburkin, Bolsaja Rosszoska, Gumrak meg ami ott az „összegyűjtöttekkel és ellátottakkal" történt) megállni a romváros előtt, és szélnek ereszteni az összegyűjtötteket? De egy katonaorvos nem ereszt szélnek, hanem összegyűjt és rendbe szed és vezet. Ha mást nem tehet. Hová vezet? A térparancsnokságra, mondja a hadsereg, mondja a katonaorvos is, de a tiszti köpeny alatt az ember konokul ismétli a kérdést, hogy hová is, a lelkiismeret szerint?

Derült ég. Olyan metsző hideg, hogy a könnyező szem alatt megfagy a könny, az orrnyálka jégsörétté dermed. A nap süt. Simmering mintha egyszer már látta volna ezt a menetet vagy ennek a mását – vagy ez a másа annak? Harmincéves volt akkor (most harminchat), nászutas. Egy apácakolostor kerengőjének ódon falán látott egy mész- és salétromvirágos freskót: Bázelban volt ez, Charlotte megborzongott, a mellére simult, ő érezte a teste melegét, a freskón pedig a halál vezetett egy halotti leplekbe burkolódzott menetet, az arcok sápadtak voltak, a halál elöl furulyázott. Melyik a kép, melyik a tükörkép? A menet élén egy orvos lépdel, ő a megtestesült remény, hogy a menet majd eljut valahová, ahol jó lesz, ahol visszatér a testi erő. Elöl a furulyaszó.

Én fújom a furulyát! Úristen, hiszen meg kellene állni, hátrafordulni, előkapni egy hosszú ostort, közibe csapni sebesülteknek, keheseknek, éhtífuszosoknak, gyomorbajosoknak, gyulladt veséjűeknek, elriasztani reménykedőt, bizakodót, hogy fusson, amíg futni bír, jusson át legalább száz, csak húsz, csak tíz az oroszokhoz, maradjon életben. De nem, katonaorvos és törzstiszt ezt nem teszi, és ha látja is, milyen erkölcsi magatartást követel tőle egy őrült parancs, száznyolcvan fokos fordulatra vállalkozni

képtelen. Simmering logikus gondolatokba menekült a megtisztító tett elől.

Mi váltotta ki a sebesültellátásnak ezt a csődjét? Először: csak kisegítő jellegű volt a hátraszállítás a mögöttes területre, ezért eleve tízezer sebesült maradt Sztálingrádban és a város körül, amikor bezárult a bekerítés gyűrűje. Másodszor: a visszavonulás pánikjában az egészségügyi felszerelés a Donnál maradt, egészségügyi századoknak csak töredékei maradtak, a könnyű sebesültek a Golubája-völgyből, a Don-kanyar egész keleti szakaszáról Sztálingrád felé szorultak, túlzsúfolták a már sokszorosan túlzsúfolt egészségügyi állomásokat. Harmadszor: amikor a katlan nyugati frontja átszakadt, üzemanyag híján a kötözőhelyeken maradt a kötszer, a fölszerelés, ottmaradtak a sátrak, a tábori konyhák, az élelemtartalékok. Negyedszer: a sebesülteket hadseregparancs értelmében tilos volt hátrahagyni. A parancs következményeként fagyott meg számtalan sebesült, borítottak utakat holttestek, akadtak el kocsioszlopok a hóban, fagytak meg a kocsikban sebesültek, tört be a még járni képesek újabb áradata azokra az egészségügyi állomásokra, amelyek már képtelenek voltak bárkit fogadni, megetetni, ellátni. Ötödször: a repülőterekre eleve csak kevés sebesültet szállítottak, gépkocsi és üzemanyag hiánya miatt, a légi szállítás eleve akadozott, a gépek nem érkeztek meg, az erős légelhárítás miatt nem tudtak leszállni, ha leszálltak, szinte csak percekig maradhattak, a hazaszállítás csalóka reménnyé, lázas látomássá vált. Hatodszor. Simmering gondolatai itt összekuszálódtak. Csak képek villantak föl:

Amikor Vertjacsij már elesett, akkor az a sátor Baburkinban. Körülötte a puszta havon a sebesültek. A sátor fűtetlen, három orvos operál három asztalon, az ujjaik merevek a hidegtől, az injekciós ampullákba bele van fagyva a gyógyszer. A levetkőztetett sebesult lázas teste süt, föltárt sebe gőzölög, az orvos szemüvegét befutja a pára. A sebesült sok vért vesztett, újból kiteszik a hóra.

Aki sok vért vesztett, gyorsan megfagy, aki keveset vesztett, lassabban. Van aki életben marad (nem a sok vagy kevés véren múlik, hanem rejtélyes erőkön), másnap mindenki földbunkerokat ás, aki mozdulni bír, a sebesülteket elhelyezik, a sebesültek fölélhetik a maradék életerejüket, hogy a legközelebbi hátravonáskor fagyhassanak meg, útközben vagy a következő segélyhelyen.

A következő állomás Bolsaja Rosszoska volt.

Az újabb harcra fölbiztatottakkal, akik addigra összes testi és lelki erőtartalékukat fölélték. Hoth vagy Manstein nevének említésére föl se pillant már senki. A Führer szava, amely szerint a szenvedésből fog a világtörténelem legnagyobb diadala megszületni, ugyan kit érdekel még (Baburkinnál még fölcsillantak a szemek), ki bízik még ebben. A lezüllött segélyhely emberanyagát odatévedt végkimerültek, gyomorbajosok, már éhséget sem érzők, állapotuk iránt már közönyösek gyarapítják, egy boncolóasztalra tétetett holttest mindent megmond: 180 centiméter magas ember, a testsúlya 42 kilogramm. Testszövete szikkadt. Rosszultápláltság.

Simmering olvasott a leletből. Mégis még dühödtebben kapaszkodott a Führer-ígéretbe: kivágják őket, jön a fölmentő sereg. Hajszolt sofőrt, lóápolót, hajtót, orosz foglyot (egy karéj kenyeret, egy csajka híg lóhúslevest kaptak naponta) vermeket ásni, mégegyszer fűtött menedéket teremtett néhány száz sebesültnek. Aki még jött ezrével, mehetett tovább. A következő hullám is tovább, a Rosszoska-völgyön át.

Tovább. A katlan szűkült. Számolatlan halt az ember, egyre több lett a haldokló, a szűkülő területen körkörösen befelé húzódott mindenki, Gumrak felé. Ott: az állomásépület, a tábori kórház, a vagonok a párhuzamos sínpárokon. Az állomásépületben is betegek, szobákban, folyosón, egymás mellett, egymás fölött a mennyezetig, és az ablakok előtt éjjel-nappal a fölvételben reménykedők arca. És ismét egy jel: egy fölnyújtózó, aztán összecsukló alak, aki fölemeli a két karóvá fagyott karját (emberfö-

lötti erő kell hozzá), és egy csepp melegért könyörög. Aztán arcra dől, és a karja úgy törik el, mintha üveg volna.

Jelek, látomások. A változó parancs: Vertjacsijnál, Baburkinnál tilos volt hátrahagyni a sebesülteket. Gumrak után a sebesülteket hátra lehetett hagyni, de egészségügyi személyzet nem maradhatott velük. Súlyos sebesülteknek ez halálos ítélet volt: Gumrakban halottakkal telezsúfolt állomásépületet foglaltak el az oroszok, a vágányokon álló vagonokban százhúsz megfagyott embert találtak. A gumraki hadparancs már nem is jel volt, hanem leleplezése annak a félelmes nézetnek, hogy aki karját-lábát föláldozta, ne mutogassa majd amputált csonkjait Németországban, ne lássák az utcákon. Az élet felé nyíló hátsó ajtót (elhagyott helyen fehér zászló fölötte) be kellett zárni. Mindenki haljon meg!

Tény volt ez, az orvos pedig nem akarta tudomásul venni. El akarta szigetelni magában, mint egy kövületet, egy idegen testet. A segítő, a gyógyító, az életre keltő ember – váll-lapján kék mezőben, ezüst zsinórral szegve Aesculapius botja, amelyre kígyó tekeredik – hetven napja dolgozik a halál előszobájában, parancsra, amely sírásóvá teszi.

Messze mögöttük Gumrak. Előttük a sztálingrádi térparancsnokság. Vajon mit ígér? Simmering megállt, megvárta a menetoszlopot, elvonultatta maga előtt. Alig akadt ember, aki fölnézett volna. Mind csak lépdelt, lépdelőben-mentében aludt, vonszolta a mély hóban a köpenye alját, alig haladt, az egész menet akár a bárka, amelynek nincs szél a vitorlájában, amely csak lebeg a fekete vízen. Simmering tekintete egy katonán mégis megakadt, az az egy még fölnézett, és az orvos emlékezett rá: egyike volt az utolsó operáltaknak a gumraki futószalagon. Három bordája tört el, a lapockája volt sérült. Tántorogva lépdelt, verejték ült a homlokán, fagyott rá, fagyott borostás arcára is. Simmering a sor mellé lépett, elindult. A katonát Franz Widomecnak hívták. Bottropi volt, eredetileg bécsi, onnan vitték el Bottropba dolgozni. Másfél

éve nős, de csak négy hónapig élt a feleségével, aztán bevonult. Levelek? Sok levelet kapott, hogyne, amíg volt posta. Tavasszal még járt otthon, szabadságon, akkor újra fölkereste az asszonnyal Bécset.

– Három borda, egy lapocka – mondta váratlanul Widomec –: még olcsón megúsztam. Olcsón megfizettem az adósságot.

– Mifélét – lepődött meg az orvos.

– Hát, egyszer elettük egy orosz vénasszonynak az utolsó krumpliját. Például.

Furcsa, gondolta az orvos.

– Meg nemcsak a krumpliról van szó, doktor úr. Olyan sok nálunk az idegen nép. Görög, szerb, ukrán, aztán mind éhbérért dolgozik, belefúl a koszba.

– Mióta jár magának ilyesmin az esze?

– Bécsben jutott eszembe először. Szombaton az utcán koldultak az idegen munkások. Piszkosul nyomorultak. Amikor láttam őket, eszembe jutott, hogy utol ne érjen még valahogy minket is ugyanaz.

Furcsa, gondolta az orvos. Milyen nyíltan kimondja. Az ember folytatta.

– Azelőtt azt hittem, ha vége lesz a háborúnak, mindent egykettőre elfelejt az ember. De nem úgy lesz, doktor úr, ezt az egészet valahogy el kell intézni magával az embernek.

– Igen, ezt el.

És előrement megint, a menet élére. Furcsa, tűnődött, hogy éppen ez, aki szembenéz a tényekkel, szegi föl a fejét, lát maga előtt valamicske jövőt, miközben a többi hamvába hal. A fölgyorsult leromlásnak nyilván nemcsak a szervezet zsírvesztesége az oka, más hiány is van.

A menetoszlop beérkezett a városba. Az út udvarokon át, romok közt vezetett, számos utcát el kellett kerülni, mert belőtte az ellenség. A romok közt abban a derült időben is köd állt, égett szag terjengett. Mikor, honnan lőttek, nem lehetett tudni. Talán mindenfelől. Egy futóárok jól fedezte a menetet, a végén a térparancsnokság

épületével találta szembe magát Simmering. A hatalmas épületnek három szárnya nyúlt el hátrafelé, és bár ablak nem volt rajta, csak csupa kitört, ásító ablaknyílás, még egyike volt a város legépebb házainak.

A kis Lawkow hadnagy is a térparancsnokság felé törekedett. Nem akkora ívben, mint a sebesültek délről érkező menete, hanem egyenest nyugat felől. Még kétezer méter útja volt – házromokon, törmelékdombokon át, égnek meredő kéményekalatt el, orosz aknavetők és német légvédelmi ágyúk tüzében a szürke épülettömbig, ahol orvosi kezelésre számított, és remélhetőleg egy csajka lóhúslevesre.

Rohadt figura, de ezt meg kell játszani, és állítólag nem minden golyó talál. Egy ember olyan porszem, hogy mind eltalálni nincs elég golyó. Az egyiket eltrafálják, a másik megy tovább. Ezt bőven megtapasztalta Lawkow a Tulevoj-szorostól a városig. Meglapult a hóban, „bemérni a harchelyzetet", hogy tulajdonképpen kire-mire is lő kicsoda, s aszerint haladni tovább. Hogy az ember nagy nulla, hogy csak a szerencséjére bízhatja magát, azt megtanulta már. A Tulevoj-szorostól indult, kocsi híján gyalog. Legkésőbb Gumrakban orvosi segítséget kell kapnia, gondolta, ott tábori kórház van. Neve szerint tényleg az volt, tagadhatatlanul, csak épp legföljebb kívülről vehette szemügyre azt a kórházat, a többi ember mögött ágaskodva, aki ott tolongott. Egy ablakon végül tömpére nyomhatta az orrát, beleshetett, láthatta a cimborákat hat-nyolc emeleten egymás fölött feküdni, meg kályhát is látott, vagyis ott nem fagyott át az emberek csontja. De mitévő legyen egy kis hadnagy? Már a nyakát, a fejét is dagadtnak érezte, tűz húzódott föl bele a pocsékká tett karjából. De hogyan jusson be, milyen trükkel, még amíg tehet valamit a karjával az orvos? A fejtöréstől az orosz roham szabadította meg Lawkowot: rohant ő is Gorodiscse felé, ahol aztán megoldódott minden. Az ország-

úton légvédelmi ágyúk gördültek, teherautók – teherautókon tiszti málhák is, istenem, én már Kazacsinál elvesztettem a kofferomat –, egyetlen rohadt teherautón se lehetett helyet kapni, de egyszer csak ott állt az út szélén a tábornok, a 113-asok parancsnoka, komoran szemlélte az előtte elhömpölygő hordát, néha bólintott, néha lebiggyesztette a száját, aztán egyszerre odaszólt:

– Hát maga, Lawkow?

– Jelentem, eltrafálták a fél... ezt a fél micsodámat.

– Orvos ellátta már?

– Jelentem, nem: Tulevoj óta keresek kötözőhelyet.

– No, akkor menjen be ebbe a bunkerba, jelentkezzen a hadosztály-orvosnál.

– Értettem, tábornok úr! De megkérdezném még, hogy tábornok úr szerint most mi lesz?

A tábornok azonban csak legyintett, aztán megint elmerült a napóleoni visszavonulás zűrzavarának a szemlélésében. Ez volt Gorodiscse. Lawkow végleg otthagyta ugyan a fél karját, de megkönnyebbült, rendesen bekötözték, a fejét se érezte már pattanásig feszült léggömbnek. A következő állomás a Tatársánc lett, orosz páncélosokkal. Azok lehengereltek egy zászlóaljat, de addigra a kis porszem hadnagy már leereszkedett a sánc túlsó oldalán, nyugalmasan átballagott a repülőtéren, egy ütegparancsnoki állásban reggelit is kapott, nem akármilyet, sült kolbászt meg kenyeret, és még istenigazában ki is aludta magát.

Aztán másnap megint a repülőtérre ment, már korántsem volt nyugalmas, mert orosz páncélosok forgolódtak rajta, aztán magaslatok követték egymást, kis erdők, sivítottak a golyók, aztán újra bőröndökkel megpakolt teherautók dülöngéltek, egy vonatoszlop haladt, elhagyott könnyű gépágyúk álltak, bicegő emberek meneteltek. Aztán nehéz, orosz páncélosok bukkantak föl, végigtiportak a járműveken és a bőröndökön, öt vagy hat páncélos, az elsőnek fölcsapódott a toronyteteje, egy tiszt bukkant föl

a nyílásban, a kezében géppisztoly, hadonászott vele, hátrafelé mutogatott, és egyfolytában azt kiabálta, hogy:

– Davaj! Davaj! – Elnyújtotta a szót, amely alighanem azt jelentett, hogy nem érünk rá, szedd a lábad, és akinek volt lába, az szedte is. Lawkow szintén szedte, törzséhez szorítva csonka karját, zihálva, de az ellenkező irányt választva. Kétfelől tanklövedékek pattogtak, fröccsentek égnek a havon, egy ember elvágódott, fekve maradt, a kis hadnagy előbb egy tornyot ért el, amely olyan peckesen állt, mint egy ólomkatona, aztán egy romhalmaz kínált fedezéket, aztán egy bunker ajtaja következett, egy egész sor bunker és bunkerajtó. És micsoda forgalom, atyaisten, saját szakács meg borbély meg fodrász, meg gumi fürdőkád! Tábornagyot szimatolt már az ember, aztán csak egy ezredes volt a törzsével, és, isten bizony, jók voltak az urak idegei, egy sereg teherautó állt ott, megint csupa koffer rajtuk, rádió, törzsiroda, iratok, üzemanyag, miközben a Tatársáncon dögön hevertek a páncéltörő ágyúk, mert nem volt mivel állásba vontatni őket. No, emitt költözött egy törzs, és ha nem téves kocsira ül föl Lawkow (iratok tetejére, s azt a kocsit végül veszni hagyták), akkor kocsin érkezett volna Sztálingrádba. Így, sajnos, újra leszállhatott. Mivel úgy vélte, valameddig egy kiürített bunkerban is elvan az ember, elvolt egyben másnapig, csak aztán lopakodott tovább. Odáig, ahol most hasalt egy mélyedésben, bemérve a helyzetet. Tovább, gondolta, a térparancsnokságra, nyilván a végcélig, mert onnan újabb kétezer méterre már a Volga van, és ha beállt is a Volgán a jég, ha járható is, a dolgok állása szerint se Lawkownak, se senkinek nincs már rajta járni dolga.

Jól megfigyelte a terepet, az aknavetőtüzet is, a szórványos puskatüzet is. Hogy ki kire és minek lőtt, az rejtély maradt. Lawkow elindult, vagy ötszáz lépéssel messzebb megkerült egy romházat, befordult egy szűk utcába. Hanem ott elszabadult a pokol. Kétfelől lőttek, mintha mind a két oldal csakis őt szúrta volna ki magának. Fe-

küdj? Világos, hogy feküdj, de mégsem, mert fejreállt a világ, tehát a helytelen a helyes: Lawkow szökellt, s be egy romházba. Csupasz falak, fönt a fakuló alkonyati égbolt, az első sápadt csillag. Mi még? Valaki nyögött, egy ember feküdt a törmelék közt. Lawkow odakúszott, hátha megtudhatja, kire-mire lőnek itt, és merre menjen tovább. De aki nyögött, azon látszott, hogy se érte, se vele nincs mit tenni: az csak fölemelte a kezét, amely ugyanolyan vértelen volt, mint az arca, és a köpenye aljára mutatott. Lawkow fölemelte a köpeny alját, aztán csak visszaejtette megint, mert az embernek oda volt mind a két lába, az egyik fordítva feküdt mellette, combtöve iránt a csizma feje. Az ember figyelte Lawkowot, aztán halkan megszólalt: – Ha túlélnéd, pajtás... – Persze, ha túlélném. Az embernek egy darab papír volt a kezében, valami firka rajta, odanyújtotta, lehanyatlott a keze, Lawkow már a hóból szedte föl a cédulát, az ember már hallgatott. Amikor egy kis csend támadt, Lawkow szökellve iparkodott tovább, már meglátta a nagy szürke térparancsnoksági épületet. Még egy nyílt tér volt előtte, azt még alaposan szemügyre akarta venni: leült egy hórakásra. Elővette a zsebéből a cédulát, betűzgette a növő homályban: „Kedves Luise, nekem már végem, utoljára rád gondolok, ne felejtsél el." Csak tudná az ember, ki az a Luise, hol lakik? Hülyeség. Legalább a hullabárcáját vettem volna el a komának. Igazán mindegy, de ha mégis kikerülök innen? Megígértem neki. Elöl a téren csönd, hátul megint lövöldözés. Lawkow viaskodott magával. Te barom. Ha közben kinyírnak, magad leszel az oka. Aztán fölállt, elindult visszafelé, meglelte az előbbi romot. Már majdnem sötét volt, és a törmelék közt két eszméletlen ember. De meglett az igazi, Lawkow levette az azonossági érmét. Az ember mintha elégedetten hunyorított volna, Lawkow lefogta a szemét. Régi cimbora már, gondolta. S ez meglett volna ilyenformán, de amerről jött, azt az utat most úgy verették, hogy jobbnak látszott tömörebb falak közt maradni. Beljebb húzódott a romok közé, egy

nyílásig. A nyílásban néhány lépcsőfok derengett, Lawkow lekúszott, három kuporgó emberbe botlott odalenn.

– Lapítunk, lapítunk? – kérdezte.

– Csakis. Tisztára elment már az eszük! Ki vesz részt ilyen hülyeségben?

Lawkow nem vette ezt a lapot.

– Most mi itt a helyzet: az oroszok vannak itt, vagy mi?

– A fene tudja. Ellentámadásba mentünk át.

– Aha. És kik?

– A hadosztály. Vagyis a szakács, az írnokok. A tábornok is nyakába akasztotta a gitárt, valahol itt lapul egy gödörben, miatta van az egész cirkusz.

– Miatta?

– Már nem volt maradása a pincéjében.

– Nyavalyás. Délben a hadtestnél volt, ott kaphatta a parancsot.

Úgy tudták, hogy a közelben tanyázik a 7. hadtest vezénylő tábornoka, a harcálláspontjától nem messze egy gyaloghadosztály maradéka, onnan talán kétszáz méterre még egy csapattöredék egy romhalmaz alatt (amellett ment el Lawkow), és mind a kettőnek a parancsnoka ellenlökést rendelt el, amikor visszajött a hadtesttől. A három lapítónak a hadosztálya szakácsostul, szolgálatvezetőstül, írnokostul (puskát a nyakukba, mondta a tábornok) még vagy nyolcvan fő lehetett szerintük, nyolcvan fő pedig ugyan merre, kire támadhat, és ha elér valameddig, meg bír-e szállni egy vonalat? Akkor már jobb visszabújni a pincébe. És egy hadosztálynak ilyen kísértetmaradékát tényleg nem lehetett komolyan venni. Komolyan csak az véteti az emberrel a dolgot, aki ott kinn fekszik, és nincs lába. Meg az a Luise.

Az ellenlökés azért mégis áthullámzott azon az útvonalon, amerre Lawkownak mennie kellett, valameddig, talán egy órára is csend lett, csak szórványos puskalövések verdesték itt-ott a vakolatot a falakról, és Lawkow biztonságosan bejutott a térparancsnokságra.

Ugyanezt az utat még valakinek meg kellett tennie, sőt, többször is megtette: Buchner őrnagy.

A légvédelmi lövegeit pocsékká verték a vasúti töltésen, hiába tépte el Buchner a telefont, istenkedett a hadtestnél, hogy oda telepíteni őket merő őrület. Döllwang gyalogosainak tehát sem erkölcsi, sem tényleges támogatást nem nyújtott, azokat szétverték, ahogy a tüzérosztályt is, előbb Jezsovkánál, a maradékát Gumraknál. Buchner végül Sztálingradszkij mellett egy kis erdőben gyűjtötte össze megmaradt százhúsz emberét, két málhás szekerét, s megmaradt a saját személykocsija is, egy ócska tragacs, de még gurult.

Mit tegyen? Ütege nincs, tábornoka elrepült, a katlan déli felén már leteszik a fegyvert, Sztálingrád már csak malom, amely cél és értelem nélkül őröl embert, anyagot, őröl csontot, akármit. Gyalogsági harcba bevetni az embereket? Hát nem. Stampfer végtére egyetemre járt, s még nem végzett, Minz csatornázó szakmunkás, az ember maga mérnök, valamelyest konyít a textilszakmához – de mekkora állat is volt, amikor otthagyta Dél-Amerikát és beszállt ebbe a Hitler-boltba –, szóval mások is mind, mint légfúrósok, katonák, valamikor folytatni kell valamit, amit egyszer elkezdtek, már csináltak. – Tehát, Stampfer, maga a két szekérrel, az összes készlettel toronyiránt nekivág Sztálingrádnak, találkozási pont a Fehér Házak. Ott pihenő, és megpróbáljuk megítélni a helyzetet.

Így kezdődött a vég, végtelen bolyongással, először az ócska tragacsán, aztán, amikor elfogyott a benzin, gyalog, hol hóban-ködben, hol tiszta égbolt alatt csikorgó fagyban. A százhúsz fő megérkezett, beszállásolt a Fehér Házakba, de Stampfernak szekerestül-élelmestül nyoma veszett. Buchner járni kezdte Sztálingrádot. – Nem látott légvédelmi tüzéreket? – Nem. – A hadnagyomat keresem, Stampfert. – Nem láttam. – A csapat a szállásán, éhesen. – Telefon egy gyalogezreddel. – Nem adhatok át élelmet. Adja át a létszámát, akkor kapnak enni. – Százhúsz fél

kenyérért a gyalogezred megkapta Buchner százhúsz emberét. Stampfer sehol, Buchner a segédtisztjével, Looséval kereste tovább, visszamentek a „Virágcserép"-ligetig, ott a hire is elveszett Stampfernak.

Megint vissza a városba, megint ki, a tragacsból már elfogyott a benzin, tehát gyalog a „Virágcserépig", amelynek a helyén akkor már csak füstölgő roncsok voltak, körülöttük holttestek, a havon egy csapat botorkált valamerre föltartott kézzel, fehér rongyot lobogtatva. A Tatársánc egyik bunkerében sebesültek rimánkodtak, hogy vigyék magukkal őket. Vigyék magukkal? Gyalog, amikor maguk is alig döcögnek már? Egy bunkernyi embert, aki lábra se bír állni? Amikor kifordultak a bunkerból, benn, volt aki sírt. Ez a férfisírás elkísérte Buchnert a repülőtéren át is. Loose némán caplatott mögötte, halálosan elfáradt már. Nehéz sofőrköpenyben voltak, botladoztak benne. Az ezredet keresték. Egy bunkerba Loosét küldte le Buchner: újabb síró embereket nem viselt volna el. Loose igen gyorsan visszajött, karon ragadta az őrnagyot: – Oroszok vannak odalenn, alusznak. – Akkor gyerünk innen. – Fél órával később vagy nyolcvan embert láttak libasorban haladni valamerre. Németek? Oroszok? Egy lemaradt, bicegett, erre rászóltak: – Kik vagytok? – Az ember franciául szólt vissza: azt hitte, oroszok Buchnerék. Az elnyúlt csatároszlop egy utászszakasz volt, Sztálingrád belvárosába igyekezett.

Végül megtalálták az ezred harcálláspontját, ahol egy napja még ott volt az egész törzs, és az ezredes képtelen volt felfogni, hogy Gumrak már az oroszoké. A bunkerok most üresek voltak, némi lom, üres ládák hevertek szanaszét.

De aztán egy másikból mégis előbújt három ember. Sztálingrád középső részén még 24 fő van valahol az osztályból, jelentették, és Stampferről is tudtak: elesett, a járműveket szétlőtték.

Vége. Az átadott 120 főt élelem és fölszerelés híján már nem válthatja vissza, három embere maradt nyolcszáz-

ból. Megkeresi azt a sztálingrádi huszonnégyet, gondolta Buchner. A város felé menet valahol tűz lobogott, odamentek Looséval: néhány ember melegedett a tűznél, Buchnerék megpihentek, egy órát szundítottak. Tovább aztán kegyetlen lövöldözésben kellett haladni, faltól falig szökellve a romok útvesztőjében, és ekkor Loose fölbukott. – Mi baj, Loose? – A lábam, őrnagy úr. – Nem látszott komolyabb sérülésnek, Loosét föltámogatták, de aztán összecsuklott megint, nem tudott járni. Visszacipelték ahhoz a pincéhez, ahol a tűz volt odalenn. A seb csúnyának bizonyult, repesz ütötte. Két kötszercsomag került még, avval bekötözték Loose sebét, a kötés a sebhez mérten jóformán semmit sem ért. Hordágyat rögtönöztek, elindultak a térparancsnokság felé, ahová a sebesülteket kellett szállítani. Közben meglelték a huszonnégy emberüket is, velük együtt mentek a térparancsnokságig, ott ketten bevitték Loosét, Buchner is bement. Egy idő múlva egyedül jott vissza, némán odaállt a szakasza élére. Indulj. Valahonnan megint belőttek, de Buchner se lassabban, se gyorsabban nem ment. Mindegy, gondolta. Ha ezért volt az út Harkovtól a Miuszhoz, a Donig, ezért a mészárlás Verhnyaja Buzinovkánál, a 126-os magaslat, Kazacsij, a pusztulás a vorponovói vasúti töltésen, akkor mindegy. Loosét pedig nem kellett volna a segélyhelyen hagynia. Megdögölni itt kinn is lehet, és legalább fogná valaki a kezét.

Megállt egy kapu előtt.

Gyerünk. Befelé. Úgyis mindegy. Előbb aludni egyet, talán enni is egy falatot. Ezek már nem állnak a lábukon, csak a fagyos köpeny tartja össze őket. Majd reggel jelentkezünk a hadtestnél: Buchner őrnagy, huszonkét fővel. Egy tüzérosztály maradéka. Talán egy egész hadosztályé. Kérem az alakulat beosztását, de legelőbb azt kérem, hogy vályúhoz mehessunk, még ha moslék van is a vályúban, nem dögleszthetem éhen az embereimet. Nem azért jöttek a Miusztól, a Dontól, Kazacsijtól idáig. Szegény Loosét mégsem lett volna szabad otthagyni. Az em-

ber ne hagyja magára olyan helyen a bajtársát, akivel hányszor ült nyakig a szarban.

A hadtesthez majd reggel, most előbb döglünk egyet.

Vagyis befelé. De hova?! Mi ez?! Gőzmalom. Ni, a 71. gyaloghadosztály malma. A 71-eseknek saját gazdaságuk volt, tyúktelepük (az a hartmannsdorfi bunkerokon túl, annak már lőttek), malmuk. Akkor be a malomba.

Egy őrmester állt elébük:

– Húzzátok el a csíkot, bajtársak, úgyis a fejünkre szakasztják a tetőt! – Amiben volt valami, mert a sötét udvar mélyéről fölnézve sorozatvetők lobogó tüze látszott, aknák durrogtak a közelben. De mi az, hogy húzzák el a csíkot? Huszonketten álltak Buchner mögött.

– Szállást és élelmet, őrmester!

– Jelentem, őrnagy úr, itt nincs se szállás, se élelem!

Szép testes ember volt az őrmester, Buchner látta a rakétavillogásban. Hirtelen fölüvöltött, túlordította a rakéták sivító lármáját:

– Hátra arc, őrmester, befelé, indulj! Majd meglátjuk, mi nincs itt! – Ezzel az ordítással majdnem minden erejét kiadta, halálos fáradtságot érzett, a csontjai sajogtak. Loosét ki kellene hozni a kötözőhelyről, villant át az agyán. A malom hengerszéke az udvaron állt egy fészerben, a házban egy nagy meg egy kisebb helyiség tartozott a malomhoz. A nagy zsúfolva van, jelentette az őrmester, a kisebbikben a két molnárnak, egy őrvezetőnek meg neki van szállása. Buchner felköltette a molnárt, az olyan volt, mint egy egér a hombárban.

– Lisztet, molnár! Huszonkét főre fejadagot. Világos?

– Jelentem, őrnagy úr, ahhoz a hadosztály engedélye szükséges!

– Marhaság. Mi van raktáron?

– Búza. Szemes.

– Hazudik!

– Valamicske lábliszt ünk van.

– Akkor lábliszt et adjon.

– De őrnagy úr, a géháparancsnok úr...

– Az se jön ide többé. Mit gondol, hol az orosz? A sarkunkban. Hamarosan az kopogtat be ide.

– Kiutalás nélkül én...

Buchnernak még volt egy csomag cigarettája:

– Tessék. Cigaretta. Lássuk a lisztet. – Csak ne volna olyan fáradt, gondolta, minden csontja ólom, a feje ólom.

– Tilos, őrnagy úr. Szabálytalan. Hacsak a magaméből nem... régebbről valamicskéből...

– Akkor abból.

A molnár eltette a cigarettát, eltűnt egy zugban, aztán visszajött egy kiló liszttel. Dadogott:

– Az utolja, őrnagy úr... Sokan jártak már itt, nagyon sokan.

Buchner szájon vágta volna, leütötte volna. Csak ne lett volna olyan fáradt. És annyira mindegy minden. Liszttel is meggebedünk, nélküle is. Reggelre itt az orosz. Hátraadta a lisztet Januschek őrmesternek. Lássuk, mit süt belőle huszonkét főnek.

Bement a nagy helyiségbe. Az tényleg zsúfolt volt.

Zsúfolt? A szó nem fedte a valóságot. Buchner három napig kereste Stampfert, azalatt alig aludt. Kimerült. Nem csoda. A koplalást se szokta meg igazán. Megjárta a Tatársáncot, bejött Sztálingrádba, megint kiment a Tatársáncra, Stampfer elesett, százhúsz emberét átadta, végleg, s azok is alighanem veszve vannak. Loosét beszállította a térparancsnokságra, és a térparancsnokságon érte a legnyomasztóbb megrázkódtatás. De akit kevesebb esemény csak kevésbé őrölt föl, akit kevésbé gyötört az éhség, akinek kevésbé dagadt be a szeme az álmosságtól, az is olyannak látta volna azt a helyiséget, mint Buchner. Egy kályha pislákoló fényében úgy látszott, mintha rengeteg halat borítottak volna abba a raktárhelyiségbe egy nagy hálóból: nyüzsögtek, vergődtek benn az emberek, sebesültek a padlón, a kályha közelébe törtető németek, horvátok, olaszok, tisztek, közlegények, forgolódók,

nyögők, imádkozók, a falhoz ülve fészkelődők. Buchner belépett, lezöttyent a padlóra, nekidőlt valakinek. Az a néhány embere is. Januscheket várták. Januschek aztán megjött, mindenki kapott egy darabka sült lepényt, Buchner fölocsúdott, bár nem álmából még. A lepény alig volt vastagabb az ostyánál: egy falat, lenyelték, vége volt. Buchner behunyta a szemét. Aztán megint fölnézett – telt-e el közben idő, vagy sem, nem tudta. Meglátott egy embert, aki nadrágja véres szárába bugyolálta a csonka lábát.

Lám, Loose is velük lehetne. Jobb volna. Nem tesz ilyet az ember, nem szállítja le a bajtársát egyenest a pokolba. Ki kell hozni Loosét. Tüsténť.

Evvel a gondolattal aludt el Buchner.

5.

Gönnern tábornok ellenlökésre vállalkozott, a szomszédjával, Vennekohllal. Nem olyanra már, mint korábban, amikor elfoglaltak egy magaslatot, rajta néhány falut, s ezt további hadműveletek kiindulási pontjának szánva tartották, olyan ellenlökésre sem, mint a város nyugati arcvonalán eleinte, ahol az ellenség néhány kilőtt páncélosából kivetették a legénységet, és maguk ültek be a roncsokba. Hadosztályt sem ezredek és zászlóaljak, hozzájuk sorolt tüzérség erejével vethettek be, hanem csak mint hadosztálymaradékokat, csúfságul kiegészítve őket hadosztálybunkerokba beszállásolt illusztris lakókkal, vezénylő tábornokokkal, vezérkarokkal – a kissé kényelmetlen Vilshofennal is, aki fanyarat mondott, amikor Gönnern vállára vette a karabélyt, sőt nagyon fanyarat, mert nem éppen alaptalant: – Utolsó rúgások – mondta.

No, de egy védelmi vonal nemcsak papíron létező vonal, s ha benyomják, külön parancs nélkül is ki kell egyenesíteni, most pedig mindenképpen, hogy legalább mozdulni lehessen, mivel nyakukon ült az ellenség, jóformán a fövő levesükbe is belelőtt, még a latrinán guggolókat is kifigyelte (nem túlzás: tragikus példák voltak rá). Sokat nem ér az ellenlökés, gondolta Gönnern, de legalább a hadtesthez vezető ösvényt, meg a repülőiskolának a pincéjében ülő urakig fölszabadítja az utat. Az is valami, hiszen hátrálni már nincs hová. Az utat, persze, naponta kellene tisztára söpörni: nem lehet, drága mulatság, se ember, se fegyver, se muníció nincs hozzá.

Gönnern a csillagos éjszakában lábalt a hóban, törmelékhalmok közt, vállán laza szíjon lengett a karabély. Ahova indult, az a rom valamikor laktanya volt, a pincéjébe költözött be a törzs, a szolgálatvezető, a konyha, ott működött egy elektromos aggregát, s oda költözött be

még néhány vendég tiszt is. Tárnaszerű, gerendákkal aládúcolt, lejtős folyosó vezetett a pincébe, Gönnern lement, fegyverét és derékszíját a tisztiszolgájának adta hátra, hóleplét egy kampóra vetette. Kellett az ellenlökés, gondolta, s nem is annyira egy ösvény birtokáért – azt holnap úgyis géppuskások lövik újra, aknavetők veretik –, hanem belső okokból, hiszen: „Ki nem küzd meg naponta újra érte, szabadságát az meg nem érdemelte!"

A pincében asztalok, a falnál fekvőhelyek. Gönnern belépett, priccsére dobta a bundáját. Az asztalnál ülő tisztek egyike odanézett:

– Piszkosul hideg az éjszaka – mondta. Gönnern rábólintott:

– Hideg és csillagos.

Száradni fölaggatott ruhák gőzölögtek körös-körül, a földön bőröndök álltak szanaszét, némelyik nyitva, az asztal fölött lámpa égett – azt jól táplálta az aggregát –: ez volt a tábornoki szállás. A kályhánál Vilshofen egy pár harisnyát szárogatott, ültében pillantott hátra Gönnernre, talán nézte, talán nem a most már zubbonyra vetkőzött, vörös lampaszos nadrágos alakot, talán átnézett rajta. Hogy a vállalkozás sikerült-e, nem kérdezte. Gönnern megjött, helyes, fontos hírrel biztosan nem jött, gondolta Vilshofen. S a többi is csak magában tűnődött tovább, ki ülve, állát a kezébe támasztva, ki idegesen járkálva föl-alá, minden tűnődése-töprengése végén ugyanoda lyukadva ki. Oda, hogy az eseményeket csak bevárni lehet, és az események majd kintről lépnek be. Aki lemondott arról, hogy maga döntsön a sorsáról, az már nem nyitja ki az ajtót, nem lép ki rajta. Ez a tragédiájuk ezeknek itt, gondolta Vilshofen. Az egész hadseregé ez, az egész népé. Az egyetlen lehetőség, ami maradt: a pisztolyát bárki előveheti...

A tisztiszolgák megterítettek. Az urak csak Gönnernre vártak már hosszú ideje. A vacsora aztán ugyanaz volt, mint az ebéd: egy tányér zavaros leves, benne hat-hét apró húskocka, lóhús, hozzá egy-egy darab kétszersült.

Gönnern mint házigazda az asztalfőn ült, mellette kétfelől két vezénylő tábornok. Az egyik a gumraki horhosban szakadt el csapatainak az északi katlanban rekedt maradék egységeitől, a másik a déli front vezényletét attól a Jänickétől vette át, aki elrepült: hatvan éves volt, a szeme kék, a haja teljesen ősz. Ami a törzséből maradt, az valahol a város déli peremén lehetett, utolsó gyaloghadosztálya pedig, a 297., amelynek két napja még megvolt a harcálláspontja, Caricától délre letette a fegyvert, és parancsnokával az élén átment az oroszokhoz. E mellett a tábornok mellett ült Vilshofen, ő még mindig páncélos ezredesi fekete egyenruhájában, amelyet a Miusztól a Volgáig nyűtt harcokban, a nyugati arcvonalszakasz horhosaiban, bunkereiben, cifra helyeken: már nem is fekete volt az egyenruhája, hanem piszokszürke. Ott volt még Unschlicht alezredes, egy géhás ezredes, egy fiatal százados, aki igen gyorsan lépett elő századossá, és ott voltak a tábornokok törzskari tisztjei, segédtisztjei. Már evéshez láttak, amikor megjött Vennekohl a maga szomszédos fedezékéből. Az ellenlökést főleg ő szorgalmazta, alakulatait csapattöredékekből szervezték.

– Édeskés – mondta a levesre, amire a szomszédja rábólintott, a többi nem, s talán azért nem, mert aki vendég, ne kritizálja a vacsorát, akkor se, ha moslék. Bár épp elégnek járhatott az esze a vastartalékán, egy konzerven, egy szál kolbászon, amelyet alighanem ideje lesz egyszerűen maga elé raknia az asztalra.

A vacsora komor hangulatban telt. A leves után egy csésze kávét kaptak az urak, s rá lehetett gyújtani. Cigaretta még akadt. Aztán ki-ki folytathatta a töprengést, járkálhatott föl-alá, belelapozhatott egy könyvbe.

A gumraki tábornok mindig is szeretett gyalogolni, szikárságát kevésbé köszönhette reggeli lovaglásoknak, inkább nagy reggeli sétáinak. A háború alatt is nagyokat sétált: Franciaországban harmattól üdę erdőkben, északon a tengerparton, keleten az előnyomulás hónapjaiban, amikor minduntalan váltogatták a szálláshelyüket,

hol folyók partján sétált, hol lomberdőkben, fenyvesekben egy távoli útkeresztezésig és vissza, hol búzatáblák közt, búzatengerbe veszve, hol egy kopár síkon egy kis vadkörtésig, Gumrak körül eleinte az irgalmatlan nyári hőségtől hasadozott földeket járta, aztán a havas síkot, végül egy vízmosáson szokott végigcsörtetni. Kellett a mozgás, hogy gondolkozni és dönteni tudjon, hogy megőrizze a lelki egyensúlyát. Most ugyan nem a lelki egyensúlya ösztökélte mozgásra, hanem a tanácstalanság, az izgalom. Gumrak óta ő is váltogatta a szállását, egy éjszaka egy gabonaelevátorban aludt, aztán egy romos szállodában, megint máskor a városi börtön pincéjében, most meg ebbe a laktanyaromba költözött be, itt járkált a priccstől a túlsó falig, a faltól a priccsig.

A délről odavetődött tábornok mereven ült a székén. Mereven bár, de nem kevésbé nyugtalanul. Vadul keringtek a fejében a gondolatok, az a gondolat is, hogy alig néhány napja még fiatal embernek érezte magát, talán fiatal századosnak, most pedig rádöbbent, hogy hatvanéves.

Vennekohl keresztbe rakta a lábát, és kizárólag avval foglalkozott, hogy egyik hosszú lábát egyfolytában rázza a másikon. Dr. Weichbrot néhányadmagával beült egy sarokba: a fiatalabbja halkan vitatkozott egymás közt. Gönnern egy Goethe-kötetet vett elő a kofferjából, Unschlicht egy régi zsoltároskönyvet olvasott, az ajkai is mozogtak közben, s ez úgy tűnt, mintha az alezredes hangosan fölolvasna egy-egy különösen szépnek érzett részletet. Valamiféle emelkedett hangulat támadt a bunkerban, Gönnern meg is jegyezte:

– Nagy pillanat közeleg, érezni. Egyetlen disznó vicc sincs, a hangulat olyan ünnepélyes, mint 914 augusztusában volt.

Zsoltároskönyv és Goethe Faustjának második része! Ugyan miért nem inkább Rosenberg vagy Spengler, gondolta Vilshofen, vagy Ziegler, Tönnies, Spranger: jóval több a közük a szarhoz, amelyben nyakig ülünk, az általános elhülyüléshez is, amellett Gönnern nyilván hurcol

magával néhány ilyen ócskaságot, csak épp most veszi elő Goethét. Ámbár ami Spenglert meg a többit illeti, magamat hibáztassam főleg, mert ugyan ki keresett nálam szívósabban értelmet az értelmetlenségben, végül ki hitte nálam jobban, hogy legalább célszerű, ami értelmetlen? Egy romváros pincéiben kell hányódnom a vén hülye fejemmel, ötvenéves létemre, hogy rájöjjek: sohasem lehet célszerű, ami értelmetlen.

Így töltötték az időt a pincében.

Ki sajátmagát hibáztatta, ki a pincében keringélt, kinek a gondolatai jártak körben, ki zsoltárt olvasott az ajkát mozgatva, ki a Faustot lapozgatta. Egy volt hadosztály főállatorvosa ültében elaludt. A géhás ezredes (valamikor főszállásmester volt Párizsban) a párizsi német nagykövetről mesélt egy korrupció-históriát:

– Az az úriember is csak annyi értelmét látta az új világnak, hogy megszedheti magát. No, ártott is a német névnek.

Vennekohl, a vendég, végre abbahagyta a lábrázást, és megszólalt:

– Az ám, Párizs. Az volt a szép idő! – S elhallgatott, aztán újra megszólalt: – Nagy marhaság volt, hogy az ellenlökést nem hajtottuk tovább, a repülőiskolán túl a Tatársáncig. Ezt még pótolni kell!

– Sokat már nem fog pótolni, Vennekohl – mondta Vilshofen.

– Hogy érti?

– Úgy, hogy a mai menet után egy újabbra nemigen lesz ereje.

– Hát, nem sok.

Talán Vilshofen volt az egyetlen, aki követni tudta Vennekohl gondolatának az ugrását Párizstól a Tatársáncig. Azért ül ez a maga külön vermében, gondolta, mert a Tatársánc védelmében még leszállt néhány repülőgép, ez meg még mindig csodára vár, még egy repülőgépre és egy helyre azon a repülőgépen.

Megszólalt a telefon.

A közelből jelentkezett egy hadtestparancsnok. Értesült az ellenlökésről, azért jelentkezett. Amit Gönnern most mondott, azt minden jelenlevő hallotta, amit a tábornok mondott a vonal túlsó végén, azt ki lehetett találni.

– De hova még? Nincs mivel, tábornok úr!

– Lőszerük van, igaz?

– Puskatöltényünk meg némi aknánk.

– Enni is van mit, igaz?

– Igen, ma lóhúsleves volt, és holnap is lesz egy kis lóhúsleves.

– Akkor tovább! Védje meg az állását! Adja a szavát rá!

– Kérem, tábornok úr: szavamat adom rá.

Az utolsó lóhúsig, gondolta Vilshofen. Édeskés volt ugyan az a hősi táp, édeskés az egész hősi eposz, énekeskönyvestül, Goethéstül, Faustostul és folytatólag az lesz hősi halálostul, de a leves levét azért igenis meg fogják inni, tábornok úr.

Képtelenség. Nem igaz.

Végképp nem igaz, ezek önmagukat csalják, ezek hazudnak. Ezek egyáltalán nem gondolnak a halálra, ezek borzadnak tőle, ezek nem isszák meg a halált, amelyet az egyik közülük tízezer emberre, a másik tizenötezerre tukmált rá. Azoknak meg kellett inniuk, nem tehettek mást. De ezek nem isszák meg, ezek még választhatnak: majd meglátjuk, hadd lássam, mit választanak. Vilshofen az arcokat vizsgálta, már hányadszor aznap este. Ugyan mi mást keres Unschlicht hajnaltól éjfélig a zsoltároskönyvében, ha nem az összelyuggatott páncéllemezeknél erősebb védelmet, pajzsot, és ugyan mi mást jelentenek a német diplomaták zsarolásairól, erőszakoskodásairól, szervezett utcai rablásairól elbeszélt történetek, ha nem azt, hogy lám, ilyenek, és ezekért kellene nekem, de én nem... Mi más bármi, ha nem tudatosan vagy öntudatlanul – csuda célszerűen működik ám most a tudat alatti tudat – fölhozott mentség arra, hogy az ember gyászosan

lelép a hősiesség színpadáról? Az alezredes világosan megmondta, hogy bizonyos cselekedeteket a vallás tilt, és ezek közé tartozik az öngyilkosság is, a goethéző Gönnernről pedig kisült, hogy egy lelkész fia, és hogy szigorúan vallásos szellemben nevelték. Vennekohl meg naphosszat a priccsén fekszik a fedezékében, igaz, mellette egy ládán konyak, naponta friss palack, a felesége arcképe és egy revolver, igaz, de Vennekohl álma még mindig egy leereszkedő repülőgép, Vennekohl még ellenlökéseket szervez, hogy legalább egyetlen repülőterecskét biztosítson egyetlen leszálló Gólyának.

Nem, ezek nem fogják megtenni, nem fogják megtenni!

És én? Feleségem volt, lányom volt, van is, ezt majdnem elfelejtettem. Mitikus folyam és félelmes város – magam is mitikus vagyok, no, nem folyam, de bohóc, aranycsináló, szerencselovag, bálványimádó, bohóc egy páncélos tornyában, szédült részeg, akinek ha most nyoma vész, hát rendben van. Odaveszett, meghalt, senki se látta többé. De hogy lesz ez, hogy pereg le az utolsó fölvonás? Hogyan? Hogyan?

Újra nyugtalan tépelődés, nyugtalan rágódás, nyugtalan kerengés, egy a falra mered, egy papírt zörgetve lapoz, egy újabb történetet tud Abetz nagykövetről, aki elsikkasztott egy régi képgyűjteményt, francia nemzeti vagyont, más újra azt mérlegeli, hogy nem kellene-e a börtönpincébe költözni, illetőleg egyáltalán hova lehetne még átköltözni. Az egyik elhomályosult aggyal talál ki, vet el tüstént terveket, költözne, de marad, egyfolytában menekülne, ami igazán emberi. A másik olyan rendületlen, mint a kő (Vilshofen ismerte még az első háborúból, még mint fiatal századost: az ördögtől sem félt), a dermedtsége is tisztességes és emberi, érthető, ha látszik is ezen az emberen, hogy belevénül életének ebbe a félelmes végső leszámolásába.

Hogyan, hogyan, hogyan? Aki őszinte, aki nem fon-

dorkodik, az mind ezt kérdi. Hogyan? Melyik utat válassza?

– Hartmann! – csattant végig hirtelen egy név a pincén. Abban a pillanatban többet mondott egy sztálingrádi tábornok nevénél. Döbbentő, kerengélőket megtorpantó név volt, vagy föllélegeztető vagy anekdotázást félbeszakító; még az alvó állatorvos is fölkapta a fejét és kábán körülnézett. A nevet, a hangot először Vilshofen is hökkentőnek érezte, és csak amikor kérdő tekintetek szegeződtek rá, sejtette meg, hogy ő maga mondta ki Hartmann nevét.

A 71. hadosztály parancsnoka volt Hartmann, a „szerencsés" hadosztályé, amelynek két ezrede elsőnek nyomult be a szeptemberi napokban Sztálingrádba. Az ő katonái kezdték elsőkül szorgosan hurcolni a bútort, rendeztek be bunkerokat és parancsnoki szállást, Sztálingrádból mindenünnen összeharácsolt holmival, szőnyeggel, gyertyatartóval, mindenfélével. A hódítók egy kiterjedt föld alatti falu urai lettek, volt gabonasilójuk, mezőgazdasági kísérleti állomásuk, zöldségkertészetük és baromfitelepük, gulyájuk és tejgazdaságuk, malmuk. Múlékony uraskodás. Odalett gazdagság, vesztett háború, Hartmann tábornok Caricánál fölhágott a vasúti töltésre, kiállt a téli ég alá, szénnel belerajzolt alaknak, fején a magas kucsma, fegyvere tárát kilőtte, egy orosz golyó homlokon találta. Eldőlt, mint a döntött fa, legurult a töltésről.

– Szép és gyors halál. Golyó a homloka közepébe, egy pillanat alatt vége volt.

– Hát igen, Hartmann...

– Kiállt, tartása volt: porosz virtus.

– Ő volt az utolsó porosz – mondta Vilshofen.

– Nem tudom, miért az utolsó?

– Egyelőre nem látom a következőt, amint épp fölmegy a töltésre.

– Bizony: a keménység – mondta Vennekohl. Ámbár ez is itt amolyan öngyilkosság.

Ellenzi az öngyilkosságot, Vennekohl?

Milyen értelemben?

– Elvileg.

– A főparancsnokunk ellene foglalt állást, szerintem igen élesen.

– Pedig Hartmann csak maga is nekivágott annak az útnak, amerre másokat küldött addig.

Nekivágott: példát adott. Az urak óvakodtak állást foglalni. Gyötrelmes, súlyos csönd támadt, amelyet csak valameddig oldott föl az egyik vezérkari tiszt belépése egy alacsony, jelentéktelen küllemű, de a pillogása szerint még az események humorát keresni kész századossal, akit elfogtak az oroszok, aztán visszaküldték: most elmondta az élményeit.

– Nem is olyan bunkók az oroszok – mondta. – Egy törzshöz vittek: úgy cikáznak ott ki-be a pofák, úgy csattogtatják a bokájukat, akkorákat tisztelegnek, hogy ajaj: így – mutatta feszesen –, csak lestem. Tábornok úr is örülne, ha végre ilyesmit látna megint. – A századost meg is etették az oroszok: kenyeret kapott, vastagon megkenték neki lekvárral.

Vennekohl megint rázni kezdte a lábát:

– Lám. Vastagon, lekvárral. Nem tudom, muszáj-e ezt végighallgatnia az embernek?

Gönnern félrevonta a vezérkari tisztet, utasította, hogy a századost különítse el a többi tiszttől, aztán irányítsa a hadsereg-vezérkarhoz. Vilshofen odaszólt:

– Nem veszik ezt már olyan szigorúan, Gönnern. A börtönpincében volt egy lovassági kapitány, szintén ilyen visszaküldött ember. Azt senki se irányította a hadsereghez.

– Engedelmével, Vilshofen!

– Elnézést kérek, tábornok úr. – Ilyen ügybe beleszólni tényleg nem volt joga Vilshofennak. A százados lelépett: Kár, gondolták a jelenlevők. Vilshofennak igaza volt, amikor ott tartotta volna. Mert mi is a helyzet az oroszoknál? Sok újat mondhatott volna ez a százados. De

Gönnern leléptette: maradt a korábbi összezártság, a járkálás, a töprengés, az olvasás. A gumraki tábornok végleg eldöntötte, hogy áttelepszik a börtönpincébe. Vilshofen megelégelte az Isten, világ és öngyilkosság dolgain való tűnődéseket: jobb egy lövészgödörben, gondolta, ott legalább tényleg meghalnak az emberek, ott legalább a halál pezseg, ha már az élet nem. Gyömöszölni kezdte a holmiját a hátizsákjába. Aztán mégis maradt még, mert a társaságnak újabb alkalma nyílt arra, hogy másra terelje a gondolatait, halogassa a kínzó kérdésekre adandó választ. Unschlicht kínálta a jó alkalmat, mert a pillanathoz illő részre bukkant a zsoltároskönyvben, s ezt hangosan fölolvasta. Hallgatták:

„Uram, mely igen megsokasodtak az én ellenségeim,
mely sokan vannak az ellenem támadók!
Sokan mondják az én lelkem felől: Nincs néki
semmi szabadulása az Istentől.
De Te, Uram, pajzsom vagy,
dicsőségem, és fölemeled az én fejemet.
Felszóval kiáltok az Úrhoz,
és ő meghallgat engem az ő szent hegyén.
Lefekszem, aluszom és fölkelek, mert oltalmaz engem az Úr.
Nem félek sok ezer néptől,
amely körülzárt engem mindenfelől.
Kelj fel, Uram, tarts meg engem, én Istenem,
és verd arcul minden ellenségemet,
és az istentelenek fogait rontsd össze.
Az Úrnál a segítség,
a Te áldásod legyen a Te népeden!"

– No, hiszen jól hangzik: lefekszem, aluszom. De ha holnap arra ébredek, hogy nincsenek arcul verve, a fogaik sincsenek összerontva, meg nem is igen ígérkezik efféle az Úr részéről, akkor mi lesz?

Megint ugyanaz a kikerülhetetlen kérdés. Vilshofen dobta be a gondolatok közepébe, amikor nyersen odakiáltotta Hartmann nevét. Most Vennekohl nyúlt, kopár arcából vigyorgott rájuk, Vennekohl nagyon kopár arcából, mert a különben gondos és józan vezérkari tiszt tizennégy napig úgy ivott, mint a gödény, egy láda konyakot megivott, most pedig majdnem huszonnégy órája egy cseppet sem. És tulajdonképpen elkésett a dolgával: amikor az utolsó üveg fenekére nézett, amikor az utolsó konyakot fölhajtotta, aztán falhoz vágta a poharat, akkor kellett volna cselekednie. De nem. Aztán az ellentámadás kínált volna alkalmat, de az ellentámadás is lezajlott, és megint nem történt semmi. Most józanabb volt Vennekohl, mint valaha – bár talán végtelenül régen –, amikor körzővel meg logarléccel végezte a munkáját, csak épp más józanság volt ez most, mert üresen kongó józanság, odvas fának érezte magát az ösztövér tábornok, legföljebb valamilyen por szitált belül, kifelé pedig már a szükséges gesztusaira se futotta az erejéből, elmaradhatatlannak hitt ujjpattintgatásaira sem. Állt, ösztövéren, kopáran, belül a kérdés pora szitált, kívülről fölnyújtózó kérdőjelnek látszott az alak.

Mi a teendő, mikor teendő meg, hogyan? Valaki mintha mély álomból fölriadva szólalt volna meg:

– Jänicke! Pickert! – Jänickét nem lőtte haza kegyes golyó, a homlokát viszont fölhorzsolta egy léc, s ő még az utolsó órában elröpült. Pickert is elröpült, parancsra, csakis, de el. Hube elröpült, természetesen parancsra, de el. A 8. hadtest szállásmestere parancs híján repült el, ezért a tarnopoli repülőtéren eljárási teketória nélkül kivégezték.

Ezek túl vannak a dilemmán!

Hartmann a vasúti töltés gerincén.

Stempel mérget vett be.

Szintén túl vannak a dilemmán.

Mi a teendő, mikor teendő meg, hogyan? A gumraki tábornok megszólalt:

– A főparancsnok szóban ellenezte az öngyilkosságot, meg is tiltotta.

– Nem olyan könnyű az embernek főbelőnie magát – mondta Gönnern. Vennekohl rábólintott:

– Hát tényleg nem.

– Egy ilyen ellentámadás se biztos módszer, tábornok úr – jegyezte meg Vilshofen. – Főleg, ha az ember nem határozza el, hogy tényleg kiáll jól látható céltáblának.

– Ez is igaz.

A légkör megfeszült. Vennekohl kurtán egyetértett Vilshofen megjegyzésével, de aztán szemébe csíptette a monokliját, és merev arccal fürkészte Vilshofen arcát. A csönd aztán a pince túlsó sarka felől robbant szét: a déli front egy ideje már láthatólag türelmetlen parancsnoka fölpattant a székéről:

– Hogy én öngyilkos legyek annak a tekergő csibésznek a kedvéért? Olyan nincs!

Előrejött a pince közepéig, kissé hajlottan állt, éles metszésű arca fölött fehérlett a haja. Amit kimondott, azt lapidárisan mondta ki, azt előbb kinek-kinek meg kellett ismételnie magában, szembenézve a magas, kicsit görnyedt alakkal, haragtól elsötétült szemét, összevont szemöldöke ősz bozontját látva, csak aztán volt világos, hogy most egy vezénylő tábornok mondott ki valamit, és nem amúgy családias körben, hanem köznyilvánosan. Nagyon vegyes hatást váltott ki vele: volt, aki elámult, volt, aki megrémült, más meghökkent, elfogta a félsz, már-már páni félelem. Lehetséges ez? Valaki ledönt egy bálványt, és nem dördül meg az ég, nem csap le tűzcsóva, nem semmisíti meg a szentségtörőt? Ilyen beszéd még nem hangzott el Sztálingrádban, hacsak vermekben haldoklók szájából, és az övékből csak erőtlenül, a szomszéd

füléig is alig hallhatóan, és hiszen a szomszéd is költözőben volt már, tehát süket.

Itt azért vágta oda a szót valaki, hogy meghallják!

A fiatal, gyerekképű százados nem tudta, hogy olyanra szürkült az arca, mint a köpenyposztó. Valakinek tábornokról tábornokra ugrált a pillantása. A kemény, az elítélő, a megsemmisítő válasz pedig késett. Valaki, egy főhadnagy, kerékpáros század parancsnoka, hitlerjugend-vezető helyeslést vélt a parancsnokok arcán látni, másokén legalábbis tűrést: fölpattant, szóra nyílt a szája. Aztán, pillantások kereszttüzében, egy mukkot se szólt. Mintha csakis ez következhetne, kihúzott a mellzsebéből egy doboz szivart, leharapta egy szivar csücskét, rágyújtott, még meg is fújdogálta a parazsat, aztán, hiszen nem történt semmi különös, körül se nézve kiment az ajtón. Távozott még, sápadtan, hegyes állát előreszegezve, Gönnern segédtisztje, Weichbrot – harmincöt éves, a véderő hadtörténelmi osztályának munkatársa, korábban pártalkalmazott Berlinben. Lélegzetvételnyi ideig tartott az egész, ennyi kellett Hesse főhadnagynak, hogy szivarra gyújtson, dr. Weichbrotnak, hogy szintén távozzék. A döbbenet aztán tovább sűrült, és ha létezik abszolút csönd, akkor az következett be. Vilshofen már épp vállára vetette volna a hátizsákját, de most letette. A déli arcvonal vezénylő tábornokának a szava visszájára fordított mindent. Annak a tekergő csibésznek a kedvéért, mondta. Olyan nincs, mondta. Úristen. Hogy az ember nem jött rá erre, hogy az ember azt hitte, isteni kinyilatkoztatást kell alkalmatos hadállásokkal megtámogatnia!

Azért a csibészért nem.

Keserves. Elpuskázott élet. Végzetesen késő: zászlóaljak, ezredek feküsznek megfagyva a vízmosásokban. Az áldozatok végtelen tömege fölé most tábornok-holttestek kellenek a sötét műre koronául, Vilshofen is tábornok lett, hogy eggyel több legyen, a főparancsnokot marsallá léptetik elő, hogy marsall-hulla is legyen, és mindegy, hogy ellentámadás következik-e egy vasúti töltésen, vagy

öngyilkosság, nem számít: a hullák legyenek meg. Halott nem szól, halottal azt tesznek, ami kedvükre van, halott mind az ügyért halt meg, a mélységesen rohadt ügyért, halottak csontjaival döngetik majd a dobokat, hogy a halottak menete egyre vonuljon, vonuljon tovább.

Hát ez nem akar így lenni, ez ne lehessen így. Átok ül az összeroppant embereken, maguk ítélik el magukat, de végig ezt már ne játsszák, pokolra szállóban is élnek, még nem haltak meg, már újjászületnek: értsük meg, urak, világvége zöld fénye és húsvéti világosság egyszerre kavarog az égen!

Nem értették. Sem a vezénylő tábornokukat, sem Vilshofent, azt a sivár éjszakában kivirágzó száraz karót: ugyan hogy érthettek volna meg bárkit, aki ember módra szól? Vilshofen pedig igazán tébolyult volt már, úgy lobogott, mint aki éppen meglelte a pince valamelyik zugában a bölcsek kövét vagy az életelixírt, s most mindenkit megváltana vele:

– Gönnern! Kidőlt a rozzant ajtó, nyitva az út: kifelé most ebből a csapdából. Szabad, szükséges. Már csak az szerez érdemet, aki... Csukja be nyugodtan a zsoltároskönyvét, alezredes: nincs már szüksége védőpajzsra. Kard ki, kard fel, ez a jelszó... A náci nagykövetség korrupciója több egy anekdotánál, Ringhardt ezredes: népbírósági ügy súlyos anyaga... És nézze el, Vennekohl tábornok, hogy betévedtem a maga területére, nézze el ezt egy olyan embernek, aki épp eleget botladozott Hazacsijtól idáig olyasmik között, amiket maga hagyott el útközben.

Vilshofen Vennekohl felé nyújtotta a kezét. De a keze lógva maradt a levegőben, Vennekohl nem akarta meglátni. Sőt: tényleg nem látta meg, azt se hallotta, amit Vilshofen mondott. Az arca fehér volt, mint a papiros, a szeme a belecsíptetett szemüveg nélkül is olyan, mint a vak üvegcserép. A tábornok szava utat nyitott valamerre, de még nem lehetett látni, hogy merre, még csak azt lehetett látni, hogy valami megtört és általánosan tört meg.

Vilshofen körbejáratta a tekintetét: Gönnernen sem látszott, hogy értette-e, meghallotta-e, amit mondott neki, Gönnern csak az ajtóra meredt, amelyen nemrég lépett ki Hesse és Weichbrot. Unschlicht lehajtotta a fejét, arcát nem lehetett látni, csontos keze szorosan fogta a zsoltároskönyvet. A hadosztály-állatorvos kétségtelenül elámult a tábornok szaván, de még jobban azon, hogy valaki ilyen pillanatban szivart vegyen elő a zsebéből – ki tudja, mi bámulatos esemény következik még, készüljön föl rá az ember. Az állatorvos mögött a különben rózsás képű százados állt, keze az állatorvos széke támláján, sziromszín arca most hervadtnak és dúltnak látszott.

Gönnern változatlanul, szinte önkívületben az ajtóra meredt.

– Tessék – mondta aztán, majdnem egyszerre egy kinn csattanó pisztolylövéssel. Az ajtó kicsapódott, egy százados dobbant be:

– Tábornok úr, dr. Weichbrot hadnagy...

– Weichbrot? Miféle Weichbrot? – meredt Gönnern változatlanul az ajtóra, illetőleg most a nyitott ajtón át a sötét folyosóba.

– Dr. Weichbrot a bunkerban gyufát gyújtott, és elégetett egy fényképet; a felesége volt rajta meg a hároméves fia.

Gönnern mintha nem hallotta volna. Feszülten fülelt. Kifelé a folyosóra, bele a bizonytalan semmibe. Más is a sötét folyosó felé fordult. Csak a déli arcvonal parancsnoka nem: ő csak állt, mint egy kőszobor. Hogy hallotta-e, amit Vilshofen mondott, nem látszott rajta. A százados szava egy pillanatra elakadt, aztán folytatta:

– Fogta a fényképet, amíg el nem égett. Ne csinálj marhaságot, mondta neki valaki, erre kirohant. Itt fekszik a folyosón, a halántékán ment be a golyó. Tegnap megkérdezte a hadosztályorvost, hogy hova legjobb célozni.

Az előbb elhangzott szavak, az öngyilkosság, harmadiknak az, hogy most az állatorvos szólalt meg, hogy jó lesz megnézni, mit művel a másik, s kiment: mintha egy

ingatag létrán lépegettek volna fokról fokra fölfelé mind. S amit megsejtettek, az bekövetkezett most akkorát dörrenve, mintha gyalogsági támadás érte volna a fedezéket: az asztal is billegett, amely mellett Gönnern állt és többen ültek. Vennekohl előhúzta a zsebkendőjét, vagyis azt a tarka női sálat, amelyet egy párizsi filléres áruházban vett valaha, s megtörölte vele tar fejét. Unschlicht arcán változatlan maradt a megadó kifejezés, a fiatal századosnak rángatózott a szája.

– Teljes a csőd – mondta valaki, talán az a tábornok, akinek a bunkerében épp abban az órában szintén végzett magával egy pártfunkcionárius meg egy hitlerjugend-nevelőtiszt.

Künn lárma:

– Kivágta az ajtót, és odabenn...

– Kézigránát, igaz?

– Csak pép maradt.

– Kiparancsolt mindenkit, aztán körülrakta magát tojással, gyújtózsinórt szerelt rájuk, meggyújtotta a szivarjával. – Az állatorvos visszajött, visszaült az asztalhoz:

– Szintén fiatal házas volt. Az apja bíró Merseburgban.

Vilshofen hallotta a pisztolylövést, utóbb a kézigránátrobajt, de egyik sem rázta meg: ki agyonlövi magát, ki még alaposabb munkát végez, gondolta, óránként történik ilyesmi most körös-körül, egyenként meg sorozatban (a főparancsnok szóbeli tilalma nem gyógyír ez ellen), de effélé dolgok a kidőlt ajtó innenső felén zajlanak, miközben az ember már kívül van az ajtón, éjszakában, hóban és rémségek között, de már derengő fényben, és az a fény néhány lázas szempárban már visszatükröződik. A kőszobor-tábornok szintén nem törődött se pisztolylövéssel, se kézigránát-durrogással, csak állt kissé elfordítva a fejét, talán figyelve valamire, egyszer úgy bólintva, mint aki futólag helyesel valamit, aztán fölvonva a szemöldökét, de nem úgy, mintha robaj és zúgás érintené vagy éppenséggel fölélénkítené. Vilshofen odafordult:

– Persze, szó sincs villámcsapásszerű fölismerésről, tábornok úr. Hogy tudniillik a katasztrófa motorja egy tekergő csibész. Tényekre emlékszünk még: Fritschre, Beckre, Brauchitschra, Halderra, Höppnerre Moszkva előtt, Sponeckra Kercsen. Elcsapott, lefokozott, elítélt tábornokok hosszú névsorára. De más alapvető tény is van: A mi kasztunk aranyhidat épített annak a tekergőnek, szőnyeget terített a lába elé, és ugyanezt tették a szénbányász és acélipari elvbarátaink, amikor a terveikkel megelőlegezték az uralmukat. És bizony előlegező tervek voltak ezek, de avultak is, mert nem többek a 15., 16., 17. századi angol, spanyol és portugál tervek másolatainál, nekünk se a földünkből, se a fajtánk lelkéből nem termettek, ilyenformán is csak tekergő csibész eszméi – és nekem csak itt, ebben a sztálingrádi pincesötétben vált le a hályog a szememről, itt jöttem rá, hogy piszkosul bedűltünk mi ennek az alaknak, aki a népet emlegette nekünk.

A mondat végére a tábornok rábólintott, jelezve is, hogy figyel. Azután megint csak a szemöldökét vonta föl olykor, vagy azt sem tette. csak állt mint a kőszobor. Vilshofenban közben hosszú villámfény száguldozott.

A népet ígérte nekünk, gondolta, mi pedig elidegenedtünk a néptől, ő pedig a bárd alá szíjazta, mi pedig segédkeztünk neki, és nem ám feltűrt ingujjal, hanem kesztyűt húzva, mint egy ünnepélyes aktuskor szokás, és hogy az őrület logikája is meglegyen, mi hídverők, szőnyegteregetők és hóhérsegédek híd lettünk, szőnyeg a lába alatt, és most szolgából áldozat lettünk, arctalan áldozatok egy úton, amely vezethetne valamerre, de nem vezet, csak a semmibe vezet, mert aki havon, szennyen, széttiportakon át száguldott rajta (a megvadult járművek, sínről lerohant vonatok hajtóereje, fordulatszám-felpörgetői mi voltunk), az csak száguldott és száguldott, nem tudva, merre, nem látva semmit.

És ez nem szorongásos álom, ez valóság.

Villámfény lobogott Vilshofen agyában.

És amit látott: a pince. Az asztal körül fakó arcok. Egy szikkadt kéz, az ujján jegygyűrű, tarkóját, nyakát törölgette egy nagy, tarka zsebkendővel. Egy nyúlt arcon halálos komolyság, néma maszkmerevség. Egy ráncos-árkos arcon vértolulásos fülek. Egy másikon, amely húsos, gyötrötten beszédes kifejezés: nekem elegem van ebből! Egy migrénes asszony ernyedt vonásai egy arcon, amely részvéttel figyel valakit, aki föl-alá jár. Még egy szürke arc, még egy és még egy, mind kifejezéstelen. Amit maga körül látott Vilshofen, az ilyen volt.

– De uraim!

– De tábornok úr!

Ugyanezt a tábornokot már megélte Vilshofen egyszer, mint az első világháború századosát: akkor kimászott a fedezékből, és hogy helyre rázza az emberei bomladozó önuralmát, tüzet kért a csapkodó tüzérségi tűzben, rágyújtott, köszönöm, dünnyögte a tűzadónak – fogyó életét semmire sem értékelte már most, látszott rajta, és nem az életét mentendő mondta azt, amit kimondott, nem fedezékül, amely mögött meghúzódhasson. Most újra leült, hallgatagon, nagyon őszen, nagyon megvénülten. De hát ilyen szót nem lehet kimondani, aztán csak visszavonulni magányos magunkba! És most ne legyen itt se vén ember, se ős-öreg, itt Sztálingrádban, ahol a holtakat is a tűzvonalba dobják, ne! De a tábornok csak megismételte:

– Azért a fráterért nem. Eszembe se jut. Nem. – És újra kővé meredt.

– Világos, uraim, hogy az az alak semmi, ha nem fogják a karját tábornokok. Azért kell most teljes visszakozás. Nem hátraarc, hanem hátraarc és indulj. Kürtös a jobb szárnyra, kürtjel, föl, futás, hurrá!

Az asztal körül ülőknek Vilshofennek kellett eszükbe juttatnia, hogy többek egy-egy izzadó tarkónál, ernyedt halotti maszknál, testi szenvedések élő tárgyánál, mert értelmes, amellett nagyon is normális emberek. Vilshofen magukhoz térítette, öntudatukra eszméltette az urakat, és ha abrakadabra volt is még, amit mondott, határozot-

tan fölemelő volt, föloldotta a döbbenetet. Vennekohl érezte még mindig úgy, hogy üres belül, csak valami pereg és szitál, de úgy is, hogy keménynek kell mutatkoznia, monoklin át önfegyelmezetten megfigyelnie az egyre érdekesebb Vilshofen-ügyet. Lám, attasé volt ez az ember, és ez a volt attasé arról beszél, hogy bedőlt, holott ugyan ki látott nála perfektebb bedöntőt! Gönnernnek is volt véleménye Vilshofenről: forrófejű ember volt ez mindig is, és feszült helyzetben túlfeszülnek az idegei, elpattannak, mint íjon a húr, no, reméljük, majd úrrá lesz magán megint, mert amúgy ragyogó tehetségű tiszt. Unschlicht alezredest végleges döntése foglalta le: nyilván eljött az óra, amelyben az ember tisztázza végérvényesen, hogy kicsoda-micsoda, és gondolja át a végső dolgokat.

Vilshofen a másik vezénylő tábornokhoz fordult. Ez nyílt természetű volt, fogékony, ellenérzést se táplált Vilshofennal szemben. Sőt: rokonszenvezett vele, kellemes társalgónak ítélte. És, istenem, épp eléggé súlyos és feszült a helyzet ahhoz, hogy csak kemény szavakkal lehet meghatározni.

Az asztal végéhez ültek.

– No, hiszen igaz, hogy mindent agyonbeszél és mindent eltúloz az az ember.

– Nemcsak szóban, tábornok úr, mert ember és anyag dolgában intézkedve is. Ami vas csak volt, annak mindnek ágyúvá, puskává, lövedékké kellett válnia. Ami fonál és bőr volt, azt mind ugyanarra a célra kellett fölhasználni. Mindent csakis a háborúért. Mi jobban láttuk a helyzetünket, de amikor azt mondta, hogy csakis ő tudja, mi lehetséges, akkor elhittük neki.

– Nagyon igaz, Vilshofen. Magam is már-már hittem a csodában. Az az ember olyan erősnek mutatkozott, olyan elképesztő sikereket ért el nyers erőszakkal, olyan meglepők voltak az átmeneti sikerei, hogy... Azért mentségünkre említhetjük, hogy amikor legfölül teljesen elment az intézkedők esze, mint a hadifoglyok megbillo-

gozására kiadott hírhedt parancs esetében is, akkor mi eredményesen fékeztük őket.

Gönnern odaszólt:

– Ez ellen a hadászati képtelenség ellen is nyomatékosan tiltakoztunk. Nem voltunk mi vakok, és a mi frontszakaszunkon egy-egy „legfelső parancs" korántsem volt a dolgok egyetlen mértéke. Maga mindig elöl volt, Vilshofen, tehát nem is sejtheti, hogy hányszor tusakodott bennünk az erkölcs a katonai engedelmesség parancsával.

– Tusakodott! – csattant föl Vilshofen. – Mit ért az, ha Voroponovóra gondolok, vagy Döllwang harccsoportjára? És ha csak az az egy, Döllwangé járt volna úgy, ahogy járt, Gönnern!

– Bizony ki kell mondani – bólintott a másik tábornok –, hogy magunk is részesei vagyunk ennek. Belelovaltuk magunkat valamibe.

– Jobban tudtuk legvilágosabb perceinkben, hogy mi van – mondta Vilshofen –, de a tudás még nem cselekvés. – Megint elfogta a nyugtalanság, lobogni kezdett, mint a fáklya, lángcsöppeket sercegett, pernyét hullatott a körülötte ülőkre, tábornokra, ezredesre, alezredesre, hadosztály-állatorvosra, holott a pillanat biztosan nem volt a visszapillantás alkalmas órája (Gönnern mögött megjelent egy százados: – Jelentem, ég a tábori kórház – mondta). – Tudtuk és tudjuk. Ebben a percben is tudjuk, hogy hány tűzvész van odakinn, nem egy, hanem tíz helyen. Sztálingrád ég. Ahol nem ég, ott már kiégett. Innen a Volgától a Donig minden bűzlik, a hó, az üszök, az égett haj, és mi tudjuk ezt: tábornok úr, az ön tiltakozása tényismeret, ezredes úr, ön imént rávilágított, Gönnern úr épp most tárta föl a tényt, Vennekohl úr szintén mondhatna róla egyet-mást.

– Hogy értve?

– Úgy, hogy út van maga mögött, az úton a nyoma.

– Kérek egy tolmácsot: fordíttassa le ezt a szöveget!

– Nemcsak szenes csont és rothadó hús bűzlik itt. Nem

könyvben kell nekünk fölfedeznünk az „örök tűzben álló várost": magunk teremtettük meg. És a „kajla szarvú bikák, vérbölények, felporzott mordályos zsiványlegények", talán Gönnern és Vennekohl urak, de az ezredes úr se különbül és magam se másképp, nézzünk talán tükörbe.

– Nem rossz – röhentette el magát Vennekohl. – Múlik is a zsibbadtságom. Mintha a magáé lett volna az a láda konyak, és maga vedelte volna be egyvégtében.

– Amíg azt hittük, megsül a tűznél a mi pecsenyénk is, nem gubbasztottunk itt együtt, nem elmélkedtünk Isten, világ törvényein és világhordozó posztulátumokon. Tudtuk, amit tudtunk, most is tudjuk. Azt is tudtuk valaha, hogy földönfutó senki, ha nyeregbe ülhet, gebévé lovagolja a lovat.

– Ez bizony így is van, Vilshofen!

– De hagytuk, hadd vágtasson a bolond árkon-bokron, gázoljon le népjogot és emberi jogot, magánbecsületet és tisztit, dúljon, osztogassa a parancsokat gyilkolásra, gyújtogatásra, aztán kitartásra az utolsó emberig és az utolsó golyóig, és tusakodás ide, tusakodás oda, mi végrehajtottuk a parancsokat, a mi urunk vágtatott, mi meg vele, amíg belesüketültünk, belevakultunk, s azon nem vettük észre magunkat végül, hogy nem lóhátról nézzük a világot, hanem magunk vagyunk a lovak, a gebévé sarkantyúzott lovak, itt döglődő lovak a Volga partján. Most egy pincében ülve eszmélünk rá, hogy eleinte mégsem voltunk lovak, tehát most tiltakozunk, zsoltárokat olvasunk vagy a Faustot rántjuk elő tanácsadónak, esetleg szánalmas ellentámadásokat indítunk, ami mind nem használ semmit. Az egyik tiltakozik, a másik a fogát csikorgatva hallgat, a harmadik odavágja az igazságot, azzal vége. Már a hadsereg is hallgat, három napja nincs hadseregparancs. A hadtestek is hallgatnak, két napja hadtestparancsok sincsenek. De azért megy még, ami megy, folynak még telefonbeszélgetések, imént hallot-

tunk egyet itt is, folyik a kisértetjárás, van feladat, ellenlökés: azt hallanám csak, hogy minek!

– Hát most azért már... – Vennekohl kihúzta magát ültében, és spandauias hangsúlyát levetve, szárazon-tagoltan folytatta: – Imént mintha a „végvonaglás" szó is elhangzott volna.

– Jól hallhatta, tábornok úr.

– Meg vak tehenekről vagy lovakról valami. Meg kell mondanom, hogy ha van, aki ezt tűri, ezt az egész minősíthetetlen lovaglás-dolgot, hát az nem én vagyok, én az nem, uram. Önnek egyébként mintha baja volna az ellenlökésekkel!

– Igenis bajom van velük, sőt, kétszeresen, ha olyan parancsnok rendeli el őket, aki napestig az eget kémleli egy dombról, egy szabadító Gólyára vár. És háromszoros a bajom az ellenlökésekkel, ha a színház pincéjéből, a térparancsnokságból és a malomból fésülik ki a szükséges létszámot. Ugyan álljon ki a vasúti töltésre, Vennekohl tábornok: ehhez merev testtartás szükséges, de tartás. De a verbuválást most már hagyja abba, mert az emberei, akiket ellentámadásra fölvonultatott, már se nem emberek, se nem katonák, legföljebb vak lovak vagy szikkadt szarvasmarhák, a bőrük hólyagos, a csontjuk törött, láttam őket!

– Úgy: látta. Pompás! Sokat enged meg maga magának, Vilshofen!

– Tényleg eltúlozza – mondta valaki.

– Mi az, hogy eltúlozza? Ez arcátlanság! A katonáink, a hallatlanul súlyos harcok, ez az egész hősi eposz, amelynek minden alakja egyszerűen hős, és erre valaki vak lovakat emleget, meg hogy a bőrük hólyagos, uraim...!

– Szégyen, gyalázat!

– Hallatlan!

– Gyalázat!

– Az embernek fejébe száll a vér!

– És maga... – Vennekohl mint a megsebzett állat

hördült föl, sistergő forróság hullámzott a testében, hőség zsibbasztotta a tagjait, a Volga és a Don közötti csataterek, a hullákkal terített síkok képe dühig ingerelte: – Épp maga meri ezt...?! – Fölordított: – Fogjanak le, vagy...!

– De, kérem, uraim – szólt közbe a rangidős tábornok, de amivel máskor mindenkit elhallgattatott volna, az ebben a pincében nem vetett véget a vitának, valaki megszólalt:

– Túlfeszíti maga a húrt, Vilshofen!

– Szarvasmarhának mondani a német katonát! – vágta oda még egyszer Vennekohl.

– Roggyant, aszott vágómarhának, tábornok úr! De mondja csak: ön szerint szabad húsz-huszonöt éves, ép, erős, derék embereket köldök- és töksérves, vízkóros lábú, reszketeg nyomorékokká tenni, vagy már nem erre a világra való lényeket kipiszkálni vermekből-gödrökből, ahova megdögleni bújtak el, és kihajtani ellentámadásra?

– De uraim – szólt közbe másodszor a déli arcvonalról jött tábornok.

– Már elnézést: ugyan mit mondtam én? Hogy két külön világ a tűzvonal és mögötte a vezérkarok. Micsoda törzsszállást láttam még nem is olyan régen íróasztalaiknál ülő, jót fürdött, simára beretvált urakkal, pontosan-egyenletesen és szorgalmasan pergetett napi munkával! Reggel torna, ebédhez pantalló, valóságos klubélet. Lovaglás, cikázó és nyerítő lovak egy derűs délelőtt: rég láttunk ilyesmit a segédtisztemmel, meg kell mondanom. De idézzük csak föl, alezredes úr, decemberben történt ez, jeges páragomolyok vándoroltak a síkon, mint különös, bóklászó birkák, karácsony és újév között lehetett ez, amikor a nyugati arcvonalszakaszon már a hóban háltak a bakák, véreset pisáltak és véreset szartak. És egyszerre kutyák csaholtak és lovak dobogtak a ködben, aztán vágtázva fölbukkant egy vezénylő tábornok, és ezredesek, századosok, hadnagyok a nyomában, alezredes úr istenien ülte meg a lovát, hajtóvadászatot rendezett a

hadtesttörzs a Rosszoska-völgy előterében, mindenképpen anakronisztikus Hubertus-mulatságot, és akkor megkérdezem, urak, hogy az a katona a hóban, akinek tíz deka kenyér volt a fejadagja, akinek szüntelenül pisálnia kellett, és vért fosnia, nem hitte-e hirtelen zavarában, hogy már meghalt, már a másvilágon van, szellemek lovagolnak előtte a ködben? – Vilshofen a két vezénylő tábornokra pillantott: – Nem ön, tábornok úr, nem is ön rendezett Hubertus-lovaglást. Egy harmadik, egy negyedik hadosztályparancsnok se, de egy ötödik igen. Önöknek akkor már más volt a gondjuk, ezt kötelességem megmondani. De amit láttam, azt itt láttam, ezen a halálos terepen. És emlékezzünk csak rá, hogy még a karácsonyt is megünnepeltük, szilveszterezünk is, és egy-egy parancsnoki születésnap, egy-egy friss lovagkereszt vagy tölgyfalomb mindig jó alkalom volt jól beszeszelni. Bizony, uraim, két világ van. De hát önöknek is ép még az egyenruhájuk, koffereikben még ott a fehérneműjük, még finnyásan ízlelgethetik a lóhúslevest, amely egy hadsereg levese volt holtig, önök eddig pihenhettek is, mosakodhattak, fogat is moshattak, bizony önökben kellene meglennie az erkölcsi erőtartaléknak, de végzetesen nincs meg: mondják meg, állíthatunk mi a világ elé erre a sztálingrádi színpadra olyan csataképet, amelyben sánták, tántorgók a tábornokok serege? Lehetséges ez, megengedhető ez? Ez olyan mélyre sodor minket, amilyen mélyre még senki se sodorta Németországot.

– Ez a káosz – mondta a gumraki tábornok. – Előre láttam, tiltakoztam, a szavam annyit ért, mint a falra hányt borsó.

– Vilshofen – kérdezte a másik –, ki itt tulajdonképpen a „mi", és ki a többi, akire hivatkozik?

– Tábornok úr, ön nagy utat tett meg a fronton, és ha a tegnapot a mával összehasonlítja, a nagy ellentétben megleli a választ. Az arcvonal és a hadvezetés ellentétében. Szakadék tátong a kettő közt. Van, aki még nem látja, nem vette észre.

Az alezredesre pillantott:

– Amikor mi még a Donon túl álltunk, ön Verhnyaja Golubaját ürítette ki. Amikor mi a Golubaja-dombokat védtük és lépésről lépésre hátráltunk, akkor az urak a vertjacsiji és peszkovatkai szállásokból vonták hátra a törzseket. Világos, ezt kellett tenniük, ezzel csak azt akarom mondani, hogy nem tudják, mi volt az, az önök nyomában, hamuban és hideg üszökszagban, elszórt holmin, szemétdombokon átlábolva Vertjacsijba, Szokarevkába érni, megtizedelt alakulatokkal kiépíttetni a nyugati arcvonalszakaszt, továbbvonulni ismét az önök nyomában Dmitrovkán, Novoalekszejevkán át. A kazacsi dombok, a 135-ös magaslat, az öt szkíta sír önöknek elvont fogalom, térképjel. Persze, ezt is ki kell mondani: nincs hadiszállás, nincs törzskar térképasztal, térkép, jelek nélkül. De a törzsek nem tudták, hogyan fullad a katona hóba és piszokba, az ő berajzolt védelmi vonalaik, azok a pusztán elméleti vonalak nem ábrázolták azt, hogyan hullanak szét a csapatok. „Kitartani, bármi áron!" – tehát vonalakat a térképekre, az egyiknek „Ibolya" legyen a neve, a másiké „Napraforgó", de odakinn ugyan ki látta azt az Ibolyát és Napraforgót? A törzsek először maguk szakadtak el a harcolóktól, aztán elszakadtak a telefonhuzalok, és semmilyen kapcsolat se maradt. Elöl a pusztulás, hátul az erkölcsi züllés. Utánpótlás érkezik: ki vele az arcvonalba. Hetvenhét napig ez, Kletszkaja óta. Hátul nő a fejetlenség, mocsarasodik a szellem, elöl ott áll a katona, egy karabélya van, egy gyalogsági ásója. Hasal a 135-ös magaslaton, a senki földjén, előtte drótakadály, fedezéke csak egy lövészgödör. A légvédelmi tüzér a földi harcra beállított löveg mögött áll, előtte tűz, hátrafelé nincs összeköttetése. Lőszere nincs, a vontatóhoz üzemanyag nincs, az utolsó lövés után a löveg felrobbantandó. A katonát százszor megverik, a katona száz elméleti ellenállási vonalon át vonul vissza meg vissza, közben százszor szembefordul a hóviharral is, az őt üldöző tűzzel is. Szívós, alkalmazkodik, tűr, kínlódik, helytáll, hallgat, vé-

gül hisz is, és a hite vált a legnagyobb hibájává. Nem tudom, milyen emlékművet szánnak majd az urak a katonának, mi lesz rajta a felirat: „A Führerért, a Népért, a Hazáért"? A Führert kihagyhatják: agyrémeihez a népnek semmi köze. A nép szinte szóhoz sem jutott ebben a háborúban, a hazának nincs volgai határa, ott nem kell megvédeni. És avval a katonával mi lesz, aki az egyik pusztulásból kivergődött, aztán elvergődött a következőig? A válla roggyant, a gerince hajlott, a lába sebes bunkó, a katona tényleg csak kehes igavonó barom már, gebe a hajdani csődör is, csak eldőlni akar már, elnyúlni: ugyan, nézzenek körül, uraim, a város pincéiben, aztán nézzenek egymásra...

Mi lelte ezt a Vilshofent? Ki ez a Vilshofen?

Uraim, nézzenek körül. Gönnern, a szorgalmas gnóm, aki a haditudományt, a gazdaságtant, a politikát, minden ismeretét úgy értékesítette, hogy a fölemelkedő Ezeréves Birodalom győzelmét bizonyítsa, és ha a kép el-eltorzult, arca verejtékében dolgozva bizonyította, hogy csak a megszületés előtti szükséges vajúdás torzít el eztazt. Vagy a régi vágású nemesúr, a hullámos ősz hajával, aki nem is egyszer bokrosodott meg hitlertábornoki pályáján, mint az ideges paripa, ha tüskesövény bukkan föl előtte a ködben, és akit nem is egyszer csak az önuralma óvott meg attól, hogy eltévelyedjen, elszakadjon az ügytől, ahogy most viszont nem akart már mást, mint elszakadni tőle, csak éppen merre menjen? Nyugatnak, kitörni, kivágni magát a német seregig, akár belepusztulni is ebbe a vállalkozásba. Csakhogy ez az út már el van zárva. Vagy a másik tábornok, aki a kérdésével vizet zuhogtatott a Vilshofen nevű malom megveszett kerekére? Az a két koros ember, aki közül az egyik nem látta, merre kellene általános rohamra indulni, a másik pedig nem tudott hatvanéves fejjel hirtelen szembefordulni önmagával, s az egyik valamilyen gyógyszert vett be épp, egy korty vizet ivott rá, segédtisztje nyújtotta felé a poharat, a másik pedig csak szótlanul, zárkózottan ült, legföljebb az látszott

rajta, hogy figyel. Nézzenek körül. Unschlicht, aki furulyázott, és nem azért, mert szerette a muzsikát, hiszen hallása se igen volt soha, hanem aki úgy vélte, hogy fegyelmezze magát valamivel az ember. Ő is hallgatta a beszédet, de már nem érdekelte, ki mit mond. A kefehajú állatorvos egy ideig szinte szakmai érdeklődéssel hallgatta Vilshofen érveit: szinte állatorvos is lehetne ez a tábornok, gondolta, úgy emleget lovat, vágómarhát – ámbár igaz: ha jól kinyitja az ember a szemét, cifra dolgokat láthat. Körül kell nézni. Vennekohl pulykavörös lett, amikor Vilshofen ezt mondta. Mit forgat ez a fejében, gondolta. Zagyva a beszéde, csupa gáncs, lappangó személyeskedés. Éppen ma, amikor az ember igazán a helyzet magaslatára emelkedett. És épp olyan emberrel szemben, aki nem báró Schnuller, nem bújt el a város közepén egy lyukba.

Uraim, nézzenek körül a maguk körében is. Az alezredes és a déli arcvonal volt vezénylő tábornoka kivételével mind körülnéztek, de nem láttak semmi különösebbet, csak a megszokott arcok voltak feszültebbek, töprengőbbek, egy kicsit ünnepélyesebbek, mint addig. Csak a megszokott arcok körülöttük, és csak Vilshofen kitörése hegyezte ki a gondolatokat, táncoltatta borotvaélen a helyzetet. Az éjszaka kétségtelenül szokatlan éjszaka lett, kétségtelenül a számadás éjszakája, Vilshofen kétségtelenül tüzet vetett ebbe az éjszakába. Egy sofőrköpenyes tábornok, akinek nincs rangjelzése és aki a köpenyével takaródzik. Kiállt egy vezérkar maradék tisztjei elé, és olyasmit mondott ki, amit katona nem mondott, nem mondhatott ki még. Milyen emlékművet szánnak az urak a katonáknak? Emlékmű, gondolta Vennekohl: már egyhangúvá válik, amit ez az ember mond. De Vilshofen egy hirtelen fordulata egyértelműen neki szólt:

Azt, hogy hősi halált halt, nem vésheti az emlékmű kövébe. Mert, mondjuk, volt egy katona, aki gyalogsági közelharc után bevánszorgott egy kórházba, mert már véres lé csorgott lefelé a combján. Az orvos épp csak

megnézte, hiszen érezte rajta a halálos betegség bűzét, látta a fénytelen szemét, hallotta elvékonyodott hangját, a tünetek biztosak voltak, a katonát félrevitette az orvos, a katona vérhasban halt meg. Vagy véshetik-e azt a kőbe, hogy megölte az ellenség a csatamezőn, holott volt tényleg, aki lövészgödörben halt meg a 135-ös magaslaton és Kazacsijnál, de volt olyan is, aki sebesülten lebukdácsolt a dombról, aztán kötözőhelyről kötözőhelyre vánszorgott, végül az otorvanovkai házba, ahol a kiürítetlen sebesültgyűjtő hely közepén kellett átvezetni a védelmi vonalat, tombolt a harc, aztán rászakadt a harcképtelen harcosokra a tető, gerendák és falak ölték meg őket. Ezt a harci feladatot különben egy Vilshofen nevű ezredes teljesítette.

– Mit akar ezzel mondani, Vilshofen?

– Most már elég volna!

– Igazán van más gondunk is, sokkal nagyobb.

– Szerintem is!

– Ha az emberek meghalhattak, akkor önök is meghallgathatják haláluk elbeszélését, uraim. Csak azt akartam leszögezni, hogy sem az egyik, sem a másik halálnak nincs köze az általunk elképzelt hősi halálhoz, de a halál harmadik, negyedik, ötödik nemének sincs, sokkal több a köze mindnek pánikhoz, rosszul értelmezett kötelességteljesítéshez, teljesen csődöt mondott szervezéshez, utánpótláshoz, és ezt most ne hárítsuk át a légi utánpótlás csődjére. Hiszen amikor a csőd beállt, és kiéhezettek oszlopai kezdtek vándorolni és ezreket vitt el a végkimerültség, akkor saját elhatározásból szembe kellett volna szállni az őrült vezetéssel. Mi viszont a mai napig megfeleltünk az elmebajos parancsoknak. Máig, Vennekohl úr.

Vennekohl fölhorkant:

– Hogy értsem ezt?

– Most itt a vész a vezérkarok ajtaja előtt. Erre összeszedik az embereket mindenhonnan, mindegy, hogy milyen állapotban vannak, bár mondtam már, hogy milyenben, aztán ezzel a hasznavehetetlenné leromlott ember-

anyaggal ellenlökést hajtanak végre, és hogy egyáltalán talpra álljon és meginduljon előre a nyomorult csapat, egy vörös lampaszos tisztnek kell az élére állni...

– Hát én ezt nem hallgatom tovább, urak. Magának tényleg elment az esze, Vilshofen.

– Magának nem, Vennekohl úr, magának csak a parancsai esztelenek. Ismeri, mondjuk, Tomas századost.

– Kicsodát?

– Tomast. Két napja a színház pincéjében feküdt, fejsérüléssel. Előzőleg egy páncélosezred légvédelmi osztályát vezette. Néhány órája viszont egy ugrásnyira innen vezényelt egy üteget az ön parancsára, mivel annak a képtelen parancsnak a végrehajtására nem vállalkozott más.

– Na és?

– Három légvédelmi löveg, az egyiknek a célzóberendezése roncs. Az a löveg még Tomasnak sem kellett. – Vennekohl vörös arccal fölpattant. – Megkérdezhetem, mit válaszolt tábornok úr Tomasnak? – Vennekohl érthetetlen szavakat vakkantott maga elé. – Akkor én megismétlem. Azt mondta, hogy a löveg nyisson tüzet, célozzanak a csővel. Nem tudom, önnek volt-e már része ilyen közelharcban? De hát azt is mondta, hogy végső erőfeszítés kell, tehát mindegy, ami odavész, az odavész. Az üteg aztán végképp sikertelenül tüzelt, mind a három löveget páncélosok szétlőtték, a kezelőszemélyzetből mindössze ketten maradtak életben, Tomast súlyos repeszsérüléssel, új sebesüléssel visszavitték a színház pincéjébe.

Vennekohl arcából kifutott a vér. De még feszes derékkal állt Vilshofennal szemben. Az folytatta:

– Imént kezet fogtam volna önnel, nagyon is tudva, miért nyújtom oda a kezem. Vilshofen Otorvanovkánál, Gönnern Voroponovónál, Vennekohl Sztálingrád peremén: összeillünk mi valamennyien!

– Hallatlan!

– Szétzülleszti a bajtársi közösséget!

– Úgy is van, egyetértek!

Unschlicht felállt, feszes derékkal, magas és fehér homlokát fölszegve az ajtóhoz lépett, kiment, zajtalanul behúzta maga mögött az ajtót. Már kinn volt, az ajtó felé fordult tekintetek csak az üres helyére tévedtek vissza, és mintha késve hallatszott volna az alezredes hangja: Minden jót, uraim.

– Tagadnák talán az urak – folytatta Vilshofen –, hogy összeillünk? Végrehajtottuk a parancsot, közben tönkretettük a hadsereget. Hadosztálynyi ember lett a vezényletünk alatt tönkrenyúzott ronccsá, nyomorultak menetoszlopai botorkáltak egy sintértelep felé...

– Elég, Vilshofen!

– Igen, már indulófélben voltam, és most megyek is, tábornok úr. – Vilshofen begombolta a köpenyét, szedelődzködött. Igazán kínos, gondolta Gönnern, nagyon sajnálatos, de jobb így. A többi úr is megkönnyebbült, tologatta a székét, beszélgetések indultak meg. Újra előkerült egy doboz szivar, és aki rágyújtott, megkínálta a szomszédját is. Aztán újabb jelentés futott be telefonon:

– Megint az a hadnagy, tábornok úr. Hogy ég a kórház.

Gönnern bosszús volt:

– Miféle hadnagy?

– Valamilyen Lawkow.

Gönnern a szomszédjához fordult:

– Egy izgága hadnagy, avval, hogy ott veszett pergőtűzben vannak, és hogy vonjuk vissza onnan az alakulatokat. Közben nincs is ott alakulatunk.

– Ezt közöltem vele én is – mondta a jelentést hozó százados –, de azt mondja, úgy össze van kuszálva a vezénylet, hogy már senki sem ismeri ki magát, és hátha mégis...

– Ugyan. Nincs is már alakulatunk. Ez a harcállásponton van, semmi más.

– Engedjenek meg még egy kérdést, uraim – szólalt meg mégegyszer Vilshofen, már az ajtónál állva, felcsatolt szerelvénnyel a hátán. – Mintha az volna a nézet,

hogy most már semmit sem kell tenni, csak megvárni rendre az eseményeket. Önmagunk ellen se tenni semmit, szóval, nem tenni kárt magunkban.

Istenem, már megint kezdi ez az ember?

Rémes. Igaz viszont, hogy nincs tisztázott nézet.

– Ha a legénység egy szálig elpusztul – mondta Vilshofen –, akkor nekünk megmaradnunk képtelenség. A süllyedő hajót elhagyni, ha ezt a legénységnek megtiltottuk, szintén lehetetlen, parancsra is az. Helyes, de mi lesz aztán, újra otthon? Egy hatalmas hajó matrózostul-mindenestül elsüllyedt, az egyetlen túlélő pedig a kapitány lesz? Sétálni fog a napos utcán, körülötte a vízbefúltak hátramaradottjai, egy sereg asszony, egy még nagyobb sereg gyerek, a kapitány ballag, aztán beül valahova, leteszi a szalmakalapját, sört és szivart rendel? Elképzelhető önök szerint az embereit túlélő kapitány, aki mindmáig elképzelhetetlen? Be akarják iktatni a német közvéleménybe és közfelfogásba a túlélő kapitányt, mint új fogalmat? El tudják képzelni, hogy majd élni merhetnek otthon, mint megsemmisült csapataikat egyedül túlélt parancsnokok? Hacsak nem mindazok ellenfeleként, akiknek parancsoló karját itt önmagukéval meghosszabbították? Hartmann következetesen meghalt a föláldozott embereivel együtt, de ezt a következetességet két tucat tábornokra, ötezer még élő tisztre kiterjeszteni, parancsnokhullákat szállítani annyi lenne, mint megkoronázni és megpecsételni egy itt elkövetett bűnt, megfelelni annak, amit a berlini rádióból magunk is hallottunk, holott még élünk: hogy mi meghaltunk, hogy Németország éljen. Hazugság ez, uraim, mert ők haltak bele már a testi-lelki elégtelenségükbe, amely minket is sorvaszt ugyan, de egy hazugságot halálpecséttel látszatigazsággá magasztosítani annyi lenne, mint szárnyakat adni a hazugoknak, lehetővé tenni, hogy további milliókat pusztítsanak el. Ha önök meghalnának, tovább folyna minden ugyanígy, végül a berlini, hamburgi, brémai, müncheni, nürnbergi, wuppertali pincék is olyanok lennének, mint itt ezek a sztálingrádiak, ez

pedig ne következhessen be. A helyzet követelménye a mi képtelen helyzetünkben az, hogy mégis tovább éljünk, életre ítélve, szembefordulva a Németország és hány más ország ellen elkövetett gaztettekkel meg a gonosztevővel. Ne felejtsék el ezt, uraim, és: éljenek.

Lassan húzta be maga mögött az ajtót. A kilincset mintha habozva engedte volna el, mert lassan emelkedett vízszintesre, a nyelve csak sokára csettent a zár vájatában.

Házromok, behavazott gépkocsironcsok között, lehullott stukkódiszeken, oszloptöredékeken, elgörbült lépcsőkorlátokon átlépdelve ment a városon át a havat söprő sofőrköpenyében. Egy jégkérges kocsironcsból egy múmiakéz nyúlt ki, a romfalak tátongó ablaknyílásain túl csillagok szikráztak, a kéz kékesen villogott a fényükben.

Egy hosszú utcán, végig csak halott falak, tátongó udvarok. Elképzelhetetlennek látszott, hogy valaha lakások, boltok, irodák, vendéglők lehettek abban az utcában, közvilágítás, a házakban vízvezeték, az úttest alatt csatorna. Kihalt város, ezer éve az, hamueső temette el. Egyetlen eleven ember lépései. Az utca végén tér, ott már a folyam jegéről felszálló jeges pára, a párában távol világító rakéták fehér lobbanásai, valameddig mint utcai ívlámpák lebegő fénygolyók. Egy égő ház, még egy égő ház, a ködön átvöröslő lángok. Egy harmadik égő ház, három szárnyra tagolt épület: az egykori térparancsnokság, ahová a hadseregparancs a városba özönlő sebesülteket gyűjtette. Az épülettől jobbra is, balra is géppuskák kerepeltek, távolabb aknák robbantak, légvédelmi ágyúk ugattak.

Átment a téren, utcákon át haladt tovább, le egy lejtős utcán, amely olyan volt, mint egy kőgörgeteges meder. Lenn a folyam partján üszkös faházak, se kerítésük, se kapujuk, körülöttük fák égnek meredő csonkjai, mögöt-

tük bedőlt fészer. Egy vasúti vágányon szitává lyuggatott mozdonyok. A terepen futóárkok, sáncok, drótakadályok, a föld alatt fedezékek. A város soha el nem foglalt kilencedik kilencedrésze.

Visszafordult, újra elmerült az utcák és romok zegzugos szövevényében. Egy összelyuggatott falon át kilátott az „Elesettek terére", túlfelén a nagy áruház magas romjára, a szórt fényben az a homokzsák- és szögesdróttorlasz is látszott, amely a hadsereg-főhadiszállást a sebesültekkel telezsúfolt színházpincétől elválasztotta.

Mély hóban húzott nyomot, oszlopos kapuromok mellett haladt el, égig meredő kéménytornyok mellett. Egy sovány kislány surrant el mellette, egy nyaláb törött lécet vitt, egy pinceablaknál eltűnt. Egy másik pinceablakból halk hörgés hallatszott, nyilván haldokló sebesülté. A pályaudvar romjai előtt újra tér, azon túl újra égő házak, még távolabb egy aluljáró alagútja, amelyen nem lehetett átmenni, elhagyott járművek torlaszolták el, köztük halottak hevertek, valaki nyögött. Egy tömör, fekete háztömböt tüzérség kezdett lőni, a tömb valamikor a belügyi népbiztosság székháza volt a hozzá csatlakozó városi fogházzal. A város peremét aztán tüzek vonulata jelezte, egy sötét szakaszán át lehetett hatolni, ki a tágas síkra, amerről még nemrég száguldva futottak be sztálingrádba a megmaradt páncélosok.

Maga mögött hagyta a holdbeli várost, kráterеivel, törmelékdombjaival, földtúrt úttesteivel, kiégett kórházaival, rettentő pincéivel, utcahosszat sorakozó veremkriptáival, bennük emberekkel, ezerrel, más ezerrel, valahol háromezerrel, bennük Goethe-kötettel, zsoltároskönyvvel, konyakos üvegekkel, szemét közt Spenglerrel és Van der Bruckkal, üvöltő és nyöszörgő és végkimerült katonákkal. A vesztett csata helye, a vesztett háborúé, a német hatalmi törekvések csúcsának és a németség legmélyebb történelmi zuhanásának a helye. A pillanat, a trón előtt is kimondott férfias szót követelt volna: huszonnégy tábornok bokája egyszerre csattant össze ehelyett. Sere-

gek lázadásának kellett volna a főhadiszállás falait lerombolni, ehelyett csak testi-lelki fölbomlás, közöny, halál.

„Uram, mely igen megsokasodtak az én ellenségeim..."

Ezt a zsoltárt nemcsak fölolvasni lehetett volna: énekelni is. De csak egy pincében hangzott el, nem is nyilvánosan, közösségben, hanem zárt társaságban. A furulyáját a bársonytokba tette vissza Unschlicht alezredes, hosszú, csontos ujjaival bekattantotta a tok fedelét. Unschlicht mindvégig csak önfegyelmező gyakorlatul furulyázott, utoljára mégis csontig-velőig érezte a dallamot. Hogy tokjába zárta a furulyát Unschlicht, az megfelelt a rendnek, hogy viszont az asztalon hagyta, hogy nem tette a hátizsákjába, az jelzett valamit. A többiek, egy mérnök-őrnagy, a hadtest anyagi-tiszt, egy százados, egy hadnagy már fölcsatolta a hátizsákját, Unschlicht is vállára vette a magáét – könnyű volt –, fejébe nyomta szőrmesapkáját. Mindent megbeszéltek már, több szó nem kellett, csak összenéztek, öt ember, öt sápadt arc:

– Mehetünk, uraim.

Mint a tolvajok surrantak ki a pincerekeszből, el a társas helyiség ajtaja előtt, föl a folyosón, ellépkedtek a kinn álló őr előtt, aki először összerezzent, mert váratlanul bukkant föl mellette az alezredes sápadt arca, de aztán igen szabatosan tisztelgett. Csak utóbb pillogott hökkenten az öt hátizsákos tiszt után.

Unschlicht vezette őket. Három, öt lépéssel, néha többel járt előttük, nyugatnak igyekeztek, a Tatársánctól délre elterülő havas sík felé. Hamarosan jobbról is, balról is romok közé beásott orosz aknavetők tüzével kerültek szemközt. Unschlicht rendületlenül lépdelt tovább, de a mérnök őrnagy, ötük közül a második rangidős, fölnyomult mellé:

– Itt lehetetlen, alezredes úr.

Unschlicht feléje fordította karvalyorrát, rávetette szürke pillantását:

– Akkor úgy, ahogy megbeszéltük.

Visszafordultak. Ismét az alezredes ment az élen. Megkerülték Gönnern harcállláspontját, ahonnan indultak, átmentek a városon, el a térparancsnokság füstölgő tömbje mellett, leereszkedtek a lejtőn a folyópartig, az ellenséges parti erődítmény mögötti terepre, láncban kimentek a jégre, összetorlódott-összefagyott jégtáblákon, befagyott rianásokon át elérték a jég közepét. Fölöttük olyan magas égbolt és annyi csillag, mint még soha, mögöttük a húsz kilométerre elnyúló város olyan messze, mint távozó hajó mögött a tengerpart, már a városban morajló lárma sem igen hallatszott, csak ha a tüzérség lőtt a túlsó partról, dübörögtek el fölöttük láthatatlan vonatok, döngtek valahol robbanások, visszhangzott a jég is. Aztán újra csend, magas égbolt, az öt ember leszegett fejjel dőlt neki a szélnek, lépésről lépésre küzdötték tovább magukat a jégen.

Aztán egyszerre sztálingyertyákat szórt egy repülő, más lett az égbolt, más a part. Az utóbbi most nem homályos vonal, hanem csupasz meredek, rajta egymásba torlódó házak üres dobozai, meredező kémény-fogpiszkálók, amelyek zűrzavarát mindenfelől megvilágította a fény. Négy vagy öt fénygolyó a folyam fölé lebegett, megállva csöpögtette fehér fényét: az öt ember nem tehetett mást, mint arcra vetette magát a havas jégen. Csak amikor az utolsó fénycsöppek is ellobbantak, tápászkodtak föl megint, indultak tovább. Amíg újabb lövések nem dördültek, visszhangot verve a csendben, és újabb világító gömbök miatt újra a jégre, a hóba nem kellett lapulni. Három óra alatt legföljebb hat kilométert tett meg az öt ember tizenkettő helyett, és ekkor az alezredes, aki időnként jóval a többi előtt járva haladt, hirtelen szögben elkanyarodott, újra neki a partnak, a többi négy szerint még korán, mert szerintük pirkadatig kellett volna a jégen vándorolniuk, mielőtt visszamehetnek a nyugati

partra. De nem szóltak, követték az alezredest, kiértek a padmalyos partra, fölkapaszkodtak a meredeken. Fönn üszkös házak álltak, aztán egy sor elhagyott ház következett, amelyeknek kapuját, ajtóit ki-be csapkodta a szél. Az ajtók pufogásába szórványos puskalövések csattanásai vegyültek.

Mi lelte az alezredest?

Már a folyam közepén, a fénygolyók alatt is furcsán viselkedett. Amikor kiértek a partra, sem látszott rajta, hogy félne, mert bárhol tányéraknára, érintőaknára léphet az elaknásított parton: csak ment, nem nézett se jobbra, se balra, nem törődött az épségével.

És merre is jártak?

Még Carica déli részén-e, vagy már Jelsankában, nem tudták. De ismét a tűzvonalban. Egy sorozatvető lövedékei süvítettek, az őrnagy meg a többi három földre vetette magát, az alezredes meg ismét csak ment tovább. Amikor a lövések robaja elült, és a hóban lapulók a már kimerítő úttól és a lövedékrobbanások lármájától kábán fölnéztek, az alezredes hirtelen olyannak látszott előttük, mint egy hórihorgas, zilált madárijesztő, és most hirtelen az a gyanújuk támadt, hogy ez az ember nem is kitörni akar a katlanból, hanem egészen másra készül.

Az a más be is következett. A madárijesztő-jelenség valóságossá változott. Az alezredesnek meglengett a két karja, egy szemvillanásig jobbra mutatott az egyik, balra a másik, mozdulatlanul. Aztán az alak megtántorodott, beledőlt a hóba, elnyúlt. Távolabbról hallatszott, hogy az alezredes nyög. Az őrnagy odakúszott hozzá. Egy nagy aknaszilánk letépte az alezredes fél arcát.

– Alezredes úr!

Nyögés.

– Segíthetek alezredes úron?

– Igen. Ahogy megbeszéltük.

Ha valamelyikük útközben megsebesül, valamelyikük agyonlövi, ezt beszélték meg. Az őrnagy elővette a piszto-

lyát, nem tudta, hogy eszméletlenségig fölindult állapotában hangosabban nyög a sebesültnél.

– Alezredes úr bízik a túlvilági üdvösségben? – kérdezte.

– Bízom.

Revolverlövés csattant. Egy órával napkelte előtt történt ez, a lövés egy kitörési kísérlet végét jelezte. Az őrnagy negyedmagával egy ideig még a holttest mellett feküdt a havon. Amikor a Volgán túl megpirkadt az ég, föltápászkodtak. Kezüket föltartva elindultak az első orosz őrszem felé.

A belügyi népbiztosság sötét, súlyos háztömbjének másfél méteres falai voltak. Lebombázták, tetőszerkezete, felső emeletei kiégtek, az alsó helyiségek úgy álltak az átszakadt födémek alatt, mint egy-egy világítóudvar alja a kürtő mélyén. A vastag falak viszont megvédték a tágas, szinte gyakorlótérnyi udvart a belövések, repeszek elől.

Az udvaron tábori konyha állt, amelynek napok óta hol fája nem volt, hol vize, és éjjel-nappal tekergőzött előtte az ebédre várók hosszú sora. Közvetlenül mögötte hóba taposott ösvény vezetett a latrinákhoz, az ösvény mellett jéggé fagyott holttestek hevertek, valahogy bebukfencezett aknák áldozatai, akiket már ugyanúgy nem temettek el, mint a pincékből fölhordott halottakat. Azokat is csak lerakták a hóba.

Körülbelül ötezer ember tanyázott az épületben: egy páncéloshadtest, két gépesített gyaloghadosztály maradéka, más csapatrészek, amelyek a környező állásokat védték utcatorkokban, vagy kétezer fő, a többi sebesült meg távolibb romok védője. A legénység a földszinti, teremméretű helyiségekben lakott, a törzsek – sok volt – a föld alatt, hosszú, boltozatos folyosókra nyíló fogházpincékben. A lejáratok előtt mindenütt két-két őr állt elzárni az utat minden hívatlan elől.

Az egyik ilyen, hat lépés hosszú, két lépés széles, embermagasságú, kis rácsos ablakos cellában lakott Damme altábornagy, akinek hadosztálya már odalett, kísérete maradt csak, törzsének néhány tisztje, a szomszédos cellák lakói. Csak az utóbbi huszonnégy órában lett Damme újra parancsnok, a páncéloshadtesté, amelynek „kiment a tűzvonalba" a parancsnoka, vagyis valahol a romok közt barangolt, s átadta a vezényletet Damménak. Aki most épp az asztalánál ült, fülén a telefonkagylóval, és egy átkozottul kellemetlen beszélgetést folytatott: a hadsereg főparancsnoka volt a vonal túlsó végén.

– Úgy hallom, Damme – így kezdődött a beszélgetés –, hogy magánál tárgyalások folynak az oroszokkal.

Ha már így van, gondolta Damme, ki kell rukkolni a farbával:

– Igenis, tábornagy úr! – Majdnem vezérezredest mondott: a főparancsnokot csak néhány napja nevezték ki marsallnak, napiparancsban viszont még nem közölték a dolgot. – Igenis, és nem annyira nálam folynak, hanem én folytatom őket.

Mit akarnak tőle. A hadsereg már nem ad ki parancsot, már napok óta nem. Gyakorlatilag már nem vezet. Az egyetlen, ami néhány napja az alárendelt parancsnokságig eljutott, egyetlen szó volt: „Kitartani!" Csakis, bár hadsereg nincs hozzá. Akkor mit akar még az embertől a mély hallgatásba merült főparancsnokság?

– A vezérkari főnök jelentette ezt a nagyon komoly tényt, Damme.

Gondolhatta volna az ember, hogy megint a vezérkari főnök keze van a dologban. A majdnem panaszos hang a vonal túlsó végén nem változott, nem lett élesebb, mégis szinte látta Damme „a tábornagy rossz szellemét", ahogy ott ül a tábornaggyal szemben és figyeli a beszélgetést.

– És ide figyeljen, Damme, maga nem is a saját seregteste felől bocsátkozott fegyverletételi tárgyalásokba, hanem egy olyan hadtestről tárgyal, amelyet csak átmenetileg bíztak magára.

– Igenis, tábornagy úr. Ezt tettem. – Damme tiszti gyűlést hívott össze a pincébe, tudatta velük, hogy kezdeményező lépéseket tett a hősies harc becsülettel való beszüntetésére. Egyenként megkérdezett mindenkit, hogy egyetért-e a kezdeményezésével, és minden tiszt fölállva igennel válaszolt. – Ugyan mi történhet még? Hogyan folytassuk?

– Ismeri a parancsot, Damme?

– Igenis. Ismerem.

– Akkor pedig világos, hogy semmiféle tárgyalásnak nincs helye. A parancsot végre kell hajtani. Hiánytalanul és mindvégig, tábornok úr!

Az utolsó töltényig! – így szólt a vezéri főhadiszállás parancsa. A kiegészítő hadseregparancs pedig így: Ellenséges parlamentereket tűzzel kell visszautasítani! Kiegészítő hadtestparancsok pedig az állások védelmét rendelték el, miközben a parancsnokoknak már nem volt alakulatuk, legföljebb törzsük. Vagyis minden világos volt: papíron.

– Élelem sincs, tábornagy úr!

– Tudom.

– A sebesültek ellátatlanok!

– Azt is tudom.

– A gyűrű szűkül. Az orosz lövegek már a szemünk láttára vonulnak állásba.

– Mindenről tudomásom van.

– Felmentésre pedig végképp nem lehet számítani, tábornagy úr!

– Ismeri a parancsot!

És így tovább. A beszélgetés éjjel fél tizenkettőkor kezdődött, fél egykor még tartott, egyig tartott, és az utolsó félórában a vezérkari főnök vette át a telefont, nyersen és fölényesen mennydörgött, aztán belegabalyodott a saját kusza nézeteibe, és vad fenyegetőzések zűrzavarába fulladt.

Így állt Damme dolga aznap hajnal felé. Beletúrt a hajába, az ujjai nyirkosak lettek. A parancsot végrehajtani

micsoda parancsot, mekkora baromság! Elviselhetetlen ez, állati. Az emberről szakad a víz, a feje kong, hideg futkos a hátán, étvágya nincs. Bár a fejadagokhoz képest még ez a legkisebb baj. Egy bridzspartihoz sincs már kedve az embernek, semmihez sincs. Más időben ilyenkor néhány csésze forró, bőven megrumozott teát ivott az ember, dupla pokrócot húzott magára, alaposan kiizzadt, aztán túl volt az egészen. De itt? Szüntelen lövöldözés, az ember egyfolytában itt gubbaszt ebben a cellában, a szeme előtt egy kicsi, rácsos ablak, odakinn micsoda látvány: nincs, aki ezt elviseli, baromi ez.

Világos, hogy amikor beállított egy orosz őrnagy, vele egy szintén a túloldalról jött, illetőleg küldött német lovassági kapitány, akkor leült velük, meghányták-vetették a lehetőségeket. Egy korty italunk van-e még? Nincsen? Akkor főzz kávét – mondta a különleges szolgálatos Wiedemannak, a tolmácsának. De kávé se volt már, semmivel se kínálhatta meg a vendégeit, amellett kinn az ablak előtt megint halottat cipeltek el ketten, fejénél-lábánál fogva, s lerakták a többi tetejére, a rakásra. Ilyen helyzetben világos volt a teendő, az ép ész diktálta, sokáig latolgatni se volt mit, csak az maradt, amit úgy fogalmaztak meg közösen, hogy becsülettel befejezni a hősies harcot. Minden a legnagyobb rendben volt, a dolog csak azért késett, mert az orosz, mint mondta, a gépesített 29-esekre is ki akarta terjeszteni a megállapodást, meg a körülötte álló töredékekre. Erre közbeszól a hadsereg, közbeszól a vezérkari főnök. Micsoda elmebaj: folytatni ezt a hülye lövöldözést, cipelni a halottakat, levesre váratni a népet a tábori konyha előtt – semmiért. És ha az ember a hajába túr, akkor a nyirkos ujjai közt marad a haja. Az emésztése nem működik, ámbár ugyan mi működtetné, hiszen egy korty kávé se jut már. Szívni sincs mit. Tökéletesen deprimált az ember, teljesen munkaképtelen. Valaminek történnie kellett, a dolgot reggel végre kell hajtani. Az orosszal úgy állapodtak meg, hogy reggel fölsorakoztatja a népet a fegyverletételhez.

Damme fölállt, az ajtóhoz lépett, akkorát kiáltva hívta a különleges szolgálatos Wiedemannt, hogy zengett belé a folyosó. Wiedemann már értesült a lezajlott beszélgetésről, a szomszéd cellában ült a törzs tisztjeivel, már számított rá, hogy Damme szólítja, tüstént jött is, bár azt is tudta, mi lesz a parancs, ahogy a törzs tisztikara is tudta a szomszéd cellában, hiszen ugyan mit kezd a tábornok ez után a telefon után – azért döntötte el a törzs is: akkor majd mi!

– Nos, Wiedemann, a fegyverletételt megtiltották. Közölje az oroszokkal. Közölje, hogy a tárgyalásokat megszakítjuk. Teljesítse ezt a parancsot! – Ennyit mondott Damme, aztán újra csak ült a cellában, nézte a falat, és tudta, miről van szó a fal túlsó felén, és azt gondolta: tegyék meg akkor az ezredesek.

A főhadiszállástól egy keskeny utca és egy homokzsákokból rakott torlasz választotta el a színházat, néhány perces út. A színház és a Vörös Hadsereg Háza alatti, egymással folyosókkal összekötött boltozatos pincékből lett a föld alatti kórházváros, és ennek legmélyebb pincebugyrában volt Huth doktor műtője.

Huth megelégelte. Nem az idegei mentek tönkre, az idegei bírták a vándorlást, az operáltak hetvenhét napja tartó jajgatását, ordítását, a hörgő és a néma halált, a szüntelen belélegzett sebszagot, hús párolgását. A keze se remegett még munka közben. És ha száz megoperált közül csak egy maradt életben, Huth azt az egyet akarta a sikerének tekinteni. De most már az az egy se élhette túl a műtétjét, mert száz csodának kellett volna történnie, köztük egy csajka híg leves csodájának, de nem történt, mert a pince napok óta nem kapott ellátást, ilyenformán az orvos csak azért szabdalt már eleven húst, fűrészelt eleven csontot, hogy kínok árán valamivel meghosszabbítsa a haláltusát.

Egy gondolatsort zárt le evvel Huth. Még belemetszett

egy combba, aztán a bemetszés felénél megállt, a véres szikét letette az asztalra. Elfordult, leoldotta viaszosvászon kötényét, fölakasztotta egy szögre. Megmosta a kezét, a karját, fölvette a zubbonyát, közben még egyszer hátranézett, megjáratta a tekintetét a műtőasztalon fekvő emberen. Nem volt különösebben izmos, de arányos alkatú volt, életereje más körülmények között még egy fél évszázadra alighanem elegendő. Egy fiatal százados: csak néhány napja került ez ide, jutott eszébe Huthnak, fejsérüléssel. A sebesült fújt egyet, fájdalmában elnyílt szája megremegett. Kinyitotta a szemét, belenézett a semmibe. Huth nem akarta megvárni, míg az érzéstelenítő hatása végleg megszűnik. Módja lett volna végleg megszabadítania a sebesültet minden szenvedésétől, megtennie azt, amit a rendszer, amelyet szolgált, öregekkel, betegekkel, a társadalom számára alkalmatlanokkal (számos esetben kiváló társadalmi értékű képességekkel rendelkezőkkel) megtett, szervezetten, tömegesen. Riasztó gondolat. Nem vallási aggályok miatt, bár talán mégis vallási alapon riasztó, vagy azért, mert az emberiség történelme bukkant föl mögötte, az emberrel veleszületett törvények tudata.

Fölszaladt a lépcsőn. A sebesült az asztalon maradt, a szanitécek még pepecseltek vele. Fönn a nagy pinceboltozat alatt hét-nyolcszáz sebesült, beteg, haldokló, halott feküdt keskeny ösvényekkel elhatárolt sorokban, a második vagy legkésőbb a harmadik huszonnégy órája ott fekvőkön már látszott a fellépő izomgörcs, a merevség, az arcokon a piszkosbarna szín, a szemeken a lágy dülledés – a hasfal zöldülni kezdett –, de a haldokló, az eszméletlen is ordított, nyögött, aki tegnap még erejében bízott és enni kapott, ma éhen üvöltött, más imádságot mormolt, egy dühöngő roncs hol kinyúlt, hol összeguborodott, egy páncélos hadnagy érces hangon vezényszavakat kiabált lázálmában. És egy sarokban a rádióban beszélt valaki.

És valameddig figyelte, aki még figyelhette. Leküzdötte a fájdalmait, halogatta a haláltusát. Aztán valaki fölordított:

– Zárják el! Zárják el!
Valaki viszont:
– Fölerősíteni!
Pártokra szakadtak. Aztán dühöngők ordítoztak:
– A hájas dög!
– Potrohos disznó!
– A szavát állta volna inkább!
– Miatta döglünk meg!
– Vizet! – kiáltott egy lázas beteg.
– Morfiumot – könyörgött egy hang.
A mennyezeten – és ebben ez a pince különbözött a többitől, ezt a hadseregorvos rendezte be a hadsereg-főhadiszállás közelében – villanylámpák lógtak, fényüket a boltozatra vetették, a padlón félhomály derengett. A sorok közt két tábori lelkész járt-kelt, a protestáns Koog, a katolikus Kalser, az egyik valakinek a búcsúüzenetét írta föl, a másik valaki fölött imádkozott: „És örök világosság fényeskedjék neki." Huth a falnak dőlt. Egyszerre mellette állt az a százados, akit otthagyott a műtőasztalon, még odavonszolta magát, aztán lerogyott.
– Doktor úr...
– Mit tehetek még, százados? Semminek semmi értelme, csak a kínlódás tart tovább.
– Tartson tovább, doktor. Tartson tovább.
– Nyújtsa ki a lábát. De előbb hallgassa meg a rádiót.
– Ki beszél?
– A birodalmi marsall.
A lármán, az „elzárni"-n, „fölerősíteni"-n, káromkodásokon át, a páncélos hadnagy hagymázos vezényszavait túlharsogva szólt, szólt a zsíros tenorhang, hallgatták:
– A nép serege... a népközösség... németek német módra egymás között... szakítva avult nézetekkel... De, bajtársak, harcolni csak az képes, aki a lélek szenvedélyességével száll harcba...
– Szenvedélyes lélekkel küzdjek, Uram, és ne engedj elcsüggedni – mormolta Koog, Kalser pedig lefogta egy halott szemét, aztán lassan továbbment, fáradtan lehajolt

a soron következőhöz. Túl sokan voltak már. Huth doktor arca olyan volt, mint egy múmiáé, harmincnégy éves múmia, de figyelő. Figyelte a két papot, a csöndben és az életerejük maradékát kiordítva meghalókat, egy hadseregszámvevő tisztjelöltet, akinek szüntelenül kaparásztak a hosszú ujjai, figyelte a vezénylő hadnagyot, aki nem is páncélosokat indított rohamra, hanem gyalogosokat, akit tehát legutóbb egy lövészárokban vetettek be, és hallotta, hogy mellette sírás rázza a századost, sírógörcs.

– Mi baj, százados? Nyugalom, majd rendbehozom magát, de most várjuk be ezt.

Tomast ebben a pillanatban nem a sebe keserítette el: egy emlék rohanta meg. Amikor utoljára szilveszteri körkapcsolással jelentkezett a katonai adó, Königsbergből muzsikálva jelentkezett a bemondó hangja, és milyen sokáig visszhangzott a fülében, és a menyasszonya volt Königsbergben műsorközlő. Most a marsall zengte:

– Világnézet, világnézet, kemény, mint a gránit... a vezérünk teremtette világnézet... Mekkora erő sugárzik ebből... az áldásai... Példaképnek lenni, ez minden vezető kötelessége... Vezérünk herkulesi munkája, amelylyel pépből acélkemény népet teremtett! A német történelem legnagyobb alakja!

– Kikapcsolni! Kikapcsolni!

– Tüzelj! Fedezz és tüzelj! – ordította a páncélos hadnagy. A lépcsőn egy géhás őrmester jelent meg, két karjában egy nyaláb véreshurka:

– 36-os páncélosezred! – kiáltotta el magát, és a sarokból teli torokból harsant a válasz:

– Ide! Ide!

A hurka pillanatok alatt el volt osztva, kavarodást támasztott, máshonnan is ordítoztak emberek hurkáért, aki kapott, pillanatok alatt mohón befalta, aki nem, visszaroskadt a helyére, aztán az is visszaroskadt, aki falhatott. És fölöttük a marsall hangja:

– Megbirkóztunk a zord orosz téllel és némely parancsnokok gyöngeségével, és ismét a Vezér szilárdította

meg a maga energiájával a keleti frontot... Eljött a nap, amikor először törtek be Sztálingrádba német páncélgránátosok, és szilárdan megvetették a lábukat a Volgánál, az orosz sorsot eldöntő folyam partján... Szívós az ellenség, de keményebb lett a német katona is... Elvettük tőlük a szenet és az acélt, és ezek nélkül nincs jelentős fegyvergyártás... Most utoljára még egy gigászi erőfeszítésre vállalkozik az ellenség, új hadosztályokkal, feltöltöttekkel: de nem új évfolyamok ezek már, nem, hanem gyönge öregek és tizenhat éves gyerekek...

– Öregek! Gyerekek! – Volt, aki ordított, volt, aki összeharapta a fogát, hogy ne ordítson. Volt, akinek fölszakadt a sebe, volt, akinek a láza szökött föl. A zsíros tenor pedig dörgött:

– Mint monumentális épület emelkedik mindeme gigászi harcok fölé a Sztálingrádért vívott csata. A legnagyobb, leghősibb küzdelem lesz ez mindenki emlékezetében egyszer.

– Tömjénez! Ventillátor volna itt inkább!

– Minden háztömbért a félelmes túlerő ellen, minden kőért, minden lövészgödörért, minden futóárokért, újra meg újra! Ismerjük a hatalmas hősi éneket a páratlan harcról, a Nibelungok harcáról: mindvégig helytálltak ők is...

– Leírtak minket! – Ez a szó végigszállt a pincén. Mindenki tudta, hogy milyen sorsot szántak nekik, de hogy még meg is mondják, hogy odakiáltsák, az tűrhetetlen volt.

– Leírtak!

– Ül a pöfeteg a jó melegben: egyetlen repülőtérig el nem jött ide!

– Nem vagyok hős: zabálni akarok!

– Kikapcsolni! Kikapcsolni!

– Ha egyszer elgyöngülne valamelyiktek, bajtársaim, akkor emlékezzék a sztálingrádi harcra... Évezredekkel ezelőtt Görögország egy szűk szorosában háromszáz emberével, háromszáz spártaival állt a határtalanul bátor és

merész Leonidász. Az ég elsötétült a nyílzáportól, de az a háromszáz nem ingott meg és tapodtat se hátrált, amíg az utolsó is el nem esett... És írva van: Vándor, vidd hírül a spártaiaknak: megcselekedtük, amit megkövetelt a haza! Ugyanígy írva lesz majd: Vándor, vidd hírül a németeknek, hogy láttál bennünket holtan Sztálingrádban, mert megcselekedtük, amit megkövetelt a haza!

– Kapcsolják ki!

– Kapcsolják ki!

– Gyászbeszéd!

– Otthon már holtaknak számítunk?!

– Segítség!

A mondatok még kongtak:

– A katonának mindegy, hol hal meg, Sztálingrádnál, Rzsevnél, Afrikában vagy a fagyos északon... Siránkozó, aki ezen megütközik, mindig lesz... A katona, ha hadba vonul, mindig számol avval, hogy esetleg nem tér vissza, és ha visszatér, hát szerencséje volt... – A tömeg már nem hallgatta az érveket: – Odaát a zsidóság parancsol, és számolni kell a zsidóság ótestamentumi gyűlölködésével... Miért nem állunk bosszút, kérdi némely testvérünk. Ne felejtsétek el, testvéreink, hogy hatalmas kiterjedésű az arcvonal, és a német légierő délen is, északon is, keleten is méri a csapásait...

Hát itt nem. Ha bomba hull, akkor orosz, és a bombázókban se aggastyánok, se gyermekek nem ülnek. Ki hallgatja még ezt? A színház pincéjében haldoklókat törölték a létszámból, ezt most bizonyította a berlini tenor, és valaki azt ordította: Segítség! Valaki kék arccal fordult az oldalára. Vakok támaszkodtak a falnak, megsüketültek, és a sorok közt még mindig végigjárt egy bádogpajzsos táboricsendőr-különítmény, fürkészte az arcokat, hátukra fordított haldoklót, hogy lássa, nem szimulálja-e a haldoklást, és még mindig akadt ember, akit talpra lehetett állítani, elvinni csapatfeltöltésre, bevetésre.

Kalser összekulcsolt kézzel imádkozott: „Megszikkadt az erőm, rög lettem, nyelvem a szájam padlásához tapad,

és Te a halál porába fektetsz engem"... Koog zsebei megteltek már papírszeletekre firkált üzenetekkel, apró tárgyakkal. Hol őrzi majd meg őket, a fél személyazonossági lemezeket, a fényképeket, a karórákat, a jegygyűrűket, kinek adja majd át, mert aligha egy asszonynak, aligha egy anyának, egy koros apának, inkább az Isten trónusa elé tesz majd le karórát, gyűrűt, búcsúsorokat.

Huth még a falat támasztotta. A Volga elleni rohamnak, gondolta (a még messzebbre, a Gangeszig tervezett, a végtelenbe tervezett rohamnak) egy ilyen színházpincében kell végződnie. Valakit nevetőgörcs vagy sírógörcs rázott: sivított a hangja. A tisztjelölt ujjai szüntelenül kaparásztak. A tenger vízcseppekből áll, a törvénytelen vonulás keletnek és távol-keleti célok felé végül egy tisztjelölt kaparászó, megrángó ujjain látható, mérhető meg.

Tüzérségi lövedékek dübörgése hallatszott távolról, aztán egyre közelebbről. Huth fölriadt a gondolataiból: a kinti lárma közeli katasztrófát sejtetett. Most vagy soha, gondolta, ebben a pillanatban ez a törvény. Még föltámogatta Tomas századost, akinek segítséget ígért, még levitte a lépcsőn, még egyszer szikét fogott, még egy repeszt eltávolított egy combból, aztán – se köpeny, se sapka – fölrohant a lépcsőn, kilépett az épületből, kijutott egy utcára, elhaladt egy torlasz mellett, egy térre ért. A téren fényszórók forogtak, tarackok álltak, mellettük tüzérek, egy nagy kapualjban tábori csendőrök őgyelegtek. Huth valahogy átjutott rajtuk, be az udvarra. Egy ajtó előtt állt, az ajtó a hadsereg-főparancsnok főhadiszállásának helyiségébe nyílt.

A nagy áruház romja – néhol magassága feléig állt a fal, néhol a földszinten maradt némi csipkés rom, néhol teljes régi magasságában meredt föl egy kulissza – egyike volt azoknak az épületeknek, ahova a Hartmann-hadosztály két ezrede elsőül benyomult, amelyet helyiségről he-

lyiségre, lépcsőkarról lépcsőkarra foglalt el, vesztett el, foglalt el újra.

A romépületbe először a Roske-gyalogezred törzse költözött be, utóbb a Hartmann-hadosztályé lett. Az ezredek létszáma aztán leapadt, a hadosztályból egy zászlóaljnyi erő sem maradt, a Carica-horhostól délre azt is fölmorzsolta az ellenség, a hadosztály parancsnoka pedig, Hartmann tábornok, kiállt a vasúti töltésre, leterítette egy orosz golyó. A már csak névleg létező hadosztályt Roske ezredes vette át, és most ő volt a parancsnok az áruházban, egyben házigazdája a hadsereg főparancsnokának, aki vezérkarával, tisztjeivel, számvevőivel, írnokaival, küldönceivel és egy csapat tábori csendőrrel oda szállásolta be magát.

Aki a színház pincéjétől jövet egy sikátoron át érkezett a térre, szemben egy magas romépületet látott a sarkon, a kapu előtt tábori tarackokat, mellettük a kezelőszemélyzetet, beljebb tábori csendőröket, kettőzött őrséget. Ha áthaladt a kapualjon, falkányi bádogpajzsos tábori csendőrt látott őgyelegni. A belépőknek igazolni kellett magukat, megállapítandó volt, hogy honnan jön, aki jön, melyik osztálynak, melyik törzsbeli tisztnek óhajt jelenteni. Ez a gépezet még megvolt, de már nem működött igazán, hiszen ugyanabban az épületben volt a főhadiszálláson kívül a hadsereg harcálláspontja is, egy ezred és egy zászlóalj harcálláspontja, ilyenformán a kapu mindenféle hírvivő, küldönc, a legkülönbözőbb paranccsal, megbízatásokkal érkezők előtt nyitva állt, olyanok előtt is, akik csak hivatkoztak valamilyen parancsra.

Nehézlövedékek süvítettek el az épület fölött, közvetlen közelben rohamlövegek gránátjai robbantak. Az udvar fölött sztálingyertya csüngött, golyói fénycsöppjeiket hullatták, fehér fény világított meg minden zugot. A hadsereg hatodik szálláshelye volt ez, továbbköltözni már nem lehetett, az áruházhoz volt kötve. Az épületben ugyanolyan nyugtalanság uralkodott, mint az udvaron, a tábori csendőrök minduntalan a zugokba pillogtak,

mintha azt lesték volna, melyikből ront elő bármely és váratlan pillanatban az ismeretlen rém.

Egy ezredes, még egy ezredes, egy százados és egy zászlóalj-orvos óhajtott épp belépni. Az egyik ezredes a főparancsnoknak kívánt jelentést tenni, a másik a hadseregvezérkarhoz tartozott, a százados egy gyalogoshadosztálytól jött és a hadsereg-vezérkari főnök másodhelyettesét kereste. Az orvos Viktor Huth volt.

Egy fölhevült orvos, hajadonfőtt, köpeny nélkül. A színház pincéjéből, azzal, hogy a hadsereg-főparancsnokkal van beszéde. Más helyzetben derűs vigyort váltott volna ki egy ilyen óhaj, most, a kockaköves udvaron cikázó kísértetek forgatagában, nem. Egy enyhén ittasnak látszó tábori csendőr csak rámordult Huthra, hogy tágulion onnan, de aztán úgy lett, hogy ebben a pillanatban akna csapott be az udvarba, csendőrök, belépni kívánók, Huth, mindenki hasravágta magát a kövön, az akna fölrobbant, megtűzdelte szilánkkal a falakat. Huth mellett a hadsereg-vezérkar ezredese feküdt, és amikor föltápászkodtak, odaszólt Huthnak:

– Jöjjön velem, doktor.

Átvitte a csendőrök között, a két őrszolgálatos tiszt üdvözölte. Az udvari bejárat nem kapu volt, hanem egy lejárati rézsű alagútja, amolyan garázsbejárat. Odalenn középen széles közlekedő út, vasbeton oszlopok közt, az oszlopok közti betonfödémes rekeszeknek jobbra is, balra is ablaka nyílt a szabadba, egyharmada nyúlt az utcaszint fölé, kívülről homokzsákok védték. Bent hevenyészett deszkafalak választották el a rekeszeket a közlekedőtől, egybe-egybe deszkaajtó nyílt, odabenn lámpák égtek, a folyosóra csak nyíló-csukódó vagy kitárva álló ajtókon át vetődött némi fény.

Várja meg, mondta a lejáró aljától nem messze Huthnak az ezredes. Huth tudta, hogy az ő segítsége nélkül aligha jutott volna be, és ajtók se fognak megnyílni, ha ez a Carras nevű ezredes nem nyitogatja őket a szavával. Várt tehát, és elnézte a kísérteties tolongást, kavargást a

széles, utcányi távolságra elnyúló folyosón: tisztek, küldöncök, írnokok, tábori csendőrök léptek ki valahonnan, léptek be valahová, futkostak vagy ácsorogtak, némelyek a fal mellett ültek, s ez megszokott kép volt már, új csak az, hogy ezek szerint – Huth így látta – már a főhadiszállást is ellepték búvóhelyet, menedéket kereső alakok.

A két ezredes ismerte a járást, elment. Egyikük néhány napja még Jezsovkánál állt a tűzvonalban, Steinlénak hívták, harccsoportja a szeme láttára semmisült meg, ő maga a fogházpincében talált szállást, és most ugyanazt akarta a tábornagytól, amit a doktor: fegyverletételt akart.

A százados, aki mögöttük jött le, Vennekohl segédtisztje volt. A tábornok távollétében telefonon kiszóltak a hadsereg nevében: „Jelentse, hány kitüntetést igényel, hány Szolgálati Érdemkeresztet, Német Keresztet, I. o. Vaskeresztet (a II. o. Vaskeresztet meg sem említette az utasítás), állítson össze névjegyzéket, és terjessze elő." A segédtiszt megjelent, a főparancsnok segédtisztje hamarosan beszólította, asztala mögé ülve kérte a jegyzéket:

– Lássuk, mennyi.

Sok volt. A segédtiszt nemigen nézte a neveket, indoklásokat, benyúlt maga mögé egy ládába, amely egy fekvőhely alatt állt, kiszámolt belőle egy halom Érdemkeresztet, Német Keresztet, Vaskeresztet. A százados hirtelenében azt se tudta, mitévő legyen annyival. Aztán akadt egy régi Völkischer Beobachter, a rendjeleket újságpapírból tekert tölcsérbe dobálták, s a százados távozott a csomaggal.

Egy ajtóval arrébb a hadsereg-vezérkar első és harmadik tisztje a hátizsákjával foglalatoskodott. Az asztalon fél üveg konyak, fölszeletelt fekete kenyér, föltépett celofánban vaj meg sajt, egy doboz francia szardínia. Az egyik úr kilesett az ajtón, a levegőt tisztának ítélte, a megtömött hátizsákokat a legényükkel kivitették, egy idő múlva utána osontak. Kitörési vállalkozásuk útvonala megvolt: átkelni a Volgán, a túlsó parton nekivágni dél-

nek, félúton Asztrachan felé ismét átkelni a Volgán, s eljutni a kaukázusi német hadsereghez.

Újabb néhány ajtóval arrébb a Roske-ezred szabója turkált egy halom ruhában, köpenyek, tábori zubbonyok, pantallók, csizmanadrágok közt. Roske ezredesé volt a ruhatár, a tegnapi ezredest a Véderő Főparancsnoksága táviratilag tábornokká léptette elő, miután Roske átvette az elesett Hartmann már nem létező hadosztályát. A szabó az ezredesi rendfokozat-jelzéseket akarta gallérokról, váll-lapokról lefejteni, fölvarrni a tábornokiakat. De aztán benyitott Roske:

– Hagyja a fenébe – mondta –, csomagolja össze az egészet. Tökmindegy, hogy ezredesi vagy tábornoki mundérban kerülök tömegsírba. – Roskénak még az első háborúban maradt a bal karja, üggyel-bajjal foltozták össze a testét, most ő volt a házigazda az áruház épületében, rengeteg volt a dolga a „Hadsereg" miatt, saját alakulata maradékát, amely a térre vezető utcák torkolatait védte, egy őrnagyra bízta.

A fogházpincei harccsoport parancsnoka, Steinle ezredes ezalatt végigment a föld alatti utcán, el a hírközpont előtt, a híradóparancsnok, a hadsereg-orvos és Roske fülkéje előtt, a folyosó végén egy függönyhöz ért, amely a főparancsnok és közvetlen beosztottjai helyiségeit elrekesztette a többi helyiségtől. De ekkor egy ajtó nyílt, zajongás hullámzott ki rajta, aztán Steinle épp azzal állt szemközt, akit föltétlenül el akart kerülni: a vezérkari főnökkel.

– Hova megy? – kérdezte máris a vezérkari főnök.

– A főparancsnoknak kell jelentést tennem, tábornok úr. Föltétlenül!

– Föltétlenül? Ugyan. Szó sem lehet róla. A tábornagyot súlyos gondok foglalkoztatják, dolgozik, senki se zavarhatja.

– Engem is súlyos gondok késztettek arra, hogy idejöjjek, tábornok úr!

Nem engedélyezem a kihallgatást!

Egy százados lépett ki a függöny mögül, a vezérkari főnökhöz lépett, jelenteni kívánt. Félrehúzódtak.

– A páncéloshadtest leteszi a fegyvert, tábornok úr!

– Lehetetlen! Beszéltem Dammével, és ő szavát adta, hogy nem!

– A jelentés nem Dammétól jött, hanem a vezénylő tábornoktól. A parancsnok visszatért a harcálláspontjára.

A vezérkari főnök tojás-forma arca megfeszült, merev pillantású, dülledt szemét elhomályosította a fellobbanó düh. „Én!!" – gondolta Steinle most, a vezérkari főnököt figyelve. „Én mindent tudok, mindent értek, mindent áttekintek, más nem tud, nem ért, nem tekint át semmit, és egyéni döntéshez senkinek sincs joga, semmilyen beosztásban!" A többség így vélekedett erről a főnökről. Tehetséges főnök, gondolta még Steinle, félelmes munkaerő, igaz, hogy másokat is félelmesen meg tud dolgoztatni, még ha kártyázik is, valóságos segédtiszt-különítményt dirigál közben. Amúgy tipikus vezérkari tiszt – mint csapattiszt gondolta ezt Steinle –: attól kezdve számítja embernek az embert, amikor a vezérkarba kerül. Megfeledkezett ez most rólam, állapította meg továbbá Steinle. A vezérkari főnök berohant a segédtiszti irodába: – Kapcsolják! – harsogta, valaki azt felelte, hogy a hívó még a vonalban van, Steinle félrehajtotta a függönyt, a két előtte posztoló tábori csendőr nem mozdult, Steinle belépett a folyosónak abba a részébe, ahol a segédtiszti, vezérkari főnökségi helyiségeken túl a főparancsnoki helyiségek is voltak.

A vezérkari főnök dühében meg se hallotta, hogy a jelentést nem Damme tette. Beleordított a telefonba:

– Megőrült, Damme?! Ha csak sejtem ezt, rég letartóztatom, törzsestül! Mi? Kicsoda?! Miféle hadnagy?!

A vonal túlsó végén se Damme nem beszélt, se a hadtest parancsnoka, hanem egy hadnagy, aki szabatosan megismételte a jelentést:

– A hadtestparancsnok úr távollétében jelentem, hogy a páncéloshadtest e pillanatban fegyverletételt hajt végre.

A jelentésre választ nem várok, a jelentés megtétele után, kapott parancs értelmében, megszakítom a távbeszélő-összeköttetést. Vége.

– Főbelövetem! Az egész törzset! Hallja?!

A vonal túlsó végén ezt már nem hallotta senki, a vonalat valóban elvágták. A vezérkari főnök az asztalra dobta a hallgatót, szederjes arccal kirohant, aztán végig a folyosón a kijáratig, onnan vissza, vak dühében a falnál ülő alakok kinyújtott lábai közt botladozott. Steinle közben odaért ahhoz az ajtóhoz, amelyen tábla jelezte, hogy a főparancsnoké. Benyitott.

Odabenn nagy, kerek asztal, rajta kávéscsészék. Senki. Steinle már-már visszafordult volna, amikor egy félig behúzott függöny mögött, egy félhomályos fülkében meglátta a tábornagyot. A fülkében rádiókészülék állt, a tábornagy magába roskadtan, kezét az ölében nyugtatva ült a készülék mellett, az ezredes csak az arcélét látta.

Döntött, halkan megszólította:

– Tábornagy úr. – A tábornagy odanézett, megismerte:

– Maga az, Steinle? Mi újság? Üljön le. – Előbújt a fülkéből, szembe ültek egymással. Az ezredes beszámolt az úgynevezett arcvonal helyzetéről és a megsemmisülő csapatok állapotáról. Csapattiszt ült szemben főparancsnokkal, ezer ember parancsnoka, nevük szerinti gazdája, haláluk szemtanúja. Főparancsnok csak a vezérkarát ismeri, seregtestei parancsnokainak a nevét, másét nem, főparancsnoknak a többi csak létszám, mennyiség, amely tízezres nagyságrendben irányítható, mozgatható (elgondolás szerint, térképen), tízezres nagyságrendű mennyiségekben leírható is, vagy mint most épp, háromszázezres mennyiségben. A csapattiszt látta, tudta, hogy előtte-mögötte már csak füst, hó, holttestek sokasága van, a főparancsnoknak világos térképvonalak bizonyították az összeomlást, a pusztulást. Ámbár a főparancsnok ugyanúgy látta, és valószínűleg már hamarabb, mint az ezredes, hogy az összeomlás közeledik: nem véletlenül szerzett

tárgyilagos, pontos, sokszor éppenséggel ingerlően komor helyzetelemzéseivel hírnevet. De végzetévé vált az, hogy mindig is vezérkari tiszt volt, az első világháborúban hadiakadémiai tanár, utóbb a vezérkari főnök helyettese, és hogy mindig parancsnokok keze alá dolgozott, hadműveleti vázlatai, tervei felől, kimagasló értékű tanácsadói tevékenysége anyagáról fölöttesei döntöttek, most pedig egy egész hadsereget kapott váratlanul, egyedül kellett döntenie, s olyan messze a főhadiszállástól, mint még soha senki, és ehhez járult még az, hogy a vezérkari főnöke nem a tanácsadója volt, a szolgálat rendje szerint, hanem az a fajta, aki a gyakorlatban meg tud fordítani egy fölé- és alárendeltséget, magához tudja ragadni a tényleges parancsnoki hatalmat.

Az ezredes tulajdonképpen semmi újat sem közölt a tábornaggyal, és ha vér- és pusztulás-szagot hozott magával a szobába, akkor ez csak ellenszenvessé tette. A tábornagynak nem kellettek a megsemmisülés durva részletei: ő egy egész hadsereg pusztulásával volt tisztában, a háború folytatásának a lehetőségeivel, nyitott könyv volt előtte. Pillanatnyi feladata pedig rendkívüli volt: az összeomlást dicsőséggé változtatni, a vereséget győzelemmé, a lehetetlent is lehetségessé, és ha nem itt és most, akkor egy következő lehetőség előkészítéséül. Pillanatnyilag tehát csak az érdekelte, hogy mire képes még a sereg, mire hősi példaadásban a sok haldokló, abban a megparancsolt hősi példaadásban, amely fölmagasztosíthatja a nagyságért és világhatalomért vívott küzdelmet. Személyes számadását lezárta a tábornagy, fizikai halálával számolt. Személyes önfeláldozását kívánták meg, ez a példamutatás kellett: pályája csúcsán legfelső parancsot teljesítenie, és ezt a parancsot legföljebb közvetítette a „Führer", csak közvetítették azok, akik területek, olaj és ércek után nyúltak, mert közvetlenül az a hatalmi eszme parancsolta ezt, amely az első világháborúban alul maradt, a másodikat is el fogja veszíteni – a tábornagy így ítélte

meg a helyzetet –, a harmadikat – odáig terjedtek a tábornagy számításai – meg kell nyernie.

Két vereség két rablóhadjárattá minősítheti a háborúkat, de a harmadszorra kivívott győzelem majd visszahat, birodalom- és világhatalom alapításának egy-egy szakaszává emel föl vereségeket, és akkor nem hullahegyekről lesz szó, hanem arról, hogy ez a jövendő dicsőségét szolgálta.

Tehát az a kérdés, hogyan teszi meg a hadsereg az utolsó lépéseket. Alighanem másképp, mint tervezték. – Alighanem más a helyzet, mint nekem jelentik – mondta a tábornagy. Tényleg más volt, mint amilyennek a vezérkari főnök előadta, úgy általánosítva – és úgy megtáviratozva Berlinbe – a „Hartmann-esetet" is, hogy vállvetve küzd a vasúti töltésen tábornok és közlegény, puskával, szuronnyal, gyalogsági ásóval. Másképp volt ez, s megmondta Steinle, hogy a „Damme-ügy" nem egyetlen ügy, mert városszerte teszik le a fegyvert a kisebb-nagyobb alakulatok. A beosztott parancsnokok már Gorodiscse és Gumrak óta nem hajtanak végre olyan parancsot, amelyet végrehajtani nincs erő. Óránként esik meg, hogy egy hadnagy azt mondja: – Most már átmegyek, százados úr, elegem van – mire a százados: – Micsoda beszéd ez?! – A hadnagy pedig: – Nincs kaja – azzal lelép a tíz, húsz, negyven emberével. Vagy megszólal a telefon, egy százados jelentkezik: – Részemről befejeztem. – A parancsnoka erre: – Fegyverletétel nincs! – A százados pedig: – Tudom. Odafönn megőrültek. – A parancsnok folytatná, de a telefon süket, a huzalát eltépték. A parancsnok készültséget küld ki, letartóztatni a századost. A készültség jelenti, hogy a bunker bejáratát belülről eltorlaszolták, a százados pedig kiszólt, hogy reggelig majd csak tartani bírja magát, és addigra megjönnek az oroszok. Vagy a századosról se hall többé a parancsnok, a készültségről se, mert együtt tűnt el százados, csapat, készültség.

– Ez a pillanatnyi helyzet a tűzvonalban, tábornagy úr.

– Kétségtelenül más, egészen más.
– Volt az a kitörési parancs, tábornagy úr...
– Igen, az a szerencsétlen terv.

Az úgy szólt, hogy a páncéloshadtest törjön át keletnek a Volgán, a gyaloghadosztályok törjenek ki északnak, délnek és nyugatnak, vagyis centrifugálisan robbanjon ki a gyűrűből a hadsereg a szélrózsa minden iránya felé. A tervet el kellett ejteni.

– Teljesen irreális terv volt – mondta Steinle –, a gyalogság végképp nem értette, és a parancs visszavonása se feledtette már, hogy mekkora szakadék nyílt a vezérkar és a harcoló csapatok közt: a valóság láttán bomlasztó hatású lett a kitörési parancs, az alakulatok széthullanak, fölöszlanak, teljes káosz elébe nézünk. Pedig a harcoló alakulatok még mindig parancsra várnak, amely elhárítja a káoszt, amely csoportok rendezetlen, fejetlen megadása helyett szervezett fegyverletételt rendel el. A hadsereg viszont hallgat.

– Nincs fegyverletétel – ismételte meg a tábornagy, már hosszú ideje ismételgetett utolsó szavát. – Megtiltották. – Fél arca megrángott.

– De ez annyi, mint tovább züllleszteni az alakulatokat! Oda akar jutni, tábornagy úr, hogy valamelyik alakulat betörjön ide a bunkerébe, és agyonlője önt? Az oroszok szeme láttára akar lázadást kiváltani?

A tábornagy fölállt, elmosolyodott, mosolya azt jelezte, hogy tudja, amit tud.

– Arra nem kerül sor, kedves Steinle. Biztos lehet benne, kedves Steinle. Egyébként köszönöm a jelentését.

Az ezredes távozhatott. Kifelé menet kusza gondolatok kavarogtak a fejében. A tábornagy tudja, az elmélet embere ismeri annyira az itt megvalósult gyakorlatot, hogy tudja: nem kell itt se lázadástól, se a lélekháborgás bármiféle fölzendülésétől tartani. A tábornagy már tudja, amit a csapattiszt csak akkor sejt meg, amikor a tábornagy váratlan mosolyt villant meg: kiégett itt az ember, csak bőrös csontvázak lapulnak kinn a romok közt.

Carras ezredes megjárta a Szárazföldi Erők Főparancsnokságát, a vezéri főhadiszállást, látta a Führert, futólag megszoríthatta viszolygósan élettelen kezét, most pedig az volt a dolga, hogy haljon meg, Carras ezredes is nyúljon el egy szemétdombon. Majd eljön a tavasz, kisüt megint a nap, Schuster ezredes változatlanul az íróasztalánál fog ülni a személyi osztályon, különösen kényes, különösen megtisztelő feladatokat oszt ki. Az utcán találkozik özvegy Carrasnéval, az asszony kissé elsápad, de sápadtan és fekete ruhában hallatlanul elegáns jelenség lesz. Ugyanakkor itt épp egy csontvázra bukkannak a romeltakarítók, földobják egy tragacsra, a városon kívül ledobják egy vízmosásba, egy csonthegy tetejére. Vándor, vidd hírül a németeknek, megcselekedtük, amit... No, nem. Köszönöm szépen, nem. Ha legalább a vándor lehetne az ember, ha az volna a különleges feladata, hogy megvigye a hírt. Az, ugye, más lenne.

Mi is volt tulajdonképpen az ő különösen megtisztelő feladata? Mi más, mint annak az ötven-hatvan főnek még, akit berepítettek ide elmondani, hogy rengeteg alakulatot látott útközben Sahtyiban, Mariupolban, Rosztovban, páncélosokat, Franciaországból, Jugoszláviából, Afrikából érkezett gyaloghadosztályokat, fehérre festett tankokat, de mekkora ágyúcsővel, belga tüzérlovakat, de mekkora a tomporuk – mi más lett volna a dolga, mint beülni erre a főhadiszállásra és bogarakat dugdosni a tábornokok fülébe. Hát erre megfelelt volna a Paul Hörbiger vagy a Cläre Waldoff, küldhették volna őket a katlanba, maradhattak volna is örökre itt, kit érdekel. De nem a Waldoff kellett hangulatcsinálónak, dehogy, hanem Carras ezredes, ismerjük a kitűnő társasági modorát, őrajta meg nem látja senki, ha netán rossz a kedélyállapota, ő a legalkalmasabb, aztán legyen csak itt most már, haljon meg igazi spártai módra, és még akkor is legyen valódi és szabályos halott, amikor az a hamis és kihízott berlini Leónidasz már letette a spártai álszakállát vagy a

Nibelungen-álszakállát (összezagyvál az mindent), régesrég elfelejtette.

Ez az ügy tényleg komoly, halálosan komoly.

Carras körülnézett odakinn. A fényszórók fényében úszó téren megkockáztatta, hogy leszórt kenyerek és kolbászbombák üssék agyon. Megnézte Roske ezredét. Egy őrnagy védte maroknyi emberrel a tér utolsó szabad utcatorkolatát. Egy helyen alig négyszáz méterre álltak az oroszok a főhadiszállástól. Már a főhadiszállás udvarába is hullott akna. Az udvaron a színházpince orvosa feküdt Carras mellett. Világos, hogy igaza van: a fehér zászló megcsúfolná Berlin számítását. A sebesültek ne pusztuljanak el, merő esztelenség volna elveszejteni őket. De ugyanolyan esztelenség egy Carrast is elveszejteni: behozta tehát magával a doktort. Az ügyét majd kézbe veszi, elintézi, aztán visszakíséri a doktort a pincébe, segít a kapitulációt lebonyolítani. Ez megoldás, ennek sikerülnie kell. Ez fénysugár a fekete éjszakában.

Carras végigsietett a pincén, tolongók közt, azután irodáról irodára járt, végül visszatért a maga fénysugár-doktorához, avval, hogy várjon még egy kicsit türelmesen, mert pillanatnyilag minden fontosabb beosztású úr végletekig le van kötve, ami igaz is volt. Nem beszélve a főparancsnokról, akit szintén végletekig lefoglaltak az ügyek (Carras futólag látta görnyedten ülni). A vezérkari főnökhöz benyitott Carras, de aztán gyorsan visszahúzódott megint, a tábornok üvöltve telefonált: – Tábornoktól hadnagyig főbelövetem a törzset! – A helyettesei a szobájukba zárkóztak, kopogtatásra nem feleltek, Carras óvatosan érdeklődött a hírközpont parancsnokánál, csak egy beszédes jellel, csak az ujjával megpöccintve a halántékát, s egy kérdő pillantással. – Nem, eszükben sincs – volt a válasz. – Nem a siralomházi vacsorájuknál ülnek, hanem pakolnak. Amúgy a Volga-balpart és a kirgiz puszta térképét adatták be. – Carras megkérdezte:

– Önök? Szintén a Volgán át? – A hírközpont parancs-

noka és a hadsereg-híradóezredé szintén épp a hátizsákjával foglalatoskodott.

– Nem, mi nem akarunk akkorát kerülni, mi egyenest nekivágunk nyugatnak.

Akkor legalább a legrövidebb úton jutnak a pokolba, gondolta Carras. A két vezérkari úrnak, ha az elsőtiszt farkas volna, a másodtiszt meg farkaskölyök, még volna némi reményük rá, hogy a kirgiz síkon nagyot kerülve kiés hazajussanak, ámbár egy üveg konyakkal és rakás kétszersülttel a hátizsákjukban... Bizony már tíz napja figyelte Carras a házban elharapózó agybajt, de hogy némelyek (hogyhogy némelyek: a legutóbbi öt percben egy sokaságot vehetett volna számba) így határozzanak, azt nem hitte. Hiszen itt egy sereg kitörni készülő ember nyüzsgött. Az egyik meglóg, nem érdekli a hadsereg, a hadsereg-híradósok ezredese cserbenhagyja az ezredét, a hírközpont parancsnoka a rádiósait, megtömik a zsákot, irány a Volga, a kirgiz puszta, a Karpovka-völgy, a kalmükök, legföljebb utánuk kiálthatja még az ember, hogy Heil! Heil!

A jósdában váltogatták egymást a bölcsességek:

– Nem becstelen, aki maga ellen fordítja a fegyverét! – Tehát pisztolyok csattantak. – Nem becstelen, aki utolsó pillanatban megpróbál kitörni! – Tehát volt, aki lázasan csomagolt, hátizsákba, bőröndbe. – Fogságba esni nem gyalázat! – Ezt is mondták, de hogy ez igaz-e, az még vizsgálatra szorult, mert a még mindig érvényes parancs szerint parlamentereket tűzzel kell visszakergetni, és volt olyan vélemény is, hogy a fogság kínos halál vagy deportálás Szibériába. S a vezérkari főnök még helyiségről helyiségre tombolt, és ha bárhol meglátott egy hátizsákot, kitört a botrány, akit pedig azon kapnának, gondolta Carras, hogy orosszal alkudozik, az hiába hivatkozna pincejósdára, nyomban falhoz állítanák. És ami az összes törzsre nézve kötelező, az erre a főhadiszállásra is: Az állásokat az utolsó töltényig védeni! Akiben persze van fegyelem, az nem jóslat-bölcsességeket terjeszt, ha-

nem kézigránátokat gyűjt az íróasztala alatt meg a szalmazsákjában. Ilyen tisztes munkálkodáson egy sor tisztet tetten ért Carras (némelyik ugyan az öngyilkosság egy egzotikus változatára készült), a vezérkar főnökének irodája viszont (a segédtisztje biztosította a tény felől Carrast) még nem alakult át fegyverraktárrá, még kevésbé kiseröddé.

Visszatért a vezérkari főnök előszobájába. Bentről nagy lárma hallatszott. Carras kérdő pillantására az ügyeletes tiszt előbb csak vállat vont, aztán elmondta, hogy már sokadszor telefonált megint egy képtelenül makacs hadnagy, avval, hogy a térparancsnokságnál harcolóknak, akik végleg nem tudják, ki alá tartoznak, a hadsereg adja ki a parancsot az ellenállás beszüntetésére.

Az ajtó kivágódott, a vezérkari főnök dühtől fehéren ordított a szolgálatos tiszthelyettesért:

– Különítményt! Lawkownak hívják a fickót! Idehozni, látni akarom! – Az ügyeletes tiszt utóbb megsúgta Carrasnak, hogy a hadnagy gyilkosnak nevezte a vezérkari főnököt. A pillanat újra nem volt eszmecserére alkalmas, főleg azért nem, mert a színházpince is, a térparancsnokság pincéje is csak egy-egy egészségügyi állomás volt.

Carras tovább járta a helyiségeket, be-benézett némelyikbe. Volt, ahol ettek: az az éjszaka a maradék-megevések és maradék-megivások nagy éjszakája volt, és portyáztak a megevők-megivók szobáiban hadseregtörzsbeli urak is. Egy ilyen portyázó volt Carras hasonmása, a hadsereg-híradósok parancsnoka, akiről sokan mondták, hogy tökéletes hasonmása az ezredesnek: most összetalálkoztak, s ez nem volt kellemes, mert mikor nem kínos az embernek önmagával szemközt állnia, főleg akkor, ha a másik épp a pisztolyával tervez alighanem valamit. A hasonmás szerencsére nem tervezett, bebiztosította a fegyvert, bedugta a farzsebébe.

– Képzelje – mondta –, épp némi reggelit szerezni jártam az embereimnek, amikor meglátom a segédtisztemet,

kezében evvel a micsodával, csőre töltve! Puff, és vége lett volna. Kicsavartam a kezéből, de hogy evvel rendben is vagyunk-e, nem tudom. Örökösen nem járhatok a nyomában.

– A segédtisztje? Hiszen az egy tagbaszakadt, életerős ember!

– Épp ez az. És, képzelje, tündéri felesége van, nem sokkal a körülzárás előtt nősült Belgrádban, gyáros az asszony apja. Aztán az ilyen fog magára pisztolyt.

– Ha jól emlékszem, egyébként is amolyan „oszlop" az adjutánsa.

– Az: oszlop. Ha csak egy szóval is aggódtam Hoth, Manstein dolga miatt, vagy azt találtam mondani, hogy a „Villámcsapás"-hadművelet eszméletlen baromság, akkor tüstént kioktatott, hogy tűrhetetlen a helyzetmegítélésem. Az ilyen végletekig hivő oszlop rendületlenül elhiszi azt, ami a hadijelentésekben áll. Most aztán ötödik napja csak ül, teljesen összeroppant, hazugságot meg csalást meg szélhámoskodást emleget, és amikor utasítom, hogy készítsen jegyzetet a birodalmi marsall beszédéről, akkor sarokba vágja a blokkot, a ceruzát, elrohan, az arca olyan színű, mint a sajt. Aztán úgy bukkanok rá, hogy erőszakkal kell elvennem tőle ezt a micsodát.

– És maga mit tesz? – kérdezte Carras.

– És maga mit tesz? – kérdezte a hasonmása.

Fogukat vicsorítva mosolyogtak egymásra.

– Mi is elkezdhetjük a kiszámolóst – mondta a híradós –: fogságba, öngyilkosságba, fogságba, öngyilkosságba. Hát én előbb valami zabát kerítek az embereimnek. A parancs különben: az utolsó töltényig!

A vezérkari főnök ment el mellettük. Szemmel követték, aztán összenéztek, most nem vicsorítottak egymásra mosolyt. A híradós viszont azt mondta:

– Képzelje, az előbb jártam nála, jelentettem egy névsornyi eltűntet. Mindenre el voltam készülve. Erre csak azt mondta: „Ezen már úgysem tudunk változtatni." Mi volt ez a hirtelen elernyedés?

– Engem sem az ordítozása, sem az a tüntető önfegyelme nem győz meg – mondta Carras.

– Szerintem ez is kikészült lelkileg – mondta a híradós. Aztán elment. Carras magára maradt, végignézett a folyosón. A kijáratnál egy rakás gyalogsági lőszert, kézigránátot, aknát látott. Arrébb a hírközpont kis Bosch-generátora pufogott, kék benzinfüstöt fújt. Ajtók nyíltak, csukódtak, a tolongás nem apadt. Tábori csendőrök kiabáltak: – Menet! Tovább! Nem áll meg! Pofa be! – Melyik volt az? – Maga hova megy? – Az ezredhez. – Maga miért ül itt? – Ezredorvosi felülvizsgálat. – Gyerünk! Tovább! – Aztán durranva fölcsapódott egy ajtó: egy felrobbanó gránát szétverte az ablak elé épített homokzsáktorlaszt. Néhány ember futásban indult az udvarra újra felrakni a homokzsákokat, a sérült szobán át a folyosóig süvített a szél, havat hordott be. Aztán ordítozás hallatszott kintről, újabb homokzsáktorlaszok dűltek össze, a folyosó boltozatán át pedig olyan dübörgés hallatszott fentről, a házromból, mintha egy súlyos tárgy gurult volna le egy hosszú lépcsőn, végül robbanás hallatszott, egy nehézaknáé. A folyosófalnál állongók, üldögélők – a fogság-öngyilkosság-felelgetősön már túl voltak – közönyösen fogadták az aknák reccsenését, egyáltalán nem terveztek semmit, minden törekvést értelmetlennek ítéltek, csak álltak, ültek. Harc az utolsó töltényig – ilyen parancsnokkal, ilyen pazarul dekorált őrülteknek ezért az őrültekházáért? (Bocsánat, urak, meleg lábúak és hideg fejűek, stratégák, taktikusok, szakértők, minden szakterület szaktanácsadói, tárgyilagos helyzetmegítélők: ez az utolsó jelmez, ez az utolsó, sápadt homlokokra végleg föltett, hervadhatatlan koszorú.) Az ember húsz éve katonatiszt, gondolta Carras, előlépett és előlépett, parádét parádé követett, csillogás, diadalmenet vonult végig egy kontinensen, aztán ez a vége, ez a rángatódzó tánc fölrobbanó aknák fényében, hideg pengék villogásában, végkifejlet. És egy Carras is illessze a halántékához a fegyverét.

Vidd hírül, hogy megcselekedtük...

Hát nem és nem és nem és nem!

Meglódult, futott, szobájában lelte a vezérkari főnököt. Rövid párbeszédet folytatott vele. Aztán már ott is állt Huth doktor előtt:

– Azt hiszem, itt a pillanat, doktor. Most készek meghallgatni az urak.

Talán húsz perce várt Huth. Hogy kik mentek el előtte, mellette, nem tudta. Hogy az az újságpapír tölcsérrel kisiető tiszt kitüntetéseket vitt a tölcsérben, azt sem tudta. Hogy az egyik ezredes, akivel együtt jött be, a tábornagynál járt, azt sem, csak azt látta a visszafelé jövőn, hogy föl van dúlva. Egy magas termetű tiszt fehérbe volt öltözve, bundája kívül fehér vászon, a bélése fehér szőrme, a tiszt a kijáratnál egy fehér hátizsákot dobott a vállára, aztán egy fiatalabb, szintén fehérbe öltözött tiszt kíséretében távozott: Huth nem tudta, hogy ezek a hadsereg-vezérkar tisztjei, és épp most vágnak neki a bizonytalan jövő útjának. Helyiségekbe be-belátva nem tudta, hogy némelyikben a frissiben tábornokká előlépett Roske körül gyülekeznek a tisztek, némelyikben viszont a főparancsnok első segédtisztje meg a tolmácsa körül, kétfelé csoportosulva, de egyetlen közös főgonddal: hogy ki találhatná majd jobb hangulatban a tábornagyot, őrizhetné meg a jó hangulatát az élelemraktárak maradékából félretett, talán bőven föltálalandó ínyencfalatokkal. Viktor Huth a falakat támasztókat is szemügyre vette, és a diagnózisa az volt, hogy a látható apátia-tünetek oka nem végelgyengülés, nem vérhas, hanem pszichés ok. Megfigyelte a pulykaméregtől vörös vezérkari főnököt és a jövőket-menőket, vörös vezérkari jelzéseikkel ékes tiszteket meg másokat, ritka és furcsa figurákat is, hadbíró vezérőrnagyot, hadsereg-számvevőket, állatorvosokat, gazdasági tiszteket, írnokokat, nyilvántartókat, bulldogarcú tábori csendőröket, az egész nyüzsgő apparátust, amelynek hetek óta egyetlen teljesítménye az az egyetlen szó volt, hogy: kitartani. Egy óriás agyvelő, gondolta Huth, egy hadse-

reg szürke agyállománya, amely kóros változást szenvedett, szemmel látni a tüneteket: melankóliát, mániás depressziót, paranoid képzelgést, hipochondriát, hisztériás rohamot, katatóniát, ítélőképtelenséget, fóbiákat, a téboly változatait – húsz perc alatt ezt diagnosztizálta Huth doktor.

Aztán megjelent Carras. Huth csak most vette észre, hogy az ezredesnek zöld a szeme, és mintha zöldes fényt vetne az egész arcára. Huth nem hallucinált, bár ez is indokolt lett volna: egy lelkiállapot tükröződött Carras arcán, mély vízbe bukott macskáé volt az arca, de az is látszott rajta, hogy ez az ember bármilyen áron és mindenképpen élni akar, ennek épek az ösztönei, ebben tehát bízhat, az ügyét is rábízhatja, a pillanat követeléséhez képest csekély ügyét, hiszen egy egész hadseregnek kellene megadnia magát, nemcsak a színházpincének. A fő követelést fölvetni nem érzett magában elég erőt Huth, csak a maga ügyét akarta képviselni, és már csak azért is, mert napok óta, a kitörést latolgatva avval számoltak, hogy a sebesülteket hátrahagyja a sereg.

– Én is készen állok, ezredes úr.

Végigmentek a pinceutcán, a nyüzsgésen át egy függönyhöz értek, Carras félrelebbentette a függönyt, az őrök átengedték, a kíséretének látszó orvost is. Carras benyitott a vezérkari főnök előszobájába – távol, az épület túlsó végén ismét robbanások dörögtek –, aztán Huth ott állt a vezérkar főnöke előtt.

Az asztalánál ülő, erélyes arcú férfi szeme úgy csillogott, hogy Huth egy pillanatig morfinistának nézte. Aztán úgy döntött, hogy az idegzet túlfeszültsége a merev tekintet és a két szemben lobogó fény az oka.

A vezérkari főnök mindaddig dühbe gurult, tombolt, ha fegyverletételről csak szó is esett a jelenlétében, tábornokokat fenyegetett halállal, ha csak gondolatban is latolgatni merik a fegyverletétel lehetőségét.

Most mindenki elámult, aki jelen volt. A vezérkari főnök végighallgatta Huthot, hogy mit gondolt, azt nem le-

hetett az arcáról leolvasni. Csak szembenézett az orvossal. Az olyan szavakat is kimondott, amelyeket addig nem tűrt a vezérkari főnök. Most eltűrte őket. Egyszer elfordította a fejét, kifelé fülelt, ahol most már sorozatosan robbantak a gránátok. Aztán tovább hallgatta Huthot.

Befejezte az előterjesztését.

Amikor a vezérkari főnök megszólalt, az általános csodálkozás hökkentségbe csapott át.

– Üljön le, doktor – mondta a főnök. – Néhány perc türelmét kérem. – Azzal kiment a szobából, át a tábornagy segédtisztjéhez, hívatta a hadsereg-tolmácsot, néhány szót váltott vele, majd Roske tábornokot hívatta, vele is váltott néhány szót, végül egy segédtisztet küldött azért a tüzérségi parancsnokért, akinek a hadműveleti körletébe a színház és a Vörös Hadsereg Háza romépületei tartoztak. Aztán bement a tábornagyhoz. Megbeszélésük nemcsak a színházpince átadására, hanem a hadsereg-főhadiszálláséra is kiterjedt. A parancs – az utolsó töltényig! – még érvényben volt, az emberek körös-körül pusztultak.

Az utolsó hadseregparancsok egyikének értelmében a Sztálingrádba özönlő sebesülttömeget a központi térparancsnokság épületében kellett összegyűjteni.

Amikor Simmering orvos alezredes Gumraktól Sztálingrádig elvonszolt menete bekanyarodott a nagy kapualjba, épp sötétedett. Amikor a sebesült Lawkow odaért, az udvar fölött már ragyogtak a csillagok, az épület falai kékesen nyújtóztak bele az éjszakába, és a földszinti ablakok alatt púposodó buckákon, amelyeket kerülgetni kellett, nem látszott, hogy mik, hacsak egy-egy különös forma, egy-egy a kupacokból kinyúló alakzat föl nem hívta magára a figyelmet. Az embermagas buckák a bejárattól az udvar sarkáig sorakoztak, a saroktól az épület oldalsó szárnyának a bejáratáig, aztán a bejáraton túl tovább sorakoztak végig a ház körül. Hullasánc.

Simmering megállt.

A sebesültmenet éle – aki már beért az utcáról, áthaladt a kapualjon – parancsszó nélkül szintén megállt, balra vonalba fordult.

– Tiszthelyettes! Ez mi?

Simmering egy egészségügyi tiszthelyettest szólított meg, aki másodmagával egy halottat hozott ki épp a kapun, hordágyon, hordágyastul fölnyomta egy bucka tetejére, ahol két másik ember átvette a terhüket.

– Ajaj, alezredes úr – felelte az altiszt, és tehetetlenül legyintett, mint aki azt akarja tudatni, hogy mi van még odabenn, s aki azt meglátja, nem kérdi, hogy emez mi itt kinn.

– Mióta ilyen ez az udvar, tiszthelyettes?

– Négy napja még nem ilyen volt. De amióta belőnek, lehetetlen fölcsákányozni a fagyos földet. A halottakat szembe, a kamrába szoktuk rakni, de az már a tetőgerendáig tele van. A tömeg pedig csak sereglik, sereglik. Az egészségügyi század mást se csinál, csak a halottakat hordja, de evvel a dolgával se bír már.

Ilyen helyzetre érkezett Simmering.

Lawkow csak egymaga jött, ahogy sokan jöttek egyesével a vízmosásokból, pincelyukakból, mint szállingózó kék pelyhek a havas síkról. A kusza buckák a sánc előtt, amelyre zúzmara fényt vetettek a csillagok, mindenki megtorpant. Vissza? De hová? Verembe, hóba? Sötétség, elhagyatottság, éhség hajtotta őket a városig, és ha ez volt a hadsereg által kijelölt gyűjtőhely, akkor hátha jut valami, legalább egy csajka lóhúsleves. Ki-ki elment a buckák mellett. Aki ott feküdt, annak nem volt szerencséje, aki a saját lábán érkezik, az más, az még remélhet. Az emberek betolakodtak a kapun, és ha úgy megsajdult is egy hevenyében felkötött kar törött csontja, egy sebesült borda, hogy üvölteni kellett, befurakodtak legalább a lépcsőházba.

Odáig jutott be Lawkow is.

Odáig aztán Buchner őrnagy a hadnagyával, Looséval.

Buchner aztán még beljebb küzdötte magát, és ha orvosig nem is jutott, egy szanitéc-őrmestert elkapott, kivitte magával, és csak akkor távozott, amikor az őrmester már beszállíttatta Loosét. Már a szabad ég alatt, a fagyos levegőn aztán újra hallotta Buchner azt a furcsa rikoltozást-károgást, amit odabenn, és ami úgy szaggatta a dobhártyát, s nem lehetett tudni, honnan jön. Emberi hang volt-e még, vagy kalitkákba befogott madaraké, három épületszárny három emeletén három emelet magasra föltornyozott ketrecekben gubbasztó, szárnyukkal verdeső, véres csőrrel maguk körül csapkodó madaraké? Mi volt ez: halódó madarak tornya? Vagy istálló, emeletes és végeláthatatlan, benne tűzben megégő, kötőféküket szaggató, fújó-horkoló, leroskadó lovak? Amikor Buchner az utcán odaért az embereihez, még mindig a fülében visszhangzott az a rikácsolásos-verdeséses-dobogásos hangzavar, és még látni vélte a csillogó buckákat, és akkor tudta, hogy az a hang a halálé. Odaállt az élre, elindult, némán haladt a malomig, aknatűzben sem lassított, amikor ködgránátok sivítottak el fölöttük, nem fogta gyorsabbra a lépést.

Loosét bevitték. Orvosi vizsgálat nem kellett: abban a házban kétféle beteg és sebesült létezett: aki tud járni meg aki nem. Azt megítélni, hogy ki melyik kategóriába való, elég volt az altiszt. Ha valakinek még a nadrágja is rongyos volt, és a lábára tekert ing merő vér, a leleten nem kellett soká töprengni. – A folyosóra – mondta az altiszt, mire a szanitécek a folyosó végére vitték Loosét, ott lerakták. A hadnagy aztán előbb csak várt: végigküzdötte ugyan a háborút vermekben, árkokban, megszokta ugyan a nyers katonai hangot, de még megőrizte belénevelt illemtudását. Amikor már jó sok idő eltelt, megkérdezett egy szanitécet, hogy mikor viszik orvos elé. Az nem tudta. Újabb idő múlva azt kívánta Loose, hogy hívjanak oda orvost. De orvos nem jött, őt se vitték vizsgálatra. Csak két szanitéc jött, elöl-hátul megfogta a hordágyát, arrébb tette. Ezt néhányszor megismételték. Mö-

götte egyre hosszabbra nyúlt a sor, ő pedig lassan előbbre került a roppant hosszú, sötét és irgalmatlanul hideg folyosón. Valahol ajtókat hagyhattak nyitva: csukják be azt az ajtót, kérte Loose. De nem történt semmi, megmaradt a sötétség meg a hideg, olyan hideg, hogy mintha pusztai szél járt volna a folyosón. Csak annyi történt, hogy Loose előbbre-előbbre rukkolt. Se az előtte, se a mögötte fekvőket nem látta. Hallott hangokat, kiáltást, valahonnan lövéseket is, de különben csak némán, mereven feküdt mindenki. Aztán olyan közel jutott a folyosó végéhez, hogy meglátta. De ott semmiféle ajtó nem volt, onnan nem nyílt műtő, ott se ablak, se ajtó nem volt, csak egy nagy négyszög, olyan magas és olyan széles mint a folyosó, és azon a négyszögön át az égbolt látszott, és azon a négyszögön az ég hidege süvített be a folyosóra. Hova lettek azok – gondolta Loose – akik előtte feküdtek a sorban? S most észrevette, hogy az egészségügyiek futva jönnek elölről üres hordágyakkal. De ott elöl semmi se volt, csak egy nyílás, ablakpárkány alatta nem, a nyílásban az égen villogó csillagok: hova lett a többi ember? Loose nem volt eszméletlen, apatikus sem, mint a többség. Néhány órája még a Tatársáncon állt, átjött a repülőtéren. A lába szét volt zúzva, mozdulni nem bírt, de különben ép ember volt, keringett benne a vér, az idegeinek semmi baja. Úgy becsülte, hogy húszan, talán harmincan fekhetnek még előtte.

– Vigyenek innen – szólt a szanitéceknek. – Vigyenek orvoshoz vagy máshová! Itt nem maradok! – Amazok megint előbbre emelték egy hellyel, aztán eltűntek a sötétben. Őt pedig a hordágyhoz béklyózta a sebesült lába. Égbolt, süvítő szél, hideg: az orra, az ujjai jéggé dermedtek. És ekkor elfogta a félelem, aztán ez rettegéssé nőtt, és Loose hadnagy ordítani kezdett. Olyan erővel ordított, hogy máskor az összes orvos, mindenki összeszaladt volna a harsogó hangra, de ez a hang most elenyészett egy üvöltő torony zajában, és nem történt semmi.

Lawkow hadnagy szintén megérkezett.

A tábori konyhát kereste, egy pincében meg is találta. Emberfürtök csüngtek a pincelépcsőn, át kellett furakodnia rajtuk. Kis termetű ember volt, mozgékony, gorombaságra még nagyobbal tudott felelni, eljutott az üstig. Egy csajka forró vizet kapott, napok óta csak azt osztott a konyha. Lawkow megitta a forró vizet, aztán ott maradt az üst mellett, a meleg miatt is, meg mert nem lehetett tudni, nem alakul-e valami: jó figyelni, és helyben legyen az ember. De a pincét utóbb kiürítették, és Lawkownak az se vált hasznára, hogy besegített a kiürítésbe, a tábori csendőrök, akik a lépcsőn fölhajtották az embereket, végül őt is kiszorították. Csak a lépcsőt sikerült elkerülnie, egy folyosóra tudott kisurranni, aztán ott kóborolt a pincékben. Bár nemigen kóborolt, mert kinyújtott lábakon botladozott át, falnak támaszkodókat kerülgetett, zsúfolt pincerekeszeken lépésről lépésre küzdötte át magát.

Nagy pincéken. Barlangokon meg barlangokon. És ki minden zsúfolódott bennük: alakulatát vesztett tiszt, közlegény, horvátok, olaszok, sofőr, kocsikísérő, hajtó, szökevény, bunkerács, sehonnai, volt harcoló alakulat is, amely géppuskafészket és szálláskörletet létesített a föld alatt, és volt egy táboricsendőr-zászlóalj. Volt hollandi, belga. Egy széles pofacsontú, ködös-szürke nézésű fickó idegenesen csengő németséggel megkérdezte Lawkowot, hogy most már biztosan megadják-e magukat, miután az épületből kórház lett, és hogy megkezdődött-e már a fegyverletétel? Közben lövések csattantak, és nem lehetett tudni, a pinceablakokból tüzeltek-e kifelé, az utcáról-e be, vagy öngyilkosok sütöttek-e el pisztolyokat. Volt beteg, volt vérhassal kínlódó, aki maga alá csinált, mert lábra se bírt állni, és volt tiszt, aki tegnap még valamilyen törzsnél szolgált, tehát nem látott közelről vérhast, és megbotránkozott a „hallatlan magatartáson". Bár ugyan mire vártak az ott botorkáló tisztek, ha nem arra, amire az a hollandi: hogy itt megadás lesz, és annál kell jelen lenni. Egy tábornok is akadt, tüzér, teljesen ma-

gára maradva, azonos okból várva, mint a többi, de külön helyiséget követelve, amelyben azonban semeddig se hagyták meg, mert betódult egy csapat kimerült, rongyos ember, egy pillanat alatt letanyázott. Lawkow látta a szürke frontkatonák közt egy lóca mellett állni a vörös lampaszos pantallós tábornokot, látta a duzzadt arcát, hallotta a heves beszédet, de már nem hallott fölényes parancsszót, csak kényszeredett tiltakozást, amivel nem törődött senki. A tábornok végül leroskadt egy székre, beletörődött a helyzetbe, beérte annyival, hogy ott lehet, ahol van.

Egy századost körülállt néhány közlegény.

– Százados úr, beköltözött hozzánk egy főhadnagy, már nyolc napja ott ül, és már harmadszor fújja meg a kaját!

– Honnan van nektek kajátok?

– Fölloszlott a szakasz, aztán a szakaszvezető szétosztotta, ami maradt.

A százados a pincében állomásozó géppuskások parancsnoka volt, a katonák egy széthullott kerékpáros szakasz maradéka. – Lássuk a főhadnagyot – mondta a százados. A főhadnagy alig ütött el a füstös faltól, amelynek ültében a hátát vetette.

– Főhadnagy úr! – Amaz csak a fejét kapta föl. – Nem bír fölállni? – A főhadnagy nem volt sebesült, föltápászkodott. Nyurga fickó volt, teljesen lezüllött állapotban. Csak a nevét tudta kiszedni belőle a százados: Wedderkop. A csapattestét hiába tudakolta.

– Az emberek azt állítják, hogy...

– Stimmel.

– Ha stimmel, akkor tiszt létére meglopta a legénységet?

– Ha éppen így fogalmaz százados úr...

– Fegyvere bizonyára van főhadnagy úrnak?

– Nincs. Nincs rá szükségem.

– Akkor majd hoz egyet a gépkocsivezetőm. – A százados az emberek felé fordult: – Kifelé. Két perc múlva

vissza lehet menni. – Az emberek kihúzódtak a pincerekeszből. A gépkocsivezető megjött, bement a pincébe, kijött. A két perc eltelt. A gépkocsivezető bement, kijött, semmi se történt. Ez háromszor megismétlődött, a gépkocsivezető minden alkalommal jelentett a századosnak:

– Még nem történt meg.

Negyedikre megtörtént, bár másképp, mint várták. Lövés dördült, a kilépő gépkocsivezető kezében még füstölt a pisztoly, amikor visszadugta a táskájába, Lawkow látta.

– Be lehet menni – mondta a gépkocsivezető az embereknek, és megint jelentett: – Megtörtént, százados úr.

Régi ismerőssel is találkozott Lawkow, utolsó zászlóaljparancsnokával, Henkel századossal, a vendégszereplővel, aki a 6. hadsereg felmentésével számolva berepült a katlanba, aztán a pityomniki összeomlásban rájött, hogy efféle helyzetek igazán nem felelnek meg az elképzelésének, tehát olyan gyorsan eltűnt onnan, amilyen hirtelen a színre lépett. Most összebotlott vele megint Lawkow, Henkel alig volt jobb állapotban Wedderkopnál. – Ni, a kedves Lawkow – fedezte föl a hadnagyot –, hát megvan, és itt? Henkel vagyok, igazán örülök, kedves Lawkow!

– Én nem – mondta Lawkow.

– Tudja, nem fér a fejembe, mi a fene hajtott engem ide Sztálingrádba, mikor olyan kellemes beosztásom volt a harkovi nyomdában, és igazán nem ambicionáltam a zászlóaljparancsnoki beosztást...

Lawkow tovább járta a pincét.

Volt benne kötöző és műtő is. Egyik sarkában egy sebész feküdt, mind a két lába fekete. Tudta, hogyha üszkösödni kezd, akkor vége, de nyugodtan szívta a cigarettáját, Göttingenről beszélgetett valakivel, aki szintén ott végezte az egyetemet. A gépfegyveres osztag gyülekezett, kinn az utcán gyalogsági közelharc tombolt, egy kövekkel eltorlaszolt ablak mögül, egy résen át látni lehetett. Egy őrmester odaszólt az osztag parancsnokának:

– Ha hazaér Bécsbe, százados úr, adja át az üdvözletemet özvegy Kumitschnénak. – A százados utána kiáltott: – Ne marháskodjon, Kumitsch! – Lawkow viszont ismerte már némely valamerre elindulónak a jellegzetes járását. Ez az őrmester, gondolta, aztán egy eliszkolt zászlóaljparancsnok, egy Wedderkop, egy kiálló pofacsontú hollandus, egy tábornok, akit Cuclibárónak hívnak a bakák (nem itt csak: már korábban is annak hívták), arcok meg arcok odúkban meg odúkban, karámokban meg karámokban, s járhat bennük az ember végtelenségig: micsoda cirkusz, mekkora, csak épp, se sziporkázó pikkelyes jelmezek, se fényszórók, se festett arcok, minden szürke alapon szürke, a gladiátor-pantomim szétbukdácsolt, a légtornász hasgörcsben fetreng összemocskolt ágyán.

A térparancsnokság rangidős orvosa Simmering lett. Megérkezése után – az addigi kórházparancsnok nem lévén föllelhető – Bäumler őrnagytól kért tájékoztatást. Az orvosok az épület különböző szárnyaiban tesznek, amit tehetnek, közölte Bäumler, leginkább csak megnyugtató szavakat ismételgetnek, a legénység a halottakat hordja folyamatosan az udvarra. Több egészségügyi század megmaradt létszáma és mintegy húsz orvosa dolgozhatott az épületben, a sebesültek száma négy napja meghaladta az ezer főt, a pillanatnyi létszám már nem volt megállapítható, az ellátás úgyszólván megszűnt. A sebesültek a padlón, a folyosókon, a lépcsőházakban is, a zsúfolásig megtelt pincéktől a harmadik emeletig, de a pincékben vannak a tábori csendőrök, egy gépfegyveres osztag körlete is, tekergők is, bemenekültek is. A házat még nem támadta az ellenség, jelentette Bäumler, de a környező romépületek birtokáért folyik a harc, be-becsap akna, páncéltörő lövedék.

Simmering bejárta az épületet Bäumlerral. A pincén kezdte. A tömeg, a csendőr- és géppuskás-körletek láttán a fejét csóválta. A lépcsőház képe egy zsúfolt föld alatti vasúti mozgólépcsőre emlékeztette, bár itt nem állt a lép-

csőfokokon a sűrű tömeg, hanem ült, kuporgott, nekidőlt az alatta-fölötte ülőnek. Akin kötés, azon még az első gyorskötöző-pólya, kérgesre száradva. Az emeleteken mindenütt ugyanaz, sebesült és halott egymás hegyén-hátán, nyögők, hörgők, ordítók, sírók, imádkozók, egy korty vízért rimánkodók (olvasztották lenn a havat, de kevés volt). Mindig akadt, aki pisztolyhoz jutott, s elsütötte. Üres ablakkereteken túl az éjszaka. Ahol még maradt padló, ott is fölszaggatták, tábortüzet raktak a termek közepén, körülülték, a fény időnként magára vonta az ellenség tüzét, gránát csapott be, robbant. Lenn a kékes utcaszakadékban katonák rohantak, a tér felőli oldalon minduntalan fölbukkantak újabb vánszorgók, a sebesültek áradata nem szakadt meg.

Újra lefelé menőben egészségügyiekkel beszélt Simmering: azért se bírják a munkát, mondták, mert minduntalan végigsöpör a házon egy-egy öngyilkossági hullám. Lenn előkerült az addigi rangidős orvos, szintén alezredes, sőt, Berlinből ismerőse Simmeringnek, s ez úgy szólította meg, mintha azóta is ugyanabban a kórházban lettek volna kollégák:

– Épp dologhoz akartam látni az asszisztensemmel, erre becsapott egy akna, odalett a fiúnak mind a két keze. – Azzal továbbment, s egyszerre eltűnt egy gránátrobbanás füstjében. Simmering Bäumlerra nézett:

– El kell kezdeni a likvidálást. – Egy hosszú folyosóra befordulva megtorpant: – Ez mi?

A folyosónak minden ajtaja-ablaka le volt szedve, jeges szél süvített, a kövön hordágy hordágy mellett, sebesült sebesült mellett.

– Nem tehetünk mást – mondta Bäumler. – Menthetetlenül súlyos sebesültek. Itt helyezzük el őket, fájdalommentes fagyhalállal mennek el. Helyet kell biztosítani a könnyű sebesülteknek.

– Ez itt az ellátás ezek szerint.

– Még a legemberségesebb, azt hiszem.

Leértek, Simmering az orvosi szobába szólíttatta az orvosokat.

– Az urak tudják – közölte –, hogy a fegyverletételi tilalom még mindig érvényes. Jogunk viszont, és pillanatnyilag azonnali teendőnk, hogy az épületet vöröskeresztes zászlóval megkülönböztessük. Ami viszont megköveteli, hogy itt ne lehessen más, mint sebesült, beteg és egészségügyi személyzet. A kórházból el kell távolítani a tábori csendőröket, a harcoló alakulatot, a beköltözött kóborlókat. Most ez a legfontosabb feladat, ezt hajtsák végre minden eszközzel.

Lawkow észlelte az új mozgást a pincében. Azt is, hogy az érkezők mind sebesültek (csonkák, sebesek, de olyanok is, akiknek sínben volt a karja, gipszben is, bár több hetes, már koszfekete gipszben), aztán azt is, hogy mások szedelődzködnek, ki tiltakozva, morogva, ki megadással, olyanféle alakok is, mint az a Wedderkop főhadnagy volt, vagy a vendégszereplésre berepült zászlóaljparancsnok, vagy az a váratlan polgári ruhás úriember, aki tudatta, hogy ő nem katona, hanem vasutas, őt Párizsból helyezték át Sztálingrádba, hogy állomásfőnöki minőségben átvegye a pályaudvart.

– Kár, hogy nem láthatjuk a pályaudvaron piros szolgálati sapkában – mondta Lawkow, aki besegített az orvosok költöztető munkájába. – De ez igazán nem pályaudvar, úgyhogy innen mennie kell.

– Nem engedtek visszarepülni! Tiltakozom!

– Csak nem a megfelelő helyen teszi, uram: a tiltakozását a légierő főparancsnokának volna helyes benyújtania. – Lawkow aztán észlelte, hogy a tábori csendőrök – pedig Simmering az ellenkezőjétől tartott – meglepően simán szedelődzködtek, a pincét kiüríteni is segítettek. Úgyse igen mehetnek fogságba, mondták:

– Túl sok civil ismer. Tényleg az marad, hogy az utolsó töltényig. – A gépfegyveres osztag is hamar szót értett Simmeringgel, rendezetten elvonult. A pince kiürítése jól haladt. Ahonnan a lakók fölszedelődzködtek, oda tüs-

tént sebesültek költöztek be, hosszú szóváltás után csomagolni kényszerült Cuclitábornok is – pincefülkéje előtt már sebesültek ordítoztak: – Ez itt akar maradni! Ez magával együtt akar megdöglesztení minket is!

De elkéstek evvel a tisztogatással az orvosok. A harcok lármája már a közvetlen közelbe ért, a robbanások a legmélyebb pincéket is megrengették. És nem volt elég, hogy abból az egy épületből ne tüzeljen senki: a környező házakban is be kellett volna szüntetni a tüzelést. Ehhez viszont a térparancsnokság körül harcoló alakulatoknak kellett volna megfelelő parancsot kapniuk – mástól, a környék illetékes parancsnokától, akit nem lehetett elérni, mert a telefonvonalak már nem működtek. Lawkow ajánlkozott, hogy az egyik orvossal kimegy, összeköttetést teremt.

Másfél óra múlva tért vissza. Egyedül. Az orvost egy sorozatvető lövedéke leterítette. Lawkow a térparancsnokság felé törtetőben már nem látott csillagokat, az eget füst lepte el, szemközt vöröslöttek az épület ablak-szemgödrei, füst gomolygott belőlük. Lawkow egy kis légvédelmi gépágyú mellé ért, a löveg tüzelt, a tüzérek még harcoltak, nem tudták, miért, nem tudták, hova tartoznak, kinek vannak alárendelve, feküdtek egy romfal fedezékében és tüzeltek, mert mindig is fedezékben feküdtek és tüzeltek, ha szemközt mozdult valami, és most se kérdezték, mi veszélyt hoznak a lövöldözésükkel egy óriási épületre, amely közvetlenül mellettük dugig van sebesülttel.

– Minek vagytok még itt, barmok! – ordított oda Lawkow.

– Hol legyünk – kiabáltak vissza –, a pincelyukban? Ott éhen dögölhetünk!

Ez volt a magyarázat. Aki a tűzvonalban állt, még mindig remélhette, hogy kap valamit enni, aki nem volt legelöl, annak már egy falat sem járt. És természetesen volt annak a lövegállásnak is parancsnoka, egy százados, aki azt a parancsot kapta, hogy ott védjen egy vonalat, és

azt az ezredest, akitől a parancsot kapta, természetesen nem lehetett megtalálni, az ezredestől fölfelé pedig teljes volt a zűrzavar: Gönnern a laktanyaromban, Vennekohl egy horhosban, Damme a fogházpincében, és parancsot vagy nem adott ki egyikük sem, vagy nem vont vissza egyikük sem.

Lawkow kerülő úton vergődött el az épületig, felkúszott egy ablakig, bemászott rajta, egy folyosón állt, a fal mentén hordágy hordágy mellett, tűz visszfényében, a hordágyakon fekvők arca olyan rózsaszínes-pozsgás, mintha élnének. A folyosó végén pedig kidőlt fal és becsüngő, lángoló gerendák. Lawkow bemászott egy terembe, valamilyen fölismerhetetlen, jajgató, kavargó, fújtató, fuldokló emberörvényen át bevergődött egy következőbe, de onnan nem volt merre tovább, onnan vissza kellett fordulni, bár ott még nem roggyant be a mennyezet, csak bármikor berogyhatott, s nem Lawkow fordult meg, hanem megfordították és fejjel le, lábbal égnek földobta egy őrült emberhullám, aztán kisodorta a lépcsőházba, lefelé vitte, a pince felé, mert a tűzben oda törekedett mindenki, emeletről, földszintről, csak a lépcső, a lépcsőfokok, karfák nem látszottak, rettenetes, üvöltő fürtök csüngtek a lépcsőkön, karok csapkodtak, égett haj bűzlött, kapaszkodók végül leejtették magukat, és legalul, mint egy iszonyú elevátor ürítőtorka alatt a termény, kúpba gyűlt az ember, elevenen még, vagy holtan – Lawkow üvöltött, azután nem üvöltött már, lecsüngő, lángoló gerendázat függönyeit látta, füstöt lélegzett be, orrán-száján füstöt fújt, ép karjával és mindkét lábával úszott a karmos kezek, harapó szájak, fújók, köpködők árja ellen, kiszakadni belőle, és kiszakadt, át egy lángoló falon.

Azon túl a csend.

Ismét az a hordágysor, halálba merevült arcok. Az a hatalmas ablaknyílás, amelyen bemászott. Kimászóban érezte, hogy hullarézsű áll a földtől az ablakig.

Visszaérkezett a kis légvédelmi gépágyú állásáig. A romok között tábori telefonvezeték kábelja. Lawkow a lán-

goló, összerogyó térparancsnoksággal szemközt fordulva belekiáltott egy telefonba:

– Késő, tábornok! Lángoló kemence a ház, izzó üveg a fala, ami a résein kidől, az ember: jártam odabenn, kezemen a harapások nyoma, arcomon a karmoló körmöké, a védelmi körzetnek ön a parancsnoka, tábornok.

Földszintig kiégett a térparancsnokság.

Miközben az ablakokból kilobogtak a lángok, és benn ledőlő falak emeleteket beszakítva zuhantak a bolthajtásos pince tetejére, az épület két szárnyának védelmében még harcoló csapatok vonultak vissza, az ellenfél kétfelől tüzelt. Az ellenfél elsőül a még parázsló homlokzati szárnyat foglalta el. Azon a homlokzati szárnyon megnyíltak a pinceablakok, a földszint ablakai, és a még élők, mozdulni bírók, legalább támolyogni, a havon csúszni bírók másztak ki rajtuk, elöl egy orvos alezredes, kezében fehér zászló.

„Én engedelmeskedem!"

A végzetes szó, amely temetői utakká tett utcákat, csontkamrákká házakat, csatatérré kórházat, hullamezővé két folyó közt elterülő síkságot, vágómarha-csordákká ezredeket és hadosztályokat, egyszerre nem hangzott el többé.

Egy munkától kimerült, fáradt arc, egy kéz, porosz vezérkari íróasztalon nyugtatni alkalmas férfikéz. A kézben marsallbot, azért adták, hogy görcsösen megmarkolja kihűlőben. Halott tábornagy a Volga-parton, ez volt a követelés, és miután hatmilliárd márkát érő hadianyagot pazaroltak el, és kétszázezer emberéletet, ez a követelés nemcsak egy eszelős „Vezér" kívánsága volt, hanem egy hóditani kivonult és egyetlen nemzedék életében már másodszor megbukott kaszt parancsa is. Halott tábornagy a Volgánál, a halálvágta csúcsán korona a megsemmisült hadsereg címere fölé, a címer útjelző a következő nemzedéknek, ismét a Volga felé induló újabb hódító seregnek.

Eszme, parancs, törvény volt ez, és a tábornagy húsának-vérének érezte.

Halálosan fáradt volt, de lobogott benne a nyugtalanság. Fél arca homloktól-halántéktól állig rángatózott: ez az atrófiás görcs a távoli jövőig beszédes jellemzője lesz annak az órának.

A végzetes szó most elmaradt. A tábornagy egy pincehelyiség homályában ült, egy függönyön túl. Föl kellett volna állnia, kilépnie a folyosóra, bemennie a vezérkari főnökéhez, fülébe ordítania a szót, hogy végigharsogjon az egész pincén, hogy utolérje a már meglódult eseményeket: – Én engedelmeskedem! A harcálláspont az utolsó töltényig védekezik, a parancs erre a házra is érvényes!

A szó elmaradt. A tábornagy kiment, a folyosó homályában elment a vezérkari ajtók előtt, a hadosztályparancsnok szobájába lépett be.

– Mi a helyzet, Roske?

– Nagyon súlyos. Mindenfelől itt az orosz, szűkíti a gyűrűt.

A tábornagy visszatért a saját helyiségébe, valameddig csak ült, lehorgadt fejjel, fáradt kezét a térdén nyugtatva, azután ledőlt a fekvőhelyére.

Csataterveken dolgozva szeretett a történelemtől, a hadtörténelemtől tanácsot kérni. Hochkirch, Kunersdorf, Sedan voltak példák, ott elkövetett hibákat föl kellett tárni, ki kellett küszöbölni. Most, ebben az órában sem hiányzott történelmi példa. 1918 novemberében, a vesztett háború végén a főhadiszállás visszahívta a fegyverszüneti bizottság vezetésével már megbízott Von Gündell gyalogsági tábornokot, ezzel megszüntette a fegyverszüneti bizottság katonai jellegét. Akkor egy tábornagy megjegyezte: – Valóban első eset a világtörténelemben, hogy nem katonák kötnek meg egy fegyverszünetet, hanem politikusok. De én teljesen egyetértek evvel, miután a hadvezetés már nem tud politikai irányvonalat megjelölni.

Aki a háborút elvesztette, elhárította magától a felelős-

séget a nemzeti katasztrófáért. 1918 novemberében a vereség szélén ezt tette egy tábornagy. 1943 januárjában egy csatavesztés szélén egy tábornagy nem tudta, mi zajlik a főhadiszállásán. A szobájában sötét volt, a tábornagynak meg-megrángott az arca.

Az események közben meglódultak.

A tények szárazak és szűkösek, legalább annyira azok, amennyire bőséges volt az eszme, élet, verejték, vér prédálása. A szereplő személyek: a hadsereg-vezérkar főnöke, a hadsereg-tolmács és a minap előléptetett Roske tábornok.

Az áruház-romra húsz percig tüzérségi és aknatűz zuhogott, a vezérkari főnök zárt ajtó mögött megbeszélést folytatott a tolmáccsal és Roskéval. Ezek azután bundába bújtak, és elhagyták az épületet. A vezérkari főnök maradt, szikáran állt, a szemében talán a szokottnál is élesebb fény lobogott: kurta, világos parancsokat közölt a beszólított tisztekkel, azok tüstént továbbadták a parancsokat:

– Iratokat elégetni! Minden lajstromot és aktát elégetni! Könyveket elégetni! Kapja a vkf. valamennyi helyettese és az osztályok vezetői! Elégetni, elégetni, elégetni!

A hírközpont is megkapta a parancsot:

– Rádióberendezéseket szétrombolni, áramfejlesztőket, antennákat megsemmisíteni!

Ez világos parancs volt, de a hírközpont parancsnoka nem értette. Másra számított, harci parancsra, öklelő közelharcra a pincékben, a végén egy aknára, amely a házat, a hírközpontot és őt magát a levegőbe röpíti és kellő mértékig megsemmisíti. Kilépett a hírközpontból, ellenőrizendő a parancs hitelességét, és kinn segédtiszteket, gazdaságiakat, szakszolgálatosokat, számvivőket, tábori postai, igazgatási tiszteket látott: mind ugyanazt a parancsot kapta. Carrast is meglátta, az ezredes épp unszoltbiztatott valakit:

– Ne törje a fejét: tűzbe az egészet, úgy sincs már semmi értéke! S odaszólt a hírközpont parancsnokának is:

– Minden a legnagyobb rendben, verje már szét maga is a boltját!

Az épület megremegett. Valahol a folyosószövevény homályában mintha vonatok tolattak volna. Égett szag, vakolatpor. A helyiségek egy részében megszűnt a világítás. Mécslángok gyulladtak, úgy hunyorogtak, mint szánandó jánosbogárkák egy hatalmas kriptában. Carras a folyosó túlsó végére invitálta a hírparancsnokot, bevitte a függöny mögé. Ott a főparancsnok és a vezérkari főnök helyiségei közt lépcső vezetett fölfelé, amelyet eredetileg a mennyezetig megraktak homokzsákokkal. Most egy csapat ember bontotta ezt a torlaszt, rudakkal feszegette szét a tömbbé fagyott homokzsákokat.

– A hátsó lépcsőt szabadítják föl a vendégnek – mondta Carras. A hírparancsnok visszatért a hírközpontba, összehívta az embereit. De mielőtt az elrendelt megsemmisítést megkezdette volna, még megtett valamit. Rádióösszeköttetést teremtett az északi rész központjával, közölte azokat a hullámhosszokat és hívójeleket, amelyeken és amelyekkel a leválasztott északi alakulatok is közvetlen kapcsolatba léphettek a hadseregcsoporttal és a főhadiszállással. Ezután elégettette az iratokat, szétverette a berendezéseket és az áramfejlesztőt. Újabb lámpák aludtak el, újabb mécslángok libbentek. A házra csönd ereszkedett, a folyosók mélyéről hallatszó ütköző-csattogásszerű lárma, zuhogás-csörömpölés megszűnt.

Az ellenség beszüntette a tüzelést.

Amikor a hírparancsnok a szentjánosbogár-fényes homályba kilépett, megérzett, aztán már tudott is valamit. A közönyös, a mészporos árnyékalakok felocsúdtak szinte évszázados merevségükből. A függönyön túl vörös lampaszok, arany, ezüst, vörös, kék, zöld parolik és válllapok kavarogtak egy keleti bazár tarkaságára emlékeztetve a szemlélőt. A vendég megjött, állapította meg a hírparancsnok, és amikor egy futó pillantást vethetett a főparancsnoki helyiségbe, meg is látta a vendéget.

Történni ez történt:

A tábornok nem mondta ki a maga szavát Aludt vagy legalább visszavonult aludni. A vezérkari főnök intézkedett Nem ebben a minőségében, mert akkor a döntését és a parancsot kozolnie kellett volna a még elérhető seregrészekkel Úgy járt el, mint egy vegveszelybe jutott magánház magángazdája Két kikuldotte a hadsereg-tolmács és az áruház-romot gondnokoló Roske volt Meg valamit megtett a vezérkari főnok Berendelte a szomszéd háztombben álló Ludwig tuzerezredest, aki, értesulese szerint, tárgyalt szovjet parlamenterekkel. A parancsot egy segédtiszt vitte meg, Ludwig megkérte, hogy várjon, amig megvacsorázik saját helyzetismeretehez képest ugy velte, hogy alighanem a siralomházi vacsoráját fogyasztja el még. Annál jobban meglepódott aztán a vezérkari főnok szokatlan udvariasságán, s hogy elsőre csak azt kellett megerősítenie, valóban van-e kapcsolata az ellenféllel

– Ön tehát tárgyal veluk – állapította meg a vezérkari főnok – De mi lesz velunk, a hadsereg-fohadiszállással?

– Tábornok urhoz is johet parlamenter

– Megkérem, hogy intezkedjek eziránt, Ludwig

A vezerkari főnok tehát ketfelől is megindította az ugyet

A tolmács es Roske az epuletból kilepve átfutott az udvaron, megállt a kapualjban A ter sotét volt, a fényszórók nem vilagitottak, a magasban egy repulőgép húzott tétova koroket, talán szállito, amely nem tudta, hova dobja le a rakományát Az épulet homlokzata előtt a lőállásokban lovegek. A tolmács, egy balti származásu ezredes, ujra nekilódult, a szomszéd romos háztömb előtt Ludwig ezredesbe utkozott A tárgyalásai során általa megjelolt területet már nem lőtte az ellenfel – a színházpincére irányitott tuzet áthelyezte a nagyáruházra –, Ludwig most már a főhadiszállás reszére kért rádión parlamentert. A tolmács továbbfutott egy vasúti aluljáróig. Abban egy szovjet páncélos állt A torony teteje folcsapva, a torony nyilásaban egy hadnagy

A tolmács odakiáltott.

A hadnagy intett neki, hogy jöjjön közelebb. A közeledő alak német tiszt volt, de oroszul beszélt.

– Szüntessék be a tüzet, hadnagy úr – mondta. – Óriási lehetőséggel jövök: kövessen és elfoghatja a német hadsereg tábornagyát, az egész vezérkarát! Előléptetés van ebben, az összes elképzelhető kitüntetés!

– Sto takoje? – Előléptetés, kitüntetések, tábornagy? Az orosz egy kicsit sokallta a dolgot, megismételtette Roske ajánlatát. Aztán eltűnt a tank belsejében, jelentést rádiózott hátra, aztán újra fölbukkant a torony nyílásában, és most Roske kevesellte a dolgot, mert a hadnagy egyáltalán nem volt földúlva.

– Ladno – mondta. Rendben. Még két tiszt bukkant föl, néhány géppisztolyos lövész, aztán elindultak a tolmács vezetésével a tér felé. A kapualjban még mindig ott állt Roske tábornok. A tüzelés hirtelen megszűnt. A tábornok a szájához emelte a kezét, és tört oroszsággal odakiáltott valamit a közeledőknek. Az oroszok nem értették. Amikor odaértek, a tábornok ugyanolyan tört oroszsággal megismételte, hogy a németek nagyfőnöke az oroszok nagyfőnökével óhajt tárgyalni.

– Ladno – mondta az ostromlók nagyfőnöke, Fjodor Jevcsenkó huszonegy éves ukrán páncélos hadnagy. Mire Roske és a tolmács bevezette a kis csoportot az udvarra, aztán onnan a pincébe, de nem a lejtős folyosón, hanem egy mellékbejáraton át, ahonnan egyenest a pince függönnyel elrekesztett részébe vitt le egy lépcső.

Ezután látta a hírközpont parancsnoka, látták a többiek a kerek főparancsnoki asztalnál ülni a tábornagy dalias segédtisztjét, Roske tábornokot, a tolmácsot, szemben egy orosz páncélos hadnagyot, még két tisztet, mögöttük néhány géppisztolyos lövészt. A vezérkari főnök a tábornagy hálófülkéjéhez lépett, kihúzta magát:

– Jelentem: itt vannak az oroszok! – Nem várt választ, a föllebbentett függönyt, amely mögül egy rádió halvány fénye világított ki, visszaejtette.

Tárgyaltak, bár sok megtárgyalni való nem volt. A hadnagy közölte, hogy aki katona és tiszt leteszi a fegyvert, abban az elbánásban részesül, amelyet Voronov és Rokosszovszkij tábornokok ultimátuma biztosított. Kinn a folyosón, a folyosó-utcán már folyt a fegyverletétel, vörös lampaszos, arany- és ezüstgalléros meg fehér hóleples tisztek a kőre dobálták a pisztolyaikat, pisztolykupac nőtt a kövön. Benn Roske, a vezérkari főnök, az orosz hadnagy felállt, belépett az elfüggönyzött helyiségbe. A hadnagy körülpillantott: kis szobácska volt a helyiség, talán az áruház éjjeliőre lakott benne valamikor. Az egyik sarokban fekvőhely. A tábornagy kelt föl róla, félrelökte a pokrócot. Teljesen fel volt öltözve. Az asztalra tette a revolverét, mellé egy tőrt. Az orosz eltette a revolvert, a tőrre azt mondta:

– Nye nuzsno. – Az nem kell, megtarthatja a tábornagy.

Visszatértek a nagy helyiségbe, visszaültek az asztal köré. A vezérkari főnök a tolmács útján közölte a tábornagynak azt az óhaját, hogy kezeljék úgy, mint magánszemélyt, és azt a feltételét, hogy ne gyalog vezessék végig a városon, hanem zárt járműben szállítsák el. Ezt közölték egy közben megjelent szovjet ezredessel is.

Az események a maguk útján haladtak.

A térparancsnokság füstölgő romjai alól előmásztak, akik még éltek, a környező romokból kijöttek a még harcoló csapatok katonái, kisebb-nagyobb csoportok, az emberek arca füstös, a szemük gyulladt, fehéret lengettek, csatlakoztak a tér közepén álló sebesültek és betegek nagy csapatához.

Onnan fél kilométerre, a pályaudvar előtt még lőtték egymást az ellenfelek, puskák, géppisztolyok, gépfegyverek ropogtak, falakról visszapattanó golyók zümmögtek, röpködtek összevissza, mint a tüzes bogarak. Aztán ék alakban páncélosok robogtak be, hirtelen megszakadt a

tűzpárbaj, toronyfödelek nyíltak ki, néhány ablakmélyedésből még durrant egy-egy lövés, aztán először egy ablakban fehérlett föl egy rongydarab, aztán még egyben, aztán másutt. Aztán egy ember kimerészkedett a térre, aztán egy kis csoport, aztán megindultak mindenfelől az emberek, szürke sorok kúsztak a tér közepe felé, az emberek föltartották a kezüket, hamarosan hétszáz német fogoly sorakozott a pályaudvar előtt.

Buchner őrnagy eközben dübörgésre ébredt. Egy arc rémlett föl előtte, először azt hitte, Loose az, a segédtisztje, de nem ő volt, hanem Januschek tiszthelyettes.

– Táguljunk innen, őrnagy úr – mondta Januschek –, mert ránk dől ez a lebuj.

Buchner föltápászkodott, látta, hogy a többiek is megvannak, kiszédelgett az udvarra, ott égett a malom, lángolt a raktár, a búzaszemek úgy röpködtek, mint a csillagszóró. Ötven mázsa búza? Több? Hogy is volt? Egy kiló lisztet adtak huszonkét főnek, bezsebelték az ember maradék cigarettáját érte, most robban a liszt, tűzijátékként pattog a búza, fekete pernye szállong. Az udvar feketéllett a sok embertől, de az utcára senki se merészkedett, a kapualjban megtorlódott a sokaság. Valaki előrekiáltott:

– Mi van? Lessetek ki már ott elöl! Kinyírják az oroszok a népet?

– Sorba állítják! De semmi vész!

– Lelövik a tiszteket?

– Áll ott tiszt is: semmit se csinálnak velük!

Erre meglódult a nép, rohant ki a már-már összedűlő malomból, az utcán újabb négyszáz–ötszáz német hadifogoly sorakozott föl egy romház előtt.

A nagy fogházrom pincéjén, földszintjén végigharsant a kiáltás:

– Föl az egész! Itt vannak! – És tényleg ott voltak, az udvar közepén álltak. A tömeg zúdulni kezdett kifelé, lehengerelt egy toporzékoló alezredest. – Mindenkit lepuffantok, aki megadja magát! –, aztán ki a kapun. És ott

ekkor ugatni kezdett egy kis légvédelmi gépágyú, egy földsánc mögül, a páncéloshadtest vezérkari főnöke állt a lövegnél néhány fiatal tiszttel, amire az orosz aknavetők tüstént ontani kezdték újra az aknát, zuhogott az udvarra is, eltalált németet, oroszt. – Agyonverni a disznókat! Lelőni! – ordították az emberek, de az utolsó pillanatban lemészároltatni magát senkinek se volt kedve: a sokaság visszahullámzott, a gépágyú ugatott, hosszú percek teltek el, míg végre elnémult, aztán újabb húsz perc, míg egy orosz parancsnok elérte, hogy az aknavetők is elcsöndesedjenek. Aztán ötezer katona és tiszt adta meg ott magát, ezredesek is, néhány tábornok is.

A repülőtér, a Tatársánc felől egy órával napkelte előtt orosz páncélosok indultak a város pereme felé. Ott jó szimata volt annak, aki kirakta az árok szélére a fegyverét, fölemelte a kezét: a páncélosok csak továbbgördültek. Ahol mégegyszer ropogni kezdett egy nehézgépfegyver, és lövöldöztek a lövészek, ott nekifordultak a páncélosok az árkoknak, géppuskafészeknek, lánctalp alá hengereltek mindent és mindenkit, és aki kicsúszott kettő közt, azt elkapták, agyonverték a páncélosokra fölült lövészek. Valahol hirtelen föllángolt a harc egy zászlóaljparancsnoki bunker közelében, az ajtó fölpattant, egy vérző altiszt bukott be:

– Itt vannak! – ordította.

– Ki a fehér zászlót! – kiáltotta a parancsnok, de ebben a pillanatban halántékon lőtte magát mellette a hórihorgas hadnagya, holtan bukott az összerogyó altisztre, mire a százados is előkapta a revolverét, hadonászott, maga se tudta, mit csinál, aztán mégis megmarkolta valaki a csuklóját, és a fülébe ordított:

– Nem szabad! – Egy őrvezető volt, a parancsnok aztán vele együtt várt a bunkerban, míg meg nem érkeztek az oroszok.

Valahol Vennekohl ült egy másik bunkerban, és hosszan töprengett a fogságon meg az öngyilkosságon. Végül óvatos lépések dobbanását hallotta a földbe vágott

lépcsőn. Egy pufajkás alak jelent meg, azután még egy, két széles orosz arc. Végre, gondolta Vennekohl. De a két ember hökkenten meredt a tábornokra, mint akik azt hitték, senki se lesz a bunkerban.

– Ruszki szoldát? – kérdezte Vennekohl.

– Nye szoldát. – Németektől megszökött civilek voltak, egyáltalán nem készültek német tábornokot foglyul ejteni: Vennekohl tovább gyötrődhetett a dilemmájával.

S így kezdték magukat megadni az alakulatok, felső döntés nélkül, szervezetlenül. Akkor éjjel hol letették a fegyvert, hol lőttek, egymás mellett állók tettek mást és mást, néhol a vonal egyetlen szakaszán, egyetlen sor lövészgödör tűzvonal-szeletén. Az első éjjel fogságba vonultak csak kis erecskéi voltak még a későbbi, szürkén hömpölygő áradatnak.

Pirkadatkor a földre lapult a jeges köd. Egy rommezőn, amely hatalmas körszínpadra emlékeztetett, öt fehérre mázolt páncélos jelent meg, aztán megállt. Közel egy bunker lejáratához. És szemközt egy zömök, kurta lábú, golyófejű tiszttel, aki előző éjszaka megígérte a vezénylő tábornokának, hogy védeni fogja az állását, ma éjjel kézfogással pecsételte meg ugyanezt az ígéretet a vezénylő tábornoknál járva egy horhosban, és most karabély volt a kezében, tölténytáskáiban tár elég. Telefonon kapott ígéret, pótígéret, kézfogás: nincs más, mint fölkapni a karabélyt, és lőni! Öt fehérre festett páncélos, az ágyújuk csöve égnek áll, a páncélosok mellett egy csapat orosz gyalogos. Lőni! Igen, lőhetsz, gondolta a tiszt, Gönnern tábornok, kivégeztetheted magad, de ez őrület, ez nem hadosztályparancsnoki tett, még kevésbé egy hadtörténészé. Nem kapta föl a karabélyt. Megfordult, mereven lépdelt a bunkerig. A katonák hagyták. Gönnern lement, kigombolta a köpenyét, a szíve táját masszírozta, mély lélegzetet vett. A pincében mindenki talpon volt, a két ősz hajú vezénylő tábornok is: az, aki a déli frontszakaszról jött, meg a gumraki. Gönnern csak ennyit mondott:

– Itt vannak.

Ezt látták rajta. A szeméből kiolvasták az elhatározását is. Egy percig csend volt, aztán Gönnern megfordult, fölment a lépcsőn, ki ugyanoda, ahonnan bement. Alaposan megnézte a katonákat, fölismerte, hogy melyikük a tiszt, és annak azt mondta:

– Uram, itt három tábornok le akarja tenni a fegyvert.

Négyszáz méterrel távolabb még egy csapat lőni kész emberrel állt a repülőiskola romjai között Geest tábornok. Sárga csontvázarcát acélsisak árnyékolta, állát öklére támasztva ült a fedezékben, amikor a hóban leereszkedett mellé Bauske őrnagy, a segédtisztje.

– Lejár az időnk, tábornok úr – mondta. – Javaslom, hogy most.

– Ne kezdje már megint, Bauske. Tudja, hogy a főparancsnok megtiltotta.

– Én megteszem!

– Én nem. De ha maga nem mond le róla, akkor kérem, ne itt a fedezékben.

Egy perc múlva utána ment Bauskénak, néhány méterre a fedezéktől meg is látta, kezében egy kézigránáttal. Még nem volt begyújtva. Összenéztek, aztán Geest visszament a fedezékbe, leült, ismét öklére támasztotta az állát. Egy idő múlva megérezte maga előtt Bauskét. Nem tette meg! Geest a pillantása erejének tulajdonította ezt, felállt, drámai hévvel megszorította Bauske kezét.

– A legnagyobb győzelem, Bauske. Önmagát győzte le. – Elöntötte a patetikus hangulat, lehajolt, a csomagjába kotort, előhúzott egy I. osztályú Vaskeresztet. – Rendkívüli esetekben hadosztályparancsnok is adományozhatja a törzse tagjainak – mondta. – Ezért, Bauske, ezért. És egyébként is vitéz katona maga, Bauske.

Néhány perccel később Geest katonái tüzelni kezdtek, magukra vonták az oroszok tüzét, Geest előtt holtan hevert a hóban Bauske, fején érte a golyó. Szintén csak percekkel később Vennekohlt látta Geest orosz katonák

közt elvonulni. Ekkor ő is megadta magát a törzsével és hatvan fővel, amennyi a hadosztályából megmaradt.

Vennekohl, Geest, Gönnern, aztán két vezénylő tábornok adta meg magát a város peremén. A romvároson át a Volga-partra vitték őket, a szovjet hadseregtörzs harcálláspontjára. Így történt, hogy útközben rendre magukkal vonzottak csoportokat: egy rom körül, ahol imént még puskatűz ropogott, hirtelen csönd támadt, aztán alakok bújtak elő, föltartották a kezüket, az arcuk olyan volt, mint a föld. Gönnern bunkerétől nem messze volt egy horhos, a horhos végén egy tér, oda egy magasabb parancsnokság települt be már, előtte laza csoportokban álltak olyanok, akik már megadták magukat. A horhos felől egy német tábornok jött fölfelé, ősz ember, köpenyben-sapkásan, a köpeny kihajtott nyakában ezüst lovagkereszt a zubbonyon. A tábornok odaért egy orosz tiszthez, a kezét nyújtotta. Az orosz megrázta a feléje nyújtott kezet, rávert a tábornok vállára. A környező romok valamelyik ablakmélyedésében, rése mögött – hányan kémleltek a tér felé – valaki azt mondta: – Hát, ha ez így van... – Aztán megnyíltak a vermek, ontották magukból az embert, hátizsákosok, pokróccba burkolódzók bújtak elő a romok közül, zászlóaljak, századok maradéka sorakozott, most már odaát, már orosz parancsra várva.

Szürke reggel.

Megkezdődött a nagy vándorlás első napja.

A Volga-parton végig megnyíltak a pincék, a Teniszütőnek elkeresztelt hurokvágánytól a Caricáig hét-nyolc kilométeres vonalon omlott belőlük kifelé a nép, rongyba tekert lábbal, csuklyás köpenyben, tábori zubbonyban, pokróccal a vállán, kezében batyuval, minden nélkül, szürkén és szürkén, utcahosszat megtorlódva, lefelé haladva a folyam partja iránt. Az „Elesettek tere" felől más menet is közeledett, mintegy száz főnyi, szőrmegalléros köpenyben, kucsmásan, szőrmebélésű álcázó köpenyben, csizmásan, kimerült arcú, de ép testű emberek. De a tömegnek csüngött a karja, mert ólom volt a keze, és az ar-

cán semmi se látszott, még az sem, hogy aki a tömegben vonul, gondol-e egyáltalán bármire. Pincékből, zugokból, csatornákból, vízmosásokból, vermekből gyülekeztek szürke csoportok, álltak be végtelen sorba, és vártak. Kiégett emberek, hamuemberek.

Egyszer utat nyitottak, mert autó tülkölt – ugyanarról jött, merről a vezérkari tisztek száz főnyi oszlopa, az „Elesettek tere" felől. Csukott kocsi volt, de az ablakai tiszták, a benne ülők előtt arcok vonultak el. Egy utcasarkon egy elhagyott tábori konyha, egy pillanatkép. Valahol egy fészer, a tetején eksztatikusan hadonászó alakok: szintén pillanatkép. A kocsiban elöl két vöröskatona ült, hátul egy szovjet főtiszt, mellette egy érembe mintázni való férfiarc, nyugodt, mintha azt mondaná, hogy rettentő volt a teher, amelytől a kocsi utasa megszabadult, most könnyűnek érzi magát, noha bal arca megmegráng.

És a kocsi mellett hátrasodródó katonaarcok, azoké, akik búcsúszó, köszönet, egy utolsó hadseregparancs nélkül maradtak. Megvert falkák: beszélgetni nem téma. Kiütéses tífusz hagymázában egy pajta vagy fészer tetején hadonászók? Megvoltak a számszerű jelentések a járványokról, disztrófiáról, nem voltak rovatolt jelentések arról, hogy elloptak éhezők vödröket a műtőkből, és megették, amit találtak bennük, és ezek nem voltak beszélgetés-témák, ahogy egy eldübörgő T–34-es sem, amely egyébként is elkerülhetetlenül a fegyverzetre terelte volna a beszélgetést, mert ez olyan fegyver, mint a német Messerschmitt, a cseh Bren-gépfegyver, ez a maga nemében mind maradandó teljesítménye lesz a háborúnak.

Aztán mégis kínálkozott tárgy – cigarettát tekert egy vöröskatona –: az orosz katonák dohánya, a mahorka!

– Ez mindig érdekelt, polkovnyik úr – mondta a tábornagy –, ez az orosz katonadohány. Hogy ez az úgynevezett mahorka tartalmaz-e nikotint?

– Szeretik szívni a katonáink, oda se adnák valódi dohányért. És úgy tudom, van benne nikotin.

– Kell lennie benne, különben mi váltaná ki azt a kellemes élvezetet, amit a mahorka nyilván ugyanúgy kivált, mint a dohány. Egyébként milyen növény ez, polkovnyik úr?

Kiadós, bőven kifejthető téma volt ez.

A kocsi ablaka előtt katonák, katonák, rongyosok, bicegők. Szállásokat létesíteni nekik nem volt Sztálingrádban se szállásmester, se szálláscsináló, ott nem foglalkozott velük más, mint rendfenntartó, tábori csendőrség, hadbíróság, azok mindvégig. A tábornagy elhaladt mellettük, és egy sugaras levélzetű növényről beszélgetett az orosz ezredessel.

Pedig nem a Führer – nagyon messze volt az onnan –; a hadsereg főparancsnoka látta a katonák szürke csapatait, a nyomorultabbakat, mint a Kolin alatt és Kunersdorfnál megvert gránátosok voltak, és a megsemmisítési parancsot ő hajtotta végre, és még a hadsereg-vezérkar főnöke sem, hanem ez az érembe vésthető profilú, kemény derekú férfi volt felelős azért a következetességért, amely két háborúban teljesített személyes szolgálatát jellemezte, amely Kolinig és Kunersdorfig, Rossbachig és Leuthenig visszanyúló hagyományból fakadt. Egy közepes és szegény közép-európai állam alattvalói lelkületéből és kaszárnyalevegőjében tenyészett ki a világuralmi eszme, amely az első nekirohanáskor vereséget szenvedett, aztán mérhetetlenné felfuvalkodva másodszor rugaszkodott neki – azon a csatatéren bukott meg másodszor, miközben a tábornagy már fölrémleni látott egy harmadik világháborút, arcán csak a haematrophia egy jelével. De fölismerés is volt, kétszáz év sűrű felhőrétegén úgy csapott át, mint a villám fénye: áldozatot csak az hozhat, aki saját földjéért hozza, saját népe megmaradásáért, biztonságáért, lehetetlen tehát rablóhadjáratot nagy eszméért hozott áldozattal megdicsőíteni. Belül ez, a halálparancs, kívül csak az arcidegsorvadás kis tünete: csak egy évszázados tévedés apró bélyege.

Zárt kocsiban egy nemes arcélű magánember, aki az orosz katonák dohányáról beszélget:

– Szóval, fehér vagy rózsaszín a virága, de akad sárga virágú is. Tudom már: füzény-féle lehet ez, litracea-féle, nálunk is tenyészik, sőt, húsz válfaja ismeretes. Roppant érdekes.

A beszélgetés tárgya a mahorka, kinn a katonákat lassan fújni kezdi valamerre a szél, belekap a pelyvahalomba, arrébb söpri. Nem lendül kar, nem üdvözli a tábornagyot, nem néz föl senki. Egyszer néznek föl sokan: amikor sok orosz katona áll az út szélén, sok oroszhoz ér a menet, és ezek, lám, nem olyanok, mint a segédszolgálatosoknak minősítettek és a hadifoglyok, akiknek az volt a dolguk, hogy ötvenes csapatokban kitoljanak az utakra kátyúkban és hóban megrekedt teherautókat, ezek a 62. hadsereg katonái voltak, akik alig háromszáz méterre a német állásoktól a Volga-part keskeny sávját védték: állongó katonák, birkabőr-mellényesek és vattanadrágosok, sárosak és füstösek, három hónapig állták a bombázók, stukák, páncélosok támadásait, nyáron indultak el a Dontól, a fél telet Sztálingrádnál kellett átharcolni. Kerekfejű oroszok, tányérarcúak, egykedvűen nézelődők, mahorka-cigarettát sodrók, pöfékelők.

A nagy vándorlás megindult házak gerendavázai alatt, ócskavas-hegyek közt, kőomlás-forma utcákon át. A hóban acélsisakok, a hó alatt vermek és vermek, lövészgödrök és lövészgödrök. Valahol egy orosz asszony két gyerekkel – az asszony egy pillantást se vetett a lassan haladó emberfolyóra –, valahol még szórványos puskalövések. A város peremén egy vízmosásba vitt le az út, aztán újra föl, aztán el a Tatársánc mellett. Az irány Gumrak volt, a távolság tizennyolc kilométer, ezt megtenni két nap kellett.

A város északi részén még aznap is állt a harc, a középtől és déltől elvágott alakulatok még nem tudtak semmiről, parancsnokaik még egyszer megrohamoztatták a 102-es magaslatot, a Vörös Október-gyártelepet, az ese-

ményekről nem tudva maguk ellen fordították a most már fölszabadult szovjet tüzérség egész tömegét: meginogtak, összerogytak a még álló műhelycsarnok-vázak, szétszakadtak a kazánokból, esztergapadokból, gépekből hányt torlaszok. A Mamajev-kurgán fölött, ahol heteken át dúlt a harc, megváltoztatva a domb alakját, dugóhúzóalakban szállt fölfelé a füst. A gumraki úton tíz-húsz-harmincezer fős menet, a hadsereg-maradék egy része, de a másik része még mindig gránátzáporban: még mindig nem volt elég. Az északi parancsnok még megkapta a birodalmi marsall beszédének a szövegét, aztán megkapta a közvetlen rádiókapcsolat lehetőségét a főhadiszálláshoz: „Előzetes gyászbeszéd nem kell", jelentette, de mégsem engedett, leadta a követelt nyilatkozatot: „Harcolunk az utolsó emberig!" A hadsereg egyszerűen elhallgatott, nem jelentett többé, tehát a maradéktól kellett kierőszakolni látszatnak egy hősi szóvirágot. A gyártelepen túl álló csapatok már nem sodortatták bele magukat a megsemmisülésbe, újabb húszezer fő tette le a fegyvert, aztán másnapra fogságba esett az északi csoport parancsnoka is vezérkarostul, hét tábornokkal: ötvennégyezer ember vonult már. Óránként egy kilométert haladt a menet, volt benne lábatlan ember, aki szánkón hasalva lökdöste magát tovább, tovább, bottal vagy kézzel. Ötvennégyezer fő, étlen-szomjan: elfogyott az utolsó kenyérhéj, a sebekre nem maradt egyetlen tekercs pólya sem, a járművek régen megitták az utolsó liter üzemanyagot, aztán levegőbe kellett repíteni őket, vagy üzemképtelenné tenni – a hadsereg csak az emberek haláláról gondoskodott.

A megmaradt élet terhét az ellenségnek kellett fölvállalni. A negyvenötezres fogolylétszám hamarosan kilencvenegyezerre nőtt, ekkora tömeget kellett ellátni és elszállítani, amikor a győztesnek se igen volt tartaléka: a környező falvakat a föld színével tették egyenlővé a harcok, a kolhozokban egyetlen állatot sem hagyott a támadó, a vasútvonalakat szétrombolta – valahol a leghátrább visszavont szovjet arcvonalon túl kezdődtek a használható

vasúti pályák, Kotlubanyig csak gyalogolni lehetett. A szovjet parancsnokság első állomásul Gumrakot jelölte ki, ott frontcsapatok élelmének egy részével látta el a gyülekező foglyokat, a csapatoktól irányított oda orvosokat, egészségügyi személyzetet, anyagot.

A Krutaja-horhos nem volt különösebben mély, de szerteágazó és zegzugos volt, alkonyatkor megült benne a Volga felől felhúzódó köd. A horhoson fahíd vezetett át, azon vonult a rongyokba bugyolált sereg. Már azóta vonult, amikor még delelőn állt a nap. A reggeli ködben még csak egy magányos alak ment át a hídon, egy hosszú sofőrkabátos alak. A híd közepén megállt, lenézett. Egy döglött lovat látott lenn, egy már csak parázsló tábortüzet, a parázs körül négy alakot sátorlapba, pokrócba burkolódzva. Amikor a menet utóbb a hídra ért, akkor is ott voltak még, de akkor már öten, és ez úgy történt, hogy a sofőrkabátos még reggel lekiáltott a hídról:

– Mit ültök ott, miért nem szeditek a lábatokat a bajtársaitok után? Mire vártok?

– Hogy vége legyen – szólt vissza egy hang, és mintha ismerős lett volna. A sofőrkabátos leereszkedett a horhosba, a visszaszóló föltápászkodott és, lám, Gnotke volt az.

– Semmi értelme, ezredes úr – mondta, és igazán nem számított, hogy nem tábornok úrnak szólította Vilshofent. – Valameddig azt hittem, muszáj ezt túlélnie az embernek, és ez segített, de most már nem tudom, így van-e, az pedig nem jó.

– Nem bizony – mondta Vilshofen. – Nagyon nem.

– Ez az Altenhuden – bökött maga mögé Gnotke már nem áll meg a lábán. Ez a Schiele se.

Látszott rajtuk. Altenhudent ismerte Vilshofen, annak békés volt az arca, mint mindig, és halványkék. Schielét nem ismerte Vilshofen, annak is halványkék volt az arca.

– Ez meg Gimpf. Alszik. Ha föl-fölébred, a nagy havat emlegeti, meg valamilyen nagy fogolyseregről beszél.

No, üljünk le. – Leültek, aztán Vilshofen evvel foly-

tatta: – Piszkos helyzet ez, és egyedül nem szabadul belőle az ember. Egy lépést se tehet egyedül: az életbe se talál vissza, ha meg kinyúlik, akkor csak úgy, mint dög a pusztán. Egyedül lehetetlen, Gnotke.

– Igaz. – Senki se tudta jobban Gnotkénál. Ott kuporgott mellette Gimpf, vállig a hóban, a homloka tüzes, a szája cserepes, ő régóta ismerte Gnotke félelmét a magánytól. – Igáz – felelte Gnotke, Vilshofen pedig kiérzett a hangjából némi szemrehányást.

– Nem, nem voltunk egyedül – mondta. – Tudtuk, hogy mellettünk ott a másik, hogy mögöttünk... – de valami máris összekavarodott. Elöl a katonák, puska a kezükben, egyik a másik mellett. Mögöttük a parancsnok. Mögöttük a vezetőik, az ellátóik. Azok mögött a hadosztály, a hadtest, a hadsereg, a hadsereg-főparancsnokság, a véderő főparancsnoksága, a vezér és legfelső hadúr, alulról fölfelé, piramis, egyetlen erő, akarat szervezete, a sorsot alakító népakarat végrehajtója, világos, kristályosan világos, de...

Amikor fölocsúdott és a pillantása megpihent a két holtkék arcon meg a harmadik lázvörös homlokán, az égbolt volt kristályos és csillagkristályos, mert közben eltelt a nap. És az ember a Krutaja-horhos mélyén ült, szemközt ezekkel meg a negyedikkel, aki most köpenye ujjába dugott kézzel ült, talán éppen elmerülőben, talán egyetlen úszó mozdulatot se téve azért, hogy ne süllyedjen el. És a hídon odafönn most szakadatlan áradat, amelyből hányan válnak még holt kék kövekké, mint itt lenn ez a kettő.

A népakarat nem volt világos, a piramis sem.

Népakarat nem törekszik kétezer kilométerekre, és nem bújik Krutaja-horhosokba. A csoszogásnak odafönn a hídon, a kuporgásnak lenn a híd alatt semmi köze sem volt népakarathoz. Talán a véderő propagandaosztályához. Hadosztályok, hadtestek, hadseregek, hadsereg-főparancsnokság, véderő-főparancsnokság és vezér gigantikus piramisa nem a nép önkifejezése. Szerencsét-

len nép, te: te városokat építettél, székesegyházakat emeltél, szabad földre szabad parasztot telepítettél, és mi mindent értél el művészetben, tudományban, és micsoda reformációval léptél föl a szellem dogmákba kövülése ellen, hány szabad mesterséget, ipart, céhet, Hanzát alapítottál, számtalan változatot találtál, amellyel kifejezheted magad. Biztosan lényeges része az egyéniségednek a katonáskodás, a katonai szervezetet társadalmad egyik osztályává formáltad, de ez fölfújódott, fölpuffadt, mindent magába gyömöszölt, aztán áttört az ország határán, a parasztot otthagyatta a földjét, a munkással az iparát, a pappal a híveit, tanárral a diákjait, férjjel a feleségét, ifjúsággal az ifjúságát, a nép megszűnt nép lenni.

Félálmában gondolta ezt az ötvenéves férfi, aki mint bölcsész vonult be katonának az első háború idején, aztán katonatiszt lett és maradt, a vezérkarnál dolgozott a kémelhárításnál, végül 1939-ben elindult valóra váltani a lehetetlent.

Félálmában mozdult meg utóbb Mathias Gimpf is. Aztán fölpillogott, fölismerte Gnotkét. Aztán visszahullott a sötétbe. Lihegve kapkodta a levegőt, ajka szélén fekete kéreggé fagyott a nyál. Az arca lángvörös volt, de olyan foltok, mint a nyakán, a mellén, nem voltak rajta. Egy idő múlva a fejét panaszolta, Gnotke havat tett a szájába, hideg kezét a homlokára tette.

Amikor Gimpf lázálmában beszélni kezdett, Vilshofen megéberedve figyelte. Gnotkénak már nem mondott újat Gimpf, lázában már mindent elmondott, Gnotke már tudta, hol vesztette el önmagát Gimpf, mikor.

Egy tizennégy hónapja ködbe veszett novemberi éjjel, a havas hadi úton, Vjazma és Szmolenszk között.

– Lemaradt a két gyerek... kucsmások, ujjatlan kesztyűsek, két kis kölyökkutya... négyévesek? Orrabuktak... Steinmetz mondta, a százados... Agyonlőni!... A Leopold őrmesternek mondta... Aztán még három gyerek, és akkor nekem... A sapkákat is Steinmetz mondta... hogy a foglyoktól elvenni a sapkákat.

Vilshofen fölnézett a hídra, fönn hangok harsantak, kiáltások hallatszottak le, a fagyban úgy zúgtak, mint póznában a telefondrótok.

– Tascsitye szoboj! – Valaki németül kiáltott vissza:

– Hogy vigyük, amikor magunk se bírunk már menni!

Csoszogás a híd pallóin. Valaki elterült, úgy maradt.

– Főtisztelendő úr, magának még biztosan van... – mondta egy hang. – A hátizsákjában!

– Csupa levél, búcsúlevél, emléktárgy. Volna még itt a zsebemben ez a kis csomag kétszersült. – Már távolról, a híd végéről: – De ennek ki kell tartani Gumrakig!

Csönd. Időnként megfoghatatlan csönd lett. Hetvenhét napig, száz napig, a Miusz óta kétszáz napja egyfolytában páncélosok, stukák, rohamágyúk dübörgése, és most csönd, megfoghatatlan, már-már elviselhetetlen csönd.

Gimpf rekedt hangja törte meg:

– Kidobatta a sapkákat a hóba.

– Minek? – kérdezte Vilshofen.

– Futottak a sapkájukért. És akkor: Tűz!

– Kik futottak? – Gnotke felelt:

– Hadifoglyok. Hadifogoly-szállítmányt kísért Vjazmából Szmolenszkba.

Gimpf fölnézett, most öntudatánál. Fölismerte Vilshofent.

– Maga is, Gimpf? – kérdezte Vilshofen.

– Azt mondd el, miért nem váltál be, és miért kerültél büntetőszázadba – mondta Gnotke.

– Az őrszázadban voltam, a 271-es fogolytáborban, Vjazmában...

– A szmolenszki szállítmányt mondjad. Hogy hányan voltak.

– Tizenötezer fő.

– És hány érkezett meg?

– Kétezer.

– A többi? – kérdezte Vilshofen egészen közel hajolva Gimpf arcához.

– Az úton...

– És mit mondott az előbb kucsmás gyerekekről, kölyökkutyákról?!

– Az úton... Fogoly, asszony, gyerek... tapisgáltak a hóban, mint a kiskutya... Kettő, három... – Vilshofen megmarkolta Gimpf karját:

– Tizenháromezer ember, Gimpf!

A beteg arca eltorzult, szürke hab buggyant ki a száján, elhomályosuló öntudattal lökött ki még néhány összefüggéstelen szót:

– A százados... hogy most már kár a töltényért... gyalogsági ásóval... ásóval... Havazott...

Csend. A halott Schiele kék arca. A halott Altenhuden kék arca. Csoszogás a ködben. Csend. A katasztrófa: nemcsak téves körzőívek vezérkari térképeken, nemcsak katonai összeomlás – milyen súlyos a bűn? Kiegyensúlyozza-e a mérleget a másik serpenyőbe dobott sztálingrádi hadsereg, a kísérteties hadifogolymenet? Miféle törvényeket hajtottak végre még kik, honnan lettek azok a törvények? Német törvények voltak? Német volt Gutenberg, Mathias Grünewald, Luther, Beethoven, Kant, ez a parasztgyerek is, ősi paraszti törzs a sauerlandi: nem mutathatott volna más arcot a világnak a német nép? Most ez az arca, a haja csapzott, a szeme kifordul, fekete tajtékot túr a szája, bűzös a lehellete, tébolyt kell kiverejtékeznie. Milyet? Kiét?

Mathias Gimpf nehéz haláltusa után halt meg, apránként szállt el belőle a lélek, utoljára a bal lába rándult még egyet, amelynek a könnyű fagysérülése valamikor hetekig fő gondja volt Gnotkénak. Vilshofen látta, hogy Gimpf csizmája az a csizma, amelyet valamikor ő hordott, aztán Gnotkénak ajándékozott.

– Bírni kell, Gnotke – mondta egy idő múlva.

Gnotke is Gimpf lábát nézte, amely már nem mozdult. Aztán fölnézett a hídra, aztán Vilshofen horpadt arcába, sasorrára, tág szemére.

Nem, ezredes úr.

– De, Gnotke.

És halkan vitatkozni kezdtek. Egy, aki végképp magára maradt, és már végképp nem látott célt maga előtt, és egy, aki át akart törni a zavaros sötétségen, mert azt is tudva, hogy hiába volt jó tiszt, hiába feküdt együtt az embereivel a sárban, megosztva velük az élelmét, a cigarettáját, mert ugyanúgy belevitte őket a pusztulásba, mint az, akit nem érdekelt a bajtársiasság, vagy mint az, aki még jókor elrepült.

Fönn megint léptek dobogtak. Egy hang megint azt kiáltotta:

– Tascsitye szoboj!

Német hangok megint azt válaszolták, hogy nem tudják cipelni, aztán egy káromkodásra talán fölszedtek valakit, hogy néhány lépés után visszaejtsék a hóba. Emitt olyan emberrel vitatkozott Vilshofen, aki továbbajándékozott egy pár csizmát, és ez ritkaság egy olyan világban, ahol rohanó kocsioszlopok gázoltak le embereket, ahol kocsirakományszám hagytak a hóban sebesültet-beteget még egészségesek, és tábori kórházakban ezreket hagytak megfagyni vagy megégni.

– Ez az Altenhuden tegnap még a portája kapuját akarta megjavítani – mondta Gnotke. – Hogy megette a sarokvasakat a rozsda. Ez a Schiele meg, hogy csak az az egy szem lánya van, és ki fogja venni a pénzt a takarékból, megváltani vele a lány földjét, amit az anyjáról különben nem jussolhatna. Néhány éve, amikor még az SA-ban voltam, szék lábával vágtam volna oda, ha ilyen „semmiségekkel" untatnak. Aztán most itt vannak, és valamicske részem nekem is lehet benne, hogy itt vannak, még abban is, hogy ez a Gimpf így járt. Akkor pedig már csak maradok magam is, elegem van.

A hídon vonult a nép, dél óta, most éjfél lehetett már. A horhosba visszaereszkedett a köd. Ha valaki lenézett a hídról, alig vette észre, hogy van valaki odalent. Egy orosz őr lenézett: olyannak látta őket, mint amilyennek az út két szélén fekvő mozdulatlan testeket.

– Gnotke – mondta Vilshofen, és amaz most meghallotta a hangján, hogy csatát vesztett ember az is, aki hozzá szól. Azt is felőrölte a töprengés, és az is, ha csak két hete leli meg ezt a hangot, akkor hányan élnének még, talán egy egész páncélosezred, Döllwang százados, Latte hadnagy, Liebig, Fell, Liebsch, Kalbach meg a Tünnes.

– Rozsdás kapuvasalások, anyai juss – mondta Vilshofen –, odavan itt minden, jóvá kell ezt igazítani.

– Én a legaljáról vagyok, ezredes úr, büntetőszolgálatos.

– Én se éppen legfölülről, de hát föntebbről, ilyenformán nagyobb a felelősségem, mint egy büntetőszolgálatosé. Sokat töprengtem ezen Sztálingrádban éjszakáról éjszakára, nemcsak a csatavesztésen, hanem a felelősségen is, és ha arról beszélek, akkor azért, mert a puszta megmaradásában is veszélyeztetve van a német nép. Ezen változtatni kell, ezt helyre kell igazítani.

– Aha. Tán egy újabb háborúval.

– Nem. Durva eszköz is a fegyver, meg rossz felé is fordítottuk. Otthon kell rendet teremteni.

– No, hiszen egyszer már teremtettek, Fekete Véderővel, azt ismerem, az volt Pomerániában is. Meg az SA-nak is volt vésztörvényszéke, bosszúálló különítménye.

– Ugyan, Gnotke. Szabadon lélegezhessen bárki, lehessen úr a maga portáján, maga élvezhesse azt, amit a keze munkájával összeszed: nagyjából ilyen rendet kell teremteni.

– Mondták már egyszer ugyanígy.

– Hát, uramisten, minden kép össze van rombolva, minden szó a visszájára van fordítva. Oda minden hit. Ami a hídon vonult, azt valamikor elit hadseregnek nevezték.

– Gnotke – mondta Vilshofen –, az elhagyott csatatér mögött újabb csataterek rémlenek föl!

– Elegem van belőlük.

– Nekem is.

– Csak azt nem tudom, merre mehetnénk együtt mi ketten, ezredes úr.

– Épp azt kell kitalálni. Arról van szó.

Erről. Ez volt a kettőjük közös dolga, ennek a tisztázásával bajlódtak egy rettentő felvonás végén, de még nem a tragédia végén.

Hó és hajnali köd és alkonyati köd és csillagos ég és csillagoltó jeges pára, a földeken csend, lerombolt falvak romjain ugráló verebek, reggel napkelte a Volga túlpartján, nappal kéményobeliszkek, épületvázak fölött átgördülő napkerék, este még egyszer föllobbanva, aztán kilobbanva a Rosszoska-dombokon túl a doni dombok mögé leereszkedő nap. A havon a menet, útban Gumrak felé, onnan Kotlubanyba, az észak-sztálingrádiak Gorodiscsén és Alekszandrovkán át szintén Kotlubanyba, ahonnan már volt vasút.

Megesett, hogy a ködben oldalról fölbukkant egy német katonaköpenyes alak. Az ilyen megállt, rámeredt a vonulókra. Ha valaki odakiáltott az ilyennek, hogy jöjjön, álljon be a sorba, megesett, hogy egy ilyen azt kiáltotta vissza, a lövészgödrét kell tartania. S visszahátrált a ködbe.

Óránként egy kilométert tett meg a menet. Néhol eljegesedett havon csúszkáltak a lábak, és az egykori vad, hömpölygő menekülés útján járva lábak, karok, testek körvonalai derengtek a jégkéreg alatt, mint egy rettentő mozaikpadló mintázata a lépdelő lába alatt. A gumraki állomáson még ott voltak a halottak, a síneken is a halottas szerelvények, a tehervagonokon a „Német Birodalmi Vasút" fölirat és a honállomások jelzése: Düsseldorf, Hamburg, Hannover. Aki egy jégbe öntött mozaikmintaarcra lépett, nem borzadt meg, aki egy város-méretű autótemetőt látott, nem gondolt hajdani diadalmas előnyomulásra, SNCF, MÁV, CFR jelzetű vagonok nemzetkö-

zi keveredése senkinek sem juttatta eszébe a temetők nemzetköziségét.

Bár volt, aki el-eltűnődött. Egy őrnagynak, Holmers nevezetűnek a vasúti kocsikról eszébe jutott, hogy talán ugyanezekben exportáru gördült valamikor Hamburg felé, narancs vissza Hamburg felől. Egy orvos alezredes, akit Simmeringnek hívtak, végignézett az állomásépület mellé sorba rakott holttesteken, fél- és negyed-holttesteken, aztán azt mondta a mellette lépdelő fiatal orvosnak, egy Huth nevezetűnek, hogy a segítség se mindig segítség, mert ha végül gonosztettet szolgál, maga is gonosztetté válhat. Egy őrnagy, egy bizonyos Buchner egy vasúti töltés aljában nehéz légvédelmi lövegek roncsait látta meg, és ekkor révedezéséből fölocsúdva arra gondolt, hogy nem telefonba kellett volna az érveket belemondani, hanem megfordíttatni a lövegeket, és ami lőszer még volt, azt a Tulevoj-árokra és az eszement főhadiszállásra ellőni, az kellett volna, az még megrövidíthette volna – mert semmi más – a módszeres gyilkolást. Egy vézna hadnagy, a neve Lawkow, amikor visszafelé bandukolt Sztálingradszkijtól délre a szétesett ládákkal és üres konzervdobozokkal teleszórt bunkersoron, azt gondolta, hogy ugyanez volt a látvány már akkor, amikor a vezérkar új szállást keresve elköltözött onnan, vagyis amikor otthagyott csapot-papot, tudva, hogy megette a fene a boltot, ha ad parancsot, ha nem – aztán ottmaradt néhány istentelen marha, védeni a vonalat Rotschild, Ballin, Bleichröder meg a nép többi, nemzetközileg és vér szerint összeszövetkezett megrontója ellen, az ám, közben meg itt voltak a megrontók a Volga partján, a vörös lampaszosok és villogó monoklisok egész pereputtya, itt volt olyan néprontás, amilyet még nem látott a világ. A bécsi Vidomec közlegény a bécsi utcán kolduló ukránokra, görögökre, lengyelekre gondolt, meg arra, hogy igencsak be kellett következnie annak, ami bekövetkezett. De a többség nemigen gondolkozott semmin: gyalogolt. Több ezer kilométert gyalogolt már, elhasználódott. Boncolások bi-

zonyították, hogy némelyek bélcsatornája még életében megrövidült, tekervényei megfogyatkoztak, belső szervei összezsugorodtak. Kotlubanynál, a falu szélén egy ménes és egy traktorállomás mellett vasúti szerelvények álltak, és onnan vagonokban indították tovább a foglyokat. A vonatok nyomát még hosszú úton jelezte talpfákra csorgott, vöröses csíkká fagyott ürülék.

Föltámadt a szél. Kelet felől jött, jeges volt. De a Pamír, a Bajkál, az Aral felől jött, ahol már magasan állt a nap: ez a szél csengve csapkodta Sztálingrád elcsöndesedett csarnokromjait, frissen fütyült romok, roncsok, égnek fordult kerekű szekerek közt, forgolódott bombatölcsérekben, szétszórta a füstöt, a kitisztult magasban nem zúgtak repülők.

A Krutaja-horhosban három egymás mellé fektetett holttest egy hóból rakott sírhalom alatt pihent. Ettől lábnyomok vezettek fölfelé a meredek parton, átvágtak egy síkon egy szélesre taposott útig, abba aztán belevesztek.

Két egymás mellett haladó férfi lábnyomai.

Utószó

Világhírű, több okból nevezetes mű új kiadását tartja kezében az olvasó.

Kétségtelen, hogy mindenekelőtt a tárgya tette világhírűvé, amelyet városnév-címe jelzett. A városnévhez akkor sem kellett, ma sem kell hozzátenni a csata szót: „Sztálingrád" csatát jelent, a városnév számos nyelvben olyan történelmi és már-már köznyelvi fogalom, mint a mi anyanyelvünkben a Mohács. És mint a csatanevek legtöbbje, egyszerre jelent megsemmisülést is, diadalt is, ám ebben az esetben világtörténelmi felsőfokon, hadtörténetileg is, szabadságtörténetileg is. „Sztálingrád" a második világháború döntő fordulópontját jelöli meg, a csatát, amelyben Németország elvesztette hódító, a Szovjetunió megnyerte honvédő háborúját, de a név olyan fogalom is, amely a bármikori hódítás-démon, terror-szörny, népeket leigázó zsarnokság gerincroppanását jelzi, másfelől azt, hogy egy szabadságáért hadra kelt nép emberfölötti erőfeszítésre képes az emberalatti gonoszság ellen, s diadalmaskodik.

Ezt a könyvet eleve nagy művé avatta nagy tárgya. De a jellege, keletkezésének és kiadásának a története is.

Dokumentumregény ez. A szépirodalom eszközeivel gazdagított dokumentum – ámbár a szikárnak meghagyott is – ma sűrűn művelt, világszerte befogadott és keresett műfaj. Plievier a dokumentumregény-műfaj egyik korai művelője, és váltakozó színvonalú életművének is, a korai dokumentáló irodalomnak is egyik legnagyobb alkotása a *Sztálingrád*. Anyagát a második világháború két utolsó évében gyűjtötte az író – akkor moszkvai emigráns – a Vörös Hadsereg támogatásával, hadifogoly németek sokaságának elbeszéléseit följegyezve, közléseiket a még izzón friss hadtörténelem adataival egyeztetve.

És olyan mű ez, amelynek kéziratával 1945 első békenapjaiban érkezett haza Németországba az író, hogy jelen legyen az első szabad német könyvkiadó, az Aufbau-Verlag, és annak folyóirata, az Aufbau megalapításánál (Heinrich Mann, Lukács György, Willi Bredel, Hans Fallada társaságában fog a folyóiratban publikálni), és Sztálingrád dokumentumregénye egyike legyen a háború utáni német könyvkiadás legelső könyveinek.

De még olyan mű is ez, amely ugyancsak 1945-ben, ugyanabban az első békeévben megjelent magyarul is. Az Athenaeum adta ki, és ha szegényes kivitelben, ha gyarló fordításban, kapkodás hibáival terhelten, az eredeti számos önismétlésének terheit hurcolva is: ma bizony szinte elképzelhetetlenül gyorsan. Példátlan volt ez a gyorsaság mindenütt, és elemi erejű ténymegismerés-igényt elégített ki országról országra. Plievier könyve alighanem az első világ-bestseller volt a háború után, és a szó legpozitívabb értelmében az. Milliószám fogyott, utóbb mint tömegzsebkönyv is (a Rowohlt-féle „rororo" rotációs sorozat listájának a legelején állt). Másfél évtized múlva is jelen volt még a köztudatban, különben nem mutatták volna be színpadi változatát (bár reménytelen kísérletre vállalkozva, hiszen nincs színpad, amely százezres nagyságrendben bír bemutatni halált – vagy csak akkor képes rá, ha olyan páratlan tehetséggel dramatizál valaki dokumentumot, mint amilyennel Peter Weiss dramatizálta Auschwitz rettenetét A vizsgálatban). Plievier dokumentumának félelmes indulati töltése, irtózatig valós tartalma, irgalmatlan naturalizmusa sokmilliós megismerésigényt elégített ki, pusztulásdokumentummal életigényt.

Történelmi, irodalomtörténeti, könyvkiadás-történeti dokumentum ez a dokumentummű.

Sztálingrád óta negyven év telt el. Az indulatok megcsillapodtak, történelemvizsgáló indíttatás lépett a helyükbe. A történelmet vizsgáló irodalmi műfajok eszközei megtisztultak, rendeződtek. Ha a mai olvasó irodalmi dokumentumot, memoárt olvasva akar történelmi ese-